

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA (BÖLGESEL)
ANABİLİM DALI**

**KALKINMADA VE REKABETÇİLİKTE GİRİŞİMCİ DERNEKLERİNİN
ROLÜ: KAYSERİ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Suat TUYSUZ

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA (BÖLGESEL)
ANABİLİM DALI

KALKINMADA VE REKABETÇİLİKTE GİRİŞİMCİ DERNEKLERİNİN
ROLÜ: KAYSERİ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Suat TUYSUZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA (BÖLGESEL)
ANABİLİM DALI

KALKINMADA VE REKABETÇİLİKTE GİRİŞİMCİ DERNEKLERİNİN
ROLÜ: KAYSERİ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK

Doç. Dr. Cigdem Varol Özden

Prof. Dr. Ali ÖZGAZAR

Doç. Dr. Necla TÜRKÖĞLÜ

Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI

Tez Sınavı Tarihi: 1 Mart 2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (16/01/2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....Suat TUYSUZ

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	IV
TABLolar LİSTESİ.....	V
HARİTALAR LİSTESİ	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
ÖNSÖZ	X

1. BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Motivasyon	7
1.2. Amaç ve araştırma soruları.....	8
1.3. Yöntem, veri ve analiz.....	10
1.3.1. Nitel araştırma yöntemi	10
1.3.2. Nitel verilerin analizi	16

2. BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	19
2.1. Kuramsal çerçeveye ilişkin tarihsel arka plan	19
2.2. Kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı ve kavramsal çerçevesi.....	22
2.2.1. Post-Fordizm.....	28
2.2.2. Bilgi ve yakınlık türüne göre bilginin edinimi	36
2.2.3. Sosyal sermaye türleri ve bileşenleri	41
2.3. İlişkisel ekonomik coğrafya yaklaşımı ve kavramsal çerçevesi.....	44
2.3.1. Yenilikçi çevre	46
2.3.2. Yerel(deki) fısıltı, küresel bilgi akış hattı ve geçici kümeler.....	49
2.4. Kuramsal çerçevelerin kullanılmasına dayanak oluşturan Türkiye’ye özgü durum.....	56

3. BÖLÜM

İKTİSADİ ÖRGÜTLENME BİÇİMLERİ VE GİRİŞİMCİ DERNEKLERİ ...	59
3.1. İktisadi Açıdan Örgütlenmelerin Tarihselliği.....	59
3.1.1. Ahilik ve Lonca teşkilatı.....	59
3.1.2. İş/girişimci dernekleri ve Türkiye’deki gelişimi	62
3.1.2.1. Derneklerin oluşumu ve yasal statüsündeki değişiklikler	63
3.1.2.2. İktisadi örgütlenmelerin 1980 öncesindeki durumu	65
3.1.2.3. İktisadi örgütlenmelerin 1980 sonrasındaki durumu	74
3.2. Girişimci derneklerinin ekonomik açıdan tasviri	81

4. BÖLÜM

ARAŞTIRMA ALANI: KAYSERİ.....	88
4.1. Anadolu Sermayesinin Oluşumu ve İktisadi Örgütlenme Açısından Kayseri	88
4.1.1. Kayseri’de sermaye birikiminin Cumhuriyet öncesi kökeni	91
4.1.2. 1923-1950 arasında uygulanan üst ölçekli ekonomi politikaları ve sanayideki gelişmeler.....	93
4.1.2.1. 1923-1950 arası dönemde Kayseri sanayisinde yaşanan gelişmeler	96
4.1.2.2. 1923-1950 arası dönemde Kayseri’de ön plana çıkan iktisadi örgütlenme yapısı....	100
4.1.3. 1950-1980 arasında uygulanan üst ölçekli ekonomi politikaları ve sanayideki gelişmeler.....	101
4.1.3.1. 1950-1980 arası dönemde Kayseri sanayisinde yaşanan gelişmeler	104
4.1.3.2. 1950-1980 arası dönemde Kayseri’de ön plana çıkan iktisadi örgütlenme yapısı....	109
4.1.4. 1980-2000 arası dönemde uygulanan üst ölçekli ekonomi politikaları ve sanayideki gelişmeler.....	110
4.1.4.1. 1980-2000 arası dönemde Kayseri sanayisinde yaşanan gelişmeler	112
4.1.4.2. 1980-2000 arası dönemde Kayseri’deki iktisadi örgütlenme yapısı.....	117
4.1.5. 2000 sonrası dönemde uygulanan üst ölçekli ekonomi politikaları ve sanayideki gelişmeler.....	118
4.1.5.1. 2000 sonrası dönemde Kayseri sanayisinde yaşanan gelişmeler.....	121
4.1.5.2. 2000 sonrasında Kayseri’deki iktisadi örgütlenme ve mevcut durum.....	135
4.1.5.3. Kayseri’de ihracat	143

5. BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME	147
5.1. Sosyal sermayenin kalkınma açısından önemi	148
5.1.1. Sosyal sermaye yaratabilecek Kayseri’ye özgü sosyo-kültürel ve politik özellikler	151
5.1.2. Kayseri’de sosyal sermayeyi inşa eden özellikler ve dinamikler	157
5.2. Dernekler tarafından yaratılan sosyal sermayenin bileşenleri ve inşa edilen kurumsallık.....	164
5.2.1. Sosyal psikoloji ve ideolojiler üzerinden üretilen sosyal sermaye ve kurumsallık inşası	165
5.2.2. Norm ve değer oluşturularak üretilen sosyal sermaye ve kurumsallık inşası	167
5.2.3. Siyasetten kaynağını alan sosyal sermaye üretimi ve kurumsallık inşası	172
5.3. Kurumsal ve ilişkisel yapının yarattığı içsel bir ekonomi ve yerel ötesi gömülülöklere erişim.....	181

6. BÖLÜM

SONUÇ.....	191
KAYNAKÇA.....	200
EKLER.....	227
ÖZET.....	228
ABSTRACT.....	230

ŞEKİLLER LİSTESİ

İkinci bölümde yer alan şekiller

Şekil 2.1: Yerel fısıltı ve küresel bilgi akış hatları kavramlarının kümede gerçekleşme durumu.....55

Üçüncü bölümde yer alan şekiller

Şekil 3.1: Sivil toplum organizasyonlarının küresel ölçekteki büyüme trendi (1900-2000).....63

Dördüncü bölümde yer alan şekiller

Şekil 4.1: Türkiye'nin I. ve II. 500 büyük sanayi kuruluşu arasında yer alan Kayseri firmalarının kuruluş tarihlerinin yoğunlaştığı yıllar.....108

Şekil 4.2: Kayseri Sanayi Odası'na kayıtlı firmaların sektörel dağılımı (1995).....116

Şekil 4.3: Türkiye'de özelleştirme gelirleri (1986-2015).....120

Şekil 4.4: Faaliyet kollarına göre işyeri sayısındaki dağılım (SGK, 2010).....127

Şekil 4.5: Faaliyet kollarına göre işyeri sayısındaki dağılım (SGK, 2015).....127

Şekil 4.6: Kayseri'de imalat sanayindeki işyeri ve istihdam sayıları (2010-2015)..128

Şekil 4.7: Kayseri OSB'deki firmaların sektörel dağılımı (2016).....130

Şekil 4.8: Mimar Sinan OSB'deki firmaların sektörel dağılımı (2016).....131

Şekil 4.9: Kayseri Serbest Bölgesi'nde ticaret hacminin yıllar itibariyle değişimi (2016).....133

Şekil 4.10: Türkiye'nin birinci ve ikinci 500 büyük sanayi kuruluşu arasında yer alan Kayseri firmalarının yıllara göre sayısı (1993-2015).....134

Şekil 4.11: Kayseri'nin ihracatı ve Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki miktarı (2002-2015) (bin \$).....143

Şekil 4.12: Kayseri'den yapılan ihracatın Türkiye içindeki oranı.....144

Şekil 4.13: Kayseri'nin ihracatı içinde imalat sanayinin yıllara göre oranı (2002-2015).....146

Beşinci bölümde yer alan şekiller

Şekil 5.1: İktidar partilerinin Kayseri'den aldığı oy ile Türkiye genelindeki oy oranlarının karşılaştırılması (1950-2015).....156

TABLÖLAR LİSTESİ

Birinci bölümde yer alan tablolar

Tablo 1.1: Kayseri’de bulunan iş/girişimci dernekleri (2014).....	13
---	----

İkinci bölümde yer alan tablolar

Tablo 2.1: Fordist ve post-Fordist üretim sistemlerinin karşılaştırılması.....	32
--	----

Dördüncü bölümde yer alan tablolar

Tablo 4.1: Kayseri’deki işyeri ve istihdam sayıları (1927).....	98
Tablo 4.2: Kayseri’de çalışan sayısına göre sanayi işletmelerinin büyüklüğü ve Türkiye’deki oranı (1927).....	99
Tablo 4.3: 1950 öncesinde kurulmuş ve Türkiye’nin ilk ve ikinci 500 büyük işletmesi arasına girmiş olan Kayseri firmaları ve Türkiye sıralamasına girdiği yıl.....	100
Tablo 4.4: 1950-1980 döneminde kurulmuş ve Türkiye’nin ilk 500 büyük işletmesi arasına girmiş olan Kayseri firmaları ve Türkiye sıralamasına girdiği yıl.....	106
Tablo 4.5: 1950-1980 döneminde kurulmuş ve Türkiye’nin ikinci 500 büyük işletmesi arasına girmiş olan Kayseri firmaları ve Türkiye sıralamasına girdiği yıl.....	107
Tablo 4.6: Türkiye’nin ilk ve ikinci 500 büyük sanayi kuruluşu arasında yer alan Kayseri firmalarının kuruluş tarihlerinin yoğunlaştığı yıllar.....	108
Tablo 4.7: Kayseri’deki OSB’lerin ve serbest bölgenin kuruluş yılları.....	113
Tablo 4.8: 1980-2000 arası dönemde kurulan veya bu dönemde Türkiye’nin ilk 500 büyük işletmesi sıralamasına giren firmalar.....	114
Tablo 4.9: 1980-2000 arası dönemde kurulan veya bu dönemde Türkiye’nin ikinci 500 büyük işletmesi sıralamasına giren firmalar.....	115
Tablo 4.10: Kayseri’de 2000 sonrasında özelleştirmesi tamamlanan ve devam eden kuruluşlar.....	122
Tablo 4.11: Kayseri’de işyerinde çalıştırılan sigortalı sayısına göre işletme büyüklüğü ve işletme büyüklüklerinin Türkiye içindeki oranı (2010-2015).....	123
Tablo 4.12: Kayseri’de işletme büyüklüğünün yıllara göre değişimi (2010-2015).....	124

Tablo 4.13: İmalat sanayinde faaliyet kollarına göre işyeri ve sigortalı sayısına göre istihdam (2010-2015).....	126
Tablo 4.14: Kayseri’de bulunan OSB’lerdeki firma sayıları (2016).....	129
Tablo 4.15: Kayseri Serbest Bölgesi’nde yıllar itibariyle ticaret hacmi (1999-2015).....	132
Tablo 4.16: Kayseri’de faaliyette bulunan küçük sanayi siteleri ve istihdam (2008).....	134
Tablo 4.17: İllere göre konfederasyonlara üye olan dernek sayıları ile illere göre dernek şubeleri (2015).....	136
Tablo 4.18: Dernek ve konfederasyonların Kayseri ve muadili olan illerdeki çeşitliliği (2016).....	141
Tablo 4.19: Kayseri’de görüşme gerçekleştirilen girişimci dernekleri ve üye sayıları (2014).....	142
Tablo 4.20: Yıllara göre Kayseri’nin en fazla ihracat yaptığı ilk beş ülke (2004-2015).....	145

Beşinci bölümde yer alan tablolar

Tablo 5. 1: İllere göre mevcut koruyucu aile sayıları ve kişi başına düşen koruyucu aile sayısı (2016)	153
--	-----

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 4.1: Seküler ve muhafazakâr derneklerin illere göre dağılımı (2015).....	139
Harita 4.2: Konfederasyon üyesi dernekler ile dernek şubelerinin illere göre dağılımı (2015).....	140

KISALTMALAR LİSTESİ

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

AP: Adalet Partisi

ASKON: Anadolu Aslanları İşadamları Derneği

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DP: Demokrat Parti

DSP: Demokratik Sol Parti

DTCF: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

HAK-İŞ: Hak İşçi Sendikalar Konfederasyonu

İSO: İstanbul Sanayi Odası

KAYHAM: Kayseri Hafıza Merkezi

KAYSO: Kayseri Sanayi Odası

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

KOBİ: Küçük ve Orta Ölçekli İşletme

KOSGEB: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı

KÖY: Kalkınmada Öncelikli Yöreler

KTO: Kayseri Ticaret Odası

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği

OSB: Organize Sanayi Bölgesi

RP: Refah Partisi

SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu

SİAD: Sanayici İş Adamı Dernekleri

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

TİM: Türkiye İhracatçılar Meclisi

TİP: Türkiye İşçi Partisi

TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TUSKON: Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu

TÜMSİAD: Tüm Sanayici ve İşadamları Derneği

TÜRK-İŞ: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

TÜRKONFED: Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

ÖNSÖZ

Bu araştırma, lisansüstü tez projelerini destekleme programı kapsamında Ankara Üniversitesi BAP Proje Koordinatörlüğü'ne sunulmuş ve 14L0649002 proje numarasıyla kabul edilerek desteklenmiştir. Lisansüstü araştırmalara verdiği desteğinden ötürü Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne teşekkür ederim.

Her doktora araştırması gibi bu araştırma da uzun, meşakkatli, kimi zaman keyifli ve öğretici kimi zaman ise oldukça gergin, başıboş ve stres yüklü günler hatta aylar sonucunda ortaya çıkmış bir ürün olarak okuyucunun takdirine sunulmuştur. Kuşkusuz bu süreç araştırmacının kendinden menkul bir biçimde gerçekleştirebileceği türden değildir. Bu bağlamda, elinizdeki araştırmanın ortaya çıkmasında özverili bir biçimde ve uluslararası standartları yakalayacak şekilde ciddiyetle işlenen DTCF'deki doktora derslerinin katkısı kelimelerle anlatılamaz. Bu süreçte doktora derslerini takip ettiğim Doç. Dr. Nuri Yavan'ın ekonomik coğrafyaya ilişkin derslerinin dolaylı yoldan bu araştırmaya katkı sağladığını belirtmeliyim. Bu sebepten ötürü özellikle hocam Doç. Dr. Nuri Yavan'a katkıları için müteşekkirim olduğumu belirtmek isterim.

Ankara Üniversitesi'ne görevlendirme aldığım günden itibaren gerek bölüm başkanlığı dönemindeki kolaylaştırıcı rolünden gerekse doktora tez danışmanlığımı kabul ederek gösterdiği fedakârlıktan ötürü saygıdeğer hocam Prof. Dr. İhsan Çiçek'e müteşekkirim. Alan araştırmasına gitmeden önce hem görüşme sorularıya hem de sonrasında elde edilen nitel veri setiyle alakalı hususlarda Prof. Dr. E. Murat Özgür'ün bilgisine başvurdum. Değerli hocama zamanını ayırarak yaptığı yorum, yönlendirme ve katkıları için müteşekkirim. Ayrıca hem TİK toplantılarında hem de tez savunmamdaki ufuk açıcı, cesaretlendirici ve yönlendirici yorumlarından ötürü değerli hocam Doç. Dr. Çiğdem Varol Özden'e teşekkürlerimi sunuyorum. Tez jürimde yer alan Doç. Dr. Necla Türkoğlu, Prof. Dr. Ali Özçağlar ve Prof. Dr. Ülkü Eser Ünaldı hocalarıma da katkılardan ötürü teşekkür ederim. Yaptığı araştırmalarla bu tezde kendisinden istifade ettiğim ve tezimde jüri olması için teklif götürdüğüm Doç. Dr. Burak Beyhan, mücbir sebeplerden ötürü tez jürisinde yer alamasa da jürilik teklifimi memnuniyetle kabul ettiği için kendisine teşekkür ederim.

Erasmus+ kapsamında gittiğim üç aylık Almanya deneyimimde araştırmamın teorik çerçevesine özverili bir biçimde sunduğu yapıcı ve yönlendirici katkılardan ötürü Prof. Dr. Martin Franz'a da teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Journal of Economic Geography dergisinin editörü Prof. Dr. Harald Bathelt'ın ve ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden Doç. Dr. Mustafa Kemal Bayırbağ'ın da görüşlerini alma imkânı buldum. Prof. Bathelt'a ve Doç. Bayırbağ'a da fikirlerini paylaştıkları için ayrıca teşekkür ederim.

Savunma öncesinde tezimi okuyarak değerlendirmelerde bulunan Prof. Dr. E. Murat Özgür'e, Arş. Gör. Hatice Turut'a, Arş. Gör. Fatih Altuğ'a, Arş. Gör. Ceyda Kurtar'a ve Arş. Gör. M. Tahsin Şahin'e teşekkür ederim. Ayrıca Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde mesaimi paylaştığım arkadaşlarıma da bu araştırmaya sağladıkları açık ve örtük katkılardan ötürü teşekkür ederim.

Bu süreç içerisinde araştırmamın veri kaynağını oluştururken bilgilerine danıştığım tüm katılımcılara da teşekkürlerimi sunuyorum. Alan araştırması için Kayseri'ye gitmeden önce irtibat kurmam için gayret sarfeden Prof. Dr. Mehmet Somuncu'ya da teşekkür ederim. Ayrıca katılımcılarla yaptığım görüşme kayıtlarını deşifre etmemde yardımcı olan ve isimlerini birinci bölümde dipnot olarak verdiğim DTCF Coğrafya Bölümü'nden sevgili öğrencilerime ve aile üyelerime de teşekkürü borç bilim.

Yetişmemde maddi ve manevi hiçbir fedakârlıktan imtina etmeyen, emeğini ve fedakârlığını kelimelerle ödeyemeyeceğim aileme, özellikle de babama minnetlerimi sunarım. Bu vesileyle tezimi babama ithaf ediyorum. Bu sürecin her türlü mutluluğunu ve stresini birlikte paylaştığım sevgili eşim Hacer'e de bu süreçteki özverisinden ötürü çok teşekkür ederim.

Son olarak belirtmek gerekir ki bu araştırmadaki her türlü hoşluklar, eğitim ve öğrenim hayatım boyunca yetişmemde emeği geçen tüm hocalarıma, eksiklikler ise tarafıma aittir.

Suat TUYSUZ

Ocak 2017, Batıkent/ANKARA

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Kapitalist sistem ve üretim ilişkileri ile uyumlu olacak şekilde ele alınan rekabet edebilirlik; ekonomik anlamda kullanıldığında, kentlerin, ülkelerin ya da bölgelerin yerel veya küresel piyasada ayakta kalmalarını, yüksek katma değer yaratmalarını ve aktör olabilmelerini sağlayan, neoklasik (ortodoks) iktisat literatürünün ontolojik ve epistemolojik kabulleriyle uyuşan son yılların moda kavramı olarak belirmektedir.

Rekabet edebilirlik kavramının neoklasik perspektifle değerlendirilebilecek yapısına karşın, Storper (1997) söz konusu kavramın bölgesel ölçekteki formunu, yani bölgesel rekabet edebilirlik hususunu, ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklarla (*untraded interdependencies*) analiz etme yönünde bir eğilim göstermiştir. Böylesi bir eğilimde bilişsel, sosyal, kurumsal ve kültürel faktörlere vurgu yapılmakta ve söz konusu faktörler; soft (*soft*), soyut (*intangible*) veya ticari olmayan varlıklar (*non-tradable assets*) olarak tanımlanmaktadır. Bölgesel rekabet edebilirliği belirli bir bölgedeki firmaların rekabet edebilirliği üzerinden ele alan bu yaklaşımda, firmaların başarısı bölgede var olan soyut varlıklarla (*intangible assets*) ilişkilendirilmektedir (Boschma, 2004). Dolayısıyla bölgelerin rekabet edebilme potansiyeli de bölgenin içinde barındırdığı soyut ve somut varlıkların (*assets*) özelliklerine göre şekillenmektedir. Nitekim son zamanlarda yerele gömülü olan bu varlıkların önemi rekabet edebilirlik mevzusunda önemli bir argüman olarak tartışılmaktadır (Camagni, 2002; Martin, 2004). Bu bakımdan somut ve soyut sermayenin yapısına ilişkin özellikler bölgelerin rekabet edebilme düzeyini belirleyebilmektedir. Bu bağlamda, bölgenin altyapı özellikleri, doğal kaynakları, kültürel mirası, erişilebilirliği, nüfus miktarı, nüfusun nitelikleri, dışsal bağlantılar, işbirliği ağları, işbirliği kapasitesi, karşılıklı güven ve değerlere dayalı sosyal sermaye yapıları gibi fiziksel, sosyal, beşeri ve ilişkisel sermaye özellikleri bölgelerin rekabet edebilme düzeylerine ilişkin bir tablo çizmeye olanak sağlamaktadır. Bölgeye özgü olan söz konusu bu özellikler, bölgesel sermaye (*territorial capital*) nin bileşenleri olarak adlandırılmaktadır

(Camagni ve Capello, 2013). Ancak ne var ki bölgelerin rekabet edebilirlik düzeyine ilişkin analizlerde doğal kaynaklar ve altyapı gibi faktör donatılarına dayalı somut varlıklar, *düşük* rekabet edebilirliği sağlayan unsurlar olarak değerlendirilirken; ağlar, ilişkisel sermaye, sosyal ve beşeri sermaye, kültür, ekonomik yapılar ve kurumlar rekabet edebilirlik düzeyini *artıran* unsurlar olarak değerlendirilebilmektedir (Porter, 2010; Camagni ve Capello, 2013). Gerçekten de literatürde **ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklar** (*untraded interdependencies*) (Storper, 1997) ve **kurumsal yoğunluk/kalınlık** (*institutional thickness*) (Amin ve Thrift, 1995) olarak ifade edilen ekonomik-ekolojik ortamlar, firmaların başarısını artırmaktadır ki bu da toplamda bölgelerin rekabet edebilme potansiyeline katkı sağlamaktadır. Öyle ki Silikon Vadisi, Baden-Württemberg ve Üçüncü İtalya (*Third Italy*) gibi bölgelerin başarısında, bölgenin sahip olduğu soyut varlıklar tarafından beslenen ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklar ve kurumsal yoğunluğu ifade eden ortamın katkısının olduğu ifade edilmektedir (Scott, 1988; Saxenian, 1996; Gibbs vd., 2001; Turok, 2004).

Bilişsel, sosyal, kurumsal ve kültürel faktörlere dayandırılarak yaratılan ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklara ilişkin bir atmosfer, rekabetin kurumsal ve ilişkisel ekonomik coğrafya perspektifinden anlaşılmasına imkân sunacak bir çerçeve sunmaktadır. Böylesi bir atmosfer ekonomik aktörler arasında oluşacak ilişki ağına katkı sağlamaktadır (Aoyama vd., 2011). Bu ilişki ağı, ekonomik aktörler için son derece önemli olan güven unsurunu beslemektedir. Güven temelli etkileşim, firmaların ihtiyaç duyduğu her tür bilginin kazanılması ve yayılımını kolaylaştırmaktadır (Hauser vd., 2007). Firmaların birbiriyle yapacağı ticarete riski minimize etmeye katkı sağlamaktadır. Böylece bir firmaya veya bölgeye rekabetçi üstünlüğü elde edebilmesinin kapısı aralanmaktadır. Nitekim ampirik olarak kanıtlanmış birçok araştırmada güvene dayalı ilişkiler bölgelerin kalkınması açısından önemli katkılar sağlamıştır (Saxenian, 1996). Dolayısıyla güven, ilişki ağını güçlendiren çimento görevini üstlenmektedir ki bu araştırmada güven ve onun aracılığıyla örülen ilişki ağı ile firmaların rekabetçi üstünlük kazanımı arasındaki ilişki iş/girişimci dernekleri üzerinden operasyonel hale getirilecektir.

Rekabetçi üstünlüklerin elde edilmesi açısından yukarıda ifade edilen soyut varlıklar, *kurum* oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu kurumlar belirsizliği, riski ve maliyetleri azaltmada (Martin, 2000; MacKinnon vd., 2009; North, 2010) ve bilgi transferinde (Bathelt vd. 2004; Faulconbridge, 2007a; Bathelt ve Henn, 2014) önemli rol oynamaktadır (söz konusu soyut varlıkların yüksek teknoloji bölgelerindeki etkisini tartışan teorik çalışmalar için bkz. Beyhan, 2001 ve Beyhan, 2007b). Bu bakımdan *kurumlar*, ekonomik anlamda uygun bir ekonomik atmosfer oluşmasında önemli işlev üstlenmektedir. Böylesi bir atmosfer firmaların işlem maliyetlerini azaltmasına katkı sağlamadığı gibi bölge için de önemli avantajlar sunmaktadır.

Ekonomik coğrafyada rekabetçi üstünlüğün kazanılması hususu “öğrenen bölge”, “kümelenme”, “endüstriyel bölge”, “yeni sanayi odağı”, “yaratıcı çevre”, “kurumsal çevre”, “kurumsal rejim”, “birlikte öğrenme”, “ekonomik ağlar” gibi kavramsal çerçevelere dayandırılarak açıklanmaktadır (Eraydın, 2002; Jansson ve Waxell, 2011; Kemeny vd., 2016). Bu çerçeveler, ekonomik yapıyı kontrol eden ve geliştiren unsurları; adetler, gelenekler, normlar, sosyal rutinler, güven ve sosyal sermaye gibi informal ve soyut varlıklar (*intangible assets*) ile (Lorenzen, 2007) firma, ajans, girişimci derneği, ticaret birliği, üniversite, araştırma enstitüsü ve sendika gibi somut varlıkları içeren formel veya katı (*hard*) yapılar üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Bu formel ve informal kurumlar Amin ve Thrift’in (1995) ifade ettiği ***kurumsal yoğunluğa/kalınlığa*** işaret etmektedir.

Kurumsal yoğunluğu oluşturan formel ve informal kurumlar veya kurumsal ve organizasyonel yapılar yukarıda bahsi geçen kavramsal çerçevelere dayandırılarak tartışılmaktadır. Bilindiği üzere heterodoks iktisat ve ekonomik coğrafya, genel olarak kalkınma şeklinde belirtilebilecek hususu sosyal, kültürel, kurumsal ve politik düzlemde anlamaya çalışmaktadır. Böylesi bir anlama biçimi kalkınmaya katkı sunan formel (somut varlıklar) ve informal kurumlar (soyut varlıklar) araçsallaştırılarak gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada da firmanın elde ettiği rekabetçi üstünlüğü sosyal, kültürel ve politik bağlamlara dayandırarak kurumsal ve ilişkisel bir çerçeveden anlamaya yönelik olunca bu durumun operasyonel hale getirilmesi oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurumsal yoğunluğu oluşturan bu çerçevenin organize edilmiş formunun iş dünyasındaki dernekleşmeler olduğu ileri sürülebilir. Öyle ki girişimci dernekleri, ekonomik bir organizasyonel yapı olmalarının yanı sıra sosyal, kültürel ve politik çerçevenin anlaşılmasına imkân sağlayacak özelliklere sahip olduklarından bir bölgede kurumsal yoğunluğun oluşumuna kaynaklık edecek bir yapıyı da içermektedir. İlerideki bölümlerde detaylı ele alınacak olsa da girişimci derneklerinin sosyal, kültürel ve politik yapıları ve bu yapılar üzerinden ürettikleri kurumsallık seküler ve muhafazakâr *ikiliği* üzerinden temellendirilecektir. Söz konusu temellendirme derneklerin hitap ettiği sosyolojik tabana ve siyaset kurumuyla olan ilişkilerine dayandırılarak gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla girişimci dernekleri genel hatlarıyla yukarıda ifade edilen özelliklerine istinaden formel ve informal kurumların tek bir çatı altında değerlendirilebileceğine ilişkin bir zemin sunmaktadırlar.

Buradan hareketle girişimci derneklerinin bir ekonomik coğrafya araştırmasına konu olmasını sağlayan şu hususların altı çizilebilir;

-bölgesel kalkınmanın katı kurumu (Cooke ve Morgan, 2000; Storper, 2007) olarak ifade edilmesi,

-söz konusu organizasyonel yapıların *önsel/verili (a priori)* olarak kurumsal ve ilişkisel yapıyı inşa etme potansiyelidir ki bu potansiyel bir bölgenin sahip olduğu soyut varlıklara işaret etmekte ve bu varlıklar soft *kurum* olarak da ifade edilmektedir.

Dolayısıyla girişimci derneklerinin yukarıda bahsedilen özellikleri bir bölgenin (firmanın¹) rekabetçi üstünlük kazanmasını kurumsal, kültürel ve ilişkisel perspektif çerçevesinde anlamayı amaçlayan bu araştırmaya konu olmasına gerekçe oluşturmuştur. Bu yönüyle, söz konusu organizasyonel yapılar, post-Fordizm'le birlikte önemi artan kurumsallık ve ilişkiselliğin anlaşılmasına katkı sunan bir potansiyel barındırmaktadır. İşte bu gerekçeler girişimci derneklerinin bu araştırmada araçsallaştırılmasını nedenlemiştir.

¹ Bölgeden kasıt bölgede faaliyet gösteren firmalardır. Nitekim, Rutten ve Boekema (2007b: 131) Florida'nın (1995) öğrenen bölge kavramsallaştırmasını değerlendirirken öğrenen aktörün bölge değil firma olarak anlaşılması gerektiğini ifade eder. Yeung (2000) da firmanın ekonomik coğrafyanın kalbinde yatan önemli bir aktör olduğunu ifade edererek bölge çalışmalarında firma üzerinden değerlendirme yapılabilmesine kapı aralamaktadır.

Araştırma nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Bilindiği üzere ekonomik coğrafya, 1950'lerden bu yana sosyal bilimlerdeki değişimi izleyerek yol almıştır. Bu anlamda 1950'lerde iktisat ve bölge bilimi gibi kantitatif bilimlerin yöntem ve metotlarını kullanan ekonomik coğrafyacılar 1970'lerden sonra sosyal teorinin sosyal bilimlerdeki artan önemine istinaden yöntem ve metodolojilerinde bir takım değişim ve dönüşümler geçirmişlerdir. Söz konusu dönüşüm; üretici, tüketici ve devlet gibi ekonomik aktörlerin rolünde ve yapısında meydana gelen değişimden bağımsız değildir. Bu bağlamda meydana gelen değişimler sosyal, kültürel ve politik unsurların yapılacak analizlere dâhil edilmesine gerekçe oluşturmuştur. Ekonomide etkinliği artmaya başlayan bu dinamikler, sosyal bilimleri ve ekonomik coğrafyayı anlamacı ve yorumsamacı niteliksel anlayışlara yöneltmiştir. Kurumsal, kültürel ve ilişkisel dönüş olarak ifade edilebilecek çerçevelerle anlamlandırılmaya çalışılan yeni dünya düzeni (Martin, 2000; Boggs ve Rantisi, 2003; Amin, 2001; 2004), pozitivist ekonomik coğrafya pratiğinin yanı sıra post-pozitivist ekonomik coğrafya pratiğine olan eğilimin de gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. Ancak, belirtmek gerekir ki pozitivist veya post-pozitivist şeklindeki farklı ele alış tarzları, ele alınan *araştırmanın konusuna* göre birbirini ikame edebilmektedir.

Bu öncül bilgiye burada yer verilmesinin temel amacı, firmaların rekabetçi üstünlük kazanım sürecini; sosyal, kültürel ve politik bağlamda kurumsal ve ilişkisel bir perspektifle anlamaya çalışan bu araştırmanın ontolojik ve epistemolojik temellerinin ekonomik coğrafyadaki hangi yaklaşımlara dayandığını okuyucuya baştan göstermektir.

Araştırma, yereldeki; sosyal, kültürel, kurumsal ve politik gömülülüğün rekabetteki önemini ortaya koyacak olması açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamdan hareketle bu araştırma; kurumsal yoğunluk ile organizasyonel yapılar arasında kurulacak köprü ile işlem maliyetlerindeki azalmaya bağlı olarak firmaların rekabet edebilirliklerini anlamayı ve anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Araştırma; hem dernek hem de firmalarla derinlemesine görüşmeler yapılarak yürütülmüştür. Araştırma alanı, ilgili kısımda detaylandırıldığı üzere, Kayseri olarak belirlenmiştir.

Araştırma **belli özgünlüklere** sahiptir. Bunlar;

- 1- Araştırma, **ortodoks iktisada ilişkin rekabet kavramını**, bugün ana akım ekonomik coğrafyanın da merkezine yerleşmiş olan **heterodoks iktisadın bakış açısı, araçları ve yöntemiyle inşa etme ve anlama çabasıdır**. Bununla birlikte girişimci derneklerini öğrenen bölge, yenilikçi çevre, kurumsal ortam, bilgi transferi, firma rekabeti gibi yukarıda bahsedilen kavramsal çerçeveye oturarak ele alan yapısıyla da ilgili literatüre orijinal katkı sunmaktadır.
- 2- Araştırma, **sosyal sermaye** (güven kazanımı) konseptinin **dernekleşme üzerinden operasyonel hale getirilmesi** ve dernekler üzerinden yaratılan sosyal sermaye yapısının yerelden koparılarak “mekânlar arası ilişki yapılarını inşa eden” veya “farklı mekânlardaki yerel gömülüklerle erişimi kolaylaştıran” yerel ötesi bir forma kavuşturulmasını sağlamaktadır.
- 2- Derneklerin **siyasi iktidarlara ilişki biçimleri üzerinden yaratılan kurumsallığın KOBİ (küçük ve orta ölçekli işletmeler) ölçeğindeki üyelere yansımaları** ise bir diğeridir. Dolayısıyla dernekler aracılığıyla sosyal sermayenin üretim dinamikleri ortaya konulduğu gibi yerel ve yerel ötesi iş ilişkileri de operasyonel hale getirilmiş olacaktır.

Kısaca özetlemek gerekirse; bu araştırma, dernekler aracılığıyla oluşturulan kurumsal ve ilişkisel yapının özelliklerini ve dinamiklerini ortaya çıkarmayı hedeflemekle beraber söz konusu özellik ve dinamiklerin firmalar ve kalkınma açısından ifade ettiği anlamı da ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Kuşkusuz ki firmaların rekabetçi üstünlük kazanımlarını şekillendiren birçok boyut bulunmaktadır. Rekabetçi üstünlüğün sadece bu çalışmada ele alınan çerçeveye bağlı olduğu gibi bir determinizmden bahsetmek aşırıya kaçan ve maksadını aşan bir iddia olur. Buradan hareketle bu çalışmada yapılan değerlendirmelerin *hakikatin bütünü*nü kapsadığına ilişkin bir iddiası bulunmamakla

beraber, birçok boyutu bulunan rekabetçi üstünlük hususunun sadece bir yönünü ele almaktadır ki bu da, bütünü kapsamasa da *hakikatın önemli bir yönüne* işaret eder.

1.1. Motivasyon

Bilindiği üzere neoklasik teori; emek, sermaye ve girişimci gibi bir bölgenin sahip olduğu somut varlıklar (ki bunlar bir bölgenin sahip olduğu faktör donatıları olarak adlandırılır) üzerinden bir bölgedeki kalkınmayı anlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Kara (2008) tarafından yapılan bir araştırma, faktör donatılarına dayalı olarak bölgelerin rekabet edebilirlik düzeylerine ilişkin karşılaştırmalı bir resim çizmektedir. Bu araştırmanın motivasyon kaynağı ise kalkınmayı ve rekabetçi üstünlük kazanımını neoklasik iktisatta ele alınmayan ve soyut varlıklar üzerinden şekillenen kurumsallıkla anlamaya çalışmaktır. Dolayısıyla **neoklasik teorisinin ortaya koyduğu sermaye, emek gibi faktör donatılarından oluşan somut varlıklarının (tangible assets) yanı sıra soyut varlıkların (intangible assets) da kalkınmada ana faktörlerden biri olduğuna dikkat çekmek bu araştırmanın temel motivasyon kaynağıdır.** Bu yönüyle, iddialı bir söylemle ifade edilecek olursa, neoklasik teoriye meydan okuyan bir yapıya sahiptir. Ancak bu yapılırken neoklasik teorisinin argümanlarının dışlanmadığını da özellikle vurgulamak gerekir.

Kuramsal ve kavramsal çerçevede de değinileceği üzere yerel ve bölgesel kalkınmada bir *yerele* ya da bölgeye gömülü olan somut ve aynı zamanda soyut varlıklar bölgenin kalkınmasında önemli role sahiptir. Kalkınmanın, büyümenin ve yeniliğin soyut ve somut varlıklar üzerine bina edilen bir kurumsallık inşası üzerinden şekillendiği de araştırmanın aynı bölümünde işlenmiştir. Ancak soyut varlıklar üzerinden kalkınmayı anlama çabasının son derece az işlenen bir husus olduğunu da özellikle belirtmek gerekir. Buradan hareketle **bir bölgedeki soyut ve somut varlıkları belli bir yerele indirgeyerek incelemek ve söz konusu varlıklar üzerinden kurulması muhtemel kurumsallık inşasının yapısını sorgulamak da araştırmanın bir başka motivasyon kaynağını oluşturur.** Bu yapı sorgulanırken firmaların işlem maliyetlerini azaltmalarına bağlı olarak gerçekleşen rekabet edebilirlik düzeylerindeki farklılaşmalar bu kurumsallık şemsiyesi altında

anlaşılmaya çalışılacaktır. Bahsedilen kurumsallık anlaşılmaya çalışılırken bir bölgedeki soyut ve somut varlıkları bir potada eritebilecek potansiyele sahip olduğu düşünülen girişimci dernekleri üzerinden bu durum operasyonelleştirilmiştir. Öyle ki 1971 yılında TÜSİAD'ın kurulmasıyla başlayan iş dünyasındaki gönüllü dernekleşmeler neoliberal politikaların müsait bir ortam sunmasıyla 1990'larda görünürlüklerini artırmışlardır. Çoğunlukla muhafazakâr-seküler ayrımı çerçevesinde şekillenen girişimci derneklerinin sosyolojik yapısı, bölgesel kalkınmada önemli olan soyut ve somut varlıkların her ikisinin birlikte anlaşılabilirliği bir çerçeve sunar. Girişimci derneklerinin bölgelere ilişkin soyut ve somut varlıkları birlikte değerlendirmeye imkân tanıyan yapısı bu araştırmada araçsallaştırılmasını sağlamıştır.

1.2. Amaç ve araştırma soruları

Kayseri, beşinci bölümde değinildiği üzere kendine özgü sosyal, ekonomik ve politik özellikleri barındıran bir kenttir. Kentin ekonomik yaşamında bir araya gelme, birlik oluşturma ve dernekleşme gibi hususlar ön plana çıkmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Kayseri, etkinlik düzeyleri farklılaşsa da girişimci örgütlenmeleri açısından farklı siyasi ve sosyal oluşumların bir arada olduğu bir merkez olarak tanımlanabilir. Rekabetçi üstünlük kazanımını ve bununla ilişkili olarak kalkınma hususunu kurumsal ve ilişkiel ekonomik coğrafya perspektifiyle anlamaya çalışan mevcut araştırma, elde edilen üstünlüğün dernekler üzerinden anlamlandırılabilirliği iddiasını taşımaktadır. Araştırma, nitel olarak anlamacı ve yorumsamacı bir yöntemle ele alındığından yapılacak analizler de bu çerçevede şekillenecektir. Bu bakımdan bir firmaların rekabetçi üstünlük kazanımı, işlem maliyetleri üzerinden anlaşılmaya çalışılacaktır. Bilindiği üzere işlem maliyetleri hem üretim süreci hem de piyasanın işleyişiyle ilgili süreçlerinin bütüne ilişkin maliyetlerle ilişkilidir (Orhan, 2011). North'un (2010) da belirttiği gibi işlem maliyetleri, *bilgi edinmek için harcanan zaman* şeklinde ölçülemeyecek olan birçok faktörü de kapsar. Dolayısıyla firmaların rekabetçi üstünlük kazanımını etkileyebilecek işlem maliyetleri; araştırma maliyetleri, bilgi maliyetleri ve karar maliyetlerindeki tasarruflar üzerinden değerlendirilecektir. Söz konusu maliyetlerden

tasarruf etmek firmaların rekabetçi üstünlük kazanımlarına katkı sağladığı gibi belirsizliğin ve riski azaltılması yoluyla da firmaların rekabetçi üstünlük kazanımına avantaj sağlamaktadır. Gerçekten de Coase’a göre, firmaların varoluşunun temelinde işlem maliyetleri yatar. Öyle ki firmanın piyasada var olabilmesi işlem maliyetlerini azaltabilmesi yoluyla gerçekleşir (Aktaran Bayramoğlu, 2014). Yukarıda bahsedildiği şekliyle işlem maliyetlerinin geniş bir süreci kapsayan ve somut göstergelerden ziyade soyut göstergeler üzerinden değerlendirme yapmaya imkân tanıyan yapısı, nitel araştırma tasarımının anlamacı ve yorumsamacı perspektifiyle çözümlenmeye çalışılacaktır.

Bu bağlamda, aşağıdaki temel soru ve onu şekillendiren alt araştırma soruları ekseninde araştırma yürütülecek ve bu sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır:

Temel soru: Girişimci dernekleri, firmaların rekabetçi üstünlük kazanımı ve kalkınma açısından ne anlama geliyor?

Alt sorular;

1. Girişimci dernekleri bir kurumsallık yaratabilir mi?
2. Kurumsallık yaratılıyorsa bu kurumsallık hangi dinamiklerle sağlanıyor?
3. Kurumsallık yaratılıyorsa yaratılan bu kurumsallığın firmaların işlem maliyetlerinden tasarrufları üzerinden şekillenen rekabetçi üstünlük kazanımlarına yansımaları nasıl gerçekleşiyor?
4. Kurumsallık yaratılıyorsa yaratılan bu kurumsallık nasıl bir özelliğe sahip ve söz konusu kurumsallık kalkınma için ne anlama geliyor?

1.3. Yöntem, veri ve analiz

Bu araştırmada bir olay ya da olguyu anlamlı hale getirmek için bilimin kullandığı iki farklı veri türünden de istifade edilmektedir. Bilindiği üzere bu veriler nicel ve nitel olmak üzere iki farklı türdedir. İnceleme alanı olan Kayseri'nin betimlenmesi çoğunlukla ikincil kaynaklara dayalı nicel verilere dayandırılarak gerçekleştirilmiştir. Söz konusu nicel veriler TÜİK başta olmak üzere, Kayseri Sanayi Odası, Kayseri Ticaret Odası, Kayseri Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Kayseri Hafıza Merkezi (KAYHAM), DİE yayınları ile sahayla ilgili yapılmış bilimsel araştırmalar (doktora tezi, yüksek lisans tezi, makale, araştırma raporu) ve çeşitli medya haberlerine dayanmaktadır.

Araştırmanın orijinal bulguları ise birincil kaynaklardan elde edilen derinlemesine görüşmelere dayalı nitel veriye dayanmaktadır. Derinlemesine görüşmelere dayalı olan nitel verinin değerlendirilmesinde, *beyan esasının* yanı sıra *söylemlerden çıkan anlama* da önem verilmiştir. Gerçekten de nitel araştırmada bazen katılımcının söylediği şeyden ziyade nasıl veya ne zaman söylediği de önem arz etmektedir. Örneğin, bir kelimeyi söylerken katılımcının mimiklerinden tutun katılımcıyla görüşülen ortamda yer alan sembolik değeri olan objelere kadar elde edilen veriler bir bütünsellik içinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu bakımdan katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler *beyanatların ötesindeki anlam dünyasını* da anlamak adına daha geniş bir perspektifle değerlendirilmiştir.

1.3.1. Nitel araştırma yöntemi

Bu araştırmanın orijinal bulguları derinlemesine görüşmelerden elde edilen verinin nitel teknikle analizine dayanmaktadır. Teorik temeli yorumsamacılık olarak ifade edilen niteliksel bir araştırmada verinin oluşturulması; katılımcı gözlem, derinlemesine görüşme, odak grup görüşmeleri, doküman/belge incelemeleri gibi araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilir. Gerçekliği temsil ettiği ileri sürülen bu verilerle büyük örneklem gruplarından ziyade daha az örnek kullanarak büyük resmin görülmesi hedeflenir (Kümbetoğlu, 2012: 30). Bu nedenle nitel bir araştırmada örneklemin geniş olması çoğu zaman mümkün ve kullanışlı olmadığı gibi gerekli ve

gerçekçi de değildir. Dolayısıyla nitel araştırmada yeterlik, nicel verilerdeki gibi öznelerin sayısına değil, toplanan verinin derinliğine bağlıdır. Bazı durumlarda bir bireyle yapılacak çoklu görüşmeler, çok sayıda bireyle yapılacak kısa süreli görüşmelerden daha iyi sonuçlar verebilir. Nitel araştırma yönteminin kendine özgü bu durumu, aynı zamanda onu nicel araştırma tasarımından da ayıran hususlardan biridir (Neuman, 2010; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu bağlamda, araştırmanın çerçevesine ilişkin doygunluğa ulaşıldığının anlaşılmasıyla yeterli miktarda verinin toplandığına ilişkin kanıya varılır (Neuman, 2010: 659-60).

Çoğu nicel araştırmada görüldüğü üzere nitel araştırma tasarımında da örneklem² seçimi yapılarak araştırma yürütülür. Nitekim bir araştırmanın her şeyi, her yeri ve herkesi kapsayacağı gibi bir iddia çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliğine zarar verebilir (Yavan, 2014b: 155). Dolayısıyla çalışma belli bir örneklem grubu seçilerek gerçekleştirilecektir. Nitel araştırmada örneklemin seçimi hususunda çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Uygulanacak yöntem, araştırmanın yapısına göre şekillenmektedir. Bu yöntemlerden amaçlı/yargısal ve kartopu örneklem yöntemi nitel araştırmalarda en çok kullanılandır. Amaçlı örnekleme, belirli bir kritere bağlı olarak birey ya da gruplara ulaşılır; kartopu örnekleme ise amaçlı örnekleme ulaşılan birey ya da gruplardan alınan referanslarla örneklem grubu yeterli büyüklüğe ulaştırılincaya kadar devam ettirilir (Kümbetoğlu, 2012: 99; Kaya, 2014: 295-6). Detaylandırılacak olursa kartopu örnekleme yönteminde araştırmacı örnek bir olaydan başlar ve oradan aldığı bilgilere dayanarak başka örnek olay ya da kişileri belirler ve veri yaratma süreci daha önce vurgulandığı üzere belli bir olgunluğa erişinceye kadar tekrar ederek sürdürülür. Söz konusu süreç, araştırmacının araştırmaya katkı sağlayacağını düşündüğü kişilerle başlar ve görüşülen kişilerin referansı ile konuyla ilgili daha geniş kitlelere ulaşarak devam eder (Neuman, 2010: 324; Kaya, 2014: 296; Yavan, 2014b: 167). Kartopu örneklem, “evrenin büyüklüğü hakkında çok fazla bilgi sahibi olunmadığı ya da evrene ilişkin bir kaydın olmadığı durumlarda” yararlı bir tekniktir (Kümbetoğlu, 2012: 99). Amaçlı ve kartopu

² Niteliksel araştırmalarda örneklem kullanılıp kullanılmayacağı konusunda ihtilaflı bir durum söz konusudur. Örneğin, Arkonaç (2014: 33) niteliksel yaklaşımla gerçekleştirilen araştırmaların genelleme gibi bir hedefi olmadığı için söz konusu yaklaşımda örneklemin kullanılmayacağını ifade eder. Ancak araştırmacının neden belli bir katılımcı grubunu seçtiğini de açıkça ifade etmesi gerektiğini belirtir. Bu bağlamda, bu araştırmada kullanılan örneklem ifadesinden araştırmanın sonuçlarıyla genellemeye varılacağı anlamı çıkarılmamalıdır.

örnekleme yöntemlerinin yukarıda bahsedilen özellikleri bu araştırmanın kurgusuyla uyumlu olduğundan araştırmaya kaynak oluşturacak veriler bahsedilen iki örneklem yöntemi kullanılarak elde edilmiştir.

Buradan hareketle ilk olarak amaçlı örneklem grubu seçilmiş sonrasında ise kartopu örnekleme yöntemiyle çalışmanın örnekleme genişletilmiştir. Dolayısıyla ilk aşamada amaçlı örneklem grubu belirlenmiştir. Bu çerçevede, kalkınmanın katı kurumu olarak çalışmanın birincil muhatabı şeklinde kabul edilen iş/girişimci dernekleri ile Kayseri Sanayi Odası, Kayseri Ticaret Odası, KOSGEB, Kalkınma Ajansı gibi kurumlar belirlenmiştir. Bu bağlamda, girişimci derneklerine ilişkin olarak, Kayseri Dernekler İl Müdürlüğü'nden Kayseri'deki iş/girişimci derneği kategorisinde yer alan derneklerin listesi ve iletişim bilgileri talep edilmiştir. Söz konusu talebe istinaden ilgili kurumdan elde edilen bilgilere göre bu kapsamda Kayseri'de onsekiz dernek olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Alan araştırmasına gitmeden önce görüşmelerin ayarlanması açısından yukarıda bahsedilen kurumlar ve dernekler aranarak görüşme talep edilmiştir. Ancak aranan bazı derneklerin pasif olduğu veya tamamen kapandığı, bazılarının iletişim bilgilerinin yanlış olduğu (örn. ASKON³, MESANDER vb. gibi), bazılarının birleşerek adının değiştiği, bazılarının ise görüşmek istemediği anlaşılmıştır. Kayseri İl Dernekler Müdürlüğü'nden gönderilen listede yer almayan bazı dernek isimlerine ise alan araştırması esnasında ulaşılmıştır (bkz. Tablo 1.1).

Söz konusu listede kayıtlı olan derneklerin her birine ulaşılmaya çalışılmış, fakat yukarıda belirtilen gerekçelerle listede yer alan derneklerin bir kısmına erişilememiştir. Ancak belirtmek gerekir ki görüşme gerçekleştirilemeyen derneklerin üye sayısı ve etkinlik düzeyi açısından oldukça sınırlı olmasından dolayı araştırmayı etkileyebilecek dezavantajlı bir durumla karşılaşılmamıştır. Görüşme yapılan dernekler hem seküler hem de muhafazakâr derneklerin ön plana çıkan temsilcileri olduğundan temsiliyetin sağlanması açısından da herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Bu bağlamda araştırmanın kapsamına uygun ve erişilebilir olan

³ Örneğin, ASKON'un resmi internet sitesinde yer alan Kayseri Şubesi temsilcisine görüşme talebini ileten bir e-posta gönderilmiş sonrasında ise yine ASKON'un sitesinden elde edilen cep telefonu aranmış ancak görüşülen kişi böyle bir dernekle ilgisinin olmadığını ifade etmiştir.

altı dernek⁴ ile iletişime geçilerek üst düzey yetkilileriyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Derneklerin etkinlik düzeyi dikkate alındığında özellikle ulusal çapta etkinliği olan derneklerin yereldeki aktörleriyle görüşmeler gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir. Ulusal çapta etkinliği olan derneklerin (TÜSİAD/TÜRKONFED, MÜSİAD, TUSKON ve TÜMSİAD gibi) yanı sıra yerel ve sektörel bir dernekle de görüşme gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1.1: Kayseri’de bulunan iş/girişimci dernekleri (2014).

Sıra	Dernek adı
1	Anadolu Aslanları İşadamları Derneği Kayseri Şubesi (ASKON)
2	Anadolu Genç İşadamları Derneği
3	Develi Sanayici ve İşadamları Derneği
4	Erciyes Aktif Sanayici ve İşadamları Derneği
5	Gelişen Sanayici ve İşadamları Derneği (GESİAD)
6	Genç Liderler ve Girişimciler Derneği Kayseri Şubesi
7	Kayseri Asansör ve Yürüyen Merdiven Sanayiciler Derneği
8	Kayseri Genç Girişimciler Derneği
9	Kayseri Girişimci Kobiler Derneği
10	Kayseri İletişimciler Danışmanlar İşadamları Derneği
11	Kayseri İmar İnşaat Mütahhitleri Dayanışma Derneği
12	Kayseri Mobilya Sanayicileri Derneği (KAYMOS)
13	Kayseri Plastik İşletmeciler Derneği
14	Kayseri Sanayici ve İşadamları Derneği (KAYSİAD)
15	Kayseri Sanayiciler Derneği
16	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği Kayseri Şubesi (MÜSİAD)
17	Müteşebbis Esnaf Sanayici ve İşadamları Derneği Kayseri Şubesi (MESANDER)
18	Orta Anadolu Sanayici ve İşadamları Federasyonu (ORSİFED)
19	Tüm Sanayici ve İşadamları Derneği Kayseri Şubesi (TÜMSİAD)
20	Kayseri Perakendeciler Derneği (PERDER)
21	Kadın İşbirliğini Geliştirme Derneği (KAGİDER)

Kaynak: Dernekler, Kayseri İl Dernekler Müdürlüğü’nden elde edilen veriler ve alan araştırması neticesinde elde edilen bilgilerden hareketle yazar tarafından oluşturulmuştur.

⁴ Tablo 1.1’de koyulaştırılarak yazılan 6 dernek araştırma kapsamında görüşme gerçekleştirilen dernekleri ifade etmektedir.

Görüşme gerçekleştirilen derneklerden ikisi seküler olarak tanımlanan derneklerden, üçü muhafazakâr olarak tanımlanan⁵ derneklerden, biri ise yerel ve sektörel bir dernekten oluşmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere görüşme gerçekleştirilecek aktörler sadece derneklerle sınırlandırılmamıştır. Bu kapsamda Kayseri Ticaret Odası, Kayseri Sanayi Odası, Oran Kalkınma Ajansı, KOSGEB Kayseri İl Müdürlüğü gibi kurumlarla da aynı şekilde görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Amaçlı örneklemeyle başlayıp kartopu yöntemle genişletilen araştırmanın örnekleme – yani, dernek yetkilileri, kamu kurum ve kuruluşların temsilcileri ve firmalara – araştırma sorularını cevaplandırmaya yönelik olarak yarı yapılandırılmış biçimde hazırlanan sorular (bkz. Ek 1) derinlemesine görüşmeler yoluyla yöneltilmiştir. Bilindiği üzere derinlemesine görüşme tekniği, sosyal dünyada var olan birçok olgu, süreç ve ilişkinin görünümünden çok “özü”ne inmeyi ve bu özün ayrıntılarını kavramayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracıdır. Bu özelliği sayesinde araştırılan konunun esasının anlaşılmasında önemli katkı sunar (Kümbetoğlu, 2012: 72). Görüşmelerde katılımcılara yarı yapılandırılmış sorular yöneltilmiştir. Yarı yapılandırılmış soru tekniğinde katılımcıların konuşmalarına çok az müdahale edilir ve konuşmanın katılımcı tarafından yönlendirilmesi engellenmez. Bu sayede konuşmanın derinleşmesi sağlanmış olur (Arkonaç, 2014). Ancak buradan görüşmenin tamamen katılımcı tarafından yönlendirildiği anlamı çıkarılmamalıdır. Görüşmeler esnasında zaman zaman görüşmenin akışına göre spontane olarak ek sorular da yöneltilmiştir.

Özetlenecek olursa araştırmada birincil verinin oluşturulma süreci aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir: İlk olarak amaçlı örneklem grubu olarak belirlenen dernek yetkilileri ve yukarıda bahsedilen resmi ve yarı resmi kurumlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Dernek yetkililerinin referansıyla dernek üyesi olan firmalara ulaşılmıştır (kartopu örneklem). Dernek ya da kurumlardan yönlendirmeleri istenen firmaların yönlendiren dernek ya da kurumlarla ilişki içinde olan, sektöründe başarılı ve KOBİ ölçeğindeki firmalar olmaları istenmiştir. Bu kapsamda on üç firma ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu firmalardan dördüne seküler derneklerin

⁵ Derneklerin seküler ve muhafazakâr olarak tanımlanması ile derneklere ilişkin arka plan bilgisi üçüncü bölümde detaylı biçimde ele alınmaktadır.

yönlendirmesiyle beşine muhafazakâr derneklerin yönlendirmesiyle, dördüne ise diğer kurumların yönlendirmeleriyle ulaşılmıştır. Görüşülen firmalardan üç tanesi mobilya, ikisi çelik kapı, ikisi tekstil, dördü metal, biri kâğıt, baskı ve reklam biri ise dış ticaret firmasıdır. Derneklerin kendilerini açıkça seküler ya da muhafazakâr tanımlamalarından ötürü sınıflandırmada herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştır. Ancak firmaların bu konudaki tutumu derneklerden farklı olmuştur. Öyle ki hiçbir derneğe üye olmadığını söyleyen bir firma yöneticisi dernek üyesi olduğuna ilişkin bilgiyi birkaç ay sonra yapılan ikinci görüşmede paylaşmıştır. Her ne kadar firmalara ilişkin açıkça bir sınıflandırma yapmak firmaların bu bilgiyi paylaşmaktan imtina etmesinden dolayı zor olsa da bu durumun dernekler aracılığıyla sağlanan rekabetçi üstünlüğün ve yaratılan kurumsallığa ilişkin yapının anlaşılmasına engel oluşturmadığını da belirtmek gerekir.

Dernek, kurum ve firmalarla yapılan görüşmelere ek olarak son alan araştırmasında iktidar ve muhalefetteki siyasi parti teşkilatlarıyla da görüşme yapılması planlanmıştır. Ancak Kayseri’de bulunan süre zarfında siyasi parti teşkilatlarının sadece biriyle görüşme gerçekleştirilebilmiştir. Bütün bu görüşmelerden ayrı olarak yörenin ekonomisine hâkim olan yerel bir yazar/gazeteciyle de görüşme gerçekleştirilmiştir. Toplamda yirmi sekiz aktörle gerçekleştirilen görüşmelerden bazıları 45 dakika bazıları ise üç buçuk saat sürmüştür. Bazı katılımcılarla farklı zamanlarda birden fazla görüşme gerçekleştirildiği de olmuştur. Katılımcıların izni alınarak görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Görüşmenin kaydedilmesine müsaade etmeyen bazı katılımcılarla yapılan görüşmeler ise not alma usulüyle tamamlanmıştır.

Yukarıda bahsi geçen aktörlerle elde edilen bilgilere ilişkin doygunluğa ulaşıldığı anda görüşmeler tamamlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere görüşme gerçekleştirilen aktörlerden firmaların KOBİ ölçeğindeki firmalardan oluşmasına hassasiyet gösterilmiştir. Çünkü büyük firmalar rekabetçi üstünlüklerini kazanma açısından kendi imkânlarını kullanabilme potansiyeline sahipken ve bu üstünlüğü girişimci derneklerine ihtiyaç duymaksızın da yapabiliyorken, KOBİ düzeyindeki firmaların bu potansiyelleri görece çok daha zayıftır ve girişimci dernekleri bu tarz firmalar için çok daha fazla anlam ifade edebilmektedir. Gerçekten de büyük firmalar

yenilikçi pazarlama, eğitim ihtiyaçları, kamu otoriteleriyle temas kurma gibi hususları kendi potansiyelleriyle yapabilirken küçük firmalar çoğunlukla bunlardan yoksundur. Böyle bir *önsel/verili* bilgiden hareketle KOBİ düzeyindeki firmalarla iletişime geçilmesine hassasiyet gösterilmiştir.

1.3.2. Nitel verilerin analizi

Nitel veri; bireylerin gündelik yaşam pratiklerini, bunlar hakkındaki kanaatlerini, duygularını, hissedişlerini, deneyimlerini içerdiğinden ve bunların standart bir formda alınabilmesi mümkün değildir. Aynı zamanda sayılabilir bir veri de değildir. Niteliksel araştırmada karmaşık, belirsiz bir veri yığını gibi duran anlatıların içinden anlamlı temalar, kategoriler ve eğilimler çıkarsanmaktadır (Kümbetoğlu, 2012: 44). Derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edilecek verilerin analizinde; “betimleme”, “analiz etme-sınıflama-kodlama” ve “yorumlama-ilişkilendirme” şeklinde bir süreç izlenir. Betimleme sürecinde, görüşülen ortamdaki konuşmalar yorum katılmadan olduğu gibi aktarılır. Analiz sürecinde kavramsal kodlamalar, temalaştırmalar ve sınıflandırmalar yapılarak anlamlı ilişkiler ortaya çıkarılmaya çalışılır. Yorumlama sürecinde ise söylenen ifadelerin ne anlama geldiğini anlamlandırmak teoriyle ilişkilendirilerek yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Kuşkusuz söz konusu sürecin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için güçlü bir teorik arka planın olması önemlidir. Öyle ki güçlü bir arka plan – yani, kuramsal çerçeve – ilişkisiz gibi görünen birçok veri arasında anlam kurma ve veriyi anlamlandırma açısından oldukça önemlidir (Kaya, 2014: 268).

Nitel bir araştırma sürecinin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için görüşmelere ilişkin kayıtların eksiksiz olması önemlidir. Bu bağlamda katılımcılardan biri hariç diğer katılımcılar görüşmenin ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmasına müsaade etmişlerdir. Katılımcıların bu tavrı veri kaybının minimum düzeyde olmasını sağlamıştır. Bu aşamadan sonra iş paketini oluşturan şey, ses kayıtlarının deşifre edilmesi olmuştur. Deşifre işlemi nitel araştırmanın önemli aşamalarından biridir. Otuz saate yaklaşan görüşme kayıtlarının bazıları tarafımda deşifre edilmiş bazılarının deşifre işlemleri ise çoğunluğunu Ankara

Üniversitesi DTCF Coğrafya Bölümü öğrencileri⁶ olmak üzere etrafımdaki kişilerin⁷ yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Tarafımca yapılmayan deşifre işleminin hepsi daha sonra tarafımca kontrol edilip eksik ve hatalı olan kısımları düzeltilerek veri havuzuna eklenmiştir.

Görüşme kayıtlarının deşifre edilmesiyle toplamda yedi yüz sayfaya yaklaşan bir veri metni elde edilmiştir. Eldeki bu metinde/verilerde katılımcıların ifadeleri herhangi bir değişikliğe uğratılmadan aynen yer almaktadır⁸. Bu aşamanın tamamlanmasıyla nitel araştırmadaki analiz sürecinin ilk safhası tamamlanmıştır. Sürecin ikinci kısmı metin haline getirilen görüşmelerin *içerik analizine* ilişkindir. Bu aşamada, metnin kodlanması, kavramlaştırılması ve kategorikleştirilmesi gerçekleştirilerek görüşme metnindeki hangi ifadenin hangi başlık altında yer alacağı saptanmıştır. Üçüncü ve son aşama olarak ifade edilen yorumlama ve ilişki kurma aşamasında ise niteliksel veride öne çıkan ortak eğilimlerin, farklılıkların ve anlatılanların ayrıntısında gizli olan anlamın gün yüzüne çıkarılarak hem kuramsal çerçeveye ilişkisinin kurulması hem de bu araştırmanın kuramsal çerçeveye orijinal katkısı gerçekleştirilmiştir. Eldeki verinin hem kuramsal çerçeveye ilişkisi hem de bu çerçeveye orijinal katkısı, durumu temsil gücü yüksek olan *kısa durum senaryoları*yla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bilindiği üzere *kısa durum senaryoları* incelenen durumda temsil gücü yüksek, tipik veya simgesel olarak görülen bir dizi olayın betimlenmesidir. Bir başka ifadeyle *kısa durum senaryosu*, bir olaya veya duruma ilişkin sürece şahitlik yapan canlı bir portre olarak değerlendirilebilir (Miles ve Huberman, 2015).

Nitel verinin analiz edilmesine ilişkin olarak yukarıda belirtilen işlemler gerçekleştirilirken MAXQDA adlı nitel veri çözümleme programından istifade

⁶ Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafya Bölümü öğrencilerinden Canay Öykü Sönmez, Didem Arslan, Dilek Akgül, Emircan Demir, Fatma Nur Deniz, Gamze Hüyüktepe, Gülşen Fenar, Meyza Demir, Rümeyza Küpçü, Sercan Şimşek ve Yasemin Meral'e deşifre işlemine sundukları katkıdan dolayı teşekkür ederim.

⁷ Başta sevgili eşim olmak üzere kardeşim Murat ve Zeynep ile kuzenim Tuba Onuşgün ve Emin Demirci'ye deşifre işlemine sundukları katkıdan dolayı teşekkür ederim.

⁸ Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki söz konusu veriler araştırmanın ilgili kısımlarına kısa durum senaryoları şeklinde dahil edilirken katılımcının söylediği anlamı değiştirmeyecek şekilde çok az da olsa eklenen veya çıkarılan bazı kelimeler olmuştur. Bazen de katılımcı tarafından söylenenlerin anlaşılabilirliğini artırmak adına kastedilmek istenen husus tarafımızca köşeli parantez içinde verilmiştir. Bu küçük müdahalelerin amacı, konuşma diliyle yazı dili arasındaki uyumsuzluğu gidererek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

edilmiştir. Dolayısıyla benzerlik veya zıtlık temelinde birbirini doğrulayan söz öbekleri gruplanmış ve ilgili başlıklara göre sınıflandırılmıştır. Program sayesinde büyük ve karmaşık gibi görülen veri setinin sadeleştirilmesi sağlanmıştır.

2. BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kuramsal çerçeveye ilişkin tarihsel arka plan

Araştırmanın kuramsal çerçevesi çizilmeden önce bu araştırmanın dayandığı kuramsal yaklaşımların ekonomik coğrafyanın tarihselliği içerisindeki yerine ilişkin kısa bir bilgilendirme yapılacaktır. Bu kısa bilgilendirmenin araştırmanın ontolojik, epistemolojik ve metodolojik olarak konumlandırılmasına yardımcı olması hedeflenmektedir.

Ekonomik coğrafya, tarihsel süreç içerisinde ontolojik, epistemolojik ve metodolojik açıdan önemli değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Bu süreçte, *ontolojik* değişimler, dünyada gerçekleşen şeyler hakkındaki felsefi düşünceleri ve böylece neyin bilinebileceğine ilişkin hususları içerir. Örneğin, ekonomi, doğa ve tarih gibi hususlar bir araştırmaya konu edildiğinde bu unsurların dünyadaki varlığına ilişkin bir ontolojik iddiada bulunulmuş olunur ki bu iddia, dünyada var olan söz konusu hususların bilinebileceğine ilişkindir. Bir diğer konu ekonomik coğrafyanın *epistemolojisi*nde meydana gelen değişime ilişkindir. Epistemoloji, bilgiyi oluşturan şeyler ve onun nasıl elde edilebileceğine dair felsefi düşünceleri ifade eder. Örneğin bazı ekonomik coğrafyacılar bilginin nesnel verilerden çıkarımlarda bulunularak elde edilebileceğini savunurken, diğerleri ekonomik dünyanın anlaşılabilmesinin öznel yorumlamalarla mümkün olabileceğini savunmaktadır. Metodolojik olarak değişen şey ise, veri toplama teknikleriyle alakalıdır (Coe vd., 2013: 502).

19. yüzyılın sonundaki sömürgecilikle başlatılabilecek olan ekonomik coğrafya, o günün koşullarında idiografik gelenekten beslenen bir yapıya sahipti. Söz konusu dönemde pratik edilen ekonomik coğrafya anlayışı, envanter elde etmek için bilgi ihtiyacını karşılamaya yönelikti. Bu anlamda toplanan bilgi, olanı olduğu gibi resmeden yani betimleyici nitelikte bir yapı sergilemekteydi. Dünyanın farklı coğrafyalarına ilişkin mekânsal bilgi toplayan o dönemin araştırmaları, sömürgeci

güçler açısından önemli bir işlevi de yerine getirmekteydi (Barnes, 2000). Bu nedenledir ki coğrafya *sabıkalı bir disiplin* olarak yaftalanmıştır (Yavan, 2014a).

1900'lere gelindiğinde envanter toplama şeklindeki coğrafya pratiğinin devam edişine paralel olarak çevresel determinizm, ekonomik coğrafyanın odak noktası haline gelmiştir. Bu dönemin ekonomik coğrafya araştırmaları daha çok fiziki çevrenin bahsettiği özellikler ölçüsünde kalkınmanın gerçekleşebileceğine ilişkin vurgu artışıyla sembolize edilebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar betimsel niteliği ağır basan bu yaklaşım biçimi, araştırmalarda baskın olmuştur. Betimsellik yönü öne çıkan bu yaklaşımın II. Dünya Savaşı ve sonrasında çok fazla işe yaramadığının anlaşılmasıyla birlikte idiografik olan bu gelenekten sıyrılmanın gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır (ayrıntılı bilgi için bkz. Peet, 1998; Barnes, 2000; Scott, 2000).

1950'ler sonrasına rastlayan dönem de yukarıda bahsedilen anlamda ontolojik, epistemolojik ve metodolojik değişimlere sahne olmuştur. Kantitatif devrim olarak isimlendirilen bu dönem, mekânın biriciklik (*unique*) temelinde değerlendirildiği anlayış yerine, genel geçer yasalar üzerinden okunduğu bir ele alış biçimiyle karakterize olmuştur. Bu durum, matematiksel modellemeler aracılığıyla yapılan mekânsal analizlerin “zaman ve mekân fark etmeksizin” her mekânda aynı sonuca ulaştırabileceği şeklindeki “genelleştirici” bir anlayışın önünü açmıştır. Kantitatif dönemin ekonomik coğrafyası, mekânda görünür olan her şeyin ölçülebildiği kadarıyla bilinebileceğini, bunun yönteminin ise istatistiksel yöntemlerle ve matematiksel modellerle anlaşılabilirliğini ifade eden ontolojik, epistemolojik ve metodolojik kabullere dayanmaktaydı (Barnes, 2000; Yavan, 2005; Coe vd., 2013: 502-4).

1970'lere gelindiğinde dünyanın ya da bölgelerin *genel geçer yasalar* üzerinden anlaşılmasına ilişkin yaklaşım ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Dünyanın gözlem ve ölçüme dayalı olarak değil, yapılar altında yatan ve gözlemlenemeyen şeylerle anlaşılabilirliği iddiası gündeme getirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, yapıların insan davranışını şekillendirdiği veya sınırlandırdığı ifade edilmiştir (Giddens, 1984). Kuşkusuz 1960'ların sonlarından itibaren dünyada yaşanan sosyal olaylardan hareketle coğrafyacıların sosyal adalet, ekonomik eşitsizlik ve çevresel

sürdürülebilirlik gibi konulara yönelmiş olmaları da coğrafyacıların bilime olan bakış açılarının ve de bilme biçimlerine ilişkin tartışmaların bu yönde değişmesinde etkili olmuştur. Gerçekten de coğrafyacıların ele aldığı kent yoksulluğu, mekânsal ayrışma, bölgesel eşitsizlikler, sanayisizleşme, post-Fordizm, cinsiyet eşitsizliği ve mekânsal farklılaşması gibi hususların modellemeler yaparak istatistiksel olarak anlamlandırılması mümkün değildi. Söz konusu hususların yapısal güçlerle ilişki kurulmadan, zaman ve mekândan bağımsız olarak anlaşılmasının imkânı yoktu (Scott, 2004; Peet ve Thrift, 2005; Coe vd., 2013: 504-5). Dolayısıyla dünyanın anlaşılabilmesi ve açıklanabilmesine ilişkin olarak yapılan bu gibi araştırmalarda yapısal ve sosyal bağlamın önemi vurgulanmıştır. Oysa *zaman-mekân* algısını nötrleyen kantitatif coğrafya, biriciklik üzerine inşa edilen *olay-mekâna* dayalı anlayışı önemsizleştiren bir yapıya sahipti. Bu bağlamda, değişen konular ve konjonktürel durumlar neyin bilinip neyin bilinemeyeceğine ve aynı zamanda bilme biçimine ilişkin yaklaşımların değişimini gerekli kılmıştır.

1970'ler sonrasında ise sosyal ve ekonomik alandaki gelişmeler ve küreselleşme dalgasının hissedilir derecelere ulaşmasıyla tetiklenen üretim biçimlerindeki değişiklikler, devletin rolünde bir takım değişimler yaratmış, böylesi bir ortamda yeni tür organizasyonel yapılar türemiştir. Bu durum, ekonomik coğrafyacılar oldukça zengin bir araştırma atmosferi sunmuştur. Gerçekten de yeni bir üretim biçimi olarak post-Fordizm'in devreye girmesiyle mekânsal işbölümü, yeni sanayi odakları, kümelenme, uzmanlaşma, devlet ve piyasa düzenleyici organizasyonel yapılar ve bu çerçevelere dayandırılan araştırma konuları, ekonomik coğrafyacıların araştırma gündemini oluşturmaya başlamıştır. Nitekim bugün itibarıyla küresel değer zinciri ve üretim ağları şeklinde kavramsallaştırılan konular yukarıda bahsedilen konuların olgunlaştırılmış hali olarak kabul edilebilir.

Bahsi geçen konuların önemli bir kısmının teorik arka planı, Marksist yaklaşımlardan beslenmiştir. Ancak Marksist yaklaşımların olay ve olguları sadece "sınıf"a dayandırarak indirgemeci bir tutumla değerlendirmesi, zamanla eleştiri konusu olmuştur. Marksist yaklaşımın indirgemeci tutumu eleştirilmekle beraber, "sosyal olan"ın analizlere katılmasını sağlaması açısından daha sonraki yaklaşımlara fayda sağladığı söylenebilir (Coe vd., 2013: 504-7). Dolayısıyla yeni yapılan

araştırmalarda adetler, gelenekler, normlar, alışkanlıklar, güç ilişkileri, din, dil, cinsiyet, etnisite, hemşehrilik ilişkileri vb. gibi ekonomiye yön veren ve onu şekillendiren parametreler dikkate alınır olmuştur. Sosyal olanı analiz eden bu yeni yaklaşım tarzı, hem sosyal bilimlerde hem de ekonomik coğrafyada şemsiye bir kavram olarak “kültürel dönüş” (*cultural turn/shift*) şeklinde adlandırılmıştır (Amin ve Thrift, 2000; Barnes ve Sheppard, 2000; Coe vd., 2013: 504-7).

Olay ve olguların anlaşılması ya da açıklanmasına yönelik olarak gelişen bu yeni yaklaşım tarzının ekonomik coğrafyaya yansımaları, kurumsal ve ilişkisel yaklaşımlarla kendini göstermiştir. Aşağıda kurumsal ve ilişkisel ekonomik coğrafya yaklaşımlarının ontolojisi, epistemolojisi ve metodolojisi ele alınarak araştırmanın kuramsal çerçevesi çizilecektir.

2.2. Kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı ve kavramsal çerçevesi

Neoklasik (ortodoks) iktisat ve Marksist yaklaşımlara alternatif olan kurumsal ve ilişkisel yaklaşımlar, heterodoks iktisatla ilişkili olarak gelişmiştir (Macleod, 2001; Grabher, 2009). Coğrafya disiplininin önemli bir bileşeni olan ve disiplinindeki ontolojik, epistemolojik ve metodolojik gelişmelere öncülük eden ekonomik coğrafya, Ron Martin’ın da ifade ettiği üzere, II. Dünya Savaşı’ndan sonra iktisatçılar tarafından biçimlendirilmiştir. Söz konusu dönemdeki ekonomik coğrafya pratiği, bireyin ve aktörün atomistik olarak görüldüğü ekonomik insan (*homo economicus*) anlayışı çerçevesinde şekillenmekteydi. 1980’lerden itibaren sosyal bilimlerde yaşanan dönüşümle birlikte neoklasik iktisadın *homo economicus* anlayışına karşı eleştirilerin görünürlüğü artmış ve bu eleştiriler yeni bir bilme biçimi geliştirilmesine ilişkin ihtiyaca kapı aralamıştır. Gerçekten de 20. yüzyılda dünyada meydana gelen değişiklikler neoklasik anlamdaki geleneksel bölgesel kalkınma kuramlarının açıklayıcı gücünü azaltmıştır. Ekonomik yaşamın tek bir belirleyici güç tarafından şekillenmediği, aksine, bu sürecin çok sayıda belirleyicinin ürünü olduğu ve bunların sosyo-kültürel ve zaman-mekân bağımlı olduğu gerçeği anlaşılmış ve bütün bu gelişmeler kurumsal ekonomik coğrafyanın yeni bir çerçeve

olarak kullanılmasına gerekçe hazırlamıştır (Martin, 2000; Hess, 2004; Özelçi-Eceral, 2006; Kaygalak, 2011).

Ekonominin “sosyo-kültürel ve politik bir süreç” olduğuna ilişkin vurgu artışının (Thrift ve Olds, 2004) yanı sıra iktisat, sosyoloji ve politik bilimlerde yaşanan gelişmeler de ekonomik coğrafyada 1990’lardan sonra kurumsalcı yaklaşımın güçlenmesini sağlamıştır (Martin, 2000). Ekonomik sürecin sosyo-kültürel doğasını anlamaya yönelik olarak ekonomik coğrafya literatüründe özellikle 1990’lardan sonra sayıları gittikçe artan **ampirik** (Putnam, 1993; Amin ve Thrift, 1995; Gertler, 1995; Özcan, 1995; Saxenian, 1996; Amin, 1999; Keeble ve Wilkinson, 1999; Cooke ve Morgan, 2000; Gibbs vd., 2001; Glückler, 2001; Eceral, 2002; Malecki, 2002; Varol, 2002; Rutherford, 2004; Capello ve Faggian, 2005; Cooke vd., 2005; Beyhan, 2006; Hassink, 2007; Hauser vd., 2007; Kaygalak, 2011 ve benzer araştırmalar) ve **teorik** (Morgan, 1997; Hodgson, 1998; Martin, 1999; 2000; Amin, 2001; Rafiqui, 2009 ve benzerleri) araştırmalar kurumsal yaklaşımın disiplindeki pratiğini göstermektedir.

Aslında kurumsalcı yaklaşım, on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın başlarında Veblen ve Commons gibi neoklasik okul içerisinde gelen ancak ekonomik olay ve olguları daha realistik olarak anlama çabası içerisinde olan kişilerden kaynağını almaktadır. Veblen (1904) ve Commons (1893; 1934) gibi neoklasik gelenek içinden gelen kurumsalcılar, Marksistler gibi kapitalizmi reddeden bir anlayışa sahip değillerdir. Ancak, neoklasik yaklaşımın çok sayıdaki varsayımını ortadan kaldırarak “gerçek dünya”daki davranışlar üzerinden ekonomik olayları açıklamaya çalışmaktadırlar. Kurumsalcılar, “piyasanın bireysel üretici ve tüketicilerin *özgür* davranışlarıyla şekillendiği” varsayımına karşı çıkarak piyasayı sosyal ve politik bağlamla ilişkilendirerek ele almakta ve bu yönüyle de Neoklasik yaklaşımdan farklılaşmaktadırlar (Hayter ve Patchell, 2011: XIV-XV). Nitekim Veblen gibi kurumsalcıların temel iddiası; ekonominin çeşitli kurumlar tarafından sınırlandırıldığı ya da şekillendirildiğidir (Gertler, 2010).

Kurumsal iktisat okulunun kurucuları olarak kabul edilen Veblen, Commons ve Mitchell, sosyal kurumların karmaşık doğası üzerinden ekonomiyi anlamaya çalışmışlardır. Bu kavrayış biçimi, 1890 ile 1940 yılları arasında etkili olan

Amerikan politik ekonomi akımından esinlenmiştir ki bu hareketin ilham kaynağı da İngiliz Darvinci Evrimsellik ve psikolojiden etkilenen 19. yüzyıl Alman Tarihsel Okulu⁹'dur (Domingues, 2015).

Veblen ve Commons ile başlayan kurumsalcı yaklaşım; Douglass North, Ronald H. Coase, Gary Becker, James M. Buchanan ve Oliver E. Williamson¹⁰ gibi kurumsal iktisatçıların 1990'larda kazandıkları Nobel ödülleriyle popülaritesini artırmıştır (Domingues, 2015). İktisat disiplininde ortaya çıkan kurumsalcı yaklaşım, Veblen'in araştırmalarıyla ilişkilendirilecek kadar eski tarihlere gitmesine rağmen iktisat içerisinde hiçbir zaman ana akım olamamıştır (Mackinnon ve Cumbers, 2007).

Kurumsalcı yaklaşımın coğrafya disiplininde kendini göstermesi ise 1980'ler sonrasına rastlamaktadır. Günümüzde coğrafyada ana akım olma yönünde ciddi bir güç kazanmış durumdadır (Kaygalak, 2013b). Özellikle de 1990'lardan itibaren ekonomik sürecin sosyo-kültürel ve sosyo-politik kurumlarına ilişkin vurgunun artması, kurumsal yaklaşımın yaygınlaşmasını ve pozitivizmden sıyrılan ekonomik coğrafyanın "kültürel dönüş" şeklinde kavramsallaştırılan paradigmatik dönüş içerisinde yer almasını sağlamıştır (Mackinnon ve Cumbers, 2007; Kusar, 2011; Kaygalak, 2013a). Ekonomik coğrafya araştırmalarında ekonominin sosyo-kültürel ve politik bağlamının anlaşılmasına ilişkin olarak artan sayıdaki araştırma *kültürel dönüşün* ekonomik coğrafya araştırmalarına yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Kültürel dönüşün tarihsel kökeni Marshall'ın (1920[1890]) "endüstriyel atmosfer" olarak ifade ettiği kavramsallaştırmaya dayanır (Storper, 1997; Aoyama vd., 2011). Kültürel dönüş; ekonomiyi, kurumsal, kültürel ve politik unsurlar üzerinden anlamaya çalışır ki bu unsurlar ana akım iktisat içinde yer almaz. Özellikle 1960'lar sonrasının **sosyal** (ABD'de insan hakları hareketleri, Vietnam savaşına karşı gerçekleştirilen eylemlerden kaynağını alan öğrenci hareketleri/protestoları, Batı

⁹ Alman Tarihsel Okulu iktisat yasalarının zaman ve mekân açısından sınırlanmamasını doğru ve geçerli bir yaklaşım olarak kabul etmeyerek iktisadi süreçlerin disiplinlerarası bir yaklaşımla irdelenmesi gerektiğini kabul eder. Tarihsel Okul bu yönüyle kurumsal iktisadı beslemektedir (Şenalp, 2007).

¹⁰ Bahsi geçen iktisatçılardan James M. Buchanan 1986'da, Ronald H. Coase 1991'de, Gary Becker 1992'de, Douglass North 1993'te, Oliver E. Williamson ise 2009 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'ne sahip olmuş şahsiyetlerdir (yazarın notu).

Avrupa’da göçmen ve mavi yakalı işçi hareketleri gibi), **ekonomik** (1973 ve 1979’daki petrol krizleri, kitlesel üretimin krize girmesiyle sonuçlanan endüstri piyasalarındaki doygunluk) (Piore ve Sabel, 1984) ve **politik** açıdan (Keynezyen politikalardan vazgeçilmesi, ulus devletin çözülmesi, ulusüstü [Avrupa Birliği gibi] veya yerel kurumlara [kalkınma ajansları ve dernekler gibi] yetki devri vb.) (Jessob, 1994) bir takım yeniliklere yol açması sosyal, kültürel, ekonomik ve politik yapıların ekonomik olay ve olgular üzerindeki önemini artırmıştır. Dünyada bu dönemde yaşanan değişim ve dönüşümler, kurumsal yaklaşımın gelişmesine katkı sağlayan kuluçka dönemi olarak kabul edilebilir.

Paradigmatik bir dönüşü de ifade eden kültürel dönüş, aynı zamanda araştırma yöntemi olarak kantitatif yaklaşımdan nitel yaklaşıma geçişi de temsil etmektedir (Aoyama vd., 2011). Nitekim kurumsal ekonomik coğrafyanın nitel yaklaşımı benimsediği (Macleod, 2001; Boschma ve Frenken, 2006; Essletzbichler, 2009), Veblenci düşüncede de kurumların, zaman ve mekâna göre değişen bir yapıya sahip (Domingues, 2015) ve bağlamsal olduğu (Boschma ve Frenken, 2006) ifade edilmektedir. Kurumsal yaklaşımın bu yönü, onu, nitel yaklaşımların “biricik olan”ı arama iddiasıyla uyumlu bir zemine taşımaktadır. Kurumsal yaklaşım, Hodgson’ın (1998) ifade ettiği üzere rasyonel modeller arama hevesinde de değildir.

Martin’e göre kurumsal yaklaşımı popüler yapan hususlar şunlardır: İlki, kapitalizmin doğası ve organizasyonlarındaki değişmelerle ortaya çıkan “yeni ekonomik gerçeklikler”; ikincisi, söz konusu gerçeklikle ilişkili olarak beliren ekonomik krizler; üçüncüsü ise bilimciler arasında yaşanan ontolojik ve epistemolojik tartışmalardır (Martin, 1996:33’den aktaran Domingues, 2015). Gerçekten de olay ve olguların *genel geçer* bakış açılarıyla açıklanması, 1980’ler sonrasında ortaya çıkan manzarayı değerlendirmede yetersiz kalıyordu. Oysa gerçeklik tek bir pencereden bakılarak anlaşılamayacak kadar kompleks bir yapıya sahipti. Örneğin, lokasyon seçimi gibi — ki lokasyon seçimi kantitatif coğrafyanın merkezinde yer alır — bir araştırma konusunun bile sosyo-kültürel özellikler dikkate alınmadan pür sayısal modellemeler üzerinden açıklanması, varılan sonuçların gerçeklikle örtüşmesini ne ölçüde sağlayabilirdi? Bu bağlamda, örneğin, şarap yapımına uygun hammaddeye ve yeter miktarda işgücüne sahip olan bir bölgede

bölge insanının sosyo-kültürel hassasiyetleri dikkate alınmadan kurulacak bir şarap fabrikası¹¹ ne ölçüde verimli bir işletme olabilir ve yer seçimine ilişkin alınacak karar ne ölçüde isabetli olabilir? Ya da siyasi iktidarlar tarafından popülist politikalara hizmet edecek şekilde kurulan fabrikaların neoklasik yer seçim kriterleriyle açıklanabilmesi ne ölçüde mümkün olabilir?

1980 öncesinin geleneksel ekonomik coğrafya anlayışında “pür ekonomik olan” analizlere katılırken yukarıdaki örneklerde ifade edilen türden sosyo-kültürel ve politik faktörler analizlerden dışlanmaktaydı (Martin, 2000; Thrift ve Olds, 2004; Hadjimichalis, 2006). Oysa yeni dünya düzeninde hakikate ulaşabilmek; sosyal, kültürel ve politik olanı da sürece katmayı gerekli kılıyordu. Dolayısıyla, yukarıda verilen örnekteki şarap fabrikasına hammadde sağlayacak olan üreticinin buradan elde edeceği kazancın inandığı değerlerle (dini veya kültürel değerler gibi) çelişmemesi ve bu tür sosyo-kültürel hassasiyetlerin de analizlere katılması gerekiyordu. Gerçekten de klasik mekânsal yaklaşımda ekonomik eylemler atomistik, akılcı ve kârın maksimizasyonuna dayalıdır. Sosyal, kültürel ve politik bağlam ise sabittir (Martin, 2000; Thrift ve Olds, 2004; Hadjimichalis, 2006). Yani, mekânsal gelenekte, ürettiği üzümü hammadde olarak şarap fabrikasına satacak bir üretici, kâr amacı güden rasyonel bir aktör olarak varsayılır ve söz konusu üreticinin inandığı değerler ve kültürel bağlam dışlanırdı. Kurumsal yaklaşım ise dışlanan bu değişkenlerin de hesaba katılması gerektiğini ifade eden ve rasyonel üretici varsayımına meydan okuyan cinstendir (Martin, 2000: 78-9, *örnekler yazar tarafından eklenmiştir*).

Kurumsal yaklaşım, ekonomik eylemlerin sosyo-kültürel ve politik bir süreç olduğunu, ekonomik hareketin ise bu sürecin bir özeti kabul edilebileceğini vurgulayarak, kurumların ekonomik eylemin önemli bir belirleyicisi olduğunu iddia etmektedir. Kurumsal yaklaşıma göre ekonomik eylem, sosyal bir eylemdir. Söz konusu eylem statüden, sosyallikten ve güçten bağımsız değildir (Mitchell, 2000). Özetle, kurumsal yaklaşım, neoklasik iktisatta ele alınmayan ve çoğu zaman soyut varlıklar üzerinden şekillenen formel ve informel kurumlarla ekonomiyi anlamaya ve

¹¹ Şarap fabrikası, yerel bağlamın önemini anlatmak için Dr. Nuri Yavan'ın ekonomik coğrafya derslerinde verdiği bir örnektir. Bu metinde ise kurumsal yaklaşımın kullanımını haklılaştırmak ve onu somutlaştırmak için kullanılmıştır.

açıklamaya çalışmaktadır (Hadjimichalis, 2006). Bu anlama çabası da katı ve değişmez bilimsel yasalara mesafeli durarak gerçekleştirilmektedir. Kurumsalcılık, katı bilim¹² (hard science) mantığındaki gibi bir teorinin farklı mekânlarda test edilebilmesine imkân tanıyan bir metodolojiye sahip değildir (Hodgson, 1998; Amin, 2001). Bu yönüyle, kurumsalcılık, genellemeden ziyade biriciklik iddiası taşıyan bir yapıya sahiptir.

Kurumsal yaklaşımda kurumlar, formel ve informal kurumlar olarak iki şekilde ele alınır. **Formel kurumlar**; hükümetler, birlikler, hükümet ajansları, hükümet dışı organizasyonel yapılar ile kanun ve anlaşmalar şeklindedir (Martin, 2000). North (2010) formel kurumlar olarak ifade edilen sendikalar, dernekler, siyasi partiler, kiliseler, kulüpler, meslek eğitim merkezleri ve üniversiteler gibi toplumsal etkileşime *yapı* kazandıran bu oluşumları, kuruluş/organizasyon¹³ olarak ifade ederek onları kurumlardan ayırmıştır. **İnformel kurumlar** ise; paylaşılan değerler, ilişkiler, alışkanlıklar, adetler, gelenekler, rutinler (Martin, 2000), dil ve din (MacKinnon vd. 2009) gibi soyut; ancak, toplumu ve ekonomiyi şekillendiren davranış örüntülerini kapsamaktadır (North, 2010; Aoyama vd., 2011). North'un ifadesiyle *kurum* olarak ifade edilen bu yapılar oyunun kurallarının oluşumunda önemlidir (North, 2010). Ekonomik faaliyet, bahsi geçen bu sosyal kurumlara ve ağlara gömülüdür (Martin, 2000; Gertler, 2010). Kurumsal yaklaşımın ekonomiyi sosyal, politik ve kültürel değerlere gömülü olarak görme eğilimi, ekonominin sosyolojisine kapı aralamaktadır (Kaygalak, 2013b). Kurumsal yaklaşımın bu yönü, söz konusu yaklaşımı; siyaset bilimi, psikoloji, sosyoloji ve diğer ilişkili disiplinlerle işbirliğine açık bir interdisipliner çerçeve haline de getirmektedir (Hodgson, 1998).

¹² Ölçüme ve nicel veriye dayalı olarak çalışan bilimler için kullanılan popüler bir kavram (bkz. Holt-Jensen, 2009: 97, 158).

¹³ Bu araştırmada dernek vb. formel kurumlar için kuruluş yerine organizasyon kavramı tercih edilmiştir.

2.2.1. Post-Fordizm

Kurumsal yaklaşıma göre ekonomik faaliyetler sosyal bir eylemdir. Söz konusu sosyal eylem statüden, sosyallikten ve güçten bağımsız değildir. Bu yönüyle, ekonomi; sosyal, kültürel ve politik sürecin özeti olarak görülür. Oldukça soyut ve karmaşık gibi görünen kurumsalcı yaklaşım, interdisipliner bir perspektifle ve farklı disiplinlerden aldığı ödünç kavram setleriyle ele aldığı araştırma konularına çerçeve çizmeye çalışmaktadır. Bu kavram setleri; sosyal sermaye, kurumsal yoğunluk/kalınlık, kurumsal çevre, gömülülük, ağlar, birlikte öğrenme, güç ilişkileri vb. gibi (Martin, 2000) ekonominin sosyo-kültürel ve politik yönüne vurgu yapan kavramsallaştırmalardan oluşmaktadır.

Kurumsal ekonomik coğrafyanın kavramsal çerçevesini oluşturan bu kavram setleri; Marshall'ın (1890) tanımladığı endüstriyel bölgeden başlayarak yeni sanayi odakları, öğrenen bölgeler, yenilikçi çevre ve kümelenme gibi birbiriyle birçok noktada kesişen konseptlerin anlaşılmasına imkân sağlar. Buradan hareketle, kurumsalcı yaklaşımın kavramsal çerçevesi; yeni sanayi odakları, öğrenen bölgeler, yenilikçi çevre ve kümeleme gibi post-Fordizm tartışmalarından beslenen ve ekonomik coğrafyanın gündemini oluşturan konular esas alınarak çizilecektir. Böylelikle söz konusu kavram setlerinin ekonomik coğrafya içindeki kullanımı anlaşılmış olacağı gibi bu vesileyle araştırmanın kavramsal çerçevesi de tanımlanmış olacaktır.

Yukarıda anlatılanlar bağlamında, post-Fordist üretimin hem üretici güçlerde (firma-devlet) hem de toplumsal ilişkilerde yarattığı yeniden yapılanmalar ışığında konu detaylandırılabilir. Hayat standartlarının yükseldiği, 1945 ile 1973 arasındaki yıllar, Fordizm'in Keynesyen politikalardan güç aldığı dönemi kapsar. Kitlesele üretim ve Keynezyen politikaların öncülüğünde gelişen Fordist model, sabit sermayeye büyük yatırımlar gerektiren aynı zamanda bu yatırımların karşılık bulabilmesi için talep koşullarının her zaman üst düzeyde olduğu bir yapıya ihtiyaç duymuştur. Ancak 1960'ların ortalarından itibaren, pazarın doyumuna ulaşması, tüketicilerin yeni ihtiyaç ve beklentilerinin ortaya çıkması, Vietnam Savaşı'na karşı eylemlerden kaynağını alan sosyal hareketler ile Arap-İsrail Savaşları'nın yarattığı

fiyat baskısıyla ortaya çıkan manzara Fordist modelin sorgulanmasına zemin hazırlamıştır (Piore ve Sabel, 1984; Harvey, 2006).

1970'lerden bu yana kapitalist üretim sisteminde ve ekonominin organizasyonel yapısında meydana gelen arayışlar neticesinde ortaya çıkan yeniden inşa süreçleri, ekonomik coğrafya literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Bu literatür, Fordist (kitlese) üretim sisteminden post-Fordist (esnek) üretim sistemine geçişle yaşanan değişim ve dönüşümlerden kaynağını alır. Bu dönüşümler üretimin organizasyonel yapısı, pazarın farklılaşan ihtiyaç ve beklentileri, işletmelerin büyüklüğü ve uzmanlığı, emek süreçleri, devletin rolü, üretimin mekânsal yapısı gibi pek çok alanda gerçekleşmiştir. Örneğin, üretimin organizasyonel yapısı; her bir aşamada uzmanlaşmanın olduğu, sevk ve idarenin desantralize edildiği, işgücünün ve teknolojinin çok amaçlı olarak kullanılabildiği bir üretim sistemiyle karakterize olur (Amin, 1994). Eskisinden farklılaşan pazarın ihtiyaç ve beklentileri sürekli biçimde ürün yeniliğine ve bireyselleşmiş tüketim¹⁴ kalıbına ihtiyaç duyan bir yapıya evrilmiştir. Bu durum müşteri ihtiyacına göre şekil alabilen esnek ve sipariş usulüne dayalı üretim yapısını doğurmuş ve stoklu üretimden vazgeçilmesiyle sonuçlanmıştır (Piore ve Sabel, 1984). İhtiyaca anında cevap verebilecek şekilde esnek bir üretim mantığıyla organize olan üretim yapısı, küçük işletmelerin kurulması için önemli fırsatlar yaratmıştır. Bu fırsatlar, yeni kurulan görece küçük firmaların taşeron firmalar şeklinde çalışmalarına olanak sağlamıştır. Bu durum yeni kurulan küçük firmaların yaptıkları işlerde uzmanlaşmalarına ve rekabet piyasasına daha iyi cevap verebilmelerine imkân sağladığı gibi riskin paylaşılmasına da katkı sunmuş ve krizlere daha dayanıklı bir yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Harvey, 2006).

Post-Fordist üretim sisteminde üretilecek ürünün üretim aşamalarının farklı farklı firmaların uzmanlığında gerçekleşmesi, nihai ürün için girdi-çıkı bağlantılarının artmasına¹⁵, işletme ya da firma boyutlarının küçülmesine ve alanında

¹⁴ Moulaert ve Swyngedouw (1989) bireyselleşmiş tüketim kültürünü "yupi" kültürü olarak da ifade etmektedirler.

¹⁵ Üretimin her bir aşamasının spesifiye edilmesi Adam Smith'in toplu iğne örneğiyle ilişkilendirilebilir. Smith'in söz konusu örneği toplu iğne üretiminin her bir aşamasının uzmanlaşmış bireyler/firmalar tarafından yapılmasını önermektedir. Söz konusu önerinin uygulanması halinde üretimin artacağı, ölçek ekonomilerinden faydalanarak maliyetlerin düşeceği ve üretimin farklı aşamalarında uzmanlaşmış olan aktörlerin uzmanlaşmadan dolayı yenilik süreçlerini daha kolay takip

uzmanlaşmış çok sayıda firmanın kurulmasına neden olmuştur. Üretimin farklı aşamalarında uzmanlaşan firmalar dikey ilişkilere, üretimin aynı aşamasında uzmanlaşan firmalar ise yatay ilişkilere dayanan ortamların doğmasını sağlamıştır. Yatay ve dikey ilişkilerle şekillenen ortamlar, kümelenmeyi (agglomeration economies) cesaretlendirdiği gibi kümelenmiş bir ekonomi de üretim zincirinin aynı veya farklı aşamalarında uzmanlaşmış firmaların bir aradalığına cesaret vermiştir. Bu durum, üretimin farklı aşamalarında uzmanlaşmış firmaları aynı mekânda buluşturabildiği gibi çoğunlukla üretimdeki belli aşamaların belli bölgelerde yapılmasına da öncülük etmiştir (Apple ürünlerinin yazılımının Silikon Vadisi'nde, montajının Çin'de yapılması gibi) (Amin, 1994, *örnek yazar tarafından eklenmiştir*). Böylesi bir durum, küresel üretim zincirinin şekillendirdiği yeni bir üretim biçimini ve üretimin uluslararasılaşması sürecini de başlatmıştır (Dicken, 2011).

Özetle, gelişmiş ülke toplumlarının ilk olarak şahit olduğu post-Fordizm, üretici güçlerde ve toplumsal ilişkilerde vuku bulmuştur. Bu anlamda, piyasanın doğasında, firmalar arası ilişkilerde, üretimin organizasyonel yapısında ve devletin rolünde yaşanan bir dizi değişiklik post-Fordist çerçevenin sınırları dâhilindedir (Piore ve Sabel, 1984; Tomaney, 1994; Yeung, 1994). Bu bağlamda, üretimin teknolojisi; daha esnek araç ve makinelerle, üretimde kullanılan işgücü; bir çok işi yapabilme yeteneğine sahip daha becerikli personellerle, tedarikçi ilişkileri; daha yakın ilişkilere ihtiyaç duyacak tarzda, üretim miktarı; daha az ancak daha çeşitli olacak şekilde (Coe vd., 2013: 282) üretimin mekânsal eğilimi ise geçmiş dönemin görece olarak daha az gelişmiş bölgelerine kayacak şekilde bir eğilim yaratmıştır (Harvey, 2006). Bu bağlamda, Massey'in "işgücünün mekânsal bölünmesi", Harvey'nin "sermayenin mekânları" veya "sermayenin sınırları" adlı eserleri başlıklarından da anlaşılacağı üzere post-Fordizm'in mekânsal boyutuna gönderme yapan türdendir. Bu eğilimin Türkiye'deki yansıması ise Eraydın'ın (1992; 1999; 2002) çalışmalarıyla detaylandırılmıştır.

Moulaert ve Swyngedouw'un (1989) "ölçek ekonomileri (Fordist)" ve "çeşit ekonomileri (post-Fordist)" temelli; Lash ve Urry'nin (1987) "örgütlenmiş ve

edebileceği varsayılmaktadır. Bu örnek ürünün nihai hale gelebilmesi için girdi-çıkıtlı bağlantılarının artışı da beraberinde getirmiş olacaktır. Yani işçinin ucunu, topuzunu ve bunların birleşimini yapan firmalar arasında gerçekleşecek girdi-çıkıtlı ilişkileri.

örgütlenmemiş kapitalizm”; Halal’in (1986) “eski ve yeni kapitalizm”; Piore ve Sabel’in (1984) “birinci ve ikinci endüstriyel dönüm noktası”; Asheim’in (2007) ise “yeni endüstriyel bölgeler” olarak yaptıkları tanımlamaların çerçevesi Fordizm’den post-Fordizm’e geçişteki tartışmalardan ilham almıştır.

Esnek uzmanlaşma paradigmasının güdümünde gelişme gösteren yeni endüstriyel bölgeler veya yerel ve yeni sanayi odakları, esnek üretim (post-Fordist) modelindeki düşey ayrışmanın yığılmayı, yığılmanın ise düşey ayrışmayı tetiklemesiyle gelişme göstermiştir. Böylelikle esnek üretim modeli, firmaların aynı mekânda bir araya gelmelerini tetiklemiştir ki bu, aynı zamanda esnekliğin firmalar arasındaki dikey ilişki (girdi-çıktı ilişkileri) yoğunluğundan dolayı yaratılan taşıma maliyetlerini düşürmenin bir yolu olarak da kabul edilebilir (Amin ve Robins, 1990: 13). Yeni endüstriyel bölgeler veya yeni sanayi odakları şeklinde kavramsallaştırılan bölgeler, iki yönden geleneksel sanayi bölgelerinden ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, söz konusu bölgelerin üretimin uluslararası piyasalara yönelen ve rekabet gücüne sahip olacak bir yapıda bulunması, ikincisi ise, buluşçuluk-yaratıcılık kapasitelerinin yüksekliğidir. Bu bölgelerin belirli konularda uzmanlaşmış olmaları ve birbiriyle üretim ilişkileri yoğun olan sanayileri aynı mekânda buluşturmaları, üretim örgütlenmesi açısından bu bölgeleri diğerlerinden ayıran nitelikleridir (Eraydın, 2002: 20-4).

Tablo 2.1’de gösterilen Fordist ve post-Fordist üretim sistemine ilişkin karşılaştırma, ilerleyen bölümlerdeki birçok kavramın ve konseptin de anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Tablo 2.1: Fordist ve post-Fordist üretim sistemlerinin karşılaştırılması.

Üretim sistemi	Firma içi ilişkiler: Birikim rejimi	Firmalar arası ilişkiler: Birikim rejimi	Kurumsal özellikler: düzenleme biçimi	Mekânsal yansıması
Fordizm (1930-1960'lar): Endüstriyel sektörler: Otomotiv, makine, ev aletleri Örnekler: K.Doğu Amerika, Ruhr havzası vb.	1.Ölçek ekonomisi (Henry Ford tipi): - Montaj hattı - İşgücünün teknik olarak ayrışması 2.Uzun ürün yaşam döngüsü 3.İşgücünün vasıfsızlaşması	1.Yatay ve dikey entegrasyon 2. Kitlesele üretim	1.Keynezyenizm 2.Refaf devleti 3.İşgücünün sendikalaşması	1.İmalat sanayinin ve endüstriyel bölgelerin büyümesi 2.Sektörel ve mekânsal eşitsiliklerin artması 3.İşgücünün mekânsal ayrışması
Post-Fordizm (1970'lerden-günümüz): El sanatları (tekstil gibi), ileri teknoloji (elektronik gibi), üretici hizmetler Örnekler: Silikon Vadisi, Üçüncü İtalya vb.	1.Dışsallıklar (Baumol tipi) - Daha küçük birimler - Ürün çeşitlemesi - Programlı ve otomatikleşmiş üretim şekli - Müşteri odaklı üretim - İşgücünün sosyal ayrışması 2.Ekonomik faaliyetlerin birbirine bağımlılığı 3.İşgücünün yeniden vasıflandırılması 4.Yönetimin desantralize olması	1.Dikey disintegration - Küçülen ve uzmanlaşan firmalar - Taşeronlaşmada büyüme - Firmalar arası ağlar 2. Ölçek ve alan ekonomisinde dışsallıklar • Karşılıklı bağımlılıklar 3.Çok yönlü iş ilişkileri 4.Üretim sürecinin boyutları • İşgücünün genişletilmiş sosyal ayrışması • Talep yanlı yenilik ve esneklik 5.Enformel ekonominin büyümesi	1.Post-Keynezyenizm (Reaganizm ve Thatcherizm*) 2.Sendikal gücün azaltılması 3.Girişimci örgütlerinin güç kazanması**	1.Yeni endüstriyel bölgeler - Endüstriyel ve teknoloji bölgeleri - Mekânsal kümelenme - Mekânsal akışlar 2.Mevcut kümelerin canlandırılması 3.Üretimin bölgeselleşmesi 4.Zaman-mekân sıkışması

*Türkiye'de ise Turgut Özal'ın 24 Ocak Kararları'yla güçlendirdiği liberal politikaların canlandırılmasına denk düşer.

**Türkiye'de işçi sendikalarının güç kaybetmesinin ardından işveren örgütlenmelerindeki gönüllülük esasına dayalı örgütlenmeler güç kazanmıştır. Bu bakımdan bu madde yazar tarafından eklenmiştir. Bu konu üçüncü bölümde detaylı olarak ele alınmaktadır.

Kaynak: Yeung'dan (1994) kısaltılarak ve bazı kısımlara eklemeler yapılarak oluşturulmuştur.

Yerel ve yeni gelişme odaklarına ilişkin başarı öykülerinin ilk örneklerini İtalya'da Emilia-Romagna (Amin, 1999; Helliwel ve Putnam, 1999; Storper, 2007), Almanya'da Baden-Württemberg ve ABD'de Silikon Vadisi gibi bölgeler oluşturmaktadır (Eraydın, 2002). Söz konusu bölgeler; küçük ve orta ölçekli firmaların yoğunlukta olması, üretim örgütlenmesi açısından firmalar arası ve firma dışı ağlarla yoğun ilişkiler kurulması ve dayanışma gibi özellikleriyle ön plana çıkmaktadır (Eraydın, 2002; Malecki ve Hospers, 2007; Kaygalak, 2011). Bu bölgelerin başarısında küçük ve yenilikçi firmaların varlığının yanı sıra bölgesel işbirliği, yönetim yapısı ile kural koyucu olarak devletin rolü de etkilidir (Markusen, 1996). Markusen (1996) yeni endüstriyel bölgeleri beş farklı başlık altında hipotize etmiştir. Bunlar; Marshall tipi bölgeler, İtalyan türü bölgeler, toplama ve dağıtım ağı (hub and spoke) şeklindeki bölgeler, uydu endüstriyel platformlar ile devlet güdümünde gelişen endüstriyel bölgeler şeklindedir. Bu sınıflandırmada, örneğin, Marshall tipi bölgeler; yerel dışı ilişkilerin çok zayıf olduğu aşırı bir yerellikle resmedilirken, İtalyan tipi bölge; riskin, yeniliğin ve pazarın paylaşılmasında güçlü işbirliğinin varlığı ve yerel hükümetin etkin olduğu bir yapıyla ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, bu tür bölgeler güçlü dernekleşmeler vasıtasıyla eğitim, pazarlama, finansal ve teknik açıdan altyapı sağlayan ve aynı zamanda riskin bölüşümüne imkân tanıyan bir yapıya da sahiptir. Toplama ve dağıtım ağı modeline ilişkin bölgelerde; yerel ve küreselin bütünleştiği bir yapı söz konusu iken uydu endüstriyel platformlarda; bölgedeki iş yapısı bölge dışından yönetilen bir veya birkaç büyük firma tarafından domine edilen, bölge dışındaki aktörlerle ilişkilerin yoğunlaştığı ancak bölge içindeki ilişkilerin zayıf olduğu bir yapı söz konusudur. Eğitim, pazarlama, finansal ve teknik açıdan altyapı sağlayarak riski paylaşan ve altyapı sağlayan dernekleşmeler ise söz konusu değildir. Yani, İtalyan tipindeki gibi bir durumdan bahsedilemez (Markusen, 1996; Kaygalak, 2011). Devlet güdümünde gelişen sanayi bölgeleri ise KİT'lerin domine ettiği bir yapıdadır. Özel sektörün gelişmesi ise görece cılızdır (Markusen, 1996).

Markusen'in yaptığı sınıflandırmada da görüleceği üzere *bazı bölgeler (İtalyan tipi veya kısmen Marshall tipi bölge gibi) bölgedeki iş kültürü ve üretim örgütlenmesi açısından sosyal ve kültürel etkileşimlerle şekillenecek bir ortama*

müsaade etmektedir. İtalyan tipi gibi esnek uzmanlaşma paradigmasıyla gelişen bölgelerde KOBİ'lerin yoğunlukta olması, firmaların üretim sürecinin aynı (kümenin yatay boyutu) ya da farklı (kümenin dikey boyutu) aşamalarındaki uzmanlaşmalarının bir sonucudur. Bu durum yukarıda da bahsedilen yeni üretim süreciyle ilişkilidir. Bu bölgelerde görülen *dayanışma özellikleri*, hem kümenin dikey boyutuyla ilişkili olarak işbirliği ve koordinasyonun gerekliliğinden hem de aynı sektörde ve aynı ürünü üreten firmalar arasındaki ilişkinin (kümenin yatay boyutu) gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Kümenin girdi/çıktı bağlantılarıyla karakterize olan dikey boyutundaki ilişki; firmalar arası işbirliği ve partnerlik temelinde gerçekleşirken yatay boyutundaki ilişki; rakipler arasındaki rekabetle şekillenmektedir (Malmberg ve Maskell, 2002: 438). Kümenin yatay ve dikey boyutu firmaların öğrenme sürecinde ve bilgi yaratımında etkili olmaktadır. Kümenin dikey boyutu, firmalara uzmanlaşma sağlamasından ötürü problemlerin çözümü noktasında avantaj sunarken; kümenin yatay boyutu firmaların birbirini taklit etme ya da birbirinin elde ettiği başarıdan esinlenme açısından önemlidir (Maskell, 2001).

1970'lerden sonra üretimin organizasyonel yapısında meydana gelen değişim, rekabetçiliği sağlamak adına belli ürünlerin belli *firmalarda* (üretimin belli aşamasında uzmanlaşmış firmalarda) veya üretimin belli aşamalarında uzmanlaşmış *mekânlarda* üretilmesi yönünde bir gerekliliği ortaya çıkarmıştır. Bu gerekliliğin mekânsal boyutu, bir taraftan Alfred Marshall'ın (1890) maliyetten tasarruf etme düşüncesine dayalı geleneksel yığılma¹⁶ ekonomisi (agglomeration economies) anlayışının *geliştirilerek yeniden canlandırılmasını* sağlarken (Coe vd., 2013: 377) öte yandan mekânsal işbölümü/işgücünün mekânsal bölünmesi aracılığıyla belli mekânların belli ürünlerde uzmanlaşması şeklinde bir yönelimi de ortaya çıkarmıştır (Massey, 1984). Söz konusu uzmanlaşma, ilişkili sektörlerde faaliyet gösteren firmaların, hizmet sağlayıcıların, tedarikçilerin ve birbirine bağımlılığı olan firmaların mekânsal olarak konsantre olduğu kümelenme anlayışını doğurmuştur. Bu

¹⁶ Maliyet tasarrufuna yönelik geleneksel kümelenme yaklaşımında üç mekânizma öne çıkmaktadır. Birincisi, firmaların bir araya gelmesiyle elde edilecek (altyapı, eğitim ve kamu hizmetlerine erişim açısından) maliyet avantajı, ikincisi; yerel işgücü havuzunun oluşması ve gelişmesine dayalı olarak gerçekleşecek maliyet avantajı (ki bu husus Marshall'dan bu yana öneme haizdir) üçüncüsü ise mekânsal yakınlığın etkisiyle kurulan yüz yüze iletişim sayesinde güvenin tesis edilmesiyle firmaların birbiri arasındaki işlemlerinin kolaylaşmasıyla sağlanan avantajdır.

bağlamda küme, sadece firmaların belli bir alanda konsantre olduğu mekânsal bir ünite olmanın yanı sıra üniversiteleriyle, standartları sağlayan çeşitli organizasyonel yapıları ve dernekleriyle bütünselliği ifade eden bir yapıyı temsil etmektedir. Bu özelliklere istinaden kümeler, rekabet ve işbirliğinin gerçekleştiği alanlar olarak tanımlanabilir (Porter, 2000). Öyle ki böylesi bir ortam, kümede yatay ve dikey ilişkilerin olduğu esnek üretim biçimine uygun bir atmosfere de işaret etmektedir. Dolayısıyla yeni kümelenme anlayışı geleneksel olarak maliyet azaltmaya dayalı bir anlayıştan bilgi taşmalarından kaynaklanan dışsallıkların olabileceği daha geniş bir çerçeveye evrilmiştir (Malmberg ve Maskell, 2002). Böylelikle, yeni kümelenme anlayışını Marshall tipi endüstriyel bölgeden ayıran özellik, kümedeki ortak iş kültürü, kümeyi meydana getiren firmalar arasındaki organik güçlü bağımlılık ile destekleyici ve tamamlayıcı hizmetlerin varlığıdır (Kaygalak, 2011: 37). Bir başka ifadeyle Marshall tipi yığılma ekonomisi; Storper'ın (1997) kavramsallaştırdığı şekliyle **ticari olan karşılıklı bağımlılığa** (traded interdependencies) dayalı bir atmosferi ifade ederken, Marshall'dan kaynağını alan *yeni kümelenme* anlayışı; **ticari olmayan karşılıklı bağımlılıkları** (untraded interdependencies) (Storper, 1997) da içerecek şekilde daha geniş bir yelpazeye atıfta bulunmaktadır (Coe vd., 2013: 376-388). Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki Marshall (1890) da yığılmanın gözle görülemeyecek soyut bir dışsallık yarattığını – ki bu dışsallık *havada birşeylerin asılı olduğu* (something in the air) şeklinde ifade edilir – ifade ederek Storper'ın söz konusu kavramsallaştırmasının kökenine dair ipuçları sunmaktadır.

Bu bağlamda, Storper (1997), Maskell ve Malmberg (1999), Lawson ve Lorenz (1999) gibi araştırmacılar, mekânsal kümelenmenin sağladığı avantajın ölçek ekonomilerinden elde edilen faydaya ve ticari karşılıklı bağımlılıklara indirgenemeyeceğini ortaya koyarak, özellikle yenilik ve büyüme sürecinde *mekânsal kümelenmenin ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklar yarattığını, sosyo-kurumsal ortam inşa ettiğini, firmalar arası iletişim ve etkileşim aracılığıyla yerel öğrenme sürecini beslediğini vurgulamışlardır* (Bathelt vd., 2004: 37).

2.2.2. Bilgi ve yakınlık türüne göre bilginin edinimi

Bilginin en önemli kaynak, öğrenmenin ise en önemli süreç olarak ifade edildiği günümüz ekonomik sisteminde (Lundvall, 1994'den aktaran Morgan, 1997) firmaların piyasada tutunabilmeleri sadece Marshall'ın ele aldığı şekliyle ticari olan dışsallıklardan istifade ederek maliyetlerin minimize edilmesine indirgenecek basitlikte değildir. Yeni ekonomik sistemde hammadeden ziyade bilgi en önemli girdiyi oluşturmaktadır. Dolayısıyla bir *firmanın piyasadaki başarısını artıran şey, girdi olarak kullanılan hammaddenin daha az maliyetle elde edilmesi değil, soyut olan ve üretilmesi çok maliyetli olan her türlü bilginin (teknik bilgi, piyasa bilgisi, ürün bilgisi, pazarlama bilgisi vb. gibi) daha az maliyetle elde edilmesiyle gerçekleşebilmektedir* ki bu durum işlem maliyetlerinin azaltılmasıyla ilişkilidir.

Bilgiye erişim, bilgi üretimi ve rekabetçi üstünlüğün kazanılması gibi hususlarda bugünkü anlamıyla kümelenme kavramı referans olarak alındığında açık ve örtük bilgi değişiminin olduğu, mekânsal yakınlığın da sağladığı avantajla karşılıklı güvenin tesis edildiği, dolayısıyla da firmaların bu tür bir ortamdan kazanç elde ettiği ekonomik-ekolojik bir ortam anlaşılmaktadır (Mackinnon ve Cumbers, 2007). Kümelenme literatüründe sıklıkla geçen kodlanmış/açık (codified) ve örtük (tacit) bilgi ifadelerinin detaylarına bakıldığında, **kodlanmış/açık bilgi**; kamu malı haline gelen bilgiyi ifade ettiği için piyasadaki dolaşımında herhangi bir problem olmayan, formel ve sistematik bir bilgi türüdür. **Gömülü bilgi** ise mekânsal yakınlık ve güven temelinde firmalar arasındaki ilişkiyle aktarılabilen bir bilgi türüdür. Yereldeki değerler tarafından üretilen bu bilgi türü, mekâna özgü ve çoğunlukla daha değerli olan bilgi türü olarak da ifade edilmektedir (Mackinnon ve Cumbers, 2007). Kamu malı haline gelmiş olan açık bilgiye ulaşmak hem daha az maliyetli hem de daha erişilebilir iken; gömülü olan ve çoğu zaman daha değerli olan örtük bilgiye ulaşmak hem daha maliyetli hem de erişilebilmesi kolay değildir (Pinch ve Jenkins, 2003). Gömülü bilginin yerelde üretilen bir bilgi türü olmasından ötürüdür ki söz konusu gömülü bilgiyle başarı sağlamış olan bölgeler bu tarz başarılı bölgeleri taklit eden bölgelerden her zaman için daha avantajlı konumdadır (Beyhan, 2007b). Örtük bilgiye erişim **ticari olmayan sosyal ve kültürel etkileşimler** aracılığıyla gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla söz konusu bilgi türü bu türden etkileşimlere

sahip olmayanların erişemeyeceği sosyo-kültürel ve mekânsal bağlama gömülü bir yapıdadır (Maskell ve Malmberg, 1999; Pinch ve Jenkins, 2003; Beyhan, 2007a; Beyhan, 2007b; Coe vd., 2013). Bahsi geçen sosyo-kültürel ve mekânsal bağlam, Hess'in (2004) yaptığı gömülülük sınıflandırmasının odağını oluşturur. Bu kapsamda, 1990'ların başlarında ekonomik coğrafyada sosyal ve kurumsal eylemlerin gömülülüğüne ilişkin büyük bir farkındalığın oluştuğunu ifade eden Hess (2004), gömülülük kavramının bilişsel, sosyal, kurumsal, politik ve yapısal gömülülük gibi çok sayıda formunun varlığını ancak bunların çoğu zaman mekânsal ölçekten yoksun olduğunu ifade ederek kendi yaptığı gömülülük kavramsallaştırmasını mekânsal ve sosyal olanla bütünleştirerek teorize etmiştir. Hess'in (2004) toplumsal gömülülük (societal embeddedness), ağ gömülülüğü (network embeddedness) ve bölgesel gömülülük (territorial embeddedness) şeklinde ele aldığı sosyo-mekânsal birleştiren kavramsallaştırması gömülülük konseptini ekonomik coğrafyacıların hizmetine sunmuştur.

Gömülülük kavramsallaştırması, yukarıda ifade edilenler ışığında *kimde, nerede ve neyin* gömülü olduğuna ilişkin bir çerçeve çizmeye imkân tanımaktadır. Gömülü olan bilgiyi elde etmenin görece zor ve daha değerli olduğu gerçeğinden hareketle söz konusu bilgiye erişim için birtakım özellikler ön plana çıkmaktadır. Nitekim böylesi bir bilgiye erişim için yüz yüze etkileşim ve mekânsal yakınlık önemli bir gereklilik olmakla beraber bilişsel, organizasyonel, sosyal ve kurumsal yakınlıklar da önemlidir (Boschma, 2005). Bu yakınlık türleri coğrafi olarak uzakta olanları hesaba kattığı gibi Torre ve Rallet'in (2005) işaret ettiği fiziksel yakınlıkların yerel düzeyde yarattığı gerilimleri (yakındakilerle kötü ilişkiler, öç alma, kıyaslama, düşmanlıklar vb. gibi) aşmanın bir yolu olarak da değerlendirilebilmektedir. Nitekim ekonomik coğrafyadaki öğrenen bölge kavramsallaştırmasında da ifade edildiği üzere, mekânsal yakınlık aktörler arası ilişkiyi güçlendirmesine rağmen bunun yeterli bir şart olmadığı, etkileşimin sağlanabilmesi için sosyal (yaş, misyon, dil, benzer ya da aynı değer ve normlar) ve organizasyonel yakınlıkların gerekliliği belirtilmektedir (Hassink, 2007).

Sözü edilen yakınlık türleri detaylandırıldığında **bilişsel yakınlık**; insanların birbirleriyle aynı bilgi temellerini paylaşabileceği bir yapı sunar. Bilişsel yakınlığın olması, aktörlerin bilgiyi emme kapasitesini artıracığından bilgi paylaşımından elde

edilecek faydayı da maksimuma çıkarmaktadır¹⁷ (Boschma, 2005). Gerçekten de aktörlerin sahip olduğu *normların* veya kullandıkları *dilin* (jargon anlamında) benzerliği ya da farklılığı, bilginin akışkanlığında etkili olmaktadır (Bathelt ve Glückler, 2011; Bathelt ve Henn, 2014). Kuşkusuz bilişsel yakınlık, toplumsal hayatta farklı anlamlar ifade edebilmektedir. Örneğin, bir ticari fuarda; katılımcıların benzer endüstrilerde üretim yapmaları, benzer teknolojileri kullanmaları veya değer zinciri anlamında kurdukları etkileşimler bilişsel bir yakınlık yaratabilirken, bir konferanstaki bilişsel yakınlık katılımcıların benzer pozisyonda olmaları (yönetici, mühendis, işçi vb. gibi), aynı konuya ilgi duymaları veya aynı problemleri çözmek zorunda olmalarıyla yaratılmaktadır. Bilişsel yakınlığın nasıl yaratılabileceği bu araştırmanın odağındaki dernekler dâhil edilerek anlaşılmaya çalışıldığında ise derneklerin toplantıları söz konusu yakınlığın inşa edilmesini anlamaya imkân sağlayacak iyi bir örnek oluşturur. Bu bağlamda, derneklerin yıllık üye toplantılarındaki (*conventions*) bilişsel yakınlık, *aynı amaç etrafında toplanmış epistemik bir komünitenin parçası olmakla* yaratılmaktadır. Bir başka örnekle devam edilecek olursa, örneğin, ulusaşırı bir aile işletmesinde bilişsel yakınlığı oluşturan şey kan bağı iken; din, etnisite (Henn, 2012; Bathelt ve Henn, 2014) ve hemşehrilik bağları (Varol, 2002; Beyhan, 2011) gibi unsurlar da bilişsel yakınlığı oluşturarak örtük bilgi paylaşımını kolaylaştırabilmektedir. Hemşehrilik bağları Türkiye örneğinde öylesine önemli bir hal almıştır ki Denizli’de bu bağlar “Babadağlı senedi” şeklinde bir metafora dönüşerek her türlü ticari iş ve eylemde güven unsurunu besleyen yegane güçlerden biri olarak değerlendirilmiştir (Varol, 2002).

Organizasyonel yakınlık; bir ağ oluşturma ya da bir ağın içinde yer alma şeklinde ifade edilebilir. Bu tür bir yakınlık, firmalar açısından hem birlikte ticaret yapmayı hem de bilgi değişimini kolaylaştırmaktadır. Oluşturulan ağlar güven temelli ilişkilerin geliştirilmesine de önayak olmaktadır. Organize edilen yakınlık, söz konusu organizasyona katılanların etkileşimi anlamına gelmektedir. Bir organizasyona ait olmaktan kaynaklanan kurallar, rutinler ve davranış kalıpları vardır ki bu unsurlar açık veya örtük bir biçimde etkileşimi kolaylaştırır. Söz konusu

¹⁷ Bilişsel yakınlığa akademik hayattan örnek vermek gerekirse; benzer araştırma konularını çalışan ya da aynı paradigmadan (Marksizm, pozitivizm vb. gibi) beslenen akademisyenlerin birbirini rahatça anlaması ve kolay iletişime geçebilmesi bilişsel yakınlığa örnek oluşturabilir.

yakınlık türünde aynı ilgi, inanış ya da temsil sistemi paylaşılmaktadır. Özetle organizasyonel yakınlıkta ilişkisellik ön plandadır (Boschma, 2005; Torre ve Rallet, 2005).

Gömülülük literatüründen gelen **sosyal yakınlık** ise; sosyal ağlar ya da ilişkilerin ekonomik çıktıları etkilediği varsayımından hareket ederek neoklasik iktisadın aksine firmaların ya da aktörlerin ilişkilerinin sosyal ilişkilere gömülü olduğunu vurgular. Söz konusu gömülülüğün aktörlerin etkileşimli öğrenme sürecini ve firma performansını etkilediği ifade edilir. Sosyal yakınlık aktörler arasındaki ilişkileri mikro ölçekte ele alır. Sosyal gömülülükte de akrabalık, arkadaşlık ve daha önce yaşanan deneyimlere göre şekillenen bir güven ortamının varlığı vurgulanır. Böyle bir ortam firmalar ya da aktörler arasındaki ilişkiyi güçlendirerek paylaşımı artıran mekanizma olarak görülebilir (Boschma, 2005).

Kurumsal yakınlık ise sosyal yakınlığın aksine ilişkilere makro düzeyde bir çerçeveden bakar. Sosyal yakınlık mikro ölçeğe odaklandığından insanların paylaştığı üst bir kurumsal yapı oluşturabilecek etnik ve dinsel değerleri içermez. Ancak söz konusu değerler makro düzeyde bir kurumsal yapı oluşturduğundan kurumsal yakınlık ile ilişkilidir. Yani, kurumsal yakınlıkta etnik ve dinsel değerleri de içeren ancak bunun bir norm ve değere dönüşmüş hali esas alınır (Boschma, 2005). Bu bakımdan, North'un (1990) ifade ettiği *normlar* ve *değerler*, olaylara daha makro çerçeveden bakan, adeta bir kurumsal rejimi anımsatmaktadır. Dolayısıyla kurumsal bir rejim haline gelmiş olan kültürel alışkanlıklar ve değerler, oyunun kurallarını da oluşturmaktadır.

Son olarak bahsedilen **coğrafi yakınlık** ise aynı mekânı paylaşan aktörler arasındaki yüz yüze ilişkilerin güven ortamına katkı sunacağını, aynı mekânda bulunmanın çeşitli pozitif dışsallıkları yaratacağını dolayısıyla firmaların ya da aktörlerin aynı mekânda bulunmanın sağlayacağı imkânlardan istifade edeceğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle coğrafi yakınlığın diğer yakınlık türlerine pozitif anlamda katkı sunan bir yapıda olduğu söylenebilir (Boschma, 2005). Ancak ifade etmek gerekir ki literatürde çok fazla tartışılmasa da kimi zaman kilitlenmeye de yol açabilir (Torre ve Rallet, 2005). Burada belirtilmesi gereken en önemli husus, bahsedilen yakınlıkların birbirini destekleyen yapıya sahip olduklarıdır. Nitekim ne

sadece coğrafi yakınlık ne de diğer yakınlık türleri kendi başına verimli bir iş ortamı sağlamak için yeterli değildir. Vurgulanması gereken bir başka husus da her bir yakınlık türündeki doz aşımının kilitlenmeye yol açacağıdır (Boschma, 2005). Dolayısıyla her bir yakınlık türünün birbirini tamamlayacak şekilde yer alması verimliliğin maksimum düzeye çıkarılması açısından normatif bir beklentidir.

Bölgesel ölçek üzerinden bir değerlendirme yapıldığında yukarıda bahsedilen özelliklere sahip olan bölgeler ekonomik olarak başarılı olabilmekte ve onların bu başarısı Amin ve Thrift'in (1994) *kurumsal yoğunluk/kalınlık* kavramsallaştırmasıyla açıklanmaktadır. Bir bölgede kurumsal yoğunluğun varlığı; etkili bilgi sirkülasyonuna, güven tesis edilmesine, devamlılık arz eden bir yenilik sürecine, yani bölgesel dinamizmi oluşturacak atmosfere katkı sağlamaktadır (Coe vd., 2013: 385). Öyle ki oluşan bu tarz bir atmosferin mekânsallaştırılmış şekli coğrafyacılar tarafından öğrenen bölge¹⁸ (learning region) olarak kavramsallaştırılmıştır. Florida (1995), öğrenen bölgeyi; bilgi yoğun kapitalist dönemde bilgi ve fikirlerin toplayıcısı ve dolabı, fikirlerin ve bilginin akışını kolaylaştıran ve de öğrenmeyi sağlayan bölgeler olarak tanımlamıştır. Kuşkusuz ki öğrenen bölge kavramsallaştırmasını endüstriyel bölgeler (industrial district) literatüründen ayırmak mümkün değildir. Nitekim Asheim (2007), endüstriyel bölgelerdeki KOBİ'lerin başarısının altında **birlikte öğrenme** (collective learning) hususunun olduğunu vurgulayarak, öğrenme kapasitesini engelleyen ya da onu kolaylaştıran faktörlere odaklanmıştır (Rutten ve Boekema, 2007a: 3). Öğrenen bölge kavramsallaştırmasının detaylarına geçmeden önce küçük bir parantez daha açarak birlikte öğrenme kavramsallaştırmasına değinmek gerekir. Pinch vd. (2003)'e göre birlikte öğrenme rekabetçi üstünlük elde etmek için önemlidir. Birlikte öğrenmenin, bireylerin tecrübe ve birikimlerini bir ağ kurarak ve etkileşime geçerek paylaştıklarında ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Faulconbridge, 2007a). Nitekim Faulconbridge (2007a) birlikte öğrenmeyi dernekler tarafından oluşturulan ağ üzerinden operasyonel hale getirmiştir. Öğrenen bölge kavramsallaştırmasına tekrar döndüğünde; öğrenen bölge kavramsallaştırmasında Amerika ile Avrupa'ya özgü

¹⁸ Öğrenen Bölge'nin tarihselliğinin AAG'nin (Association of American Geographers) 1991 yılında düzenlediği yıllık kongrede Michael Storper'in "The geography of rationality and collective action" oturumunda öğrenen bölgeye ilişkin sunduğu bildirisiyle başladığı ifade edilebilir (Rutten ve Boekema, 2007a).

farklı bakış açılarından bahsedilmektedir (Rutten ve Boekema, 2007a). Bu bağlamda, Florida'nın (1995) bölgesel yenilik sistemlerinin önemli bileşenlerini oluşturan kurumsal altyapıların niteliğine ve yaygınlığına odaklandığı ifade edilebilir. Dolayısıyla Florida'nın temsil ettiği Amerikan bakış açısında öğrenen bölgeler, vasıflı işgücünü cezbedecek ve onları o “yer”e bağlayacak sosyal ve fiziki imkânlar kadar araştırma enstitülerinin varlığı ya da yokluğuyla da ilişkilendirilmiştir. Avrupa bağlamında ise etkileşimli öğrenme sürecine ve firmalar arası ilişkiye katkı sunan unsurlar daha çok sosyal sermaye ve güven temelinde işlenmiştir (Rutten ve Boekema, 2007a: 3). Bu özellikleriyle öğrenen bölge kavramının ekonomik coğrafya açısından geleneksel yığılma ekonomilerinden çok daha kapsamlı bir anlam ifade ettiği söylenebilir (Hassink, 1999).

2.2.3. Sosyal sermaye türleri ve bileşenleri

Bu bilgilerden hareketle sosyal sermayenin ekonomi açısından önemli bir unsur olduğu çıkarımında bulunulabilir. **Sosyal sermayenin** önemine geçmeden önce kavramın detaylarından bahsedilecek olursa bu kavram; bağlayıcı (bonding), köprü (bridging), birleştirici (linking), güçlü bağlar (strong ties), zayıf bağlar (weak ties), yapısal (structural), ilişkisel (relational), bilişsel (cognitive) sermaye gibi alt bileşenlere ayrıştırılarak literatürde zengin bir kavram setiyle tartışılmaktadır.

Bu bağlamda, **bağlayıcı sosyal sermaye**; aile üyeleri, yakın arkadaş ve komşular gibi nispeten homojen gruplar arasındaki güçlü bağları ifade ederken **köprü sosyal sermaye**; mesafeli arkadaşlıklar, çeşitli üyelikler üzerinden yürüyen mesafeli ilişkileri veya birbiriyle çok yakın ilişkiye sahip olmayan şirketlerin ve aktörlerin görece daha az yoğun ilişkilerini ifade eder. Dolayısıyla bağlayıcı sosyal sermayede homojenlik ve güçlü bağlar ön plana çıkarken köprü sosyal sermayede heterojenlik ve zayıf bağlar ön plandadır. Bu bakımdan, homojen gruplar arasındaki güçlü ilişkileri ifade eden bağlayıcı sosyal sermayenin bu özelliği yeni piyasalara ve yeni bilgiye erişme açısından kilitlenmeye (lock-in) neden olabilecek bir ortam da yaratabilmektedir. Köprü sosyal sermaye, heterojen gruplar arasındaki ilişkiyi ifade etmesi açısından kilitlenmenin daha az görülebileceği bir sermaye tipine işaret eder

(Capello ve Faggian, 2005; Cooke vd., 2005; Şan ve Şimşek, 2011; Karakayacı, 2013). Putnam'a göre köprü sosyal sermaye ilerleme kaydeden bir yapı sunarken, bağlayıcı sosyal sermayenin idare eden bir yapısı vardır (Cooke vd., 2005).

Birleştirici sosyal sermaye, farklı sosyal gruplarda ya da farklı sosyal ortamlardaki bireyler arası ilişkiyi refere etmesi açısından köprü sosyal sermaye ile yakından ilişkilidir (Şan ve Şimşek, 2011: 97; Karakayacı, 2013: 315). **Güçlü bağlar**, birbirine benzeyenleri buluşturan *topluluk içi bir bağ* olarak tanımlanırken; **zayıf bağlar**, farklı sosyal ve kültürel geçişe sahip olan birey ya da grupların bir araya gelmesini sağlar (Şan ve Şimşek, 2011: 97). Öyle ki yüksek yoğunluklu ilişkinin olduğu güçlü bağlar, yakın çevrenin ötesindeki bilgiye erişemeyen bir yapı sergilerken, düşük yoğunluklu zayıf bağlar, uzaktaki bilgiye erişime imkân sağlar. Bu bakımdan güçlü bağlar, sosyal izolasyonun yüksekliğine de işaret eder (Hauser vd., 2007). Bu yönüyle güçlü bağlar bağlayıcı sosyal sermaye kavramıyla zayıf bağlar ise köprü sosyal sermaye kavramıyla birbirine benzemektedir.

İçsel sosyal sermaye, işbirliğini sağlama amacıyla koordinasyonu kolaylaştıran güven, normlar ve sosyal ağlar olarak tanımlanır. **Yapısal sosyal sermaye**, aktörlerin ilişki yapılarına odaklanırken; **ilişkisel sosyal sermaye**, aktörlerin aralarında geliştirdikleri ilişkilerin özelliklerini ifade eder. **Bilişsel sosyal sermaye** ise ağın parçası olan aktörlerin ortak bir yaklaşım veya anlayış geliştirip geliştiremediğini ifade eder (Şan ve Şimşek, 2011: 98; Karakayacı, 2013).

Yukarıda farklı şekillerde tanımlanan sosyal sermaye Şan ve Şimşek'in (2011) Charles H. Choley'den aktardığına göre, töre, din, gelenek ve göreneğin etkin olduğu arkadaşlık, akrabalık veya komşuluklar üzerinden geliştiği gibi dernekler, özel ve resmi kuruluşlar, sendikalar, yasalar, tüzükler ve sözleşmelerle belirlenen ilişkilerle de şekillenen toplumsal gruplar aracılığıyla üretilebilen interdisipliner bir kavramdır.

Özetle, son derece karmaşık gibi gözüken ve birçok alt bileşene ayrılan sosyal sermaye kavramı, karşılıklı fayda sağlamak için işbirliği ve koordinasyonu kolaylaştıran güven, normlar ve ağlar gibi sosyal organizasyon özelliklerini ifade eder. Bu yönüyle fiziki sermaye ile beşeri sermayeden elde edilecek faydanın

maksimum düzeye çıkarılmasına imkân tanıyan bir yapıya sahiptir ki bu durum ekonomik kalkınmanın hayati ögesi olarak görülür¹⁹. Sosyal felsefeci Albert O. Hirschman'ın "ahlaki kaynak" (moral resource) olarak ifade ettiği sosyal sermaye, fiziksel sermaye gibi kullanıldıkça azalan değil aksine artan bir kaynaktır. Dolayısıyla sosyal sermaye kavramı, kalkınmanın yeni stratejilerini formüle etmede yardımcı bir konsepttir (Putnam, 1993).

Endüstriyel bölgeler gibi esnek uzmanlaşmaya dayalı yeni ekonomik yapılar, işbirliği ağlarını vurgulayan konseptlerdir. Buradan hareketle sosyal sermayenin yenilikçi/yaratıcı çevre (innovative milieu), öğrenen bölge gibi bilgi ve güven temelinde şekillenen endüstriyel atmosferler için önemli olduğu kabul edilir. Endüstriyel bölgelerdeki bu atmosfer, yeniliğin yayılmasını, adaptasyonu ve onu kabul etmeyi destekleyen bir yapı sunmaktadır. Nitekim güvenin tesis edilmesi endüstriyel bölgeye yeni teknolojinin girişini ve yayılımını kolaylaştırır, işlem maliyetlerini azaltır. Bu şekilde bölgede oluşan kurumsal yoğunluk yerel ekonomilerin küreselleşen dünyadaki performansı için kritik öneme sahiptir (Asheim, 2007).

Bu başlık altında anlatılanlar kurumsal ekonomik coğrafyanın kavramsal çerçevesini ekonomik coğrafya bağlamına oturtarak anlama amacını taşımaktaydı. Kurumsal yaklaşımın içinde gelişme gösteren yukarıdaki kavram setleri ekonominin sosyal, kültürel ve politik bir süreç olduğuna ilişkin çerçeveleri açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu çerçeveler bu araştırmanın bulgularının anlaşılmasına da katkı sunacaktır.

İkinci kavramsal çerçeve ise kurumsal yaklaşımla oldukça yakın ve hatta birbiri içine geçmiş olan ilişkisel ekonomik coğrafya yaklaşımıdır. İlişkisel ekonomik coğrafya ve ona ilişkin kavramsal çerçeve de yukarıda yapıldığı gibi ekonomik coğrafya bağlamına oturtularak ve fakat farklı kavram setleriyle açıklanmaya çalışılacaktır.

¹⁹ Örneğin, Doğu Asya (Stiglitz, 1999; Serageldin ve Grootaert, 1999), Emilia-Romagna ve Tuscany) veya İtalya (Putnam, 1993) gibi bölgelerdeki başarıda fiziki sermayenin yanı sıra sosyal sermayeye yapılan yatırımların da son derece önemli olduğu ifade edilir.

2.3. İlişkisel ekonomik coğrafya yaklaşımı ve kavramsal çerçevesi

1990’larda iktisatta *mekânın keşfi* olarak nitelendirilen tartışmalar, ekonomik coğrafyada 1990’lardan sonra başlayan tartışmalara da kaynaklık etmekteydi. Krugman, Porter, Barro ve Arthur gibi bilim insanlarının öncülük ettiği bu yaklaşım “coğrafi dönüş” olarak isimlendirilmiştir (Martin, 1999). Krugman’ın (1991) *Yeni Ekonomik Coğrafya* (YEC) olarak tanımladığı ve coğrafi dönüş olarak ifade edilen bu husus, matematikteki son gelişmelerin kullanılmasıyla geleneksel bölge bilimi ve lokasyon teorilerinin yeniden işlenmesi olarak değerlendirilmiştir (Martin, 1999). Krugman’ın öncülüğünde gelişen bu yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı, Martin ve Sunley (1996) tarafından yeni bir ekonomik coğrafya yaklaşımından ziyade *coğrafi ekonomi*²⁰ olarak tanımlanmış ve söz konusu yaklaşımın matematikteki son gelişmelerin kullanılmasıyla geleneksel bölge bilimi ve lokasyon teorilerinin *yeniden işlenmesi* olduğu dolayısıyla da *ne yeni ne de coğrafya* olduğu ifade edilmiştir (Martin, 1999). Coğrafi dönüş olarak adlandırılan yeni yaklaşıma getirilen eleştirilere dayalı olarak gelişen tartışmalar, ekonomik teorilerin (ki bu teoriler ekonomik coğrafyanın dayanağı olarak görülür) eleştirisini yaparak neoklasik ekonomiden uzaklaşan kültürel dönüşü önermekte (Amin ve Thrift, 2000) ve böylece de ekonomik ilişkilerin kültürel doğasına ilişkin tartışmaları hareketlendirmektedir (Thrift, 2000).

Ekonomik eylemin kültürel doğası; sosyal, kültürel, politik ortam ile aktörler ve organizasyonlar arasındaki *eylem* ve *etkileşimleri* önemli bir değişken haline getiriyordu ki bu durum sosyal sürecin ekonomik analizlere dâhil edilmesine de imkân sağlıyordu. Böylelikle *ekonomik eylem ve etkileşim*, analizlerin merkezinde yer alan bilgi nesnesi haline gelmiştir (Bathelt ve Glückler, 2003). Bu bağlamda ekonomik eylem ve etkileşimleri analizlerinin merkezine alan ilişkisel yaklaşımda, ekonomik eylemin sosyal ve ekonomik olarak “ilişki yapıları”na gömülü ve bağlam bağımlı (context specific) bir süreç olduğu ifade edilir. Kurumsal öğrenme, yaratıcı etkileşim, ekonomik yenilik ve organizasyonlar arası iletişime odaklanan ilişkisel ekonomik coğrafyanın merkezinde *ekonomik süreç ve ilişkiler* yer alır. Söz konusu yaklaşım, bu yönüyle ekonomik ve sosyal teorilerle de etkileşim halindedir (Bathelt

²⁰ Coğrafi ekonominin güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin tartışma için bkz. Scott, 2004.

ve Glöckler, 2003). Gerçekten de Granovetter'in (1985) vurguladığı üzere ekonomik eylem devam eden sosyal ilişkilerin yapısına gömölüdür. Burada ifade edilen ilişkisel gömölölük; ekonomik bir aktör ve ağıın parçası olarak bireyleri, firmaları ve organizasyonları kapsar (Yeung, 2005). Örneğinin, firma coğrafyası açısından ele alındığında, firmalar bağımsız bir varlık olmaktan ziyade, iletişimsel açıdan tedarikçisiyle, müşterisiyle, devlet otoritesiyle ve de çeşitli kurumlarla ilişki içinde olan varlıklar olarak değeriendirilir. Buradan hareketle ekonomik eylem, aktörler ile formel ve infomel kurumların yaratımıyla oluşan ilişki yapılarına gömölü sosyal bir süreç olarak ifade edilebilir (Bathelt ve Glöckler, 2003).

Firmaları etkileşimli sürece mecbur bırakan ve ilişkisel perspektifi ekonomik analizlerde kullanışlı kılan husus, üretimin organizasyonel yapısında meydana gelen değışimlerden bağımsız olarak düşünölmez. Bu bağlamda, 1970'lerden sonra post-Fordist bir üretim şeklinin ortaya çıkması, uzmanlaşmaların artması, dış kaynak kullanımı (outsourcing), işgücünün mekânsal ayrışması, küresel değeri zinciri gibi üretimin organizasyonel yapısında meydana gelen değışimler, etkileşim ve ilişkiseliliğinin analizlere dahil olmasını sağlayacak haklı gerekçelere zemin hazırlamıştır (Massey, 1984; Dicken vd., 2001; Boggs ve Rantisi, 2003; Hassink vd., 2014). Özellikle kapitalist üretim ilişkileri, bunun mekânsal organizasyonu, işgücünün mekânsal ve sosyal olarak bölünmesi gibi hususlar ilişkisel düşüncenin 1980'lerdeki kökenine işaret etmektedir. Dolayısıyla bugün ilişkisel yaklaşım olarak bilinen bakış açısının 1990'lardan önce örtük olarak mevcut olduğunu (özellikle üretimin sosyal ilişkileri bağlamında), bu ilişkiseliliğinin sosyal aktörler ve ağı ilişkilerini içerecek şekilde farklı mekânsal ölçeklerde genişletilerek bugünkü düzeyine ulaştığı ifade edilmektedir (Yeung, 2005). Her ne kadar 1980'lere kadar giden bir tarihsel cetvele oturtulsa da bugünkü ilişkisel ekonomik coğrafya perspektifi *eski şışede yeni şaraptan* çok daha öte bir anlam ifade etmektedir. Öyle ki ilişkisel ekonomik coğrafya, üretimi; sosyal ilişkilerin ötesine geçirerek ekonomi ve kültür arasındaki karmaşık ilişkileri ele alacak şekilde ve de farklı mekânsal ölçeklere odaklanan bir yapıya evirmiştir (Yeung, 2005). Söz konusu yaklaşım, kapitalizmin çok sayıda finansal ve ticari ağı tarafından örölldüğü gerçeğini anlamaya imkân tanıyan kuramsal bir çerçeveye de imkân tanımaktadır (Sunley, 2008).

İlişkisel perspektif, aktörlerin, firmaların ve organizasyonların ilişkisel gömülülüğü üzerinden analizler yapmakta (Coe vd., 2008; Dicken vd., 2001); kurumları, gücü, sosyal ajanı ve özellikle de ölçekler arasındaki karşılıklı etkileşimi kapsayıcı bir şekilde teorize etmeyi amaçlamaktadır (Bathelt ve Glückler, 2003; Boggs ve Rantisi, 2003; Yeung, 2005; Sunley, 2008; Hassink vd., 2014). İlişkisel kavramı, karşılıklı ilişki ve uzun dönemli güçlü bağlar temelinde gerçekleşen yönetim ya da koordinasyonun spesifik modunu refere eder. Bu ilişkiler tipik olarak informal, yüz yüze, işbirlikli ve yüksek oranda karşılıklı güven ve bilgi değişimiyle karakterize edilir. İnfornel ve güvene dayalı olan bu konsept Granovetter'in (1985) sosyal ağları tartıştığı ekonomik sosyoloji çalışmalarından kaynağını alır (Sunley, 2008).

1990'ların ortalarından itibaren disiplinler arası sınırların esnemesi, beşeri ve özellikle de ekonomik coğrafyada ilişkisel düşünmeyi gerekli kılacak gelişmelerin olması söz konusu çerçeveyi değerlendirebilecek teorik arka planın ilişkisel ekonomik coğrafya olarak isimlendirilmesini cesaretlendirmiştir (Yeung, 2005). İlişkisel yaklaşım, son yıllarda sosyal bilim dergilerinde artan bir popüleriteye sahip (Coe, 2010) olmasına karşın, bu yaklaşım biçiminin çok fazla ampirik araştırmayla desteklenmemiş olması önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir (Sunley, 2008). Benzer şekilde kurumsal yaklaşımın da ekonomik coğrafya içindeki etkisi ve ampirik örnekleri sınırlıdır (Essletzbichler, 2009; Gertler, 2010). Bu bağlamda, bu araştırma, ilişkisel ve kurumsal perspektifin görece zayıf olan ampirik yönlerine de bu vesilesiyle katkı sunmuş olacaktır.

2.3.1. Yenilikçi çevre

Dünya ekonomisinde 1960'ların sonlarından itibaren başlayan gerileme ve kriz ortamı, 1973 ve son olarak 1979'daki Petrol Krizi ile malumun ilam edilmesini sağlamıştır. Söz konusu kriz, sosyal bilimler literatüründe kabul edildiği üzere Fordizm'den post-Fordizm'e geçişle aşılmaya çalışılmıştır²¹. Yeni dünya düzeninde

²¹ Sayer (1989) Fordizm'den post-Fordist üretim yapısına geçiş olarak gözlenen olguların abartıldığını, yapılan yorumların zorlama bir çerçeve oluşturmaya çalıştığını, söz konusu üretim yapısının

var olabilme savaşı; teknolojik değişim, yeni ürünler üretme ve yeni piyasalara girme, alt piyasa arayışları (taşeronlaşma), coğrafi yer değiştirmeler gibi post-Fordizm'e mal edilen bir dizi özelliğin ön plana çıkarılmasıyla kazanılmaya çalışılmıştır. Piyasanın doygunluğa ulaştığı bu dönemde ekonomide oluşan kısır döngü, yeniliğin ön plana çıkmasına yol açmıştır. Çünkü yenilik, piyasa doygunluğundan kaynaklanan kısır döngünün kırılmasını sağlayan ve krizden çıkış için kendisine kurtarıcı rol üstlenen bir araç haline getirilmiştir. Öyle ki bu durum, tüketimi özendirecek yeni bir çağın başlangıcına da vesile olmuştur (Harvey, 1989, 2006; Eraydın, 1992; Amin, 1994). Söz konusu sosyo-kültürel ve ekonomik ortam, Baudrillard'ın (2015) ifadeleriyle söylenecek olursa, nesnelerin ve simgelerin hızlı bir biçimde tüketildiği *tüketim toplumunun* oluşumuna da kaynaklık etmiştir.

Fordist üretim sisteminin aksine, talep tarafından yönlendirilen post-Fordist üretim sistemi, firmaları yoğun bir rekabet ortamına sokmuştur. Üretimin organizasyonunda gerçekleşen değişimler, bu rekabetçi ortama ayak uydurma amacına yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Firmaların bu sürece ayak uydurması bilgiyi girdi olarak önceleyen stratejinin kabulüyle paralel bir seyir izlemiştir. Yani, rekabet baskısı yüksek olan bu piyasada bilgiyi başarılı bir şekilde üretim sürecine dâhil eden firmaların piyasaya tutunmaları kolaylaşmıştır. Post-Fordist üretim sistemi tarafından yaratılan rekabetçi baskının yüksek olduğu bir piyasa, hem firmaların organizasyonel yapılarında bir takım değişimleri gerekli hale getirmiş hem de ekonomide yeni sistem arayışlarına gereksinim doğurmuştur. Firmaların organizasyonel yapılarındaki değişimlere bakıldığında, bu yeni dönem, firma boyutlarının görece küçüldüğü²² ancak üretimin belli aşamalarında uzmanlaştığı bir yapıya dönüşmüştür. Üretilen ürünler, üretimin belli aşamalarında uzmanlaşmış farklı farklı firmaların girdi-çıkı bağlantıları neticesinde nihai ürün halini almıştır. Bu yapı, taşerona iş verme şeklinde yeni bir üretim modeline de imkân sağlamıştır (Harvey, 1989; 2006). Post-Fordist

Japonya'da uzun süredir var olduğunu ifade ederek bu değişimin abartılmaması gerektiğine ilişkin eleştirilerini belirtmektedir. Sayer tarafından yapılan bu eleştiriye rağmen söz konusu dönemde gerçekleşen değişim sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir (Eraydın, 1992).

²² Üretim ölçeğindeki bu değişime bağlı olarak işgücündeki dayanışmanın azaldığı ve işgücünün örgütlenme kapasitesinin düştüğü ifade edilmektedir. Kuşkusuz bu durum işgücünün işveren üzerindeki baskısının azaltması açısından işverene olumlu işgücüne ise olumsuz yönde tesir etmektedir. Bu da işverenin rekabet gücünün artıran bir faktör olarak belirmektedir.

üretim yapısına bütünsel olarak bakıldığında, söz konusu yapı Scott'ın (1988) ifade ettiği üzere üretim sürecindeki artan ayrışmaya ve mekânsal olarak yeni bir kümelenmeye işaret etmektedir. Öyle ki bu yapı yine Scott'ın belirttiği “yeni endüstriyel mekânlar (*new industrial spaces*)”ın oluşumunu da temellendirmektedir (Scott, 1988).

Oluşan bu yeni üretim sistemi, üretimin belli aşamalarında uzmanlaşmış olan firmaların yenilik yapma kapasitelerini artırmıştır. Kuşkusuz bu kapasitenin artışında söz konusu firmaların *üretimin belli aşamasında* yoğunlaşmış olmaları önemli kolaylıklar sağlamıştır. Gerçekten de bir ürünün nihai hale getirilebilmesi için üretimin farklı aşamalarını bünyesinde barındıran tek bir firmanın söz konusu üretim aşamalarının her birindeki yeniliği takip edebilmesi oldukça zordur. Böyle bir şey başarılabilirse bile bunu başarabilecek firma sayısı oldukça kısıtlıdır. Dolayısıyla üretimin belli aşamalarında uzmanlaşmış firmalar ekonomide riskin paylaşımına katkı sunan bir yapı oluşturduğu gibi söz konusu üretim yapısı, yeniliklere ve değişikliklere daha hızlı cevap verme açısından da firmalara önemli avantajlar sunmuştur. Bu şekilde organize olan yeni üretim örgütlenmesi, üretimi esnek bir forma soktuğu gibi koyu bir rekabet baskısına karşı firmaların daha kolay cevap vermelerine de imkân sağlamıştır (Piore ve Sabel, 1984). Kuşkusuz burada sermaye ile devlet arasında kurulacak ilişkiyi de atlamamak gerekir. Öyle ki hem Fordist üretim hem de post-Fordist üretim biçimi siyasal ideolojiyle bütünleşik bir yapıdadır. Nitekim Fordizm, Keynezyen devleti, post-Fordizm ise serbest piyasa ekonomisine dayalı liberal devleti refere etmektedir. Serbest piyasa ekonomisiyle de özdeşleştirilen bu yeni dönemde devletin rolünde ciddi manada değişimler gözlenmiştir. Devlet üretici rolünden hızla uzaklaşarak düzenleyici bir rol üstlenmiştir (Eraydın, 1992). Ancak devletin rolündeki bu değişim devletin piyasadan çekildiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Devlet, sistemin üretim aşamasında olmasa da teşvik²³ ve benzeri düzenleyici mekanizmalar aracılığıyla piyasadaki mevcudiyetini koruma eğiliminde olmuştur. Yeni oluşan böylesi bir organizasyonel

²³ Teşviklerin dağılımı ile siyasal iktidarın oy oranı arasında ilişki Yavan (2012) tarafından yapılan ampirik makaleyle ortaya konulmuştur. Söz konusu makale siyasal iktidarların teşvikler aracılığıyla yereldeki varlığını tesis etme çabasını dolayısıyla da piyasadaki mevcudiyetini göstermesi açısından önemlidir. Beyhan (2001: 51) tarafından yapılan bir araştırmada da KOBİ'lere sağlanan ucuz kredilerin kurumsal yapıdan ziyade kişisel ilişkilere bağlı olduğu araştırma kapsamında yapılan mülakatlara dayandırılarak ifade edilmektedir.

sistem, Harvey'nin (1989) Halal'a (1986) referans vererek belirttiği gibi piyasanın "ağ" şeklinde işleyen bir yapıya evrilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu yeni sistem, ilişkiselliğin ön plana çıkarıldığı bir yapı sergilemektedir. Öyle ki söz konusu ilişki yapısı, firmaların birbiri arasında kuracakları ilişkiden (ki bu üretimin aynı aşamasında uzmanlaşmış firmalar arası heterarşik bir ilişkiden ana firma ile taşeron firma arasındaki hiyerarşik ilişkiye kadar her türlü ilişkiyi kapsayabilir) bölgelerin birbiri arasında kuracağı ilişkiye kadar farklı ölçeklerde görülebilmektedir (Harvey, 1989; 2006). Özetle, post-Fordist üretim sisteminin temsil ettiği yapı; yerel, ulusal, bölgesel ve küresel ölçeklerde firmalar ile firma dışı aktörlerin ilişkili olmasını gerektirecek bir ekonomik-ekolojik ortam yaratmıştır.

Gerçekten de Marshall tipi klasik üretim şekli, yerele dayalı bir yapı arz ederken, post-Fordist üretim yapısıyla domine edilen 1970'ler sonrası, yerel ötesi küresel ilişkilerle şekillenmektedir. Bahsedilen üretim yapısında rekabetin sağlanması için yeniliğin öncelendiği Schümpeteryen anlayış adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Dolayısıyla öğrenen bölge ve yaratıcı/yenilikçi çevre gibi yenilik düzeyleri yüksek bölgelere ilişkin özellikler ve dinamikler çok sayıda araştırmacının ajandasında yer almıştır.

2.3.2. Yerel(deki) fısıltı, küresel bilgi akış hattı ve geçici kümeler

Yukarıda anlatılanlar bağlamında, yenilikçi çevre tanımlamasının detaylarına bakıldığında, söz konusu tanımlamanın Fransız, İtalyan ve İsveçli bölgesel ekonomistlerden oluşan bir grup (Groupe de Recherche Europe' en sur les Milieux Innovateurs-GREMI) araştırmacının kavramsallaştırmasına dayandığı görülmektedir. Kavram ilk olarak Philippe Aydalot (1986) tarafından tanımlandığında, bölgesel farklılıkları yerelleşmiş bir takım özelliklere dayanarak açıklamaya çalışan bir kara kutu iken; grup tarafından daha sonraki yıllarda yapılan araştırmalarla söz konusu kavramın içi yenilik süreci, ağlar, yerel ve yerel ötesi mekânsal ilişkiler gibi kavram setleriyle doldurulmaya çalışılmıştır (Crevoisier, 2004). Crevoisier (2004) *çevre* konseptini teknolojik paradigma, organizasyonel paradigma ve bölgesel (territorial) paradigma şeklinde üç farklı yaklaşıma

dayandırarak açıklamaktadır. Teknolojik paradigma, teknik bilgi üzerinden bölgedeki yeniliği ele alır. Bölgede gelişecek yeni teknik ve yöntemlerin bölgedeki diğer aktörler üzerinde baskı yaratacağı kabul edilir. Yaratılacak böylesi bir ortamın bölgenin rekabetçilik düzeyine katkı sağlayacağı varsayılır. Organizasyonel paradigma, *çevre* içinde yer alan aktörler arasındaki koordinasyonu kolaylaştıran ya da onu engelleyen mekanizmalara odaklanır. Örneğin bir firma, *çevrede* kendi başına yer alan bir aktör olmaktan ziyade çevresiyle ekonomik ilişkileri olan bir aktör olarak değerlendirilir. Dolayısıyla organizasyonel paradigmada, koordinasyonu sağlayan mekanizmalar yenilikçi çevre konseptinin merkezinde yer alır. Bu bağlamda, *çevredeki* koordinasyon kapasitesi zamanla ticari olmayan karşılıklı bağımlılıkları (untraded interdependencies) artırdığı gibi oluşacak birliktelik teknik bilgi ya da diğer türlü kaynaklara erişim açısından ilişkisel sermayenin kurulmasına da katkı sağlayacaktır. Çevre konseptindeki bölgesel paradigma ise KOBİ türündeki firmaları, bulundukları yerel varlıklarla bütünleştirir. Söz konusu paradigma, Silikon Vadisi gibi bir *çevrenin* orada yer alan firmaların bölgedeki yerellikten istifade etmesine imkân sağladığını savunur (Crevoisier, 2004).

Çevre kavramı, sosyal ve ekonomik süreçlerin “gömülülüğü”nü ifade eden Amerikan ekonomik sosyologu Mark Granovetter'in gömülülük kavramsallaştırmasının bölgesel versiyonu gibidir. *Çevre*; yeniliğe yol açan bölgesel kurumlar, kurallar ve pratikler gibi çeşitli şekillerde tanımlanır. Çevre teorisyenlerinin birçoğu *ağı* (*network*), organizasyonel metafor olarak kullanır. Bazıları için *ağ*; bir bölgedeki üreticiler, araştırmacılar, politikacılar vb. gibi aktörler tarafından oluşturulur. Bazıları için ise *ağ*, girdi çıktı ile ilgilenir. Kalkınma için gerekli bir bağlam olarak görülen bu çerçeve, kalkınma konusuna soyut olan hususlar üzerinden cevap verir gibidir (Storper, 1997: 17).

Yenilikçi çevre yaklaşımında (Camagni, 1991; Maillat, 1998) piyasa trendlerinin yakalanabilmesi ve bilgi akışının yerele aktarılabilmesi için dışsal bilgi kaynaklarıyla sistematik bağlantı kurulması gerektiği ifade edilir (Quévit, 1991; Bathelt vd., 2004). Yenilikçi çevreyle ilgili araştırmalar, yerel öğrenme imkânlarının geliştirilmesi açısından tedarikçi-kullanıcı gibi aktörler arasındaki bağlantıların altını da çizmektedir (Torre, 2008).

Bölgeler arası yenilik farklılaşmasının nedenleri üzerine yoğunlaşan çevre konseptinde, söz konusu farklılaşma sosyal pratikler ve kurumsal yapılara dayandırılmaktadır. Sosyal perspektifi sürece dâhil eden çevre okulu, bu yönüyle neoklasik iktisat eleştirisi üzerine bina edilmektedir. Söz konusu yaklaşımın çizdiği çerçeve, ilişkisel yaklaşımla da oldukça yakın bir bağlantı içindedir (Bathelt ve Glückler, 2011).

Yenilikçi çevre konseptinin sosyal perspektif vurgusu ve ilişkisel yaklaşımla olan yakın işbirliği öğrenen bölge konseptinde de yer alan sosyal ve ilişkisel sermayeyi gündeme getirmektedir. Ancak sosyal sermaye yukarıda detaylı bir şekilde anlatıldığından bu kısımda ilişkisel sermayenin özellikleri ve sosyal sermaye ile kısmen de olsa ayrılan yönleri ele alınacaktır. **İlişkisel sermaye**; kurumlar, bireyler ve firmalar arasında kurulan piyasa ilişkileri, güç ilişkileri ve işbirliğinden oluşan bir sermaye tipini ifade etmektedir (Capello ve Faggian, 2005). Sosyal sermaye kamu malı olarak kabul edilirken ilişkisel sermaye dernek/kurum/kulüp malı olarak ifade edilir (Maenning ve Ölschläger, 2011). Bu bağlamda, Cooke ve Morgan'ın (2000) ilişkisel ekonominin bileşenleri olarak ifade ettiği hükümet ajansları/kalkınma ajansları, girişimci dernekleri ve ticaret birlikleri gibi katı (*hard*) kurumlar, ilişkisel sermayenin bileşenlerini oluşturmaktadır. Öyle ki bahsi geçen katı kurumlar; sosyal normlar, alışkanlıklar, insanların ya da organizasyonların etkileşimini etkileyen yollara ilişkin anlaşmalar gibi soft kurumlarla etkileşimli bir biçimde *çevre* konseptinin katı ve soft kurumlarını da oluştururlar (Storper, 1997). Nihayetinde hem katı hem de soft kurumlar bölgedeki kurumsal yoğunluğun bileşenlerini oluşturmaktadır. Sosyal ve ilişkisel sermaye kavramsallaştırmalarına tekrar dönülürse sosyal sermaye, toplumun olduğu her yerde bulunurken; ilişkisel sermaye, farklı aktörler arasındaki etkileşimi, aktörlerin birbirine güvenini, fiziki mesafenin olduğu durumlarda bile tamamlayıcı organizasyonlar aracılığıyla işbirliğini refere eder (Capello ve Faggian, 2005: 77; Hauser vd., 2007).

Özetle, sosyal ve ilişkisel sermaye, karşılıklı fayda için işbirliği ve koordinasyonu kolaylaştıran normlar, ağlar ve güven gibi sosyal organizasyon özelliklerini anlatmaktadır. Sosyal sermaye, fiziki ve beşeri yatırımların faydasını artırmakla beraber ekonomik kalkınmanın hayati unsuru olarak da görülmektedir

(Putnam, 1993; Capello ve Faggian, 2005; Morgan, 2007). Gerçekten de böyle bir sermaye türü, bir bölgeyi öğrenen bölgeye çevirme potansiyeline sahiptir (Lorenzen, 2007).

İlişkisel ekonomik coğrafyanın kavramsal çerçevelerinden bir diğeri de fısıltı (*buzz*) ve küresel bilgi akış hattı (*global pipeline*) gibi tanımlamalara dayalıdır. Söz konusu kavramsallaştırmalardan **yerel(deki) fısıltı** (*local buzz*); bir endüstride ya da bir bölgede yüz yüze temasla yaratılan bilgi ve iletişim ekolojisine gönderme yapar. Bu kavram, organize edilen bir toplantıda ya da rastlantısal olarak herhangi bir yerde gerçekleşen bir karşılaşmada ortaya çıkan örtük öğrenme biçimini ifade etmektedir. Aktörlerin böyle bir ortamdan istifade etmesi için ekstradan yatırım yapmasına gerek yoktur. Aktörlerin söz konusu atmosferden (bilgi ve öğrenme atmosferi gibi) faydalanması için sadece o ortamı paylaşması yeterlidir. Böyle bir ortamda aktörlerin kasıtlı olarak bilgiyi arayıp taraması söz konusu değildir. Aynı ortamı paylaşmanın verdiği avantajla; etraflarındaki söylentilerden, izlenimlerden, tavsiyelerden, ticari görgüden ve stratejik bilgiden bilerek ya da farkında olmadan yararlanırlar. Öyle ki bazı durumlarda aktörlerin etrafındaki olaylara ve bilgiye kayıtsız kalması bile imkânsız hale gelir. Kuşkusuz herhangi bir yatırım yapmadan aktörün etrafındaki bilgiyi maliyetsiz bir şekilde elde etmesi, her zaman ve her yerde aynı ölçüde gerçekleşmemektedir. Yerel fısıltının aktörler üzerinde yaratacağı etkinlik derecesi, ilişkilerin yapısına ve tarihselliğine de bağlıdır. Dolayısıyla sadece “merhaba” demekle yetinilen bir ortam, yerel fısıltıdan sağlanacak faydanın sınırlı seviyede kalmasına yol açacaktır. Ancak, detaya girmeden genel olarak bir değerlendirme yapıldığında yerel fısıltı konsepti Gertler’in (1995; 2003) ifade ettiği şekliyle “*sadece orada bulunmak*”la kazanılabilecek bir faydaya işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle, söz konusu ortamda “*birşeyler havada asılı*”dır ve orada bulunan aktörler hiçbir maliyet gerektirmeden bundan istifade ederler (Bathelt vd., 2004). Kuşkusuz bu kavramsallaştırma, ekonomik coğrafyada yüz yüze iletişime, yerel ağların önemine vurgu yapan ve mekânsal yakınlığı önemseyen çerçevelere katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, kümelenme konseptine de katkı sunmaktadır.

İlişkisel yaklaşım içinde geliştirilen yerel fısıltı kavramı yerel ağların önemine vurgu yapan kümelenme konseptine soyut anlamda katkı sunan bir yapı

sergilemektedir. Söz konusu kavram, aynı zamanda kümelenme konseptini **geçici** ve **kahıcı kümelenme** olarak iki şekilde ele alınmasına da kaynaklık etmektedir. Bu sayede kümelenme anlayışının sadece yerel ağlara odaklanarak küresel ağları ihmal eden yapısına da eleştiriler getirilmektedir. Geçici küme (temporary cluster) ve küresel bilgi akış hattı kavramlarıyla yerelin yerel dışı ya da küresel ölçekteki aktör ve bölgelerle bağı kurulmaya çalışılmaktadır. Bu kavramsal çerçeveler sayesinde kümelenme konseptindeki aşırı yerellik aşılmaya çalışılmaktadır (Maskell vd., 2006).

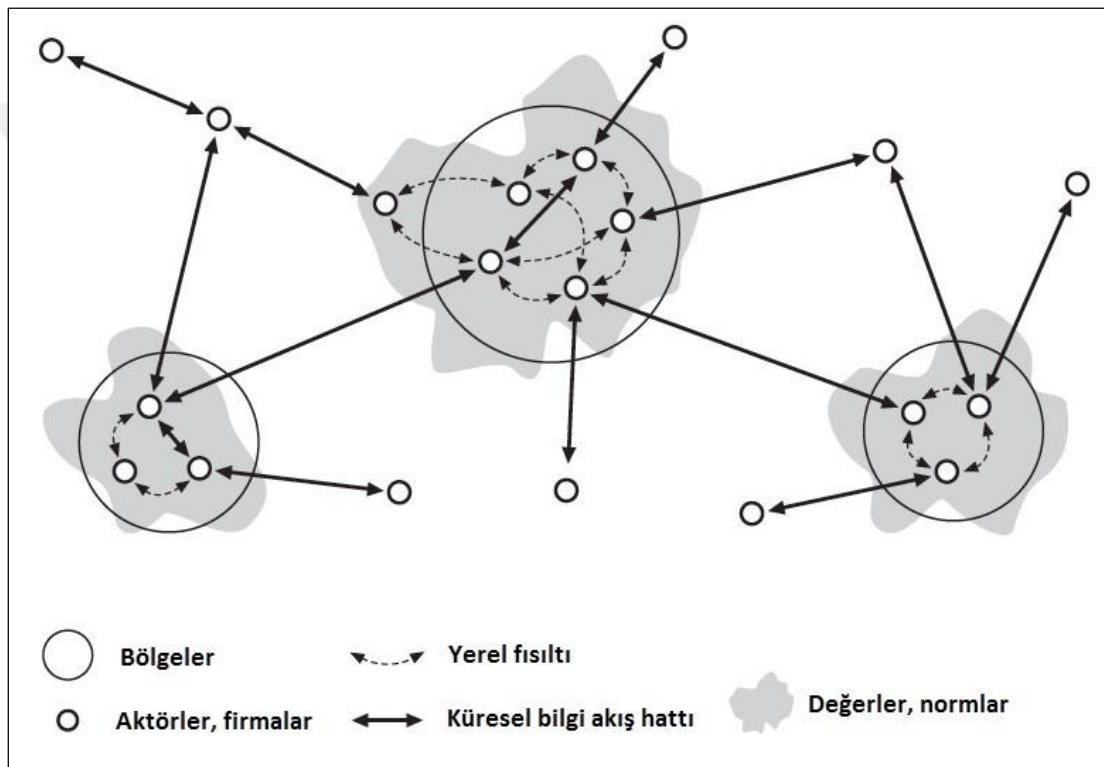
İlk olarak **geçici kümelenmeye** değinilecek olursa; son yıllarda yapılan araştırmalar, firmalar arasındaki işlemlerin gittikçe artan bir yoğunlukta küme dışındaki firmalarla gerçekleştiğini göstermiştir (Malmberg ve Power, 2005; Maskell vd, 2006; Ramírez-Pasillas, 2010; Rinallo ve Golfetto, 2011; Bathelt ve Henn, 2014; Bathelt ve Peng-Fei, 2014; Henn ve Bathelt, 2015). Firmalar arasında gerçekleşen işlemlerin daha çok yerel dışındaki aktörlerle gerçekleşiyor olması, daha önce de ifade edildiği üzere post-Fordist üretim sisteminden kaynağını alan bir durumdur. Klasik kümelerde mekânsal sabitlik söz konusu iken geçici kümede mekânsal hareketlilik vardır. Bu bağlamda, ticari fuarlar, profesyonel iş toplantıları ve konferanslar, dernekler tarafından düzenlenen yıllık toplantılar geçici kümeyi oluşturan önemli organizasyonlar olarak kabul edilir (Maskell vd., 2006; Bathelt ve Schuldt, 2008; Bathelt ve Henn, 2014) ve bu organizasyonlarda bulunmak, yerel fısıltının bir başka formuna işaret eder.

Coğrafi olarak birbirine uzakta bulunan aktörlerin yüz yüze etkileşim kurmalarına vesile olacak şekilde geçici küme oluşturan söz konusu organizasyonlar organize edilmiş yakınlıklar (organized proximity) olarak da ifade edilmektedir (Torre ve Rallet, 2005). Bu organizasyonlara ilişkin belirtilmesi gereken önemli husus şudur; dernekler tarafından yapılan yıllık toplantıların birincil amacı, fuarlar ve konferanslar gibi sektöre ilişkin yeni gelişmelerin duyurulması değildir. Politikacıların ya da sektör liderlerinin açılış konuşmacısı (keynote speaker) olarak katıldığı bu toplantılar, çeşitli ödüllerin verildiği, *birlikte duyusunun yaratıldığı* organizasyonlar olmasından dolayı ticari fuarlardan ve konferanslardan ayrı bir yapıya sahiptir (Bathelt ve Henn, 2014).

Geçici kümelerde de bilgi ve öğrenme süreçleri klasik kümelerdeki gibi güven temelinde şekillenmektedir. Karşılıklı güvenin sağlanmasında ise söz konusu organizasyonlara katılımlardaki *periyodik süreklilik* ön plana çıkmaktadır. Kalıcı kümede; kafe, restoran ve bar gibi bilgi değişimi ve güvenin tesis edildiği mekânlar, geçici kümede fuar ya da konferans alanındaki koridorlarda, çay-kahve aralarında, gala yemeklerinde ya da stant ziyaretlerinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla geçici kümede de kalıcı kümedeki gibi yüz yüze ilişkiler önemlidir. Geçici kümede gerçekleşen tesadüfi karşılaşmalarla sağlanan yüz yüze etkileşimler ve o ortamda bulunmayla sağlanan örtük öğrenmeler, kalıcı kümedeki yerel fısıltı konseptiyle benzer özellikleri çağrıştırır. Geçici kümeyi kalıcı kümeden ayıran en önemli özellikler şunlardır: Birincisi, kalıcı kümelenmede ilişkiler daha uzun süreli ancak daha yüzeysel iken geçici kümedeki ilişkiler kısa süreli ve daha yoğun bir formdadır. İkincisi, kalıcı kümede uzaktaki bilgi havuzuna erişim çok sınırlı iken geçici küme uzaktaki bilgi havuzuna ulaşma açısından önemli fırsatlar sağlar. Sonuncusu ise kalıcı kümede aynı kurumsal ortam mevcutken geçici kümede farklı kurumsal ve kültürel geleneklere erişebilme ihtimali söz konusudur. Farklı kurumsal ve kültürel gelenekleri bir araya getirebilmesinden ötürü geçici kümeler son derece değerli bir ortam sunmaktadır. Bu özellikler kalıcı ve geçici kümelerin birbirinden farklılaştıkları yönleri ifade etmektedir (Maskell vd., 2006; Bathelt ve Schuldt, 2008; Bathelt ve Henn, 2014; Bathelt ve Gibson, 2015). Özetle, geçici küme olarak adlandırılan, organize edilmiş yakınlıklar bağlamında da ele alınabilen söz konusu organizasyonlar, küreselleşen ekonomide bilgi ve piyasa süreçleri için ilişkisel mekânın inşasına karşılık gelir (Rinallo ve Golfetto, 2011; Henn ve Bathelt, 2015). Coğrafi bir boyuta sahip olmayan ve ilişkisellik üzerinden şekillenen bu organizasyonlar, mekânın sınırlayıcılığına da adeta meydan okumaktadır (Torre ve Rallet, 2005).

Küresel bilgi akış hattı kavramsallaştırmasıyla ise; küme dışına çıkarak farklı sosyo-kurumsal ve kültürel gömülülüklerin bu akış hatları aracılığıyla aktarılacağını, dolayısıyla dış bağlantılardan elde edilecek bilgi ve birikimin yereli besleyen bir kaynak olacağı anlatılmak istenir (Bathelt vd., 2004; Owen-Smith ve Powell, 2004). Ancak bu kavramın içeriğinde bilgiyi elde etmek yerel fısıltıdaki gibi maliyetsiz olmayıp bilgi akış hatları aracılığıyla elde edilecek bilgiler belli

yatırımları yapmayı gerektirir. Kısacası, yerel ortamın dışına çıkılarak küreselden elde edilecek yeni bilgi belli maliyetlere katlanılarak söz konusu akış hatları aracılığıyla elde edilebilir ve bu bilgiyi elde edebilen aktörler ya da firmalar rekabetçi üstünlük kazanabilir. Aktörlerin söz konusu akış hatları aracılığıyla küreselden elde ettiği bilgi ise yerel fısıltı aracılığıyla yerelde taşınma etkisi yapabilir (Bathelt vd., 2004) (Şekil 2.1). Yereli aşmaya yönelik olarak geliştirilen geçici küme ve küresel bilgi akış hatları gibi kavramsallaştırmalar, ekonomik büyüme ve rekabet edebilirlikte yerelin ötesine erişebilen firmaları bir adım öteye taşımaktadır.

Şekil 2.1: Yerel fısıltı ve küresel bilgi akış hatları kavramlarının kümede gerçekleşme durumu (Bathelt ve Glückler, 2011).

Özetle, hem kurumsal hem de ilişkisel yaklaşım çerçevesinde bahsedilen kavram setleri ekonominin sosyal, kültürel ve politik yönüne göndermeler yapan, ekonomiyi aktörlerin rasyonel olarak hareket ettiği varsayımından uzaklaştıran bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla kurumsal ve ilişkisel ekonomik coğrafya olarak çerçevesi çizilen kuramsal yaklaşımlar ve onları oluşturan kavram setleri araştırmanın bulgularını değerlendirmek için bir temel sağlayacaktır. Bu kavram setlerinden bazıları araştırmaya özgü değerlendirmeler yapılırken kullanılmayacaktır.

Ancak bahsi geçen iki kuramsal çerçevenin bağlamını tam olarak anlamlandırabilmek ve araştırmayla ilişkisini kurabilmek adına söz konusu kavram setlerinin açıklanması uygun görülmüştür. Bu bakımdan, kuramsal çerçeveyi oluşturan yukarıdaki kavram setleri yeri geldikçe bu araştırmanın kurgusuna dâhil edilerek kullanılacaktır.

2.4. Kuramsal çerçevelerin kullanılmasına dayanak oluşturan Türkiye’ye özgü durum

İlgili kısımda belirtildiği üzere bu araştırma, bölgesel kalkınmanın katı kurumları olarak ifade edilen girişimci derneklerinin yarattığı kurumsal ve ilişkisel ortam üzerinden firmaların elde ettiği rekabetçi üstünlükleri anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde araştırmanın kuramsal çerçevesi kurumsal ve ilişkisel ekonomik coğrafya yaklaşımları olarak çizilmiştir. Araştırmanın kuramsal çerçevesi Türkiye’deki iş dünyası ve onun organizasyonel şekli olan girişimci derneklerinin özellikleri ve nitelikleri dikkate alınarak kurumsal ve ilişkisel ekonomik coğrafya olarak belirlenmiştir. Bu özellikler aşağıdaki gibi maddeleştirilebilir:

Bunlardan ilki, seküler ve muhafazakâr şeklinde ayrışan toplumsal yapının Cumhuriyet’ten bu yana iş dünyasına da yansması ve söz konusu yapının siyasetle iç içe geçmişliğidir. Nitekim bu bağlamda, görece daha seküler olan Cumhuriyet’in ilk kadrolarıyla iyi ilişkiler geliştiren ve özel sektördeki sermaye yoksunluğundan ötürü devlet korumacılığında büyüyen Koç’un 1950’lerden sonra Demokrat Parti (DP) iktidarının tehditleriyle söz konusu seküler kadrolarla bağını zayıflatmak durumunda kalması (Buğra, 2013) siyasetle iş dünyasının iç içe geçmişliğini açık bir biçimde örneklemektedir. Öte yandan, özellikle 2000’li yıllardan sonra siyaset kurumunun desteğiyle görece daha muhafazakâr iş adamlarının büyümesi/büyütülmesi (Buğra ve Savaşkan, 2010; Özcan ve Gündüz, 2015) gibi örnekler de iş dünyasıyla siyasetin iç içe geçmişliğini göstermesi açısından bir başka örneği oluşturmaktadır. Her iki örnek, aktörlerin değiştiğini ancak olayların aynı şekilde cerayan ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

İkinci bir özellik; hem seküler-muhafazakâr şeklinde farklılaşan toplumsal yapıların hem de siyasetin ekonomiyi dizginleme çabalarının özellikle 1990'lardan sonra oluşturulan çeşitli derneksel yapılarla sivil toplum platformuna taşınmasıdır. Bu bağlamda, sosyolojik tabandan beslenen ve siyasi iktidarların destekleriyle ortaya çıkan yeni iş gruplarının belli organizasyonel yapılanmalar altında örgütlenmeleri söz konusu sivil toplum örgütlerinin hem sosyolojik hem de siyasi yönüne göndermeler yapmaktadır. Nitekim TÜSİAD²⁴'ın 1971'de kuruluşundan yaklaşık otuz yıl sonra kurulan MÜSİAD²⁵ ve yine aynı tarihlerde Anadolu'daki SİAD hareketiyle alternatif sermaye gruplarının yaratılma çabaları, kurumsal ve ilişkisel yapının anlaşılması için dernekleri bu araştırmanın kurgusuna hizmet edecek platforma taşımaktadır. Özellikle 1990'larda seküler ve muhafazakâr ikiliğinin bürokrasi ile siyasi iktidar arasında krizlere neden olarak 28 Şubat kararlarıyla sonuçlanması ve bunun iş dünyasını da kapsayacak şekilde genişlemesi hem iş dünyası ile siyaset arasındaki ilişkiyi hem de sosyolojik bir organizasyon olarak derneklerin bu araştırmanın odağına yerleşmesine neden olmuştur.

2000'li yıllara gelindiğinde ise Refah Partisi'nin 28 Şubat'taki siyasi kadrosu tarafından oluşturulan ve muhafazakâr demokrat olarak nitelendirilebilecek siyasal kadroların öncülüğünde yeni bir oluşum gerçekleşmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi adını alan söz konusu siyasi oluşumun, iktidarının ilk döneminde iş dünyasının farklı çevreleriyle (seküler-muhafazakâr çevreler) iyi ilişkiler geliştirmesi, araştırmanın kuramsal çerçevesine dayanak oluşturan madalyonun bir başka yönüne işaret etmektedir. Bahse konu olan siyasi kadrolar tarafından kurulan hükümetlerin yönettiği bir dönemde yani 2000'li yılların ortalarında TÜRKONFED²⁶, TUSKON²⁷ gibi konfederasyonel yapıların ortaya çıkışı iş

²⁴ Bu çalışmada iş dünyasının seküler kanadını temsil eden bir organizasyon olarak tanımlanmaktadır. Laiklik ve Atatürkçülük ön planda tutulur. Siyasal İslam'a karşı oldukça mesafeli bir organizasyon olarak tanımlanmaktadır.

²⁵ Bu çalışmada iş dünyasının muhafazakâr kanadını temsil eden dini referanslarla şekillenen bir organizasyon olarak tanımlanmaktadır. Siyasal İslam'ın temsilcisi olarak kabul edilen Refah Partisi ve AKP ile iyi ilişkilere sahiptir.

²⁶ Bu çalışmada iş dünyasının seküler kanadını temsil eden ve TÜSİAD'ın Anadolu yapılanması olarak tanımlanmaktadır. TÜSİAD'la benzer özelliklere sahiptir. Siyasal İslam'a mesafeli bir organizasyon olarak tanımlanmaktadır. Araştırmanın bazı kısımlarında TÜSİAD/TÜRKONFED şeklinde kullanılmıştır. Bu şekildeki kullanımın amacı TÜRKONFED'in TÜSİAD'ın Anadolu yapılanması olduğuna vurgu yapmaktır.

dünyasındaki örgütlenmelerin siyasi iktidarlar karşısındaki pazarlık gücünü artırmıştır. İlerleyen yıllarda ise söz konusu organizasyonel yapılanmalarla siyasi iktidar arasındaki ilişkinin boyutu ve seyri de kuramsal çerçevenin söz konusu yaklaşımlar olarak belirlenmesine bir başka gerekçe oluşturmaktadır.

Yukarıda verilen örnekler hem iş dünyasının sosyo-kültürel doğasını (seküler-muhafazakâr veya seçkin İstanbül sermayesi ile Anadolu sermayesi şeklinde birbirine zıt kutuplaşmalar gibi) hem de iş dünyasıyla siyasi iktidarlar arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin dernekler üzerinden operasyonel hale getirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de siyasi iktidarlar ile iş dünyası arasındaki ilişkiler, ekonominin sosyo-kültürel ve politik doğasını anlamaya imkân sunduğu gibi araştırmanın kuramsal çerçevesinin kurumsal ve ilişkisel ekonomik coğrafya olarak belirlenmesine de hakkaniyet kazandırmaktadır.

²⁷ TUSKON, Fetullah Gülen’e yakın iş adamları tarafından kurulmuş muhafazakâr kanadı temsil eden yapılanmalardan biri olarak bilinir (Buğra ve Savaşkan, 2010). Dershanelerin kapatılmasına ilişkin kararın kamuoyuna yansması, söz konusu yapı ile iktidar arasındaki köprülerin atılmasının başlangıcı olarak değerlendirilebilir. İktidarın kamuoyuna yansıyan bu kararına kadar AKP ve siyasal İslam’la iyi ilişkilere sahip bir organizasyon olarak bilinir. 17/25 Aralık olarak ifade edilen kaset kumpaslarının ardından söz konusu yapılanmanın iktidarla arası iyice açılmıştır. TUSKON ve ona bağlı girişimci dernekleri 15 Temmuz 2016 tarihinde FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü) tarafından gerçekleştirilen darbe girişiminin ardından 23 Temmuz 2016 tarihinde söz konusu örgütle ilişkilerinden ötürü kapatılmıştır.

3. BÖLÜM

İKTİSADİ ÖRGÜTLENME BİÇİMLERİ VE GİRİŞİMCİ DERNEKLERİ

3.1. İktisadi Açıdan Örgütlenmelerin Tarihselliği

Bu bölüm bugün iş/girişimci derneği adıyla bilinen organizasyonel yapıların tarihselliğine ilişkin bilgilendirme yapma amacını taşımaktadır. Türk tarihinde iktisadi örgütlenme denilince akla ilk gelen kurumlar arasında ahilik ve lonca teşkilatı yer almaktadır. Söz konusu teşkilatlara ilişkin kısa bir bilgilendirme yapıldıktan sonra (ki bu kısa bilgilendirme daha çok söz konusu teşkilatların işlevleri ve sosyolojik yapılarına vurgu yapılarak ele alınacaktır) araştırmaya konu olan girişimci derneklerinin tarihselliği Osmanlı'nın son dönemleriyle başlatılıp günümüze kadar getirilecektir. Bu çerçevede, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren ele alınacak ekonomik örgütlenmeler sadece iktisadi bir organizasyon olarak değil, siyasi tarihle de ilişkilendirilerek tartışılacaktır.

3.1.1. Ahilik ve Lonca teşkilatı

Osmanlı'da sanayi ve iç ticaret erbapları, esnaf birlikleri şeklinde teşkilatlanmıştı. Söz konusu teşkilatlanma kendi içinde denetimi sağlayan bir mekanizma geliştirdiğinden devletin işini kolaylaştırıyordu. Bu teşkilatlar, fiyat ve kalite denetimi ile standardizasyonun sağlanmasını ifade eden narh sistemini de denetlemekteydi. Hatta devletin merkeziyetçi anlayışının bir sonucu olan bu teşkilatlanmalar aracılığıyla şehir halkının denetimi de sağlanmış oluyordu (Tabakoğlu, 2003: 281-2). Bu bağlamda, Osmanlı iktisadi hayatında önemli bir yere sahip olan Ahi teşkilatlanmasından başlanırsa, Ahilik'in başlangıçta tasavvufi bir mana taşıyan ancak 13. yüzyıldan sonra toplumsal, iktisadi ve siyasi yapılanmaya dönüşen Fütüvvet kurumundan etkilenecek şekilde kurulduğu ifade edilir. Ahilik teşkilatının

kurucusu Ahi Evran olarak isimlendirilen Şeyh Nasirüddin Mahmud'dur (ö. 1262). Tartışmalı olmakla beraber teşkilatın ilk defa 1205 yılında Kayseri'de kurulduğu daha sonra Ahi Evran'ın muhtemelen Sultan I. Alaaddin Keykubat'ın isteği ile 1227-1228 yılında Konya'ya yerleştiği burada ise Mevlana ile Ahiler arasında yaşanan gerginlikten²⁸ ötürü dönemin devlet adamları tarafından asayişin sağlanması adına Kırşehir'e gönderildiği ve teşkilatlanmasına burada devam ettiği söylenir (Bayram, 1991: 82-9). Osmanlı öncesine kadar giden Ahilik teşkilatlanması; meslek erbablarının problemlerini çözme, mal ve kalite kontrolü sağlama, fiyat belirleme gibi iktisadi düzenlemeler yapan bir örgütlenme biçimi olsa da çeşitli zamanlarda (özellikle devlet otoritesinin zayıfladığı 13. yüzyılda olduğu gibi, ayrıntılı bilgi için bkz. Akdağ, 1974) siyasi yönden de etkili bir yapı olmuştur. Bu bakımdan, söz konusu teşkilatın Osmanlı'nın kuruluşunda da önemli rol oynadığı ifade edilir. II. Mehmed (Fatih) devrinden sonra ise siyasi güç olmaktan çıkarak esnaf birliklerinin idari işlerini düzenleyen bir teşkilat haline getirilmiştir. Teşkilata girebilmek veya teşkilattan atılmak dini referanslar esas alınarak gerçekleştirilmekteydi. Örneğin, şarap içme, zina, yalan, gıybet ve hile gibi İslam dinini referans alan kavramlar mesleğe girmek veya atılmak için kriter olarak kullanılmaktaydı (Kazıcı, 1988).

Lonca teşkilatının tanımlanmasında ise taban tabana zıt iki farklı bakış açısı söz konusudur. Bu görüşlerden birinde, Osmanlı loncaları, “diğer lonca üyelerine, lonca dışındaki işçilere ve tüccarlara karşı kendi çıkarını savunan oldukça özerk kuruluşlar” olarak tanımlanırken; bir başka görüşe göre zanaatçıların çıkarlarının savunulması açısından loncalara küçük çapta önem atfedilmekte ve loncalar “zanaatçıları denetlemek ve vergiye bağlamak üzere merkezi yönetimce oluşturulan kuruluşlar” olarak kabul edilmektedir (Cohen, 2001: 3). Osmanlı esnaf teşkilatı olarak lonca adının ne zaman kullanıldığına ilişkin kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen 17. yüzyıldan itibaren esnaf sisteminin adı olarak kullanılmaya başlandığı ifade edilir (Kal'a, 2003). Ahi teşkilatının dini referanslara dayalı olan görece içe kapalı ve homojen yapısı dikkat çekerken, loncaların Ahi teşkilatındaki gibi dini

²⁸ Söz konusu gerginliğin Şems-i Tebrizi'nin Ahi Evren ve çevresindekiler tarafından öldürtülmesine dayandığı belirtilmektedir. Gerginliğin temelinde felsefi bakış açısındaki ihtilaf (Ahilerin akılcı gelenekten, Mevlana'nın sezgici gelenekten gelmesi), tasavvufi ihtilaf, siyasi ihtilaf ve her iki tarafın liderleri arasındaki kişisel ihtilaflara dayalı olarak geliştiği belirtilmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram, 1991: 89-97).

referanslarla değil, daha çok bir meslek örgütü olarak şekillendiği dikkate değerdir (bkz. Kazıcı, 1988: ahilik md.; Kal'a, 2003: lonca md; Kuran, 1999).

Sivil toplumun habercisi olarak değerlendirilen loncalar (Cohen, 2001: 177) Osmanlı'nın toplumsal ekonomik gerçekliklerine dayalı düzenin bir parçası olarak görülmekle beraber, söz konusu teşkilatın Bursa örneğinden hareketle dinsel unsurlardan yoksun olduğu belirtilir (Cohen, 2001: 3). Buradan loncalarda dini veya ahlaki öğretilerin olmadığı anlamı çıkarmak yanlış olacağı gibi loncaların dinsel ritüeller tarafından şekillendirildiğini söylemek de abartılı olacaktır. Öyle ki Kuran'ın (1999) ifade ettiği üzere Osmanlı loncalarında dinden kaynağı almış gibi görünen çeşitli davranış kalıpları başka milletlerin loncalarında da mevcuttur. Yerasimos (1974: 515-6), bu görüşün aksine, ahilikten miras kalan dini yapılarından ötürü loncaların gayrimüslimlere kapalı olduğunu iddia etmektedir. Gayrimüslimlerin kendi loncalarının bulunduğu ancak onların da yeniçerilerle baş edemedikleri için etkili olamadıkları ifade edilmektedir (Yerasimos, 1974: 515-6). Kuran (1999: 98-9) ise; Osmanlı loncalarının İslami olmadığı gibi bu loncaların birçoğunda farklı dinlere sahip olan üyelerin olduğunu belirtir. Bu bağlamda, Hristiyan ve Yahudiler, Müslüman ustaların yanında çıraklığa başlayabildikleri gibi loncaya giriş törenlerinde İncil'den dua da okuyabiliyorlardı. Öyle ki İtalyanca (Loggia) ve İspanyoca'dan (Lonja) gelen "lonca" kelimesinin telaffuz edilmesinin loncalardaki gayrimüslim üye sayısının artışıyla ilişkili olduğu ifade edilir. Ancak bazı loncaların etnik ya da dini bir homojenliğe sahip olduğu da gerçektir²⁹.

Osmanlı'nın genişleme siyasetinin bir sonucu olarak çeşitli dinlerden ve milletlerden oluşan toplumları aynı çatı altında birleştirmesi lonca teşkilatının Ahilik teşkilatına nazaran görece daha seküler ve aynı zamanda kapsayıcı olmasını nedenlemiş olabilir. Söz konusu teşkilatların özellikle sosyolojik yapısına ilişkin olarak yapılan tespitler ileride ele alınacak olan girişimci derneklerinin sosyolojik yapısını anlamaya da ışık tutacak türdendir.

²⁹ Örneğin İstanbul'daki balık aşçıların tümü Hristiyan Rum, su kemeri kazıcıları ise Müslüman Arnavutlardı. Mezbahacıların ve eczacıların olduğu loncalar ise sadece belli dini gruplara açıktı ki bu durum daha çok milletlerin uzmanlaştıkları alanlarla ilişkilidir (Kuran, 1999: 99).

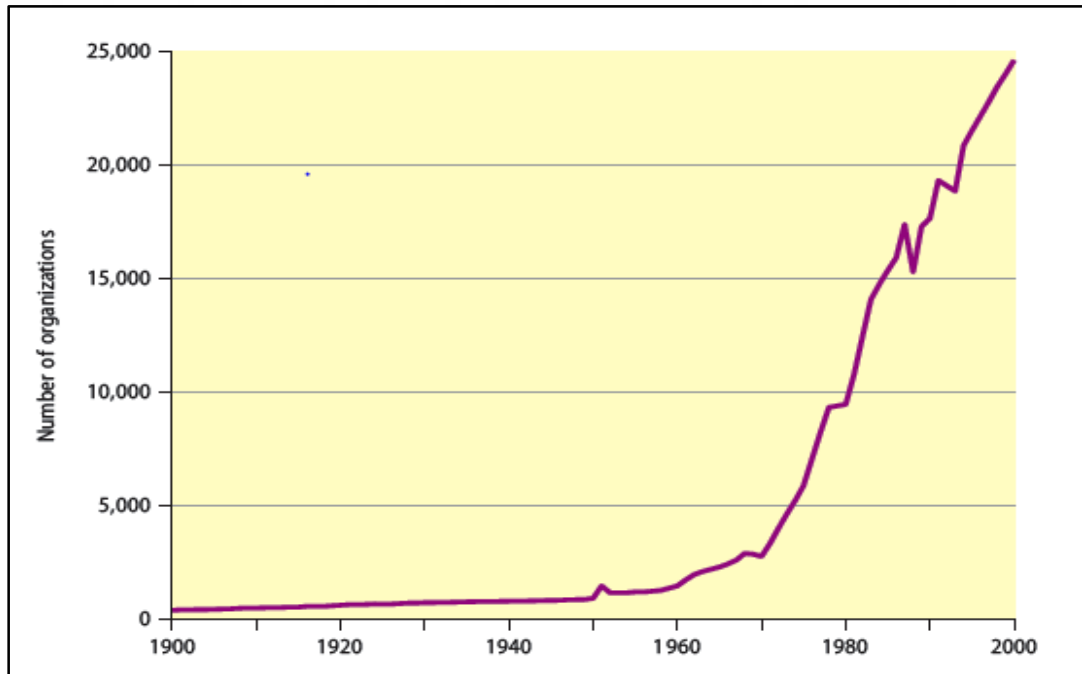
Öte yandan, loncaların merkezi yönetime bağlı olan yapısı onların kurumsal ve teknolojik yenilikleri devletin ağır işleyen yapısı içinde yaratmalarını engellemekteydi (Kuran, 1999). Üstüne bir de Tanzimat'ın liberal bir ekonomi sistemini öngörmesi bu tarz esnaf birliklerinin gücünü azaltmıştı. Esnaflar arasında dayanışma süregelse de modern anlamda kapitalist şirketleşme gecikti. Bu durum Osmanlı iktisadi hayatındaki çöküşü iyice derinleştirmiş ve esnaf birliklerinin varlığını cılızlaştırmıştı. Esnaf birliklerinin cılızlaştığı dönemde yeni birtakım düzenlemeler yapılmış ve 1879'da İstanbul Ticaret Odası açılmıştı (Tabakoğlu, 2003). Bir sonraki başlıkta ise Cumhuriyet'in hemen öncesinden başlatılacak olan ekonomik örgütlenmelerin yapısı ekonomi politikaları, siyasi tarih ve sosyolojik açıdan anlaşılmaya çalışılacaktır.

3.1.2.İş/girişimci dernekleri ve Türkiye'deki gelişimi

Bu kısımda bir sivil toplum örneği olan günümüz girişimci derneklerinin Türkiye'deki gelişimi ekonomi politikaları, siyasi tarih ve sosyolojik yapıları açısından bir tarihsellik içine oturtularak açıklanmaya çalışılacaktır. Bu tarihsel yolculuk Osmanlı'nın son dönemlerinden başlatılarak günümüze kadar getirilecektir. Siyasi tarih; sivil toplumun gelişim serüvenine ışık tutacak bir çerçeve çizmeye yardımcı olurken, ekonomi politikaları; devlet egemenliğinden özel sektöre devrolan ekonomik yapı içerisinde girişimci derneklerinin ortaya çıkışının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu bağlamda yüz yılı aşan bir tarihsel yolculuğa çıkarken bu yolculukta yaşanan değişim ve dönüşümler kapsamında girişimci derneklerine ve türevi olan örgütsel dinamiklere odaklanılacaktır. Dolayısıyla siyasi tarih, ekonomi politikaları ve örgütsel dinamikler üçgeninde şekillenecek olan bu bölüm, özellikle 1990'lardan sonra sayıları hızla artan gönüllülük esasına dayalı girişimci derneklerinin zamansal kesitteki izlerine ilişkin bir okumayı da mümkün kılacaktır.

3.1.2.1. Derneklerin oluşumu ve yasal statüsündeki değişiklikler

Siyasal ve sosyal yapının bir parçası olan dernekler, toplumun niteliklerine ve üretim biçimine bağlı olarak oluşan üst yapısal organizasyonlardır. Dernekleşmeler daha çok siyasal katılımın arttığı, işbölümünün yaygınlaştığı ve ihtisaslaşmanın gerçekleştiği endüstriyel toplumlarda görülen toplumsal hareketliliğin bir ürünüdür. Bu bakımdan, dernekleşmeler demokrasiyle yönetilen modern toplumlardaki toplumsal yapıyı temsil eden önemli unsurlardan biridir (Yücekök, 1972: 2). Bununla ilişkili olacak şekilde dernekler; sosyal/toplumsal, ekonomik ve politik ortamla uyumlu olarak dünyanın farklı bölgelerinde farklı dönemlerde görünür olmaya başlamışlardır. Bu tarz oluşumlar demokrasi ve katılımcılık gibi unsurların siyasal ve toplumsal ortam tarafından içselleştirilmesiyle paralel bir gelişme göstermişlerdir. Öte yandan sivil toplum organizasyonlarının Türkiye’de yaygınlaşması bu konuda dünyadaki eğilimlerle paralel bir seyir izlemiştir. Nitekim dünyada sivil toplum organizasyonlarının gelişimine ilişkin trendi gösteren Şekil 3.1. Türkiye’deki dernekleşme eğilimlerinin dünyadan bağımsız olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Şekil 3.1: Sivil toplum organizasyonlarının küresel ölçekteki büyüme trendi (1900-2000). (Dicken, 2011).

Bu bağlamda dernekleşmeler gerek batıda gerekse Türkiye’de çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü düzeyine ulaşmıştır. Nitekim sivil toplumun dernekleşme şeklinde yapılanması Aydınlanma öncesine kadar batıda dahi hoş karşılanan bir durum değildi. Fransız Devrimi’yle birlikte ortaya çıkan dernekleşmeler din ve meslek adamlarını birleştiren bir yapıya sahipti. Ancak, bu oluşumlar devrim sonrasında bile zaman zaman yasaklanmış belli dönemlerde ise serbest olmuştur. Örneğin, 1848 yılındaki Fransız Anayasası dernek kurmayı görece daha serbest bir forma sokmuştur. Ancak bu tarihten sonra da kısıtlama ve serbestlikler zaman zaman görülmüştür (Akın, 1966).

Benzer durum Osmanlı’da da geçerliydi. Nitekim 1839 Tanzimat Fermanı’na kadar bugün “örgütlenmiş” olarak ifade edilen topluluklar yer almamaktaydı (Yılmaz, 2008). Tanzimat Fermanı’nın hak ve özgürlükleri teminat altına alma yolundaki iddiası başarılı olamayınca dönemin aydınları gizli cemiyetler kurarak faaliyette bulunmuşlardır. 1876’da yayınlanan ve Türk hukukunun ilk anayasası olarak kabul edilen Kanuni Esasi’de de dernek kurma gibi bir hak verilmemiştir (Akın, 1966; Hür, 1973)³⁰. Kanuni Esasi’den önce milliyetçilik hareketleriyle ivme kazanan gizli cemiyetleşmeler 1876 sonrasındaki dönemde iyice artmaya başlamıştır (detaylar için bkz. Zürcher, 2011). Bu durum II. Meşrutiyet’in 1908 yılında ilanı ile son bulmuş ve 1909 yılında yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu’yla dernek kurma anayasal bir hak olarak tanınmıştır (Hür, 1973). II. Meşrutiyet’le verilen bu hak, tıpkı Fransa’da olduğu gibi konjonktürel olarak zaman zaman kısıtlanmış zaman zaman ise serbestleşmiştir. Bu anlamda 1909 yılında kamusal düzeni bozmaya yönelik her türlü cemiyetin kurulmasını engellemek için çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir (Yılmaz, 2008: 58-60). 1921 Anayasası’nda ülkenin içinde bulunduğu koşullardan ötürü dernek kurma hak ve özgürlüğü şeklindeki bireysel hak ve özgürlüklere yer verilmemiştir (Yılmaz, 2008). 1924 Anayasası’nda yapılan küçük değişikliklerle 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu uygulanmıştır (Akın, 1966; Hür, 1973). 1938 yılına gelindiğinde dernek kurmak önceden alınacak izne bağlanarak söz konusu hakka ilişkin sınırlama getirilmiş oluyordu. 1938’deki 3512

³⁰ Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki Kanuni Esasi’den önce Hilali Ahmer Cemiyeti ile Cemiyeti Tedrisiye İslamiye adında iyilik severlik duygusuna istinaden kurulan iki dernek bulunmuş olsa da bunlar bile çalışmamışlardır.

sayılı bu kanun sınırlama getirirse de derneklerle beraber siyasi partilerin kurulmasına da imkân tanıyordu. 1946 yılındaki yasayla ise dernek kurmanın izne tabi olması hükmü esnetilerek yeniden serbestlik ilkesine kavuşturulmuştur. 1946 yılı aynı zamanda çok partili hayata geçişin de yılı olmuştur (Yılmaz, 2008). Dernek kurmaya ilişkin serbestlik 1956 yılına kadar yürürlükte kalmış ve bu tarihte bu hakka ilişkin sınırlamalar yeniden getirilmiştir. 1961 Anayasası'nda ise daha kapsamlı özgürlükler çerçevesinde ele alınan dernek kurma hakkıyla tekrar bir serbestleşmeye gidilmiştir (Hür, 1973; Yılmaz, 2008). 1972 yılında yayınlanan 1630 sayılı Dernekler Kanunu'yla ise devletin yetkileri genişletilerek sendika ve derneklerin faaliyetleri daraltılmış ve kapatılmaları kolaylaşmıştır. 1983 yılındaki 2908 sayılı Dernekler Kanunu'yla dernek kurma bakımından getirilen yasaklar daha da ağırlaştırılmıştır. 1995 ve 2001 yılında yapılan değişiklikler ise dernek kurmayla ilgili prosedürleri kolaylaştırarak dernek kurmayı daha serbest bir şekle sokmuştur.

Görüldüğü üzere hak ve özgürlüklerin gündeme geldiği, demokrasi düşüncesinin hareketlendiği dönemlerde sivil toplum örgütleri yasal zeminde meşruiyet kazanmış; demokrasinin askıya alındığı ve devletin baskın olduğu dönemlerde ise bu hareketler kısıtlanmıştır veya askıya alınmıştır (detaylar için bkz. Akın, 1966; Yılmaz, 2008; Ballar, 2006). Bu bağlamda, örneğin, II. Meşrutiyet (1908), çok partili hayata geçiş (1946), 1961 Anayasası ve özgürlüklerin genişlediği diğer dönemlerde terörize olmayacak şekilde sivil toplumun örgütlenme hakkı kolaylaşmış, 1921 ya da 1983 Anayasası gibi otoritenin görece daha fazla hissedildiği dönemlerde ise kısmi sınırlamalar getirilmiştir.

3.1.2.2. İktisadi örgütlenmelerin 1980 öncesindeki durumu

İktisat politikalarının dönemlere ayrılması devlet ile ekonomi arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Ekonomide devletin rolünün ne olması gerektiği hususu bu politikaların odağında yer almaktadır. Devlet ekonomide aktör mü olmalı, yoksa düzenleyici ve denetleyici pozisyonda mı yer almalı, ya da ekonomi dışı dönük mü olmalı yoksa sınırlar kapalı mı olmalı? şeklindeki sorular iktisat politikalarının bugüne kadar süregelen tartışma konularıdır. Bu sorulara

verilen cevaplar konjonktürel olarak farklılaşmaktadır. Bu araştırmanın kapsamında detaylı bir değerlendirmeye gerek olmasa da bu tartışmanın 2008 Dünya Kriziyle yeniden alevlendiğini belirtmek gerekir.

Osmanlı'yı da kapsayacak şekilde ele alındığında, uygulanan iktisat politikaları devlet, özel sektör ve ekonomi arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Bu anlamda 19. yüzyıl; dış ticarete ve yabancı sermayeye açık tarım ağırlıklı bir ekonomi modeliyle, Dünya Ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı'nı da içeren erken Cumhuriyet dönemi; içe dönük sanayileşme modeliyle, 1950-1980 dönemi; özel sektör önderliğinde ithal ikamesine dayalı karma ekonomi modeliyle, 1980'den günümüze kadar devam eden dönem ise neoliberal politikalarla temsil olmaktadır. Her dönem kendi içinde uygulanan politikalarla da ilişkili olarak farklı örgütsel dinamikleri de barındırmaktadır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulan İttihat ve Terakki Fırkası Müslümanlık ve Türklük temelinde şekillenen bir ekonomi yaratma amacını taşımaktaydı (Koraltürk, 2011; Karpas, 2015). Bu şekildeki bir ideolojik muhafazakârlığın başlamasında 19. yüzyıldaki Büyük Buhran'ın (1873-1896) etkili olduğu ifade edilmektedir (Keyder, 2014). İktisadi açıdan muhafazakârlaşmayı tetikleyen bir başka husus da 1908'de Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesi ve ardından Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle İttihat ve Terakki önderliğinde gelişen gayrimüslim mallarının boykotajı olmuştur. Söz konusu boykotaj Müslüman Osmanlı tüccarının örgütlenmesi³¹ açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (Koraltürk, 1997: 12-13; ayrıca bkz. Koraltürk, 2011).

II. Meşrutiyet (1908) sonrasında da etkinliğini koruyan İttihat ve Terakki Fırkası, liberal iktisat politikalarının terk edildiği bir döneme geçişi başlatmıştı. Çok uluslu millet olma bilincinden uzaklaşarak Türk milliyetçiliği eksenine kayan bu dönemin politikaları; milli ekonomi, milli bankalar, korumacı gümrük duvarları, Müslüman esnaf ve tüccarların örgütlenmesi gibi fikirlerle şekillenmekteydi. Bu

³¹ Bu boykotajın esintisiyle çeşitli işçi ve işveren dernekleri kurulmuştur. Bunlar; Bojkotaj Sendikası, Tüccaran-ı Osmaniye Heyeti, İktisadi Harp Cemiyeti, İstiklal ve İktisadi Milli Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'dir. Ancak bu organizasyonlar pek fazla etkili olamamışlardır (Koraltürk, 1997: 13-4).

bağlamda, 1913 Teşviki Sanayi Kanunu, yerli sanayiye ayrıcalık tanınması ve devlet desteği verilmesi gibi motivasyonlardan hareketle milli ekonomi yaratma çabalarına yasal dayanak oluşturunuyordu (Pamuk, 2014). El sanatlarının giderek önem kaybettiği, sanayi hareketi ve fabrikalaşmanın ise hız kazandığı 1913 yılı, Osmanlı'dan kalma esnaf birliğini oluşturan lonca teşkilatının da kaldırıldığı yıl olmuştur (Zürcher, 2011). 1914 yılında kurulan Müslüman Tüccar Cemiyeti ise milli ekonominin örgütsel yapı kazanması açısından önemli bir organizasyonel girişimdi. Bu cemiyet, 1922'de oluşacak olan Milli Türk Ticaret Birliği³²'nin de temelini oluşturunuyordu (Koraltürk, 1997: 12-15, ayrıca bkz. Koraltürk, 2002: 65-82 ve Koraltürk, 2011: 128-131). Gayrimüslimlerin de katılabildiği lonca³³ teşkilatının (Kuran, 1999) 1913'te kaldırılarak, adında Müslüman sıfatı olan bir başka organizasyonun 1914'te kurulması milli ekonominin yaratılmasına yönelik gayretlerin bir parçası olarak düşünülebilir. Burada dikkat çeken husus, –yerli sanayinin güçlendirilmesine yönelik yapılan Teşviki Sanayi Kanunu ve Milli Türk Ticaret Birliği'nin kurulması örneklerde olduğu gibi– özel sektörün desteklendiği dönemlerde ekonomik organizasyonların görünürlüğünün artmasıdır.

1920'li yıllarda özel sektörü güçlendirmeyi hedefleyen (Sönmez, 1999) sınırlı bir devlet müdahaleciliği görülmekle beraber, 1929 yılına kadar açık ekonomi koşulları da devam etmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan İş Bankası (1924)

³² Milli Türk Ticaret Birliği, Türk ve Müslüman ticaretini korumak ve bu tüccarları bir araya getirmek amacıyla kurulmuştur. Birliğin en önemli özelliği resmi bir kurum değil dernek statüsünde bulunan bir sivil toplum örgütü olmasıdır. Söz konusu birliğin kurulmasına gerekçe oluşturan hususlar, dönemin odalarında gayrimüslüm unsurların etkin olması ve Müslüman tüccarların bu organizasyonlardaki temsil güçlerinin zayıf olmasından kaynaklanmaktadır (Koraltürk, 1997: 12). Hatta İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın millileştirilmesi çabasının birliğin yazılı olmayan amaçları arasında olduğu ifade edilir (Koraltürk, 1997: 22). Birliğin etkinliği, 1920'lerin sonuna doğru uygulanan devletçilik politikalarıyla zayıflamıştır (Koraltürk, 1997: 25).

³³ Yerasimos (1974: 515-6), Osmanlı toplum yapısında Müslüman reaya ile gayrimüslüm reaya arasında ek bir vergi olan cizye dışında hiçbir fark görülme de, statüsü hiçbir zaman tam olarak belirlenmemiş şehir ahalisi için durumun aynı olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Müslüman şehir ahalisinin ya ulema kategorisi ya da idari ve askeri bürokrasi içinde yer aldığını bazılarının da loncalara dâhil olduğunu ifade ederek Hristiyan ve Museviler için bu yolların hepsinin kapalı olduğu iddiasında bulunmuştur. Loncaların ahilerden miras kalan dini yapıları nedeniyle kapılarının gayrimüslimlere kapalı olduğu iddia edilmektedir. Gayrimüslimlerin kendi loncalarının olduğunu ancak bunun da yeniçerilerle başedemedikleri için etkili olamadıkları ifade edilmektedir. Bu nedenden ötürü etnik ve dini azınlıkların kendi durumlarını kendilerinin yaratmak zorunda kaldıklarını bu vesileyle de ülkenin sömürülmesi açısından Avrupa kapitalizmiyle girilen işbirliğinin tabanı haline geldiklerini ifade etmektedir. Yerasimos, yukarıda ifade edilen iddialara sahip olsa da Kuran'ın (1999) örnekleriyle ele aldığı üzere loncalarda gayrimüslim üyelerin varlığı oldukça belirgindir.

özel sektörün canlandırılmasına yönelik girişimlerin adeta simgesi olmuştur. İş Bankası adının dönemin iktidar partisi olan CHP'ye yakın kişilere kaynak aktarılması ve ayrıcalık tanınması için kullanıldığı şeklindeki olaylara karışması (Pamuk, 2014), kendi burjuvazisini yaratmaya çalışan siyasi iktidarın yeni cumhuriyetteki ilk örneğini oluşturur. Ayrıca Türk sanayisinin önemli figürlerinden olan Vehbi Koç'un Cumhuriyet'in kurulmasını takiben devlet tarafından sermaye eksikliğini gidermek amacıyla desteklenmesi, devletin özel sektörde burjuvazi yaratmaya çalıştığını göstermesi açısından önemlidir. Cumhuriyet kadrolarının sanayideki temsilcisi olarak ifade edilebilecek Koç Grubu söz konusu dönemde hükümet yetkilisi olarak CHP ile ilişkilerini güçlendirmiş ve partinin üyesi olmuştur. Ancak ne var ki çok partili hayata geçişten sonra siyasi iktidarın Demokrat Parti lehine olacak şekilde değişmesiyle Koç Grubu çeşitli bürokratik engellerle karşılaşmıştır. Bu durum, o döneme kadar CHP üyesi olan Vehbi Koç'un partiden istifa etmesiyle sonuçlanmıştır (Buğra, 2013: 116-7). Bu olaylar, siyasi iktidarların kendi ideolojisinden olan bir ekonomi yaratma gayretinin 1920'lerdeki ve 1950'lerdeki iki örneğini oluşturur (bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tezel, 2015: IX, XI. ve XII. bölümler).

1873 ekonomik buhranını takip eden ikinci büyük küresel kriz 1929 yılında gerçekleşmişti. 1929'daki büyük ekonomik buhran da tıpkı önceki buhranda olduğu gibi açık kapı politikalarının kesintiye uğradığı bir dönem başlatmıştır. Bu ortam devletin ekonomide etkin bir aktör olarak ön plana çıkmasına ön ayak olmaktaydı. Keyder'in (2014: 11) ifadesiyle bu buhran; ekonominin yeniden yapılanmasını kesintiye uğratan, ticaret burjuvasının yükselişini durduran ve dolayısıyla bürokratik merkezileşmeyi sağlayan bir yapı sergilemekteydi. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki 1929 Buhranı'ndan 1932 yılına kadar olan üç yıllık süreç devletin sanayici kimliği ile henüz devreye girmediği dönemdir (Sönmez, 1999). Devletin ekonomideki etkinliği Sümerbank ve Etibank'ın kurulması ile demir çelik, şeker, cam, çimento, madencilik gibi alanlarda yapılan kamu yatırımlarıyla kendini hissettiriyordu. Devlet güdümündeki bu fabrikalarda çalışan işçi sayısının artması, örgütlü bir yapıyı da gerekli kılıyordu. Ancak 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu işçilerin örgütlenme hakkını sınırlandırıyor (Sülker, 1987), fakat dernek kurmalarına izin veriyordu (Pamuk, 2014: 190-1). Bu durum, Cumhuriyet sonrası

ekonomik yapıda işçi örgütlenmesine ilişkin farkındalığın oluştuğunu göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Buğra ve Savaşkan'ın (2014) ele aldığı üzere 1980'lere kadar sanayinin sınırlı gelişimine bağlı olarak küçük şirketlerin ve kayıt dışı istihdamın yüksek oranlarda olması, ekonomide özellikle işçi örgütlenmesinin ortaya çıkışını zorlaştırıyordu.

Tek parti dönemi bitene kadar (yani 1946 yılına kadar) ekonomideki örgütlenme, hükümet kontrolü altındaki odalardaydı. Osmanlı Döneminde gönüllü üyeliğe dayalı olarak kurulan odalar (ilk oda 1887 yılında kurulan İstanbul Sanayi Odası ve İstanbul Ticaret Odası'dır) kuruluşlarının ilk dönemlerinde hükümete danışmanlık yapma görevini üstlenen *gönüllü* kuruluşlar durumundaydılar (Buğra, 2013). Odalar, 1924 Cumhuriyet Anayasası'yla ise *mecburi* üyelik statüsüne kavuşturulmuştur (Buğra, 2013). 1943 yılındaki yasada ise odaların, "halkın çıkar ve ihtiyaçları doğrultusunda profesyonel ahlakı ve disiplini sağlamak ve geliştirmek amacıyla" Ticaret Bakanlığı tarafından kurulabileceği ve gerekli görüldüğü durumlarda faaliyetlerinin durdurulabileceği ifade edilmiştir (Buğra, 2013: 327). Bir taraftan odaların statüsü ve gerekli görüldüğü durumlarda faaliyetlerinin durdurulabileceği tartışmaları yaşanırken diğer taraftan çok partili siyasi hayata geçiliyordu. Bu geçiş Milli Kalkınma Partisi'nin 1945 yılında kurulmasıyla başlamış oluyordu³⁴. Söz konusu parti, özel girişimciliğin yaygınlaştırılması konusunda olduğu gibi dernek kurmak, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapmanın önündeki engellerin kaldırılması konusunda da takındığı tavırla (Öymen, 2012) özgürlüklerin artırılması, demokrasinin geliştirilmesi ve devlet etkinliğinin kırılmasını savunmaktaydı. 1950 yılına gelindiğinde ise odalar üzerindeki Ticaret Bakanlığı denetimi kaldırılıyordu. 1950-60 döneminde odaların hem sayısı hem de etkinlikleri artmaya başlamıştı. Öyle ki 1950 yılı aynı zamanda odaların çatı kuruluşu olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) de kurulduğu tarih olmuştu. Bu

³⁴ Aslında çok partili hayata geçişin ilk denemeleri 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla başlamıştı. Daha sonraki deneme ise, Atatürk'ün isteğiyle Fethi Okyar'a 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Ancak her iki partinin ömrü de çok kısa sürmüştür. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hiçbir seçime katılmadan kuruluşundan yedi ay sonra dini siyasete alet etme gerekçesiyle; Serbest Cumhuriyet Fırkası ise katıldığı ilk yerel seçim kampanyasında yaşanan gösteriler ve aşırılıklar sonucu İzmir'de çıkan olaylar neticesinde kuruluşundan üç ay sonra kapatılmıştır (detaylı bilgi için bkz. Yurtsever-Ateş, 1998; Yeşil, 2002; Zürcher, 2010, Öymen, 2012). Serbest Fırka'nın 1930'daki tabanı ile 1946 yılında kurulacak olan Demokrat Parti'nin tabanı büyük ölçüde aynıydı (Keyder, 2014).

dönemde yürürlükteki iktisat politikaları odalar tarafından eleştirilmeye başlanmış, bu eleştirilere karşılık olarak da Demokrat Parti Hükümeti, 1958 yılında odaların yetkisini artırarak onları susturmaya veyahut uzlaşma zeminine çekmeye çalışmıştır. Bu kapsamda odalara, ithalat kotalarını dağıtma, ithal malları kaydetme ve onların kontrolünden sorumlu olma gibi yetkiler verilmişti. Bu yetkiler iktidar partisini koşulsuz destekleyen bir tabanın yaratılması anlamında hükümetlere yerelde güç kazandıran bir yapının oluşmasına da kapı aralamıştı (Buğra ve Savaşkan, 2014: 174-6)³⁵. *Ancak*, hükümetin odalardan rahatsızlığı azalmamış olsa gerek, yetkinin verildiği yıl, oda yönetimlerinde kontrolü sağlamaya yönelik yeni bir yasa daha hazırlanarak, hükümetlere odalar birliği seçimlerine müdahale etme ve seçim sonuçlarını iptal etme yetkisi tanınıyordu (Buğra, 2013: 328). Bu durum odaları 1950-60 yılları arasında ciddi bir tartışma platformu haline getirmiştir (Buğra ve Savaşkan, 2014).

Odaların yetkilerinin artırılması DP Hükümeti'nin iş dünyasıyla uzlaşma amacına yönelik bir girişim olarak ifade edilebilir. Ancak odalar içerisindeki muhalefet, iktidarın uzlaşma hevesini ve iktidar partisini koşulsuz destekleyen bir taban yaratma gayretini zayıflatıyordu. Bu dönemde ekonomi ve özel sektördeki gelişmeler işadamları arasında farklı görüşlerin olduğu bir ortamı da yaratmıştı. Nitekim 1950'ler ve 1960'larda özel sektörün gelişmesiyle güç kazanan büyük girişimciler, kendi temsiliyetlerini odalar bünyesinde yoğunlaşan küçük işletmeler içerisinde yetersiz buluyorlardı (Buğra, 2013). Bu dönemde güç kazanan büyük girişimciler aynı zamanda işgücünün kitlesel artışına da vesile olmuştu. Bu artış 1952 yılında Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) kurulmasıyla eylemselliğe kavuşmuştur. Onu takiben 1962'de Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), 1967 Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 1976'da ise HAK-İş kurulmuştur³⁶(Buğra, 2013). TİSK'in kuruluşuyla ilgili parantez açarak ifade edilmesi gereken husus, 1963 yılında Türkiye'de çalışma ilişkileri tarihinde ilk kez grev ve lokavt yasal hak olarak tanıyan ve toplu iş sözleşme hakkının kullanılmasını düzenleyen 274 ve 275 sayılı yasaların çıkarılmasının hemen

³⁵ Koraltürk'e (2002: 89, 91, 98) göre özellikle devletçiliğin etkin olduğu dönemlerde ticaret ve sanayi sermayesine nüfuz etme ve söz konusu sermaye üzerinde etkinlik kurma odalar aracılığıyla gerçekleşiyordu.

³⁶ Sendikalaşma ve işçi hareketleri için bkz. Sülker 1987; Yirmibeşoğlu, 2007.

öncesine rastlamasıdır. Böyle bir rastlantıyı dönemin işverenleri tarafından dillendirilen “özel sektörün bekasının tehlikede olduğu” şeklindeki sloganlarla da bağdaştırmak gerekir (Yalman, 2004: 60).

İşçi sendikalarının bu dönemdeki artışı kuşkusuz siyasal ortamdan bağımsız olarak düşünülemez. Öyle ki 1923-1945 arası işçi hareketlerinin kanunlarla yasaklandığı bir dönemdi. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise bir tarafta demokrasiyi diğer tarafta sosyalizmi savunan iki kutuplu bir dünya ortaya çıkmıştı. Demokrasi taraftarı olan kutup hem siyasal hem de toplumsal olarak Türkiye’de daha geniş bir tabana hitap etmekteydi. Zaten Türkiye, 1945’te San Francisco’daki Birleşmiş Milletler Konferansı’na kurucu üye olarak katılıp anlaşmayı imzalayarak demokratik idealler için bir anlamda söz vermiş oluyordu. Dolayısıyla demokrasi yanlısı olan kutupla Türkiye’nin ilişkileri daha iyiydi ve bu durum çok partili hayata geçişte de etkili olmuştu. Buradan hareketle çok partili hayata geçişle beraber demokrasi ve katılımcılığın önemli unsurlarından olan sivil toplum örgütlenmelerinin yani dönemin işçi sendikalarının oluşmaya başlaması³⁷ (Yirmibeşoğlu, 2007; Zürcher, 2011; Karpat, 2015) tesadüf değildir. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki dönemin işverenleri 1961 Anayasası’yla işçi sınıfına verilen grev ve toplu sözleşme hakkına ilişkin yasal çerçevenin geçerliliğini tanıma konusunda ciddi kaygılara sahipti. Bu bağlamda, bu Anayasanın yürürlükte kaldığı yaklaşık 20 yıllık süre görece bir refah ve ekonomik büyüme dönemi olmasına rağmen “sürgit” bir sınıf çatışmasının yaşandığı bir dönem haline de gelmişti (Yalman, 2004: 58). 1961 Anayasası işçi sınıfında kırırdanmaya vesile olmakla beraber işverenlerin konumunu da güçlendirmiştir. Sanayi burjuvazisinin güçlenen bu konumu DP’nin devamı niteliğinde olan Adalet Partisi’nin önder kadroları içinde kendine yer edinmesine de yol açmıştır (Savran, 2004).

Bu dönemde gelişen işçi ve işveren örgütleri mevcut koşullarda belli bir ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, TİSK’in kuruluşu iş adamlarının toplumsal olarak daha aktif rol almalarını sağladığı gibi entelektüeller

³⁷ 1946 yılının başında serbestçe kurulmaya başlamış ancak altı ay sonra solcuların nüfuzu altına girdikleri gerekçesiyle kapatılmışlardır. 1947 yılının şubat ayında ise Halk Partisi’nin devletlerarası taahhütleri yerine getirmek için çıkardığı Sendikalar Kanunu’yla tekrar açılmışlardır. Söz konusu kanun tasarısı müzakere edilirken işçilerde sınıf bilinci uyanmasın diye hükümet “sendika” yerine “işçi teşekkülü” veya benzeri kelimeler koymak istemiştir (Karpat, 2015: 392-4).

arasında giderek güçlenen sosyalizan fikirlerin güçlenmesine karşı bir tepki olarak da algılanmaktaydı. Dolayısıyla işverenler tarafından oluşturulan bu hareket, sosyalist düşünceden güç alan işçi hareketlerine karşı bir mücadele biçimi olarak da değerlendirilebilir (Buğra, 2013). TİSK'in kuruluşunu girişimcilerin sosyalist hareketlere karşı mücadelesinin olduğu kadar işçi sınıfını kendine potansiyel bir tehdit olarak algılayan düşüncenin ete kemiğe bürünmüş şekli olarak değerlendirmek de mümkündür (Yalman, 2004: 60). Nihayetinde söz konusu dönemde entelektüel ortamda gelişen sosyalizan fikirler işçi sınıfından önemli destekler görüyordu.

DİSK ise sınıf bilinci gittikçe artan işçi kitlelerinin hükümet yanlısı olan Türk-İş'ten ayrılarak oluşturduğu muhalif kanattaki yapıyı temsil ediyordu (Işık, 2006; Zürcher, 2011). DİSK'in üyeleri için daha iyi koşullar elde edebilme kapasitesinden ziyade sosyalist eğiliminin güçlü olması işverenler arasında sendikaya duyulan rahatsızlığın derecesini artırıyordu (Yalman, 2004: 63). Kuşkusuz ekonomik ve sosyolojik anlamda örgütsel yapıda meydana gelen bu hareketlilikte bir taraftan çok partili hayata geçişle beraber sınıf esasına dayalı dernek kurma yasağının ortadan kalkması etkili olurken (Öymen, 2012), öte yandan özel sektörün etkinlik alanındaki genişlemeler de etkili olmuştu. Öyle ki bu dönemde yaşanan örgütsel hareketlilik 1947 yılındaki işçi sendikası kurma hakkıyla da yasal olarak teminat altına alınmış oluyordu (Buğra, 2013).

1970'lere gelindiğinde ise ekonomik manzaradaki değişimler farklı bir boyuta taşınmıştı. 1971 darbesinden sonra ithalat kotalarının dağıtım yetkisinin odalardan geri alınması, odalarda önemli oranda bir güç kaybı yaratmıştı (Buğra, 2013). Hem büyük sermaye gruplarının odalar içindeki temsiliyetlerine ilişkin duydukları rahatsızlıklar hem de odalardan alınan yetkilerle yaşanan odalardaki güç kaybı İstanbul sermayesinin odalarla arasına ciddi mesafe koymasına vesile olmuştu. Bu dönemde İstanbul sermayesi olarak ifade edilen büyük sermaye gruplarının hükümetten talepleri *odalardan değil bireysel ilişkilerle* şekillenmeye başlamıştı (Buğra, 2013). Büyük sermayedarlar her ne kadar hükümetle olan ilişkilerini bireysel ölçekte geliştirse de, 1961'de Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) 1967'de ise DİSK'in kurumasıyla da ilişkili olarak gelişen batı yanlısı politika eleştirileri ve sermaye düşmanlığı üzerinden yürüyen örgütsel hareketlerin varlığı iş

dünyasında ciddi rahatsızlıklara neden oluyor ve iş dünyasının örgütsel bir yapıda buluşmasını gerekli kılıyordu ki oluşturulacak olan bu yapı, yani TÜSİAD, işverenler açısından *acil korunma duygusunun* çıktısı olarak değerlendiriliyordu (Yaşar, 1996: 112-6). Öyle ki dünyada devletçi anlayışın yozlaşmaya başladığı bu dönemde devletçilik belli gruplar tarafından ilerencilik olarak algılanıyor, büyük sermaye grupları açısından ise böyle bir algıyla hareket eden bir toplumun küresel piyasalara entegre olmadan kalkınmayı gerçekleştirmesinin mümkün olmadığı ifade ediliyordu. İşte böylesi bir ortamda hem İstanbul sermayesinin odalara karşı mesafeli duruşu hem de sermaye düşmanlığı üzerinden gelişen örgütsel dinamikler ilk gönüllü girişimci derneği olan TÜSİAD'ın kuruluşuna zemin hazırlıyordu (Buğra, 2013; Buğra ve Savaşkan, 2014; 174-6). Bu oluşum ile İstanbul sermayesi kendilerini yeni bir temsiliyet zemininde ifade etme imkânına da kavuşmuş oluyordu (Buğra, 2013; Buğra ve Savaşkan, 2014: 174-6). Nihayetinde 1970'lerden itibaren zorunluluk esasına dayalı olan odaların güç kaybetmesi, gönüllülük esasına dayanan önemli bir girişimci derneğinin filizlenmesi neticesinde yeni bir süreç başlamış oluyordu.

TÜSİAD'ın kuruluşu büyük iş adamlarının politik ortamdaki konumunu sağlamlaştırma ve güçlendirme amacını da taşımaktaydı³⁸. Nitekim söz konusu yapılanmanın kuruluş gerekçelerinden bir diğeri de *özel sektörün toplumsal varlığını kanıtlamaktı* (Buğra, 2013; Buğra ve Savaşkan, 2014; 174-6). TÜSİAD'ın kuruluşundan sonra burjuvazinin siyasal mücadele içindeki rolü giderek daha da belirginleşmeye başlamıştır (Yalman, 2004: 60). Ancak, hükümetle ilişkiler anlamında TÜSİAD içinde de fikir birliği yoktu. Hükümet politikalarını eleştiren dernek yönetiminin bu tavrı, bazı üyelerin tepkilerine yol açabiliyordu. Bütün bunlara rağmen, TÜSİAD zamanla konumunu daha da güçlendirerek özellikle dış ekonomik ilişkiler hususunda karar mekanizmalarına dâhil edildi (Buğra ve Savaşkan, 2014:174-6). Dernek, toplumsal bir proje olarak gördüğü sivil toplumun (*özellikle liberal ve seküler tandanslı*) karar süreçlerine müdahil olması gerektiğini savunmaktaydı. Bu fikir, hükümetlerce sevimli bulunmamakla birlikte, ekonomideki gücünü siyasi bir nüfuza çevirmeye çalışan bir organizasyon olarak TÜSİAD'ın toplumda ve siyasi çevrelerde *zenginler kulübü* damgasını yemesine neden oluyordu

³⁸ TÜSİAD kurulana kadar hükümetlerin politik tercihlerini yönlendiren en önemli güçler; TOBB, İSO ve TİSK gibi yapılardır (Savran, 2004: 30).

(Buğra, 2013; Buğra ve Savaşkan, 2014:176). Dönemin hükümet partileri ile halkın büyük çoğunluğunun sağ eğilimli olması, TÜSİAD gibi liberal ve seküler bir grubun toplumda hem marjinal olarak hem de yaptığı açıklamalarla meşru sınırların ötesine geçen bir organizasyon olarak yaftalanmasına da neden oluyordu.

3.1.2.3. İktisadi örgütlenmelerin 1980 sonrasındaki durumu

1980'lere gelindiğinde TÜSİAD'ın yürürlükteki politikalara karşı eleştirel tavırları devam etmekte ve söz konusu eleştiriler hükümetlerin tehditleriyle karşılık bulmaktaydı. Derneğin hükümetle zıtlaşması zaman zaman üye desteğinin azalmasıyla da sonuçlanabiliyordu. Öyle ki bu durum, hükümetlerin örgütlü olan bu gücü dışlayarak iş adamlarıyla bireysel ilişki geliştirmelerine de zemin hazırlamaktaydı (Buğra, 2013). Ancak her ne kadar kendi içinde çatlak sesler çıksa da hükümetler üzerinde ciddi baskı da kurabiliyorlardı. Bu anlamda derneğin Ecevit Hükümeti'ne (1978-1979 arası faaliyet gösteren 42. Hükümet) karşı takındığı tutum iktidarın gitmesi yönündeydi (Işık, 2006)³⁹. Dolayısıyla büyük sermaye gruplarından oluşan TÜSİAD'ın ekonomik gücü, hükümetleri baskı altına alabildiği gibi güçlü desteğiyle hükümetlerin enerji kaynağı da olabiliyordu. Özellikle oy oranına bağlı olarak iktidarların gücü siyasi iktidar ile sermaye arasındaki tartışmaların tonuna karşılıklı olarak yansiyabiliyordu.

Keynezyen politikaların uygulandığı dönemde devlet, kendi gücünü paylaşmaya yanaşmamakla beraber, devlet erkini zayıflatacağını düşündüğü her türlü sendikal ve dernekleşme hareketine de oldukça mesafeli bir yaklaşım sergilemekteydi. Nitekim 1950'lere kadar herhangi bir sendikal ya da derneksel faaliyetin gerçekleşmemesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla ekonomik alanda devletin yetkisine ortak olabileceği düşünülen alternatif oluşumlar (resmi hüviyetteki sivil toplum örgütleri gibi) bu konjonktürde çok fazla gelişme imkânı bulamamıştı.

³⁹ Bu bağlamda, TÜSİAD'ın gazetelere açık ilan vererek hükümete karşı açık bir tavır sergilediği ifade edilir (Kongar, 2015: 186).

24 Ocak 1980 Kararları'yla neoliberal politikaların etkisinin iyice hissedildiği ortam yeni sınıfların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. Söz konusu dönemde ortaya çıkan sınıflar daha çok din ekseninde şekillenen toplumsal sınıflardan oluşmaktaydı. Ortaya çıkan bu toplumsal sınıfın güç aldığı en önemli mekanizma kuşkusuz siyasi iktidarlar olmuştur. Dini referansları daha güçlü olan söz konusu toplumsal sınıfların ortaya çıkışında Turgut Özal'ın ANAP iktidarları önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilir. 1980 dönemindeki ANAP iktidarından sonra siyasi arenada görünürlükleri artmaya başlayan toplumsal sınıflar siyasal İslam'ın güçlenmesine de neden olmuştur (Buğra, 2004; Kongar, 2015)⁴⁰. Bu dönemde görünürlüğü artan siyasal İslam'ın, "toplumsal dışlanmışlık" psikolojisinden gücünü aldığı ifade edilir (Buğra, 2004).

Neoliberal dönemin yaygın etkisinin hissedilmesiyle beraber girişimci derneklerinin ortaya çıkışı aşağı yukarı aynı dönemlere denk gelmektedir. Bu durum neoliberal politikalardan güç alan devletin yeniden ölçeklenmesi çerçevesinde de değerlendirilmektedir. Bu anlamda neoliberal politikaların etkisinin daha fazla hissedildiği 1980 sonrası özel sektörün etkinlik alanını güçlendirdiği ve güçlenen sermaye gruplarının dernekleşmeler etrafında kümелendiği bir ortam yaratmıştır (Buğra ve Savaşkan, 2010). 1970'lerde TÜSİAD'ın kurulmasıyla başlayan organizasyonel yapılanmalar siyasi iktidar gücünün lehte kullanılmasını sağlayabildiği gibi siyasi iktidarlar üzerinde bir baskı unsuru da yaratabilmekteydi. Bu ilişki dernek ve hükümet arası ilişkiye lehte ve aleyhte yansıyabilmektedir (Barlas-Yılmaz, 2013).

1980'lerden sonra belirginleşmeye başlayan neoliberal süreç, 1990'ların başından itibaren alternatif sermaye gruplarının palazlanmasına, buradan aldığı güçle girişimci derneklerindeki çeşitlenmeye yansımıştır. Bu bağlamda, siyasetten de desteğini alan ekonomi temelli yeni dernekleşmeler başlamıştı. Zenginler kulübü ve İstanbul sermayesi olarak anılan TÜSİAD'a alternatif yeni ekonomik grupların ortaya çıkışı 1990'larda hızla görünür olmaya başlamıştı. Öyle ki ortaya çıkan alternatif oluşumlar hükümetlerin TÜSİAD'ın karşısına alternatif yapılar çıkarma projesi olarak bile değerlendirilebilmektedir (Keyman ve Lorasdağı-Koyuncu, 2010;

⁴⁰ Siyasal İslam'ın Türkiye'deki gelişimine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Kongar, 2015.

Bayırbağ, 2011; Yankaya, 2012). Bu anlamda 5 Mayıs 1990'da kurulan MÜSİAD⁴¹, TÜSİAD'ın seküler yapısına karşın muhafazakâr tabana hitap eden iş dünyasının farklı bir cenahını oluşturunuyordu (Öniş, 2005). Gerçekten de MÜSİAD'ın kuruluşu Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olarak siyasal hayatta iş dünyasından kendine destek aradığı bir döneme denk gelmiştir. Öyle ki bu ilişki *MÜSİAD'ı Özal*⁴² *kurdurdu* şeklindeki beyanatlara bile yol açmıştır (Yankaya, 2012). Bu ortam, TÜSİAD'a karşı çeşitli özellikleriyle alternatif olabilecek yeni bir sermayenin desteklendiğine ilişkin güçlü kanıtlar sunuyordu. Nitekim kurucu Başkan Erol Yazar'ın ifadelerine göre MÜSİAD, TÜSİAD'dan üç yönüyle farklılaşmaktadır. İlki; sadece İstanbul değil tüm Türkiye geneline yayılmış bir organizasyon olması, ikincisi; sadece büyük firmaları değil KOBİ düzeyindeki firmaları da kapsaması, üçüncüsü ise; TÜSİAD'ın seçkin anlayışına karşın çoğulculuk ve çeşitliliği bünyesinde barındırıyor olmasıdır (Lorasdağı-Koyuncu, 2010).

MÜSİAD'ın 5 Mayıs 1990'da kuruluşunun ardından, 1990'ların ikinci yarısında ise Anadolu'ya yayılan bir SİAD (Sanayici ve İşadamları Dernekleri) hareketi başlamıştı. Sanayi odalarının büyük girişimcileri bir araya getiren yapısına karşın SİAD'lar farklı büyüklük ve nitelikteki üreticileri de toplamaktaydı. SİAD'lar uluslararası piyasalara açılmak isteyen girişimcilere elverişli bir platform sunuyordu. Liberal ekonomik sistemi savunan girişimcilerin oluşturduğu SİAD hareketi bu yönüyle devletin etkin rol üstlendiği piyasa yapısına eleştiriler getirmekteydi (Eraydın, 2002). Anadolu menşeli bu hareket, zaman zaman TÜSİAD'ın ev sahipliğinde toplanarak karşılıklı fikir alışverişinde bulunuyordu. TÜSİAD öncülüğündeki bu toplantılar, Anadolu sermayesinin nabzını tutmayı amaç edindiği kadar MÜSİAD'ın Anadolu yapılanmasına da bir cevap niteliği taşıyordu.

⁴¹ Kuruluş yıllarında Özal ile güçlü ilişkilere sahip olan dernek o dönemde Refah Partisi'ne mesafeli duruyordu. Dernek, dönemin merkez partileri olan ANAP ve DYP ile yaklaşmayı denemiş, ancak 1994 yılında değişen siyasi dengeler MÜSİAD'ın Refah Partisi'ne yaklaşmasıyla sonuçlanmıştır. Refah Partisi'yle olan ilişkisini güçlendiren dernek, 1997 yılının mayıs ayında Milli Görüş Hareketi'nin örgütsel yapısına açılan davalar kapsamına alınmış ve Mustafa Kemal Atatürk düşmanlığı ve irtica odağı olmak şeklindeki iddialara konu olmuştur. Söz konusu dernek ilerleyen yıllarda Milli Görüş Hareketi'nin devamı olan Fazilet Partisi (FP) ile yakın bir ilişki kurmazken, aynı kökenden gelen Adalet ve Kalkınma Partisi ile ilişkilerini güçlendirmiştir (Zürcher, 2011; Yankaya, 2012).

⁴² Belirtmekte fayda var ki TÜSİAD'a alternatif olacak şekilde MÜSİAD'ı kurdurduğu söylenen Turgut Özal, bir dönem TÜSİAD'ın Genel Sekreterliği'nde de bulunmuştur (Yaşar, 1996). Derneğin Kayseri şubesinin açılışı da 1993 yılında Turgut Özal tarafından yapılmıştır (Satoğlu, 2008).

Bu dönemde yapılan bir başka oluşum ise 1998 yılında kurulan ASKON (Anadolu Aslanları İşadamları Derneği) olmuştur. ASKON da MÜSİAD gibi Necmettin Erbakan ve Refah Partisi⁴³ ile olan ilişkilerinden ötürü yeşil sermayenin bulunduğu bir platformdu (Milliyet Gazetesi, 21.01.1999, s.12). Kuruluşunda büyük bir konfederasyon oluşturma emaresi olarak sonuna “KON” ekini almış olsa da bugün itibarıyla 26 ilde şubesi olan bir *dernektir*⁴⁴. 1990’ların ikinci yarısında MÜSİAD’ın kuruluşunu takiben gelişen SİAD hareketi, 17 Kasım 2000’de gerçekleştirdikleri 4. SİAD Zirvesi ile Türkiye SİAD Platformu adını almış, 2000’li yılların başından itibaren ise birleşerek BASİFED, DASİFED, DOĞÜNSİFED, AÇASİFED ve SEDEFED adıyla bölgesel ve sektörel federasyonları oluşturmuşlardır. Bu federasyonlar 4 Kasım 2004’te daha üst bir organ olarak Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu adındaki çatı bir organizasyon altında birleşmişlerdir. TÜSİAD’ın Anadolu yapılanması olarak ifade edilen söz konusu konfederasyon, 14 Nisan 2005 tarihinde ise başına “Türk” ismini resmen alarak Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TÜRKONFED) adını almıştır⁴⁵.

SİAD hareketinin MÜSİAD’ın kuruluşunu takip eden bir dönemde, tıpkı MÜSİAD gibi Anadolu sermayesini temsil edecek şekilde oluşturulması⁴⁶, hem MÜSİAD alternatifi hem de TÜSİAD’ın Anadolu yapılanması olarak algılanmasına yol açacaktır. 1990’larda başlayan Anadolu’daki SİAD yapılanması sadece TÜSİAD’a yakınlığıyla bilinen TÜRKONFED gibi üst bir yapıyı oluşturmamıştır. SİAD hareketinin muhafazakâr kanadı da MARİFED, ESİDEF, KASİF, ANFED, ANSİFED, DASİDEF ve GÜNSİAF şeklinde federasyonel bir yapılanmaya giderek Türkiye İş Adamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON)⁴⁷ adı altında 2005

⁴³ Nitekim Refah Partisi’nin kapatılmasından sonra sözkonusu partinin lideri olan Necmettin Erbakan, ASKON’un Anadolu’da düzenlediği toplantılar vesilesiyle kendini anlatma fırsatı yakalıyordu. Bu ilişki derneğin siyasetle ilişkisini gösteren önemli bir kanıt olarak görülebilir.

⁴⁴ http://www.askon.org.tr/page/kurumsal-otobiyografi_10, erişim: 10.11.2015

⁴⁵ <http://turkonfed.org/tr/tarihce>, erişim: 10.11.2015

⁴⁶ MÜSİAD her ne kadar Anadolu sermayesi olarak algılsa da aslında İstanbul merkezli kurulan ve Anadolu’dan daha fazla İstanbul sermayesini temsil eden bir organizasyondur (Buğra ve Savaşkan, 2010). Ancak bu temsiliyet TÜSİAD’a “seçkin İstanbul sermayesi” şeklindeki yakıştırmayla ilişkilendirilecek bir temsiliyeti ifade etmemektedir. Bu bakımdan bilişsel olarak “Anadolulu” olma gibi bir yakıştırmaya istinaden iş çevrelerinde “Anadolu Sermayesi” nin organizasyonel şekli olarak algılanmaktadır.

⁴⁷ TUSKON, Fetullah Gülen’e yakın iş adamları tarafından kurulmuş muhafazakâr kanadı temsil eden yapılanmalardan biri olarak bilinir (Buğra ve Savaşkan, 2010). Dershanelerin kapatılmasına ilişkin kararın kamuoyuna yansımaları, söz konusu yapı ile iktidar arasındaki köprülerin atılmasının başlangıcı

yılında yeni bir çatı organizasyonun oluşmasını sağlamıştır⁴⁸. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki MÜSİAD, TUSKON ve ASKON gibi dini referansları güçlü olan bu organizasyonel yapılanmaların iktidarla ilişkilerinin ölçüsü farklılaşmaktadır. Örneğin MÜSİAD ve TUSKON siyasi iktidarla daha yakın bir ilişkiye sahipken, milli görüş çizgisindeki ASKON'un siyasi iktidarla olan yakınlıkları söz konusu diğer yapılar kadar değildir. Bu farklılaşma dini referanslar açısından da söz konusudur. Ancak bu tür nüanslar bu araştırmanın sınırları dışındadır. Dolayısıyla araştırma boyunca kullanılacak seküler dernek, seküler iş adamı şeklindeki ifadelerle TUSİAD/TÜRKONFED üyesi olan organizasyonlar ve onların üyeleri kastedilirken muhafazakâr dernek veya iş adamı şeklindeki nitelemelerle ASKON, MÜSİAD, TÜMSİAD ve TUSKON gibi organizasyonlar ve onların üyeleri kastedilmektedir. Zaten söz konusu organizasyonlar da kendilerini bu şekilde tanımlamaktadırlar.

Buraya kadar anlatılanlar sermaye, devlet ve işgücü arasındaki ilişkilerle şekillenen örgütsel dinamikleri ortaya koymakta ve bu dinamiklerin siyasi iktidarla iç içe geçmiş politik bir aktör olarak algılanabilmelerine imkân sağlamaktadır. Politik ve ideolojik olarak benzer eğilimleri bir araya getiren dernekleşmelerin siyasal İslam'ın yükselişiyle harekete geçtiği ifade edilir. Esnek üretim modeliyle ivme kazanan Anadolu'daki sermaye söz konusu dernekleşmeler aracılığıyla Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki farklı türdeki girişimcilerin buluşmasına katkı sağlamıştır (Buğra ve Savaşkan, 2012). Aslında Anadolu'da bu türden yapılanmalar Odalar ve Borsalar Birliği vasıtasıyla da sağlanabilmekteydi. Ancak, odalar zorunluluk esasına dayalıydı⁴⁹ ve gönüllülük esasına dayalı olarak kurulan bahsi geçen örgütlenmeler kadar etkili olamıyorlardı. Her iki organizasyonel yapı arasındaki farklılaşma; odaların yarı resmi statüde ve siyasi iktidarın kararıyla kurulan ve iktidarın kararıyla şekillenen (Tuna, 2008) bir yapıya sahip olması, gönüllü girişimci derneklerinin ise

olarak değerlendirilebilir. İktidarın kamuoyuna yansıyan bu kararına kadar AKP ve siyasal İslam'la iyi ilişkilere sahip bir organizasyon olarak bilinir. 17/25 Aralık olarak ifade edilen kaset kumpaslarının ardından söz konusu yapılanmanın iktidarla arası iyice açılmıştır. TUSKON ve ona bağlı girişimci dernekleri 15 Temmuz 2016 tarihinde FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü) tarafından gerçekleştirilen darbe girişiminin ardından 23 Temmuz 2016 tarihinde söz konusu örgütle ilişkilerinden ötürü kapatılmıştır.

⁴⁸ <http://www.tuskon.org/>, erişim: 11.10.2015

⁴⁹ 1925 yılına kadar odalara üyelik zorunluluk esasına dayanmıyordu. Odalara üyeliğin zorunlu olması kararı odaların etkinliğini artırdığı gibi sermaye üzerinde devletin etkinliğini artırması açısından da önemli olmuştur (Koraltürk, 2002).

temsil ettikleri davranış kalıplarıyla uyumlu olacak şekilde, siyasi iktidarla zaman zaman yakın zaman zaman ise mesafeli ilişki geliştirmeleridir (Işık, 2006; Yankaya, 2012; Alkan ve Mercan, 2013; Barlas-Yılmaz, 2013).

Bu araştırma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden elde edilen bilgilerde de, 1990'larda iş dünyasında ivme kazanan bu tür organizasyonel yapıların alternatif sermaye grubu yaratma gayretinin bir parçası olduğu yönündedir. Bu gayret özellikle de TÜSİAD'a alternatif olma yönünde gelişme göstermektedir. TÜSİAD'ın İstanbul ya da seçkin sermaye grubu olarak algılanmasına karşın, MÜSİAD ve Anadolu'da yapılan SİAD'ların⁵⁰ (Sanayici ve İşadamları Derneği) Anadolu'nun sesi olarak belirtilmektedir. Anadolu sermayesinden kaynağını alan bu oluşumların, toplumun siyasi, ekonomik ve toplumsal temsiliyetini artırmaya yönelik projeler olduğu söylenebilir. Bu bağlamda MÜSİAD⁵¹'ın toplumun dışlanmış kesiminin sözcülüğünü üstlenen bir sınıf projesine tekabül ettiği Buğra ve Savaşkan (2010) tarafından ifade edilmektedir. Toplumdaki dışlanmışlık ya da ezilmişlik ruhunu canlandırmaya yönelik projeler olarak değerlendirilebilecek Anadolu'daki bu oluşumların dönemin sosyal psikolojisinin bir ürünü ya da söz konusu döneme ilişkin ruhun organizasyonel bir yansıması olduğu ifade edilebilir. Nitekim alan araştırmasında aktörlerle yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen aşağıdaki bilgiler Buğra'nın (2004) MÜSİAD örneğinden yola çıkarak ifade ettiği tespitleri doğrulamaktadır:

K20: ...MÜSİAD'ın ilk çıkış hikâyesi şöyle bir hikâyeye anlatılır: Bir gün Fatih Camii'nde İstanbul'da hoca hutbeye çıkar ve der ki memlekette ne kadar sıkıntılı iş olsa altından A⁵² [Seküler bir derneğin adı veriliyor] çıkar, nerde olsa A çıkar. Hep A, hep A. Yok mu bir MÜSİAD der; ve MÜSİAD'ın çıkış hikâyesinin buradan başladığı söylenir...Siz motoru

⁵⁰ Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan SİAD'lar 2005 yılında TÜRKONFED ve TUSKON'nun çatısı altında birleşeceklerdir.

⁵¹ MÜSİAD'ın kuruluş hikâyesi 1990'yılında yaşanan bir olaya atfen şöyle anlatılır: Bu tarihte DEİK yurtdışında düzenlediği bir toplantıya sonradan MÜSİAD üyesi olacak bazı işadamlarını çağırılmamıştır. Daha sonra kendi kendilerine toplantıya gelen bu işadamlarının bazı görüşmelere katılmaları engellenmiştir. Bu olaydan sonra, devlet kanadı altında büyümüş işadamları camiasından sürekli dışlanan bu grup, kendilerini temsil edecek bir örgüte ihtiyaç duymuş ve MÜSİAD bu şekilde kurulmuştur (Buğra, 2004: 134).

⁵² Katılımcı, seküler olarak tanımlanan derneğin açık adını ifade etmiştir. Ancak, etik açıdan 'A' şeklinde sansürlenerek aktarılması uygun görülmüştür.

niye yapacaksınız [gidin] Bursa'da şeftali üretin. Hem çok lezzetlidir şeftali gibi dalga geçecek yorumlarına tepki olarak kurulmuştur...Yani MÜSİAD üyelerinin kurulduğu dönem için motor üretme hedefi vardı bu dalga geçmelere karşın. Şimdi ise bilgi üretecektir. Bilgi teknolojileri üretecektir. Bu sevdıyla kurulmuş ve bu sevdıyla çalışmasına devam etmektedir... (26.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

Derneğin kuruluşunun camideki bir hutbeyle başlaması derneğin hedef kitlesine ilişkin ipuçları verdiği gibi TÜSİAD'ın seküler yapısına da meydan okuyan türdendir. Ayrıca İstanbul sermayesinin Anadolu sermayesini şeftali üretebilecek kapasitede görmesine verilmiş güç birliğinin tepkisel bir ifadesi olarak da okunabilir.

TÜSİAD'dan farklı bir ideolojik tabana sahip olan bir diğer dernek yetkilisi ise yukarıdaki ifadelere benzer ifadeler kullanarak derneğin kuruluşunun; siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıdan kaynağını alan bir sosyal psikoloji ürünü olduğu yönündeki iddiaları güçlendirmektedir.

K10:*...1990'lar ve daha evvelki yıllarda Türkiye'de sermaye belli grupların elindeydi. Halen daha belki öyle, ama tabi yüzdesi her geçen sene azalıyor. Belli grupların elinde olduğundan dolayı onların da yapılanmaları vardı. TÜSİAD gibi. Anadolu'nun da kendi fitratında böyle bişe [dernekleşme] oluştu. Yani biz de bi araya gelelim neler yapabileceğimize karar verelim şeklinde. Bu [dernekleşmeler] doğal bi ihtiyaçtan ortaya çıkmış bir sonuç. Amaç bu şekilde bişe. Yani bizde genç Anadolular Anadolu kaplanları falan gibi söylem söz konusu ya. O söylemin bi işte insan doğasına olan bi şekilde ortaya çıkışı oldu...(28.11.2014, dernek yetkilisi, erkek)*

Buraya kadar anlatılan hikâye 1980'lerden sonra burjuvazinin dernekler üzerinden politik bir seferberliğe giriştiğini (Bayırbağ, 2011), bu burjuvazinin dernekleşmeler etrafında birleşerek mevcut piyasada bir pozisyon aldığını ve bu pozisyonlar itibarıyla farklı siyasi ve sosyolojik tabanlardan beslenen iş dünyasına hitap ettiğini göstermektedir. Derneklere ilişkin yukarıda verilen bilgiler; araştırma soruları ve araştırma bulgularının anlamlandırılması açısından okuyucuya rehberlik edecektir.

3.2. Girişimci derneklerinin ekonomik açıdan tasviri

Girişimci dernekleri firmalar için bireysel iş riskini azaltan, firmalar arası güven temelli ilişkiyi besleyen, konulan kural ve normlar çerçevesinde kalite standartlarının oluşturulmasını sağlayan, sektör içindeki teknik bilginin yayılmasını sağlayan, adaptasyon maliyetleri için tasarrufa katkı sunan, piyasa gelişmelerini izlemeye yardımcı olan, organize edilen fuarlar ve bilgilendirici seminerler aracılığıyla bilginin devşirilmesine kaynaklık eden ve üyelerinin ihtiyaç ve kaygıları için iktidarlarla işbirliği içine girerek lobi faaliyetleri yürüten, bu özellikleri sayesinde üyelerinin rekabetçi üstünlük elde etmesine önemli katkılar sağlayan organizasyonel yapılardır (Saxenian, 1996; Bennett, 1998a, Bennett, 1998b; Kingsbury ve Hayter, 2006; Bennett ve Ramsden, 2007; McCormick vd. 2008; Maenning ve Ölschläger, 2011).

İkinci bölümde bahsedildiği üzere bölgesel kalkınma; bölgelere ilişkin soyut ve somut varlıklar veya formel ve informel kurumlar tarafından şekillendirilmektedir. Girişimci dernekleri bir bölgeye ilişkin somut bir varlık olduğu gibi aynı zamanda formel bir kurumdur. Ancak derneklerin Türkiye'ye özgü özellikleri (sosyal psikolojinin bir ürünü olmaları, siyasetle kurdukları ilişki biçimleri vs.) bu somut ve formel yapısının soyut varlık yaratma ve informel kurum oluşturma potansiyelini de artırmaktadır. Söz konusu organizasyonel yapılar (girişimci dernekleri), formel ve informel ilişki kurma ve bu ilişkiyi sürdürme yeteneğinden dolayı ilişkisel ve sosyal sermayeyi de yaratabilirler (Maenning ve Ölschläger, 2011). Öyle ki gönüllü dernek üyeliği sosyal sermaye göstergesi olarak kullanılmakta (Beugelsdijk ve Van Schaik, 2005; Hauser vd., 2007; Kara, 2008) ve hatta profesyonel bir derneğe üyelik *ilişki inşa etme* ve *ilişkili itibar kaynaklarının harekete geçirilmesi* olarak ifade edilmektedir (Cooke vd., 2005).

Firmalar arası işbirliğinin önemi, bölgesel kalkınmada vurgu yapılan hususlardan biridir. KOBİ'lerin girişimci dernekleriyle işbirliği içerisine girmesi, bu işbirliğinin formel biçimi olarak ifade edilmektedir (Kingsbury ve Hayter, 2006). Derneklerin üye firmalar arasında yarattığı dayanışma etkisinin işlem maliyetlerini

azaltmaya yaradığı bilinmektedir. Bu yönüyle dernekler sosyal ve ekonomik fayda sağlayan bir dayanışma ağıdır. Söz konusu ağ, ekonomik belirsizlik ve riskin azaltılmasına katkı sağlayan firmalar arası güven ağını besleyebilecek türdendir (Bennet, 1997; Merret vd., 2008). Nitekim Faulconbridge'in (2007a; 2007b) yaptığı araştırmalarda, derneklerin öğrenmeyi sağlayan ve güveni besleyen bir ortam sunduğu ampirik olarak ortaya konulmuştur.

Bilginin en önemli kaynak, öğrenmenin ise en önemli süreç olduğu bir ekonomik sistemde (Lundvall, 1994'ten aktaran Morgan, 1997) girişimci dernekleri öğrenme ağının organizatörü olarak ifade edilmektedir (Bessant vd., 2012). Dünyadan örnekler bakıldığında, dernekler ve odalar yönetiminde, ekonomik kalkınmada ve yenilik sürecinde rol sahibidir. Bu rol, Almanya'da Baden-Württemberg bölgesinde açık bir şekilde görülür. Eğitim, teknoloji transferi ve ihracat hizmetlerini içeren bir dizi faaliyet Baden-Württemberg bölgesindeki ticaret odaları tarafından sağlanmıştır (Cooke ve Morgan, 2000). Hollywood film endüstrisinin olduğu bölgedeki başarı, bölgede film endüstrisinin kümelenmesi kadar kurumsal çevrenin sağladığı avantajlarla da ilgilidir. Bölgedeki zengin kurumsal çevre; sektörel birlikler, hükümet departmanları, işçi birlikleri ve dernekler tarafından sağlanmaktadır. Kurumsal yoğunluğu sağlayan söz konusu organizasyonel yapılar bu yönüyle bölgedeki endüstrinin çarkını yağlayan unsurlar olarak dikkat çekmektedirler (Coe vd., 2013: 380). Kurumsal yoğunluğun sağladığı avantajların çıktısı; dinamik ve esnek kurumlar, yeniliğin sürekliliği, yüksek oranda güven ve etkili bilgi transferinin olmasıyla ilişkilendirilebilir ki bu durum ekonomik coğrafyacılar tarafından "öğrenen bölge" (Florida, 2007; Morgan, 2007) olarak da tanımlanır. Bu bağlamda, dernek gibi yereldeki organizasyonel yapılar ile yereldeki firmaların devam eden etkileşimi aşamalı olarak bölgeye özgü kültür ve endüstriyel pratiğin oluşumunu yaratır (Coe vd., 2013: 385).

Emilia-Romagna gibi ekonomik olarak başarılı olan bir başka bölgeye bakıldığında da dernekleşmelerin bölgede yaygın olduğu görülür (Storper, 2007). Gerçekten de bahsedilen bölgedeki dernekler; kanun ve politika yapılmasında, sektöre özel eğitim programları sağlanmasında, iş hizmetlerine erişilmesinde (teknik bilgi vb.) ve de kredi sağlanmasında hayati rol oynamışlardır. Kamu katılımcılık

düzeyinin yüksekliğine de işaret eden bölgedeki gönüllü dernek bolluğu söz konusu yapıyı ekonomik gücün önemli bir parçası haline getirmiştir (Amin, 1999: 393-5). Benzer bir durum Silikon Vadisi'nde de görülmektedir. Nitekim Silikon Vadisi; ticaret dernekleriyle, üniversiteleriyle ve dışarıdaki tedarikçileriyle yatay iletişimin olduğu, sosyal ağların ve birlikte öğrenmenin yoğun bir şekilde gerçekleştiği bölgesel bir ağ oluşumuna kaynaklık etmektedir (Saxenian, 1996; Polenske, 2004).

Bölgesel kalkınmada oldukça önemli olan birlikte öğrenme hususu birçok araştırmacı tarafından ihmal edilen bir husustur. Oysa birlikte öğrenme hususu firmalar için yeni bilgi ve teknolojilerin geliştirilmesi için oldukça önemli olmakta (Camagni, 2002) yenilik için gerekli olan kaynakları üretmektedir (know-how, rekabetçilik ve sermaye gibi) (Crevoisier, 2004). Birlikte öğrenme; tecrübe ve birikimlerin bir ağ aracılığıyla paylaşılmasıyla ortaya çıkmaktadır (Faulconbridge, 2007a). Gerçekten de firmaların rekabetçi üstünlükleri kazanmalarının birlikte öğrenmeyle elde edilebileceği ortaya konulmuştur (Pinch vd., 2003). Bu bağlamda, Faulconbridge (2007a) birlikte öğrenme (collective learning) hususunu dernekler üzerinden operasyonel hale getirmektedir. Söz konusu araştırmada derneklerin birlikte öğrenmeyi besleyen bir yapı olduğu, bu vesileyle de derneklerin firmaların rekabetçiliği için önemli bir unsur haline geldiği ortaya konulmaktadır (Faulconbridge, 2007a).

İş dernekleri gibi kollektif mantıkla çalışan kurumların yenilik ve üretim sürecindeki etkinliği çeşitli şekillerde tartışılmaktadır. Öyle ki Almanya ve Japonya gibi ülkelerin 1980 ve 1990'lı yılları ABD ve İngiltere'ye göre görece daha parlak olarak geçirmesi, bu tarz organizasyonel yapıların etkinliğine bağlanmıştır. ABD'de iş derneklerinin etkinliğinin görece zayıf olduğu kabul edilen bir durum olsa da lobi faaliyetleri ve işlem maliyetlerinin düşürülmesi, teknik bilgi sağlama, eğitim açısından etkinlikler düzenleme ve standartların oluşturulması bakımından kalkınmaya düşünüldenden daha fazla katkı sağladığı ortaya konulmuştur (McCormick vd., 2008). Foster (2002) ise Yantai (Çin'in doğusunda, Sarı Deniz'e sahili olan bir kent) örneği üzerinden yaptığı araştırmada ekonomik gelişmenin derneksel aktiviteleri artıracak görüşü kabul edilirse, Yantai'nin bu konuda iyi bir

örnek oluşturacağını belirterek Yantai'nin kalkınması ile derneksel aktivitelerin artışı arasındaki ilişkiselliği vurgulamıştır.

Bu türden organizasyonel yapılar *ağ yapı/ağsal ilişki* (networking) oluşturma açısından da önemli bir aracı aktör olarak görülmekte ve rekabet edebilirlikte firmalara önemli avantajlar sağlamaktadır. Nitekim rekabetçi ortama ayak uydurmada zorlanan ve neredeyse yok olmaya yüz tutmuş olan bir sektör böylesi bir kriz ortamında kurulan iş dernekleri vasıtasıyla yeniden canlanmış ve bu sayede rekabetçi ortamda görünürlükleri artmıştır (Kingsbury ve Hayter, 2006).

Öte yandan, iş dernekleri ve benzer fonksiyonlar üstlenen organizasyonel yapılar firmalar ile devlet arasında aracılık yapmaları açısından önemlidir. Çin örneği üzerinden gerçekleştirilen araştırmalarda bu tarz örgütsel yapılanmaların devlet ile firma arasında aracı mekanizma olarak daha etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Aslında devletin piyasada güçlü bir aktör olduğu Çin'de ülke topraklarının büyüklüğü kontrolü sağlama noktasında çeşitli problemleri de beraberinde getirmekte, bu anlamda iş dernekleri, Çin'de hükümetlerin kontrolü sağlama açısından ihtiyaç duyduğu oluşumlar olarak ifade edilmektedir (Foster, 2002; Yu ve Zhou, 2013). Güney Kore örneği ele alınarak gerçekleştirilen bir araştırmada da Kore Hükümeti'nin pamuk endüstrisini geliştirmek için dernekle işbirliği yapması ele alınıyor. Hükümetin tek tek firmalarla iletişime geçmek yerine dernek üzerinden firmalara ulaşmaya çalışması, söz konusu derneği, hükümet politikalarını iş dünyasına taşıyan bir araç haline getiriyor (Park, 2009).

Bütün bu özelliklerinden dolayı girişimci derneklerine bölgesel kalkınmada önemli bir pozisyon yüklenebilir. Özellikle kurumsal örgütlenme düzeninin sağlanması açısından bölgelerin önemli kazanımlar elde etmesine yardımcı olabilir *ancak*, yerel ve bölgesel kalkınmada tek başına yeterli olamayacaklarını da vurgulamak gerekir.

Türkiye deneyimine bakıldığında, ilişkisel ekonominin katı kurumları olarak tanımlanan girişimci dernekleri (Cooke ve Morgan, 2000), iş dünyasının kolektif hareketinin ete kemiğe bürünmüş şeklini ifade etmektedir. Türkiye'deki dernekler de tıpkı yukarıda uluslararası örnekleri verilen dernekler gibi benzer özelliklere

sahiptirler. Ancak, bu bölümde de detaylı olarak açıklandığı üzere, Türkiye’deki gönüllü girişimci derneklerini siyasetten ve siyasi iktidarlara olan ilişki biçimlerinden bağımsız olarak değerlendirmek neredeyse mümkün değildir. Öyle ki dernekler, ideolojik veya yaşam tarzları açısından birbirine oldukça benzeyen iş çevrelerinin oluşturduğu sınıfsal komüniteler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca derneklerin güçlü siyasi bağları onların siyasi iktidarların “görünmez eli” olarak değerlendirilmelerini de sağlamaktadır (Alkan, 1998; Buğra, 1998; Tuna, 2008; Bayırbağ, 2010; Buğra ve Savaşkan, 2010; 2014; Lorasdağı-Koyuncu, 2010; Yankaya, 2012). Bu bağlamda Cumhurbaşkanı, Başbakan ya da bakanların girişimci derneklerinin toplantılarına katılarak iş dünyasına söz konusu organizasyonlar aracılığıyla mesaj vermesi ve onlara istikamet çizmesi derneklerin siyasi iktidarların görünmez eli olduğu şeklindeki algıyı güçlendirmektedir. Örneğin, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 14 Nisan 2015 tarihinde Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) üyelerine yaptığı konuşmada TÜSİAD’a referansla söylediği aşağıdaki eleştirel ifadeleri görünmez elin sözcüklere dökülmüş şeklini ifade etmektedir.

...Şimdi Türkiye’de gerek ihracat noktasında, gerek ekonomiyle ilgili konularda en hassas olması gereken kurumların içinde TÜSİAD geliyor. Ancak TÜSİAD Başkanı yaptığı açıklamalarla adeta istikrar ve güveni baltalamaya çalışan, temsil ettiğini iddia ettiği iş dünyasını tedirgin eden bir tavır içinde bulunuyor. Hadi Türkiye’nin tüm gerçekleri gibi ekonomiyi de okumaktan aciz birtakım siyasetçileri anladık, onlar sorumsuzluk yapıyorlar, onların menfaat dengeleri, menfaat ölçüleri farklı. Peki, en azından iş dünyasının hassasiyetlerine vakıf olması gereken TÜSİAD’ın Başkanına ne oluyor? Bu üslup yanlış...⁵³

Öte yandan, Cumhurbaşkanı’nın MÜSİAD’ın 12 Haziran 2016 tarihindeki iftar programına katılarak söz konusu dernekten övgü dolu sözlerle bahsetmesi ve dernek üyelerini çeşitli pazarlara yönlendirecek beyanlarda bulunması siyasetin iş dünyasına çizdiği istikameti göstermesi açısından önemli olduğu gibi derneklerin siyasi iktidarın gücünü arkasında hissetmesi açısından da önemli mesajlar taşıyor.

⁵³ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın söz konusu toplantılarda yaptıkları konuşmaların tam metnine Cumhurbaşkanlığı’nın resmi internet sitesindeki konuşmalar sekmesinden erişilebilir.

Dernekleri siyasetle veya siyasal iktidarlarla ortak noktalarda buluşturan hususlar; ideolojiler, dinsel aidiyetler/hassasiyetler veya yaşam tarzları temelinde şekillenmektedir. Bu durum dernekleri sadece ekonomik alanda faaliyet gösteren bir organizasyon olmaktan çıkararak onları toplumsal ve siyasi bir projeye de dönüştürmektedir. Gerçekten de bu araştırma kapsamında değerlendirilen derneklerin vizyon ve misyonlarına bakıldığında ticari hizmetlerinin yanı sıra sosyal proje yaratma gayretinin bir parçası oldukları da görülmektedir. Ekonomik anlamda benzer vizyon ve misyonlar ifade ediliyor olsa da sosyal projenin yaratılması açısından farklılaşan vurguları dikkate değerdir. Örneğin, TÜSİAD'ın; laik değerlere⁵⁴, inanç özgürlüğüne, çağdaşlığa; MÜSİAD, TÜMSİAD ve TUSKON'un kültürel ve manevi değerlere, dürüstlük ve mütevazılık gibi daha teolojik ve sosyolojik hususlara vurgu yapması farklı sosyal kutuplardan beslendiklerini örneklemektedir⁵⁵.

Gönüllülük esasına dayalı girişimci derneklerinin ortaya çıkışı, üçüncü bölümde de ifade edildiği üzere, 1970'lere kadar gitmekte 1990'lardan sonra ise görünürlükleri artmaya başlamaktadır. Özellikle 1990'lardan sonra Anadolu Sermayesi olarak filizlenen kentler, 1990'larda Anadolu'ya yayılan dernekleşmelerle paralel bir seyir izlemiştir. Bu bağlamda Gaziantep gibi Anadolu Sermayesinin sembolü olan bir kentteki gönüllülüğe dayalı dernekleşmeler yerel burjuvazinin kolektif eylem şekli olarak ifade edilmiştir. Söz konusu kentin büyüme dinamiklerinin yerel burjuvazinin politik yerelliği ve bu burjuvazi tarafından oluşturulan dernekleşmelerle gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Politik yerellik

⁵⁴ Bu bağlamda, Meclis Başkanı İsmail Kahraman'ın 25 Nisan 2016'da "Yeni anayasada laiklik tarifi olmamalıdır... Anayasamızın dinden kaçınmaması lazım. Müslüman bir ülke olarak neden kendimizi dinden arındırma, geri çekme durumunda olacağız? Bir İslam ülkesiyiz. Bu nedenle dindar bir anayasa yapmalıyız" şeklindeki laiklik hakkındaki beyanından hemen bir gün sonra TÜSİAD, meclis başkanının söz konusu açıklamasından "büyük bir rahatsızlık ve üzüntü duyduğunu ve bunun kaygı verici ve kabul edilemez olduğunu" yazılı basın açıklamasıyla kamuoyuna duyurmuştur. Bu tartışmaya sessiz kalan TOBB ve diğer sivil toplum kuruluşları (MÜSİAD vb. muhafazakâr STK'lar gibi) CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu tarafından "TÜSİAD kadar yürekli olamamakla" suçlanmıştır. Bu tartışmanın aktörlerine bakıldığında söz konusu tartışmanın siyasi ve toplumsal olarak farklı kesimleri karşı karşıya getirdiği açıkça görülmektedir. TÜSİAD bu tartışmada yer alırken diğer derneklerin tartışmaya girmeyerek pasif bir taraf görüntüsü yaratması derneklerin farklı siyasi ve sosyolojik tabanlardan beslenen bir toplumsal proje olduğunu kanıtlayan bir başka örnektir.

⁵⁵ bkz. <http://www.tusiad.org.tr/tusiad/tusiadin-vizyonu/>, <http://www.tumsiad.org.tr/vizyon.php>, <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiadla-tanisin/amaclar>, erişim: 23.02.2016.

temelinde gelişen dernekleşmeler devletin yeniden ölçeklenmesi kavramsallaştırması çerçevesinde de ele alınmaktadır (Bayırbağ, 2010; 2011).

Yukarıda bahsedildiği üzere Türkiye’de iş dünyasındaki gönüllülük esasına dayalı dernekleşmeler ülkenin siyasi tarihi ve sosyolojik yapısıyla iç içe geçmiş durumdadır. Derneklerin bu özellikleri onları sadece ekonomiyle ilişkili yapılar olmaktan çıkarak sosyal ve siyasal zeminlerde tartışılmalarını da sağlamaktadır.

Hem kuramsal çerçeve hem de derneklerin ekonomik alanda ne anlama geldikleri yukarıdaki başlıklar altında ifade edildi. Bu araştırmada, dernekler üzerinden kurumsal ve ilişkisel bir atmosfer inşa edilerek firmaların rekabetçi üstünlükleri bu kurumsal ve ilişkisel konsept içinde anlaşılmaya çalışılacaktır. Yapılacak analiz ve yorumlamalar firmaların elde ettiği rekabetçi üstünlüklere endekslenerek gerçekleştirilecektir.

4. BÖLÜM

ARAŞTIRMA ALANI: KAYSERİ

4.1. Anadolu Sermayesinin Oluşumu ve İktisadi Örgütlenme Açısından Kayseri

Modern dünyadaki büyük kentler, Sanayi Devrimi'yle birlikte endüstriyel kimlik kazanmıştır. Bu durum, endüstri öncesi dini ya da ticari merkez olma statüsünden kaynaklanan büyük kent algısının üretimle özdeşleştirilmesini sağlamıştır (Aslanoğlu, 1998). 1970'lerde yaşanan ekonomik bunalım ise üretim merkezlerinin gelişmiş ülke ya da bölgelerden gelişmekte olan ülke ya da bölgelere kaydığı yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. Bu süreçte, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki büyük ilerlemeler ile emek gereksiniminde ortaya çıkan farklılaşmaların payı büyüktür. Bu durum, gelişmiş bölge ya da ülkeler ile gelişmekte olan bölge ya da ülkelerin üretimin mekânsal organizasyonunda yaptıkları değişimin gerekçesini oluşturur. Yani, endüstriyel kimlikle özdeşleştirilen ve gelişmesini endüstriyel üretime borçlu olan Sanayi Devrimi sonrasının büyük kentleri, 1970'lerden sonra yeniden yapılanma süreçleriyle beraber değişim ve dönüşümün odağı haline gelmişlerdir. Bu süreçte gelişmiş ülke ya da bölgelerdeki üretim yapısı ve deseni değişmekte, değişim öncesinde kendinde var olan üretim yapısı ve deseni ise gelişmekte olan bölgelere transfer edilmektedir. Bu vesileyle endüstrileşmenin yapısı ve deseninde yeni mekânlar türemiştir. Kitleli üretimle temsil olan Fordist üretim, 1970'ler sonrasında yerini ürün çeşitlenmesinin olduğu, üretim sürecinin düşey olarak ayrıştığı, çok parçalı ve üretimin belli kısmında uzmanlaşmanın gerçekleştiği bir modele bırakmıştır (Eraydın, 1992).

Fordist üretimden esnek üretime geçiş, çeşitli ölçeklerde yeni mekân arayışlarını ön plana çıkarmıştır. Örneğin küresel ölçekte ABD gibi Fordist üretim modeliyle gelişmiş bir ekonomi, sırasıyla önce Avrupa'ya sonrasında ise Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya'ya doğru bir kayma stratejisi izlemiştir. Bu durum üretimin uluslararasılaşması, mekânsal işbölümü, küresel değer zinciri gibi kavramları da

gündeme getirmiştir. Bu yeni stratejinin Türkiye'ye yansımaları ise 1970'lerde başlamıştır. Sanayi yatırımlarını İstanbul, İzmir ve Ankara gibi metropoliten alanlarda kurmanın zorlaşması ve bu yatırımların pahalı hale gelmesi aynı zamanda bu alanlarda yapılacak sanayi yatırımları için teşviklerin de kaldırılması, sanayinin yakın çevrede yer seçmesine neden olarak bir metropoliten bölge oluşturma sürecini başlatmıştır. Bu anlamda İstanbul'un çeperindeki Kocaeli, Tekirdağ ve Bursa'nın; İzmir'in çeperindeki Manisa'nın sanayi anlamında gelişmesi bu durumu örneklemektedir (Eraydın, 1992; 2002). Büyük metropollerin yağ lekesini andırır şeklindeki büyümesiyle gerçekleşen metropoliten bölge oluşumu, ilerleyen dönemlerde uzak bölgelere doğru sıçramalarla Anadolu'nun çeşitli yerlerine yayılmıştır.

Dünyadaki gelişmelerle de paralel olacak şekilde gelişen sanayinin yeni coğrafyası, *Anadolu'nun sanayide söz sahibi olması, Anadolu sermayesinin atağı* şeklindeki tanımlamalar eşliğinde *Anadolu kaplanları* olarak nitelendirilmiştir. Öyle ki Anadolu Kaplanı olarak ifade edilen bu merkezlerden bazıları Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) programı bağlamında devlet tarafından desteklenmiş iken bazı merkezler kendi içsel dinamikleriyle bu sıfatı kazanmışlardır. Örneğin, 1968 yılında ilk kez uygulanan KÖY programında Gaziantep ve Kahramanmaraş gibi iller yer almış, Denizli 1973 yılında bu program kapsamına alınmış Kayseri ise günümüze kadar bu programdan faydalanamamış (Sarica, 1991) ve kendi içsel dinamikleriyle ekonomisini geliştiren bir merkez olmuştur (Keyman ve Koyuncu-Lorasdağı, 2010). Eraydın (2002); Gaziantep, Denizli ve Çorum'un sanayi odağı olduğu konusunda hemfikir olduğunu ifade ederken diğer merkezlerdeki mevcut birikimin sanayi odağı olmak için yeterli olmadığını ifade etmektedir (Eraydın, 2002). Mevcut literatürdeki tartışmalarda; üretimin düşey örgütlendiği, firmaların farklı üretim aşamalarında uzmanlaştığı, fason ilişkilerin yoğunlaştığı, dışsatıma yönelimlerin olduğu, buluşçuluk, yeni ürün geliştirmenin yapıldığı merkezlerin sanayi odağı olarak ifade edilebileceği belirtilmektedir. Bu kriterler açısından bakıldığında sanayi odağı olarak ifade edilen Denizli, Gaziantep ve Çorum'un bile bu kriterleri sağlayamadığı açıktır. Ancak yine de Türkiye bağlamında bu merkezler sanayi odağı olarak ifade edilmişlerdir (Eraydın, 2002). Bu kriterler açısından bakıldığında Kayseri'nin de üretim örgütlenmesi ve dışsatıma yönelme gibi unsurlar açısından

sanayi odağı olarak ifade edilebileceği yönünde güçlü hissiyatlar oluşmaktadır. Ancak Kayseri'nin sanayi odağı olup olmadığı hususu bu araştırmanın kapsamı dışında olduğundan bu duruma ilişkin yorumlamalar algı düzeyinden öteye gidememektedir. Bu bilgilerden hareketle 1980'lerden itibaren hem ekonomik büyüklük hem de kent büyüklüğü olarak Gaziantep, Kayseri, Denizli, Konya ve Eskişehir gibi kentlerin birbirleriyle yarışacak şekilde **akran/muadil** oldukları söylenebilir. Kuşkusuz bu merkezler içinde Gaziantep, Denizli ve Kayseri çok eskilere dayanan bir üretim kültürüne sahiptir (Eraydın, 2002). Nitekim eskilere dayanan üretim kültürü ve ithal ikameci birikim sistemi Çorum, Kayseri, Denizli, Konya ve Gaziantep gibi yerlerdeki yeni burjuvazinin doğuşuna zemin hazırlamıştır (Bayırbağ, 2011). Buradan hareketle benzer süreçlerle ilişkili olarak gelişen bu merkezler araştırma alanı olan Kayseri'nin muadili olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla araştırmanın çeşitli bölümlerinde Kayseri'nin karşılaştırıldığı Gaziantep, Konya ve Denizli gibi merkezlerin akran/muadil olarak ele alınması buradaki bilgilere dayandırılmaktadır.

Araştırma alanı olan Kayseri'deki sanayinin gelişimi, Türkiye'deki sanayinin gelişiminden ve ülkedeki üst ölçekli politika ve uygulamalardan bağımsız değildir. Bu bakımdan öncelikle üst ölçekli politika ve uygulamalardan genel hatlarıyla bahsedilecek ve Kayseri sanayisindeki gelişmeler söz konusu üst politikalar bağlamına oturtularak ele alınacaktır. Bu sayede, kentin ekonomik gelişimi, üst ölçekli politikalara verilen tepkimelerle ilişkilendirilerek anlaşılmaya çalışılacaktır. Kentin sanayisinde meydana gelen gelişmelere paralel olarak kentteki iktisadi örgütlenme yapısı da bu bağlamda anlaşılmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla kentin sanayisinde meydana gelen gelişmeler ile bu gelişmelerden kaynağını alan iktisadi örgütlenmelerin yapısı Cumhuriyet sonrasından başlatılmak koşuluyla dört döneme ayrılarak incelenecektir. Bu dönemlemeler, önemli kırılma noktaları esas alınarak gerçekleştirilecektir. Bu bağlamda Osmanlı'nın külleri üzerinde doğan yeni Cumhuriyet, kuşkusuz bu süreçle ilişkin ilk kırılma noktasıdır. Cumhuriyetle başlatılacak olan ilk dönem 1923-1950 arası yıllarını, diğer dönemler ise sırasıyla 1950-1980, 1980-2000 ve 2000 sonrasını kapsayacak şekilde ele alınacaktır.

4.1.1. Kayseri’de sermaye birikiminin Cumhuriyet öncesi kökeni

Cumhuriyet sonrası Kayseri’nin sanayi yapısına geçmeden önce geçmişten getirdiği birikimin izini sürmek ve bunun Cumhuriyet politikalarına yansımaları anlamak açısından Kayseri’nin Cumhuriyet öncesi birikimine bakmakta yarar olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda kent, ticari anlamda oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Öyle ki Asurlulardan bu yana Anadolu’dan yapılan ticaretin önemli duraklarından biri olmuştur. Dünya tarihindeki ilk ticari belgelerin Kayseri sınırları içindeki Karum’da bulunmuş olması Kayseri’nin ticari hayatının ne denli eski olduğunu kanıtlar niteliktedir (Somuncu, 1993; Öztürk, 1997; Cengiz, 2013).

Öteden beri önemli ticaret yolları üzerinde yer almış olan Kayseri, 19. yüzyılda dönemin koşullarına göre oldukça gelişmiş bir sanayiye sahipti. Bu, daha çok tarımsal ve doğal kaynaklara dayalı olan ve el sanatları şeklindeki bir sanayi yapısı göstermekteydi. Böylesi bir sanayi yapısı; baruthanelerde barut, demircilerde kılıç yapımının, debbağhanelerde derinin, kazancılar çarşısında ise bakırın işlenmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Ayrıca el tezgâhlarında pamuklu bez üretiliyor, halı ve kilim dokunuyor, etliklerde pastırma ve sucuk yapılıyor, boyacılık, tahincilik, bezircilik gibi alanlarda üretim gerçekleştiriliyordu. Kayseri’nin ekonomik faaliyet olarak dönemine göre canlı bir merkez olması, ticari hayattaki canlılığa da katkı sağlamıştı. Aslında Kayseri’nin ticari faaliyetten kaynaklanan sermaye birikimini gösteren kanıtlar çok eskilere dayanmakta ve buradan sağlanan birikimin bankacılık faaliyetine yansıdığı görülmektedir. Bu bağlamda Kültepe’deki (Kaniş) kazılarda elde edilen tabletler, bankacılığın Kayseri’de önemli olduğunu göstermiştir (Satoğlu, 1995). Ayrıca Kayserili büyük tüccar ve toprak sahiplerinin ortaklığıyla 1916 yılında Kayseri Milli İktisat Bankası ve Köy İktisat Bankası adında iki yerel bankanın kurulmuş olması (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4722) ve bugün AK Bank olarak bilinen bankadaki “K” kısaltmasının Kayseri’yi referans göstermesi⁵⁶ kentin sermaye ile ilişkisini göstermesi açısından önemlidir.

19. yüzyılda Kayseri’de dönemin koşullarına göre ticari ve zanaata dayalı yapıların güçlü olması, gayrimüslim nüfusun ticaret ve zanaate olan eğilimiyle

⁵⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/adana-daki-kayserililerin-bankasi-24757621>, erişim: 30.11.2015.

ilişkilendirilmektedir. Nitekim Büyükmihçı'nın (2015: 22) aktardığına göre 1914 yılında yapılan Osmanlı Genel Nüfus Sayımı Resmi Sonuçları'na göre nüfusun %70.05'i Müslüman, %29.94'ü ise gayrimüslimlerden oluşuyordu. Gayrimüslim nüfus içerisinde de Ermenilerin %48.65 ile ilk sırada Rumların ise %26.59'luk oranla ikinci sırada olduğu görülür. Kayseri'nin etnik yapısı içerisinde özellikle Ermenilerin; kuyumculuk, marangozluk, terzilik, kavaflık, halıcılık ve pastırmacılık gibi el sanatlarıyla uğraştıkları, hatta 17. yüzyıldan itibaren Batı Asya ile Avrupa arasındaki ticarete aracı konumda oldukları ifade edilmektedir (Cengiz, 2013: 84). Bu bağlamda, Ankara Vilayeti Salnamesi'ndeki kayıtlara göre Kayseri'de Ermeniler tarafından kurulan ve işletilen birçok fabrika bulunmaktaydı. Bu fabrikalar; Kalpakçıyan Fabrikası, Kundakçıyan Fabrikası, Karakaşyan Fabrikası, Tabanyan Avadis Fabrikası, Tabanyan Ohannes Fabrikası, Ağabaşyan Fabrikası ve Kökliyan Saragan Ağa Fabrikası'dır. Aynı dönemde Türklerin ise Gözübüyükzâde Fabrikası olmak üzere sadece bir fabrikası bulunmaktaydı (Akpınar, 2013: 81). Bu bağlamda, yörenin ekonomisinde etkin olan Ermenilerin bu özelliklerine istinaden tehcirden muaf tutulduğu da olmuştur. Bu kapsamda, Dâhiliye Nezareti'nden Kayseri'ye gönderilen 29 Ağustos 1915 tarihli yazıda yer alan *“yerlerinden çıkarılıp, sevk edilmekte olanlardan başka, yerlerinde kalan Ermeniler bundan sonra yerlerinden çıkarılmamalıdır. Daha önce de tebliğ edildiği gibi asker aileleriyle ihtiyaç nispetinde **sanatkâr, Protestan ve Katolik Ermeniler'in sevk edilmemesi** hükümetçe kesin olarak kararlaştırılmıştır”* şeklindeki ifadeler iktisadi hayatta etkin olan *Ermeni nüfusun* tehcirden muaf tutulmasına ilişkin eğilimi göstermektedir (Halaçoğlu, 2015: 74; Akpınar, 2013: 83). Bu kapsamda, yöredeki ticareti elinde bulunduran deneyim sahibi Gregoryan Ermenilerinin kitle halinde Müslüman olmasının Kayseri'ye önemli katkılar sağladığı ve döneminin kentleri içerisinde Kayseri'nin görülmemiş ölçüde gelişmesine yol açtığı ifade edilmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4727).

Her ne kadar bu tür eğilimler olsa da tehcirin Kayseri ekonomisinde ciddi durgunluğa neden olduğu da önemli bir gerçektir. Çünkü zanaat işleri ve dış dünya ile bağlantılar hem tehcir kapsamında gönderilen Ermeniler hem de mübadeleyle gönderilen Rumlar (Akpınar, 2013: 84; Cengiz, 2013: 84; Büyükmihçı, 2015: 33-4) tarafından sağlanıyordu. Zanaat ve ticarete tecrübeli olan gayrimüslim nüfus kenti

tamamen terk etmese de sayılarındaki azalma, kenti ekonomik anlamda olumsuz yönde etkilemiştir (Cengiz, 2013: 89). Özetle, kentteki dokumacılık, halıcılık, terzilik, pastırma ve sucuk yapımı, taş ustalığı, metal işlemeciliği (demircilik, bıçakçılık) ve bağcılık gibi faaliyetlerin Ermenilerden miras kaldığı ifade edilmektedir (Cengiz, 2013: 87-8).

4.1.2. 1923-1950 arasında uygulanan üst ölçekli ekonomi politikaları ve sanayideki gelişmeler

Cumhuriyet, sanayi açısından Osmanlı'dan yıkık bir miras devralmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından uygulanacak politikalar, 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan I. Türkiye İktisat Kongresi'nde alınmıştı (Morgil, 2002). Yeni bir devlet inşa etme süreci ve iktisadi bağımsızlığın sanayileşmeyle güçleneceğini savunan ülke yönetimi (Sevgi, 1994) ilk olarak *üç beyazlar* sloganıyla yola koyulmuştur (Boratav, 2013). Tekstil, un ve şeker ile simgeleşen *üç beyazlar* Cumhuriyet Türkiye'sinin sanayi açısından hangi düzeyde olduğunu da gözler önüne sermekteydi. Çünkü tekstil dışında olan un ve şeker bir sanayi kolu olmaktan çok tarımsal ürünlerdi (Boratav, 2013: 20).

Böyle bir ortamda devlet desteğiyle yerli ve milli bir burjuvazinin oluşturulması, hem ekonomik hem de sosyal hayat açısından fevkalade önemli görülmekteydi. Cumhuriyet'in ilk sekiz on yılı birinci liberal (Sevgi, 1994) ya da açık ekonomik koşullarının hâkim olduğu yeniden inşa dönemi (Boratav, 2013) olarak ifade edilmektedir. Bu dönem, liberal politikaların yürürlükte olduğu bir dönem kapsasa da ülkede önemli bir sermaye yoksunluğu bulunmaktaydı. Sermaye yoksunluğundan ötürü liberal politikaların uygulanması, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketler tarafından işletilmesi şeklinde gerçekleşmekteydi (Boratav, 2013). Sanayi üretiminde küçük işletmeler yerine kooperatifleşmenin devreye sokulmak istendiği, özel sektörün başarılı olamadığı alanlarda ise devlet öncülüğünde işletmelerin olması gerektiği şeklinde düzenlemeler yapılmaktaydı. Ancak bunlara rağmen kayda değer bir sanayileşme hamlesi gerçekleşmemiştir. Ekonominin liberalliği ya da dışa açıklığı hammadde ihraç edip, sınai tüketim

maddelerinin ithal edilmesi şeklindeydi (Boratav, 2013). Bu dönemin liberal politikalarının bugünkü liberal politikalarla birçok noktada ayrıldığı söylenebilir. Bu yönüyle sözde (*quasi*) liberal ya da liberalimsi şeklinde ifade edilebilecek politikalar uygulandığını söylemek abartılı olmayacaktır. Zaten bazı araştırmacılar devlet müdahalesini gerekçe göstererek söz konusu dönemi liberal dönem olarak adlandırmanın doğru olmayacağını söylemektedir (detaylı bilgi için bkz. Sevgi, 1994; Boratav, 2013).

1927 yılındaki sanayi sayımından elde edilen veriler, dış ödemeler dengesindeki açığın büyüklüğü ve sanayileşme hızının yeterli bulunmaması gibi gerekçelerle sanayileşmede yeni politikaların gündeme gelmesini sağlamış, üstüne bir de 1929'daki büyük buhran eklenince yeni politika arayışlarına ilişkin gündem giderek güçlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda Âli İktisat Meclisi tarafından ihracatın artırılması, ithalatın ise yerli üretimi etkilemeyecek şekilde gerçekleştirilmesi doğrultusunda bir rapor hazırlanmıştır (Sevgi, 1994). 1930 yılında alınan bu karar ile liberal politikalardan ithal ikamesine dayalı korumacı politikalara geçilmiştir (Sevgi, 1994). Bu yeni politika dönemi, kimi araştırmacılar tarafından 1930'dan (Sevgi, 1994) kimi araştırmacılar için ise 1933'ten (Boratav, 2013) başlatılmaktadır. Sevgi'nin (1994) aktardığına göre korumacı-devletçi sanayileşme dönemi olarak adlandırılan bu dönemi 1933'ten başlatanlar, 1923 ile 1933 arasındaki dönemi devlet kapitalizminin ortaya çıkışının hazırlık aşaması olarak görmektedir.

Dünya ekonomisinin büyük buhranla mücadele ettiği bu dönem, Türkiye ekonomisinin liberal politikaları rafa kaldırmasıyla dışa kapalı ve devlet eliyle milli bir sanayileşme denemesinin gerçekleştiği yıllar olarak ifade edilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve dönemin diğer devlet adamları, ekonomideki bu politika değişikliğini memleketin ihtiyaçlarından doğmuş bir politika değişikliği olarak ifade etmişlerdir (İnan, 1972)⁵⁷. Bu dönem ilk *sanayileşme* dönemi olarak da

⁵⁷ Bu konuda dönemin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, devletçilikle alakalı düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi sosyalist nazariyecileri (kuramcılar) tarafından ileri sürülen fikirlerden tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, bizzat Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş bir sistemdir. Türkiye'ye has Devletçilik sisteminde hususi teşebbüsler ve faaliyetlerin de esas olacağı belirtilmiştir. Ancak, bugüne kadar hususi teşebbüslerle milletin ihtiyacı olan birçok şeyin yapılamadığını, söz konusu durum göz önüne alındığında memleket iktisadiyetinin devlet eline alınmasının memleket açısından faydalı olacağı belirtilmiştir (İnan, 1972: 14). Öte yandan Ali İktisat Meclisi'nin bir raporunda devlet tarafından işletilen sınai teşebbüslerin karlı bir duruma

nitelendirilmektedir (Boratav, 2013). Öyle ki söz konusu dönemde gerçekleşen sanayileşme ilerleyen yıllarda yayınlanan Barker Raporu'nda aşırılık olarak değerlendirilmiş ve bundan vazgeçilmesi tavsiye edilmiştir (Tüzün, 1999; Tezel, 2015: 558). Boratav'ın ilk sanayileşme dönemi olarak ifade ettiği bu tarihler, hammadde tedarikçisi geri kalmış ülkeler ile sanayileşmiş ülkeler arasındaki makası iyice açan dönemdir ki söz konusu dönem 1933'teki I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda da vurgulandığı üzere Büyük Buhran'ın da olduğu yılları içermektedir. Makasın açılması ziraat ülkeleri ile sanayi ülkeleri arasındaki dış ticaret ödemeler dengesindeki açığın artmasıyla ilişkilendirilir. Bu haklılaştırmaya dayanarak ithal ikamesine dayalı sanayinin zaman kaybetmeden ve devlet eliyle gerçekleştirilmesi en önemli mevzu olarak görülmüştür (bkz. İnan, 1972, I. Beş Yıllık Sanayi Planı Umumi Kısım). Gerçekten bahsedilen politikalar meyve vermiş olacak ki sanayinin 1930-39 arası dönemdeki sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızı ortalaması; Boratav'a (2013) göre Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde görülmeyecek şekilde %10.3; Sevgi'ye (1994) göre ise %11.6 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde, o günün koşullarına göre çok önemli olan metalürji, demir-çelik, kâğıt ve kimya sanayine yönelik sanayi kollarında önemli tesisler kurulmuştur (Boratav, 2013). Sanayi yatırımlarını finanse etmek ve sanayi tesisleri kurmak için 1933 yılında Sümerbank⁵⁸; madencilik yatırımlarını finanse etmek için ise 1935 yılında Etibank kurulmuştur (Morgil, 2002). Hatta yabancı sermayeye ait tesisler devletleştirilerek yabancı özel sermaye yasaklanmıştır (Morgil, 2002). Bütün bu gelişmeler liberal dönemde artan dış ticaret açığının kapandığı ve hatta dış ticaret fazlasının verildiği dönem olarak dikkatleri çekmiştir (Boratav, 2013). Bu dönemde dikkat çekilmesi gereken husus devletçiliğin sadece sanayi sektörünü kapsamakta oluşudur (Yaşa, 1980). Devletin tekelleştiği alanların dışında özel sektöre herhangi bir kısıtlama getirilmemiş ve özel sektör devletin girmediği küçük yan kollarda devletle tamamlayıcı olacak şekilde gelişme halinde olmuştur (Yaşa, 1980; Boratav, 2013). Bu dönemde devletin ekonominin lokomotifliğini üslenmiş olması özel sermayenin dışlandığı anlamına gelmemelidir. Aksine özel sanayinin gelişmesine katkı sağlayan

geçince ve halkın ekonomik gücü yeterli bir düzeye ulaşınca özel girişimcilere devredilebileceğinden bahsedilmiştir. Aynı zamanda 1938 yılında çıkarılan iktisadi devlet teşekkülleri kanununda da devlet teşekküllerinin özel sektöre devredilebileceğine işaret edilmiştir (Yaşa, 1980: 83).

⁵⁸ 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası adı altında kurulup sonrasında Sümerbank adını almıştır (Karpaz, 2015: 174).

Teşvik-i Sanayi Kanunu 1942 yılına kadar yürürlükte kalarak özel sektörün gelişmesi ve korunması da sağlanmıştır (Sönmez, 1999: 6).

II. Dünya Savaşı'na girmeyen Türkiye, 1940-45 arası dönemi savaş ekonomisinin baskısıyla geçirmiştir. Bu dönemde Refik Saydam Hükümeti tarafından özel işletmelere geçici el koyma gibi stratejiler uygulanarak ekonomide devletin elini güçlendirecek çeşitli stratejiler uygulamaya sokulmuştur. Ardından gelen Saraçoğlu Hükümeti döneminde ise piyasadaki sıkı denetimlerin gevşetilmesi yoluna gidilmesine rağmen sanayi üretimi, tarımsal üretim ve milli hâsıla sürekli olarak düşmüştür (Sevgi, 1994; Boratav, 2013).

4.1.2.1. 1923-1950 arası dönemde Kayseri sanayisinde yaşanan gelişmeler

Geçmişten gelen birikimiyle Cumhuriyet kadrolarının dikkatini çeken Kayseri, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin önem verdiği kentlerden biri olmuştur. Kentin geçmişten gelen ticari mirası yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinin kalkınma sürecini hızlandırabilecek özellikler taşımaktaydı.

Osmanlı'dan yıkık bir miras alan Cumhuriyet kadrolarının kalkınma sürecini üç beyazlar sloganıyla başlattığı yukarıda ifade edilmişti. Kayseri ise, Cumhuriyet'in ilk yıllarında imalat sanayi, ulaştırma ve enerji gibi sektörlerde önemli işletmelere ev sahipliği yaparak *üç beyazların ötesine geçen bir sanayileşme hamlesinin* merkezi olmuştur. Bu işletmelerin önemli bir kısmı kamu iktisadi teşebbüsüdür. Bu kapsamda, sanayi alanında; Kayseri Askeri Mensucat Fabrikası⁵⁹ (1921), Kayseri Tayyare Fabrikası⁶⁰ (1926), Kayseri Bünyan Halı İpliği Fabrikası⁶¹

⁵⁹ Cumhuriyet'in hemen öncesinde kurulan bu fabrikanın enerji ihtiyacının karşılanamamış olması ve başka diğer nedenler fabrikanın 1924 yılında kapanmasına yol açmıştır (Akpınar, 2013: 155).

⁶⁰ Tayyare Fabrikası, Alman Junkers firması ortaklığıyla kurulmuş ve söz konusu ortaklık 1928 yılına kadar sürmüştür. Ancak ilerleyen yıllarda farklı dönemleri kapsamak üzere ABD, Polonya ve İngiltere gibi ülkelerin firmalarıyla ortak üretim sözleşmeleri yapılarak fabrika faaliyetlerine devam etmiştir (ayrıntılı bilgi için bkz. Akpınar, 2013: 188-200).

⁶¹ 1927 yılında çıkarılan Sanayi Teşvik Kanunu'ndan yararlanarak Ticaret Bakanlığı ortaklığıyla Kayserili tüccarlar tarafından kurulan fabrika faaliyetine bir süre devam ettikten sonra üretimindeki kaliteden kaynaklanan problemler nedeniyle atıl hale gelmiştir (Akpınar, 2013: 160). 1933'te ise

(1927-1928⁶²), Tank Tamir Fabrikası (1935), Sümerbank Bez Fabrikası⁶³ (1935), Erciyes Bez Dokuma Fabrikası (1938)⁶⁴ ulaşım alanında; Ankara-Kayseri demiryolu hattı (1927), 1930'da yapılan Kayseri-Sivas-Samsun yolu, Kayseri Ulukışla demiryolu (1933), enerji alanında; Kayseri ve Civarı Elektrik TAŞ⁶⁵ (1926), Bünyan Hidroelektrik Santrali (1927) (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983; Akpınar, 2013; Cengiz, 2013) gibi yatırımlar Kayseri'nin dönemin devletçi politikalarından önemli oranda istifade ettiğini kanıtlamaktadır. Bahsedilen kamu yatırımlarından 1927 yılında kurulan iplik fabrikası ile Sümerbank Bez Fabrikası, yeni kurulan Cumhuriyet'in *üç beyazlara* dayalı sanayileşme stratejisinin uygulama alanını göstermesi açısından önemlidir. Ancak daha da önemlisi Kayseri'ye yapılan kamu yatırımlarının *üç beyazlar* sloganının ötesine geçecek şekilde *sanayi üretimine yönelik* hamleleri de kapsamakta olmasıydı. Nitekim Tayyare Fabrikası ve Tank Tamir Fabrikası yeni kurulan Cumhuriyet'in inşası için tarımsal ürünlerin işlendiği fabrikalardan çok daha farklı anlamlar ifade etmekteydi.

Cumhuriyet'in ilk sekiz on yılında kurulan fabrikalar bu dönem içerisinde Kayseri'ye önemli miktarda devlet yatırımının gerçekleştiğini göstermektedir. Bu

dokuma ünitesinin eklenmesiyle Sümerbank'a devredilerek 1934 yılında Bünyan Yünlü Dokuma Fabrikası olarak devlet bünyesinde faaliyetine devam etmiştir (Cengiz, 2013: 126).

⁶² Fabrikanın kuruluş tarihi bazı kaynaklarda 1928 (Cengiz, 2013), bazı kaynaklarda (Akpınar, 2013: 160) ise 1927 olarak geçmektedir.

⁶³ Türkiye'nin planlı sanayileşmesi için Sovyetler Birliği'nden Prof. Orloff başkanlığında Türkiye'ye gelen teknik heyetin hazırladığı raporda üç adet mensucat fabrikası kurulması gerektiği belirtilmiştir. Raporda bu fabrikalardan birinin 32000 iğli, 900 otomatik tezgahlı ve 1700 işçi kadrolu olacak şekilde Kayseri'de açılması gerektiği belirtilmiş, bu rapora istinaden Sovyetler Birliği ile imzalanan protokol neticesinde fabrika açılmıştır (Güçlü, 2015:11). Söz konusu fabrika bugün BÜNTEKS adıyla özel sektörde faaliyetine devam etmektedir (Satoğlu, 2008: 85).

⁶⁴ Bu fabrika Kayserili müteşebbisler tarafından kurulmuştur. Söz konusu fabrika 1938 yılı Kayseri Ticaret Odası kayıtlarında fevkalade sınıfta yer almıştır (Akpınar, 2013: 168).

⁶⁵ Bu tesis 10 Haziran 1910 tarihli "Menâfi-i Umumiye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun"a istinaden imtiyaz verilen Kayserili tüccarlarca kurulmuştur. Kayseri Belediyesi de bu tesisin ortaklardan biridir. Özel sektöre aittir. Şirket tamamı yerli sermaye ile kurulan ilk enerji şirketi olmuştur (Akpınar, 2013: 174). Yap-işlet-devret modeliyle kurulan şirket, Türkiye Cumhuriyeti'nin 3 nolu anonim şirkettir (Karatepe, 2003). Tesis kuruluşunun ilk yıllarında zarar etmiştir. Ancak Sümerbank'ın kurulmasıyla şirket kâra geçmiştir (Akpınar, 2013). Cengiz (2013) ise Satoğlu'na (1998) referansla şirketin Cumhuriyet'in ilk özel şirketi olduğunu ifade etmektedir (Cengiz, 2013:126). Şirket 1929 yılında Alman ve Çekoslovak (Skoda) firmalarıyla işbirliği yapmış döneminin sektördeki en ileri teknoloji elektrikli santrali olarak bilinir (Akpınar, 2013: 175). İmtiyaz süresinin (50 yıl) sona ermesinden dolayı, 1312 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Yasasının geçici 6. Maddesi gereğince, 1 Kasım 1982 tarihinde, o güne kadar meydana getirilmiş tesisler bedelsiz olarak Türkiye Elektrik Kurumu'na devredilmiştir. Ancak şirket 4.12.1984 tarihli 3096 sayılı kanuna istinaden başvuru yaparak 1 Mart 1990 tarihinde işletme hakkını tekrar devralmıştır <http://www.kcetas.com.tr/?kanal=tarihce>, erişim: 06.03.2016.

dönem birinci liberal dönem olarak adlandırılmasına rağmen (Sevgi, 1994; Boratav, 2013) söz konusu dönemin bugünkü manada bir liberalleşme dönemi olmadığı yukarıda da vurgulanmıştı. Dolayısıyla liberal dönem olarak adlandırılrsa da sermaye birikiminden yoksunluk, kamunun yaptığı yatırımların bu dönemde ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Devlet yatırımlarının yoğun olduğu bu dönemde özel sektör eliyle kurulan Kayseri ve Civarı Elektrik T.A.Ş, Bünyan Halı İpliği Fabrikası ve 1932 yılında kurulan Değirmencilik İşletmesi ise özel sektöre ait işletmelerdi. Değirmencilik işletmesi aynı zamanda şehrin ilk modern un fabrikasıydı (Satoğlu, 1998'den aktaran Cengiz, 2013: 126).

Bu bilgilerden hareketle Cumhuriyetin ilk yıllarında Kayseri'nin sanayi yapısını ortaya koyabilecek rakamlara bakıldığında firma sayısı ve istihdam açısından şöyle bir manzara vardır: 1927 sanayi sayımına göre 6747 kişiyle çalışan sayısı açısından Türkiye'de sekizinci, İç Anadolu Bölgesi illeri içinde ise ilk sıradadır. Çalışan sayısı açısından en fazla istihdamın olduğu sektör Kayseri'nin geçmişten gelen birikiminin yansıması olarak dokuma sanayindedir. İkinci olarak tarıma dayalı sanayiler ön plana çıkarken, maden mamulleri ve makine sanayi ise istihdamın en fazla olduğu üçüncü sektördür. İşyeri sayısı açısından ise 1096 firma (Tablo 4.1) ile Türkiye'de on dokuzuncu, kendi bölgesinde ise Konya ve Ankara'dan sonra üçüncüdür (Sevgi, 1994).

Tablo 4.1: Kayseri'deki işyeri ve istihdam sayıları (1927).

Sektörler	İşyeri Sayısı	Çalışan İşçi Sayısı
Kâğıt ve Karton Sanayi	4	9
Kimya Sanayi	5	8
Maden Çıkarma Sanayi	9	151
İnşaat Sanayi	23	85
Ağaç Ürünleri Sanayi	90	161
Dokuma Sanayi	108	4.281
Maden Mamulleri ve Makine İmalat Sanayi	259	698
Tarıma Dayalı Sanayi	598	1.354
Genel Toplam	1.096	6.747

Kaynak: DİE'den (1969: 43) yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İşletme büyüklükleri açısından ise Kayseri’deki eğilim, Türkiye geneline oranla kimi kriterlere göre benzer kimi kimi kriterlere göre ise farklı eğilimler göstermektedir. Örneğin, Türkiye genelinde en fazla çalışan, tek kişilik işletmelerde görülürken bu eğilim Kayseri’de de benzer şekildedir. Ancak, Kayseri’de 100 ve üzeri çalışan işletmelerde Türkiye geneline göre daha fazla yoğunlaşmanın olduğu görülür (bkz. Tablo 4.2’deki oran satırı). Bu değer, Kayseri’de işletme büyüklüklerinin Türkiye’ye oranla görece olarak büyük olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.2: Kayseri’de çalışan sayısına göre sanayi işletmelerinin büyüklüğü ve Türkiye’deki oranı (1927).

		İşletme sayısı ve istihdam		Sanayi işletmelerininin büyüklüğüne göre çalışanların sayısı								
Sektörler		İşletme sayısı	Çalışan Sayısı	1 kişilik	1 kişilik aile efradı	2-3 kişi	4-5 kişi	6-10 kişi	11- 20 kişi	21-50 kişi	51- 100 kişi	101+
Kâğıt ve Karton Sanayi	Kayseri	4	4	3	0	0	0	1	0	0	0	0
	Türkiye	348	348	57	10	105	52	55	35	27	6	1
Kimya Sanayi	Kayseri	5	5	3	1	1	0	0	0	0	0	0
	Türkiye	697	697	188	53	259	78	65	39	12	1	2
Maden Çıkarma Sanayi	Kayseri	9	9	1	1	1	3	0	1	1	1	0
	Türkiye	556	556	119	12	86	86	101	59	42	18	33
İnşaat Sanayi	Kayseri	23	23	2	0	11	7	2	1	0	0	0
	Türkiye	2877	2877	650	187	795	723	397	92	20	11	2
Ağaç Ürünleri Sanayi	Kayseri	89	89	60	4	21	4	0	0	0	0	0
	Türkiye	7896	7906	3329	594	2621	804	348	111	70	21	8
Dokuma Sanayi	Kayseri	109	109	44	6	25	9	1	3	4	2	15
	Türkiye	9353	9353	3020	539	3335	1310	714	223	116	36	60
Maden Mamul. ve Makine İmalat Sanayi	Kayseri	259	259	140	20	80	16	2	0	0	0	1
	Türkiye	14732	14752	6104	1465	5619	1128	290	93	37	9	7
Tarıma Dayalı Sanayi	Kayseri	598	598	231	64	220	58	22	3	0	0	0
	Türkiye	28439	28429	9714	2041	10429	3462	1959	523	213	62	26
Kayseri Toplamı		1096	1096	484	96	359	97	28	8	5	3	16
Türkiye Toplamı		64898	64918	23181	4901	23249	7643	3929	1175	537	164	139
Kayseri’nin Türkiye içindeki oranı		1,7	1,7	2,1	2	1,5	1,3	0,7	0,7	0,9	1,8	11,5

Kaynak: DİE’den (1969) yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4.2'deki rakamlar ve kentte faaliyet gösteren devlet güdümündeki işletmeler, Kayseri'nin Cumhuriyet'in önemli bir kenti olduğu yorumuna hakkaniyet kazandırmaktadır. Kuşkusuz bu durumun ortaya çıkmasında Kayseri'nin geçmişten getirdiği ticari kültürünün payı büyüktür. İşte bu kültür ve onun yarattığı birikim, dönemin devlet yönetiminin dikkatini çekmiş olacak ki Cumhuriyet'in önemli yatırımları o dönem Kayseri'de gerçekleştirilmiştir. Kuşkusuz bu dönemdeki gelişmeler sadece devlet tarafından yapılmamıştır. Kayseri'de bu dönemde önemli özel sektör yatırımları da gerçekleşmiştir. Öyle ki söz konusu dönemde temelleri atılan özel sektör yatırımları ilerleyen yıllarda Türkiye'nin ilk ve ikinci 500 büyük sanayisi içinde yer almayı başaracaktır (Tablo 4.3).

Tablo 4.3: 1950 öncesinde kurulmuş ve Türkiye'nin ilk ve ikinci 500 büyük işletmesi arasına girmiş olan Kayseri firmaları ve Türkiye sıralamasına girdiği yıl.

Sıra	Kuruluş yılı	Sıralamaya girdiği ilk yıl	Firma adı	Türkiye'de I. 500'deki sıralaması
1	1949	1993	Özkoyuncu Demir Madeni LTD.ŞTİ	460

Sıra	Kuruluş yılı	Sıralamaya girdiği ilk yıl	Firma adı	Türkiye'de II. 500'deki sıralaması
1	1923	2011	Şahin-Melek Et ve Et Mamülleri Gıda San. Tic. A.Ş.	479
2	1948	2007	Gülsan Gıda San. Tic. A.Ş.	376
3	1948	2014	Meysu Gıda San. ve Tic. A.Ş.	493
4	1949	2001	Özkoyuncu Madencilik Metalurji İnşaat San. ve Tic. A.Ş.	68

Kaynak: İSO (İstanbul Sanayi Odası) verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.1.2.2. 1923-1950 arası dönemde Kayseri'de ön plana çıkan iktisadi örgütlenme yapısı

Cumhuriyet dönemiyle başlatılarak 1950 tarihine kadar getirilebilecek dönemde iktisadi örgütlenme açısından ön plana çıkan yapının 1896 yılında kurulan Kayseri Ticaret ve Sanayi Odası (KTSO) olduğu söylenebilir. Söz konusu örgütlenme, Cumhuriyet öncesi bir tarihte başlamış olsa da 1903 yılına kadar hiçbir faaliyette bulunmamıştır. Bu tarihten sonraki faaliyeti de sadece yönetim kurulunun

seçilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Öyle ki 1908 yılında Vezirhan'da bir ofis kiralanan kadar KTSO'nın herhangi bir çalışma ofisinin bile olmadığı anlaşılmaktadır. Odanın aktif bir şekilde faaliyete geçmesi Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte gerçekleşmiştir⁶⁶. Bu dönemde, sanayi açısından özellikle devlet desteğiyle gerçekleşen önemli kamu yatırımları olsa da gerek dönemin koşulları gerekse örgütlenmenin önündeki yasal engeller nedeniyle iktisadi açıdan önemli bir örgütlenmeden bahsetmek söz konusu değildir.

4.1.3. 1950-1980 arasında uygulanan üst ölçekli ekonomi politikaları ve sanayideki gelişmeler

Savaş sonrası Türkiye ekonomisindeki manzara yeniden serbestleşme ve dış pazara açılma şeklinde bir gelişme göstermiştir. Boratav'ın 1946-53 olarak ele aldığı bu dönem *dünya ekonomisiyle farklı bir eklemlenme denemesi* olarak nitelendirilmiştir (Boratav, 2013). Bu eklemlenmeyle Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonu, dış yardım arayışları gibi mevzular liberal ekonomik politikaların tekrar etkinleştiği dönem olarak belirmektedir. İkinci liberal dönem olarak adlandırılan bu yıllarda dışsal etkenler önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda, Dünya Bankası tarafından hazırlanan “Barker Raporu” devletlere çeşitli tavsiyelerde bulunmaktaydı. Rapora göre devlet, özel girişimcileri özendirmeli ve onların işini kolaylaştıracak politikaları uygulamaya koymalıdır. Özel sektörün giremeyeceği ya da girmekte istekli olmayacağı ulaşım, haberleşme ve enerji gibi daha çok altyapı yatırımlarına ise devletin yönelmesi tavsiye edilmekteydi (Sevgi, 1994; Tüzün, 1999). Nitekim özel sektörün gelişmesini özendirecek türden altyapı yatırımlarından ötürü 1950-1960 dönemindeki kamu yatırımlarında ciddi artışlar görülmüştür. Liberal ekonomiye geçiş denemelerinin olduğu söz konusu dönemde toplam yatırımlar içindeki kamu yatırımlarının payı artmış olsa da bu yatırımların özel sektörü destekleme amacıyla yapılan zorunlu yatırımlar olduğu unutulmamalıdır (Tüzün, 1999).

⁶⁶ http://www.kayserito.org.tr/tarihce_Odamiz_794_1.html; erişim: 17.01.2016

Öte yandan söz konusu dönemdeki politikalarla uyumlu olarak yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi de amaçlanıyordu. Bu bağlamda 1950 yılının Mayıs ayında çıkarılan ilk Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, yabancı sermayeye çeşitli garantiler tanımış olsa da bunun yeterli olmadığı Dünya Bankası raporlarında yer almıştır (Tüzün, 1999). Söz konusu raporda Dünya Bankası'nın tavsiyesiyle kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ise özel sektörde yerli ve yabancı sanayi işletmelerini destekleyecek bir araç olmuştur (Sevgi, 1994; Sönmez, 1999).

1950'ler sonrasındaki gelişmelere istinaden sanayinin önceki dönemlere nazaran özelleşmesi kamu kesiminin imalat sanayi içindeki payının azalmasıyla kendini göstermektedir (Tüzün, 1999). Bu dönemde, devletin sanayiye yatırımları azalmakla beraber devlet elindeki kamu iktisadi teşebbüslerinin de özel sektöre satışı söz konusu olmuştur. Dönemin iktidar partisi olan Demokrat Parti Hükümeti'nin programında da olmasına rağmen hiçbir devlet işletmesi özel sektöre doğrudan devralınamamış ve hatta fizibilite raporları hazırlanmadan popülist bir tavırla gelişigüzel olarak kamu yatırımlarına devam edilmiştir (Sevgi, 1994; Boratav, 2013). 1946-53 arasını kapsayan bu dönem, hammaddeci ihtisaslaşmaya dayalı bütünleşme eğiliminden dolayı sanayiden ziyade tarımın görece daha fazla geliştiği bir dönem olmuştur. 1955-60 döneminde ise büyüme sanayinin lehine bir gelişme göstermiştir (Boratav, 2013).

1950-1955 döneminde sanayideki yatırımlar daha çok tüketim mallarının üretimine odaklanmıştır. 1955'den sonra ise kısmen de olsa yatırım malları üretimine de yatırım yapılmıştır (Sevgi, 1994). 1950-1960 arası dönemde, serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği ve özel sektörün girişim gücüne dayalı bir kalkınma stratejisi esas alınmıştır. Bu kapsamda yabancı sermayenin de önü açılmıştır. Ancak ilki 1950'de çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun (No.5583) çeşitli sınırlayıcı özelliklere sahip olduğu gerekçesiyle beklenen ilgiyi yaratamamış olması, söz konusu kanuna getirilen eleştirilerin dikkate alındığı 1954 yılındaki 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu adıyla yeni bir kanunun çıkarılmasını sağlamıştır (Tüzün, 1999; Morgil, 2002). Son çıkan kanunla gelen yabancı firmalar, o döneme kadar ithalat yapan firmalarla işbirliğine giderek bu malların ülke içerisinde üretilmesine olanak sağlayacak montaj nitelikli fabrikaların kuruluşuna ön ayak

olmuştur. Bu bağlamda, ilk başlarda dokuma, tütün, gıda, dericilik ve seramik sanayi gibi basit teknoloji sektörlerinde görülen gelişme, yabancı ortakların sağladığı teknoloji transferi vasıtasıyla ilaç, kimya, otomotiv, elektrikli makine, ampul gibi görece daha teknoloji yoğun dayanıklı tüketim mallarına evrilmiştir (Sönmez, 1999: 8-11).

Karma ekonomik sistem, 1960’larda planlı ekonomik kalkınma dönemine geçilmesiyle beraber 1950’lerdeki gibi devam etmiştir. 27 Mayıs 1960’da gerçekleşen askeri ihtilal siyasal ve ekonomik yapının değişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Teşkilatın sanayileşmeye öncelik veren politikaları, kamu için “emredici” özel sektör için ise “yol gösterici” nitelikte olmuştur (Sevgi, 1994). Ülkedeki dayanıklı tüketim mallarına olan ihtiyacın karşılanması için ithalattan ziyade - yabancı sermayenin de katılması yoluyla - ülke içinde üretilmesi tercih edilmiştir (Boratav, 2013). Bu durum dış ticaretteki ödemeler dengesi probleminin önüne geçmeyi hedeflediği gibi ülkedeki sanayi altyapısına da katkı sağlamıştır.

Planlı dönemin bütün planlarında sanayinin büyüme hızının daha yüksek oranlarda olması öngörülmüştür. Buradaki temel amaç, sanayi üretiminin en azından iç tüketimi karşılayacak düzeye ulaştırılarak ülkenin dışa bağımlılığının azaltılmasıdır. Yapılan beş yıllık planlar ülke kalkınmasına katkı sağlasa da, sanayinin büyümesine ilişkin oranlar öngörülenin hep altında kalmıştır (Sevgi, 1994). 1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ülkenin topyekün kalkındırılması ve bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi amacıyla sanayileşmenin yurt geneline yayılması gerektiği üzerinde durulmuş ve kalkınmada öncelikli yöreler hususu, plan ve politikaların içine dâhil edilmiştir. Ancak bu politikalar da bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesinde başarılı olamamış ve Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na kadar rafa kaldırılmıştır (Sevgi, 1994).

4.1.3.1. 1950-1980 arası dönemde Kayseri sanayisinde yaşanan gelişmeler

Kayseri, 1950’li yıllara kadar olan dönemde kamu tarafından yapılan fiziki ve sosyal altyapılar ile sanayi yatırımları açısından Cumhuriyet kadrolarının önem verdiği şehirlerin başında gelmiştir. Kayseri’de sanayileşmenin başlangıcı devlet desteğinde olmuşsa da (Velzen, 1978; Mahir, 2009; Cengiz, 2013), 1970’lerde bu desteğin hissedilmeyecek derecelere indiği ifade edilmiştir (Velzen, 1978). Dolayısıyla Kayseri’nin ekonomik başarısında devlet önemli rol oynasa da sonraki yıllarda devlet desteğinden ziyade öz kaynaklara dayalı girişimciliğin ön planda olduğu görülmektedir (Keyman ve Lorasdağı-Koyuncu, 2010). Bu bakımdan Kayseri’de neoliberal dönemin dominant özelliği olan özel sermayeye dayalı girişimcilik 1980’lerden önce başlamış ve Keynesyen politikaların Kayseri’deki etkinliği 1980’ler öncesinde etkisini kaybetmiştir.

Nitekim 1950’lerden sonra Tank Tamir Fabrikası (1954) ve Kayseri Şeker Fabrikası (1955) hariç tutulursa kentin sanayisinde özel kesim payının giderek arttığı görülmektedir. Bu bağlamda, Menderes Hükümeti’nin 1950’lerde özel sektörü destekleyen politikaları neticesinde Kayseri özelinde yerel girişimciler tarafından 1954 yılında kurulan Birlik Mensucat özel sektör öncülüğünde gelişecek sanayileşmenin Kayseri’deki başlangıcı olarak ele alınabilir (Cengiz, 2013: 172).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında kurulan kamuya ait fabrikalar Kayseri’deki sermaye, bilgi ve tecrübe birikimine önemli katkılar sunmuştur. Bu birikim, 1950’lerde girişimcilikle birleşince dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları üretiminin kentteki çekirdeğini oluşturmuştur. Söz konusu birikim neticesinde kentteki işletmelerin elinde olan çeşitli tezgâh ve makinelerde (Hollanda Üniversitesi Uluslararası İşbirliği Vakfı’nın da desteğiyle) küçük değişiklikler yapılarak üretimin yapısında ve üretim tekniğinde birtakım değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu sayede işletme ölçeğinde de büyümeler yaşanmıştır. Ayrıca 1950’lerin başlarında belediyenin yaptığı sanayi bölgesi de, gelişmiş altyapısıyla sanayi üretiminde niceliksel ve niteliksel artışlara katkı sunmuştur. Böylece özel sektörün Kayseri’deki etkinliği giderek artmaya başlamıştır (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4723). Kayseri’nin bu özellikleri çeşitli ürünlerin kentle anılmasına kadar giden başarılı bir

atmosferin oluşmasına katkı sağlamıştır. Nitekim 1950-60'lı yıllarda Türkiye basınçlı (düdüklü) tencere ihtiyacının büyük bölümü Kayseri'den karşılanmaktaydı. Kuşkusuz 1950 yılından sonra uçak üretimini durduran Tayyare Fabrikası'nın hurdalarının basınçlı tencere imalatı için gerekli hammaddeyi oluşturması da basınçlı tencere imalatının Kayseri'yle anılmasını sağlayan bir başka husustu. Ayrıca buradan elde edilen hurdalar, soba üretiminde döküm yönteminin kullanılmasına da kolaylık getirmiştir. Bunlar ileride metal sanayinin gelişmesini de sağlamıştır (Somuncu, 1998, 77-8; Karatepe, 2003: 230).

Planlı dönemin başlangıcı olarak kabul edilen 1960'lar kamu için emredici özel sektör için ise yol gösterici politikaların olduğu yıllar olarak kabul edilmektedir (Sevgi, 1994). 1960'ların sonrası Kayseri'de özel sektör açısından önemli yatırımların gerçekleştiği yıllar olmuştur. Kamu girişimciliğiyle başlayan Kayseri'deki sanayileşme hem modern sanayi kültürünün temellerinin atılmasına hem de ileride özel sektöre dayalı gelişecek olan sanayileşme hamlesine hazırlık için sermaye birikiminin oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu dönemde olgunlaşmaya başlayan bilgi, sanayi kültürü ve artan sermaye birikimi 1970'li yıllarda özel sektör yatırımlarına zemin oluşturmuştur (Mahir, 2009; Cengiz, 2013).

Özellikle gıda ve dokuma sanayinde özel sektöre ait çok sayıda yeni tesis açılmıştır. 1970'li yıllar imalat sanayinin çeşitlendiği ve ölçeklerinin büyümeye başladığı yıllar olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda 1970'lerde kurulan Hema Traktör Fabrikası, Çinkur ve Taksan Takım Tezgahları Fabrikası, Hacılar Elektrik Sanayii ve Ticaret AŞ., Asya Madeni Eşya ve Emaye Fabrikası, Erciyes Boru Sanayi Tic. A.Ş., Bünsa Döküm Makine Alet Sanayi ve Tic. A.Ş., Saray Halı A.Ş. gibi fabrikalar imalat sanayinin büyümesi ve çeşitlenmesini gösteren büyük çoğunluğu özel sektöre ait yatırımları örneklendirmektedir (Yurt Ansiklopedisi, 1982-1983: 4722-6; Somuncu, 1998: 77-8; Cengiz, 2013). 1970'ler ve 1980'lere kadar yapılan bu yatırımlar Kayseri'yi; su motoru, redistör, matkap, pres makinaları, bisiklet, traktör, takım tezgahları, kablo metal boru, mekanik yayık, çamaşır makinesi, döküm makine aletleri, makine halısı, pamuk ipliği, döşemelik kadife gibi üretimlerin yapılabilirdiği bir merkez haline getirmiştir.

Kayseri’de 1950’lerden itibaren yoğunlaşan özel sektör yatırımları özel sektörü kent ekonomisinin sürükleyici aktörü haline getirmiştir. Nitekim bugün itibariyle Türkiye’nin ilk 500 ve ikinci 500 büyük sanayi işletmesi içerisindeki Kayseri firmalarının önemli bir kısmı yeni kurulmuş firmalar değildir. Söz konusu firmaların kuruluşları 1950’lerden itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır (bkz. Tablo 4.4 ve Tablo 4.5).

Tablo 4.4: 1950-1980 döneminde kurulmuş ve Türkiye’nin ilk 500 büyük işletmesi arasına girmiş olan Kayseri firmaları ve Türkiye sıralamasına girdiği yıl.

Sıra	Kuruluş yılı	Sıralamaya girdiği ilk yıl	Firma adı	Türkiye’de I. 500’deki sıralaması
1	1967	1993	Atlas Halıcılık İşletmesi A.Ş.	412
2	1953	1994	Birlik Mensucat Ticaret ve Sanayi İşletmesi A.Ş.	156
3	1968	1996	Çinkur Çinko-Kurşun Metal San. ve Tic. A.Ş.	444
4	1974	1993	Erbosan Erciyas Boru Sanayii ve Ticaret A.Ş.	376
5	1978	2014	Femaş Metal San. ve Tic. A.Ş.	491
6	1974	1994	HES Hacılar Elektrik San. ve Tic. A.Ş.	202
7	1957	1997	İstikbal Mobilya San. ve Tic. A.Ş.	421
8	1973	1993	Karsu Tekstil Sanayii ve Tic. A.Ş.	461
9	1954	1994	Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.	386
10	1972	2003	Kumtel Dayanıklı Tüketim Malları Plastik San. ve Tic. A.Ş.	389
11	-	2007	MB Şeker Nişasta San. ve Tic. A.Ş.	422
12	1953	1994	Orta Anadolu Ticaret ve Sanayi İşletmesi T.A.Ş.	66
13	1977	2014	Sersim Dayanıklı Tüketim Malları San. ve Tic. Koll. Şti. İbrahim ve Mustafa Ustaoglu (SİMFER)	487
14	1976	1993	Süntaş Sünger ve Yatak Sanayi Ticaret A.Ş. (YATAŞ)	314
15	1976	1995	YATAŞ Yatak ve Yorgan San. Tic. A.Ş.	378

Kaynak: İSO verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4.5: 1950-1980 döneminde kurulmuş ve Türkiye'nin ikinci 500 büyük işletmesi arasına girmiş olan Kayseri firmaları ve Türkiye sıralamasına girdiği yıl.

Sıra	Kuruluş yılı	Sıralamaya girdiği ilk yıl	Firma adı	Türkiye'de II. 500'deki sıralaması
1	1977	2001	Akın Plastik Boru Sanayi A.Ş.	261
2	1953	2008	Birlik Mensucat Ticaret ve Sanayi İşletmesi A.Ş.	184
3	1968	2007	Çinkom Çinko-Kurşun-Metal ve Madencilik San. Tic. A.Ş.	346
4	1974	2009	Erbosan Erciyas Boru Sanayii ve Ticaret A.Ş.	6
5	-	2006	Eren Endüstriyel Ürünler San. ve Tic. A.Ş. ⁶⁷	202
6	1978	2012	Femaş Metal San. ve Tic. A.Ş.	149
7	1976	2004	Gürkan Ofis Mobilyaları San. ve Tic. Ltd. Şti.	355
8	1957	2001	İstikbal Mobilya San. ve Tic. A.Ş.	251
9	1973	2008	Karsu Tekstil Sanayii ve Tic. A.Ş.	38
10	1975	2004	Kilim Mobilya Kanepe Sanayi ve Ticaret A.Ş.	99
11	1972	1998	Kumtel Dayanıklı Tüketim Malları Plastik San.ve Tic. A.Ş.	199
12	1976	2001	Süntaş Sünger ve Yatak San. Tic. A.Ş.	358
13	1976	2010	YATAŞ Yatak ve Yorgan San. Tic. A.Ş.	55

Kaynak: İSO verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Özel sektörün yaptığı bu yatırımlar (ki bu yatırımlar Türkiye'nin ilk ve ikinci 500 büyük firması arasında yer almışlardır) Kayseri'nin Türkiye içindeki Cumhuriyetle beraber gelen ekonomik önemini devam ettirmesini sağlamıştır. Nitekim 1964 sanayi sayımına göre Kayseri'de, on ve daha fazla işçi çalıştıran işletmelerdeki istihdam 6723 kişidir. Bu rakam Kayseri'yi Türkiye'de onuncu, kendi bölgesinde⁶⁸ ise Ankara ve Eskişehir'den sonra üçüncü sıraya yerleştirmiştir. Tesis sayısı açısından ise on ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeler esas alındığında 41 işletme ile Türkiye'de on üçüncü, kendi bölgesinde ise Ankara, Eskişehir ve Konya'dan sonra dördüncü sıradadır (Sevgi, 1994).

Tablo 4.6 ve Şekil 4.1' den de görüleceği üzere bugün Kayseri ve hatta Türkiye ekonomisi için önemli bir konumda olan söz konusu firmaların kuruluş yılları 1970'lerde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla Kayseri'nin Türkiye ekonomisindeki ağırlığı ve sermaye birikimi iki döneme ayrılabilir. İlk dönem

⁶⁷ 2006 yılında Türkiye'nin II. 500 büyük listesinde Kayseri firması olarak yer almasına karşın çeşitli internet sitelerinden elde edilen bilgilere göre söz konusu firma İstanbul kökenli bir firmadır. Kayseri Sanayi Odası'nın resmi internet sitesindeki verilere göre söz konusu firma adıyla herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

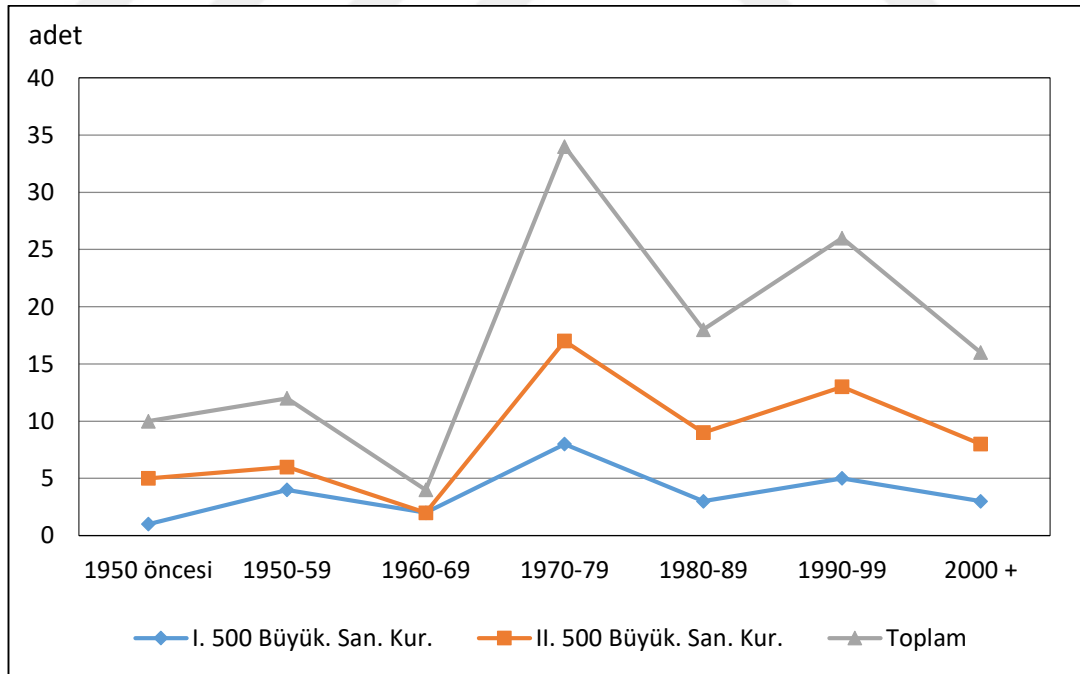
⁶⁸ Bölgedeki iller o tarih itibarıyla; Ankara, Eskişehir, Konya, Kayseri, Sivas, Çankırı, Yozgat, Niğde, Nevşehir ve Kırşehir'den oluşan on ili kapsamaktadır.

Cumhuriyet'in hemen sonrasına rastlayan ve devlet güdümündeki sanayileşmeyle temsil olabilecek dönem, ikincisi ise 1970'lerdeki özel sermayenin girişimleriyle şekillenen dönemdir (Tablo 4.6, Şekil 4.1). Öyle ki 1950'lerden sonra artmaya başlayan özel işletmeler 1966 yılında Kayseri Ticaret ve Sanayi Odası'ndan ayrılan 150 sanayicinin girişimiyle Kayseri Sanayi Odası'nın kuruluşuna da zemin hazırlamıştır⁶⁹.

Tablo 4.6: Türkiye'nin ilk ve ikinci 500 büyük sanayi kuruluşu arasında yer alan Kayseri firmalarının kuruluş tarihlerinin yoğunlaştığı yıllar

	DÖNEMLER						
	1950 öncesi	1950-59	1960-69	1970-79	1980-89	1990-99	2000 +
I. 500 Büyük San. Kur. (firma sayısı)	1	4	2	8	3	5	3
II. 500 Büyük San. Kur. (firma sayısı)	4	2	0	9	6	8	5
Toplam	5	6	2	17	9	13	8

Kaynak: İSO verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4.1: Türkiye'nin I. ve II. 500 büyük sanayi kuruluşu arasında yer alan Kayseri firmalarının kuruluş tarihlerinin yoğunlaştığı yıllar.

⁶⁹ <http://www.kayso.org.tr/sayfa/35/odamizin-tarihcesi.html>, erişim: 21.06.2016

1970'lerden itibaren kentin sanayisinde meydana gelen hareketlenme kentin mekânsal düzeninde de bir takım değişimleri gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, kentin çeperinde gelişigüzel kurulan fabrikalar, 1980'lerden sonra organize sanayi bölgesine taşınmıştır. Kentin sanayisindeki hareketlenme, büyük sanayinin yanı sıra onunla ilişkili küçük sanayi birimlerinde de artışa neden olmuştur. Bu bağlamda ilk küçük sanayi sitesi 1958 yılında hizmete giren Eski Sanayi Sitesi olmuştur. 1980'lere kadar kentteki bir diğer küçük sanayi sitesi ise 1972 yılında kurulan Yeni Sanayi Sitesi'dir. Söz konusu sanayi siteleri küçük sanayinin kentte düzenli bir gelişim göstermesini sağlamıştır (Karatepe, 2003: 231). Özel sektörün desteklenmesi anlamında 1970'lerde yapılan en büyük icraatlardan biri de 1976 yılında Kayseri Organize Sanayi'nin inşaatına başlanması olmuştur⁷⁰. Kayseri OSB, kentin çevresine müstakil olarak yerleşmiş olan büyük sanayi tesislerinin kompleks bir yapı altında faaliyetine devam etmesini sağlayacak önemli bir altyapı girişimi olmuştur.

4.1.3.2. 1950-1980 arası dönemde Kayseri'de ön plana çıkan iktisadi örgütlenme yapısı

1950-1990 arasını kapsayan döneme iktisadi örgütlenme açısından bakıldığında ise söz konusu dönemde bir hareketlilikten bahsedilebilir. Nitekim, bu dönemde iktisadi örgütlenme açısından 1952 yılında Kayseri'de ilk esnaf derneği; 1955 yılında ilk işçi derneği; 1964 yılında ise ilk işveren derneği kurulmuştur (Yücekök, 1972). Söz konusu derneklerden başka bu dönemde iktisadi örgütlenme açısından gerçekleşen en önemli olaylardan bir diğeri ve belki en önemlisi de Kayseri'deki 150 sanayicinin 1966 yılında Kayseri Ticaret ve Sanayi Odası'ndan ayrılarak Kayseri Sanayi Odası'nı kurmasıyla gerçekleşmiştir⁷¹.

Bu dönemde görülen kıpırdanma birden fazla nedene bağlanabilir. Kuşkusuz bunlardan en önemlisi, örgütlenme açısından yasal engellerin kalkmış olmasıdır. İkincisi hem devlet hem de özel sektörde çalışan işçi ve işveren sayısındaki artıştır. Öyle ki bu artış, dönemin koşulları düşünüldüğünde 1952 yılında

⁷⁰ <http://www.kayso.org.tr/sayfa/40/kayseri-osb.html>, erişim: 21.06.2016.

⁷¹ <http://www.kayso.org.tr/sayfa/35/odamizin-tarihcesi.html>, 21.06.2016.

Türk-İş'in, 1962 yılında ise TİSK'in kuruluşuyla tüzel kişiliğe kavuşmuştur. Dolayısıyla Kayseri'de ilk işçi derneğinin 1955 yılında, ilk işveren derneğinin ise 1964 yılında kurulması Türkiye bağlamında gerçekleşen gelişmelerden bağımsız değildir. Bu dönemde iktisadi örgütlenme açısından ön plana çıkan yukarıdaki gelişmeler söz konusu dönemin, iktisadi örgütlenme açısından kuluçka evresi olarak nitelendirilmesine olanak sağlamaktadır.

4.1.4. 1980-2000 arası dönemde uygulanan üst ölçekli ekonomi politikaları ve sanayideki gelişmeler

1980 sonrasında bir taraftan yerli üretim teşvik edilirken diğer taraftan dışa açılma ve ihracatın artırılması istenmiştir ki bu bağlamda 24 Ocak 1980 Kararları önemlidir (Sevgi, 1994; Sönmez, 1999). 1970'lerin sonlarında yaşanan ekonomik kriz; karma ekonomi ve planlamayı esas alan ve ithal ikamesine dayanan politikaların sorgulanarak söz konusu politikaların 24 Ocak Kararları'yla terk edilmesiyle sonuçlanmıştır (Morgil, 2002). Serbest piyasa ekonomisinin benimsendiği ve dışa açık ihracata yönelik politikaların uygulandığı bu dönem; “*sermaye çevrelerinin isteklerinin uygulamaya konulduğu*”, “*emek aleyhtarı*”, “*yeni bir işadamları grubunun palazlandığı*” ve “*sermayenin karşı saldırısı*”nın olduğu bir dönem olarak tanımlanmaktadır (Boratav, 2013). Devletin sanayi yatırımlarından çekilerek altyapı yatırımlarına yönelmesiyle (Morgil, 2002) birlikte ortaya çıkan yatırım alanındaki boşluğun özel sermaye tarafından doldurulduğu söylenebilir⁷². Çünkü bu dönemde devlet, sanayiye yatırım yapmamanın yanında mevcut tesisleri de elinden çıkarıyordu. Öte yandan serbest piyasa koşullarını canlandıracak ve özel sektörü cesaretlendirerek uygulamaları da devreye sokuyordu (Kepenek, 1999).

Özel sermayenin piyasadaki rolünün artması, yeni sınıf zenginlerin ortaya çıkışına zemin hazırladığı gibi zenginle fakir arasındaki farkın açılmasına da zemin oluşturmuyordu (Zürcher, 2011). Bu döneme ilişkin politika ve fikirlerin savunulması

⁷² Kepenek (1999: 235) kamu kesiminin sanayi yatırımlarından elini çekmesiyle oluşan boşluğun özel sektör tarafından doldurulması sonucunu vermediğini, söz konusu dönemde kamu kesimine paralel olarak özel sektörün de sanayi yatırımlarının azaldığını ifade etmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki özel sektörün yatırımları devletle paralel olarak ilk dönemde azalsa da bu tarihten itibaren özel sektörün ağırlığının arttığı tartışma götürmez bir gerçektir.

ise bu dönemde artan; oda, dernek ve vakıf gibi sivil toplum örgütlerinin kamuoyunda yerleşmesiyle sağlanmıştır (Boratav, 2013: 156). Nitekim 1988 yılı sendikal hareketlerin yükseldiği ve örgütlü işçi kazanımlarının yükseldiği tarihin başlangıcı olarak kabul edilir (Yeldan, 2012).

24 Ocak Kararları'nın uygulanmasına devam edilmesi bir sonraki kalkınma planı olan Beşinci Kalkınma Planı'nda da yer almıştır. Bu dönemde 24 Ocak Kararları'nın uygulanması açısından daha uygun bir ortam yaratılmıştır (Sevgi, 1994). 1963-1980 arasındaki dönemde sanayideki en önemli gelişme, dayanıklı tüketim malları ile ara mallarının üretimine yoğunlaşmış olmasıdır (Boratav, 2013). Beşinci kalkınma döneminde ise yatırım malları üretiminde de kıpırdanma başlamış ve yatırım mallarına yönelik üretim tüketim mallarına göre daha hızlı bir gelişme göstermiştir (Sevgi, 1994).

24 Ocak Kararları'yla liberal bir ekonomik yapıya geçme çabalarının uzun süre gerçek manasıyla uygulanamadığını belirtmek gerekir. Nitekim 24 Ocak Kararları'ndan sonraki on-onbeş yıllık dönemde bile -1990 ile 1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda- özellikle geri kalmış bölgelerde devlet öncülüğünde sanayi faaliyetlerinin devam ettirilmesi öngörülmüştür. Her ne kadar devlet öncülüğünde sanayi faaliyetleri devam etse de özel sektöre yönelik teşvik sistemleri de uygulanmıştır (Sevgi, 1994). 24 Ocak Kararları'nda devletin üretici olma vasfı aşındırılmak istense de uzunca bir müddet bunun gerçekleşmediği ve devletin piyasada etkin bir üretici olarak yer aldığı kabul edilen bir gerçektir. Devletin piyasadan çekilemeyişi veya özel sektörün büyük yatırımları beklenen ölçüde gerçekleştiremeyişi özel sermayenin sermaye birikiminden yoksun olan yapısıyla da ilişkilidir. Öyle ki KİT'lerin özelleştirilmesi esnasındaki düşük fiyatlamalar devletin açtığı boşluğu uzunca bir süre dolduramayan *özel sektöre kaynak aktarımı* şeklinde değerlendirilmektedir (Kepenek, 1999). Düşük fiyatlamalar yoluyla gerçekleştirilen kaynak aktarımı özel sektörü güçlendirme politikasının olduğu kadar devletin piyasadan üretici olarak çekilmesi sürecini hızlandırma amacını da taşımaktadır.

4.1.4.1. 1980-2000 arası dönemde Kayseri sanayisinde yaşanan gelişmeler

1980'lerden itibaren devletçiliğin aşınmaya uğraması ve neoliberal politikaların benimsenmesiyle başlayan endüstrileşme dalgası, “Anadolu Kaplanları” olarak tanımlanan Anadolu kentlerinin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Kayseri örneğinde de olduğu gibi Anadolu Kaplanı olarak ifade edilen kentlerin bazılarında endüstrileşmenin kökeni neoliberal dönem sonrasında değil Keynesyen politikaların olduğu Cumhuriyet yıllarına dayanır. Ancak 1980 sonrasına rastlayan dönem, sürecin hızlanması açısından önemli bir evre olarak kabul edilebilir (Bayırbağ, 2010). Kayseri de bu dönemde Anadolu'nun geri kalmış sıradan kentlerinden sıyrılarak dönüşmeye başlamış bir kenttir (Özoral, 2014). Ancak bu sıyrılış Kayseri'nin yeni ortaya çıkmış, kaplanlaşmış veya zenginleşmiş bir kent olarak değerlendirilmesini gerektirmez (Cengiz, 2013; Özoral, 2014).

1980 yılı Türkiye için liberal politikaların etkinliğinin artırılması açısından önemli bir tarih olarak kabul edilir. 1980'lerde Kayseri'de kurulan en önemli işletmelerden biri Aspilsan A.Ş.'dir. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın %95, Kayseri Sanayi Odası ile Kayseri Ticaret Odası'nın da %0.03'er oranlarda hissesinin bulunduğu söz konusu işletme 1981 tarihinde kurulmuştur⁷³.

1980'lerden sonra Kayseri'nin ekonomik hayatını canlandıracak önemli gelişmelerden bir diğeri ise planlı dönemin başlangıcından itibaren uygulanan ve yerel sermaye birikiminin il dışına çıkmasını engellemede işlev üstlenen organize sanayi bölgelerinin (OSB) faaliyete geçirilmesidir (Tablo 4.7). Bu bağlamda, yapımına 1976 yılında başlanan ve 1986 yılında faaliyete geçirilen Kayseri Organize Sanayi Bölgesi, kentin sanayisi açısından bu dönemde gerçekleştirilen önemli hamlelerden biri olmuştur. Sanayinin 1980'lerin ikinci yarısından itibaren OSB'ler içinde faaliyetini sürdürmesi 1980-2000 arası dönemde sanayi için atılmış en önemli hamle olarak değerlendirilebilir.

⁷³ <http://www.kayso.org.tr/sayfa/36/aspilsan.html>, erişim: 21.06.2016

Tablo 4.7: Kayseri’deki OSB’lerin ve serbest bölgenin kuruluş yılları.

Sıra	Bölgenin adı	Kuruluş yılı
1	Kayseri Organize Sanayi Bölgesi ⁷⁴	1986
2	Kayseri-İncesu Organize Sanayi Bölgesi ⁷⁵	1996
3	Kayseri Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi ⁷⁶	1998
4	Kayseri Serbest Bölgesi	1999

Kaynak: Kayseri Sanayi Odası ve OSB’lerin resmi internet sitelerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

OSB’lere kentleşme ve sanayileşme ilişkilerinin düzenlenmesi açısından ayrıcalıklı bir pozisyon verilmesinden ötürü söz konusu mekânsal birimler hem firmaların daha kolay ve ucuz üretim yapmalarına katkı sağlamakta hem de üretimin çevresel zararlarını minimize etme ve denetimi sağlama açısından yararlı olmaktadır (Özaslan ve Şeftalici, 2002: 115). Esnek üretim modeliyle beraber yatay ve dikey ilişkilere daha fazla ihtiyaç duyulması OSB’leri bu bağlamda önemli bir pozisyona taşımıştır. OSB’lerin mekânsal biraradalığı önceleyen bir mantık çerçevesinde oluşturulmuş olmaları, firmalar açısından yatay ve dikey ilişkileri kolaylaştıran bir ortam sunmuştur. OSB’lerin sunduğu bu ortam söz konusu mekânsal üniteleri sermaye sahipleri açısından önemli pozisyona taşımakla birlikte her türlü denetimin kolaylaşması açısından düzenleyici kurumlara da avantajlar sağlamıştır.

Kayseri’de ikinci organize sanayi bölgesi kurulana kadar (1996 yılına kadar), Kayseri ekonomisi tek organize bölgesiyle Türkiye’nin ilk 500 firması içinde yer alan birden çok firmaya ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan Atlas Halıcılık, Erbosan, Karsu Tekstil, Özkoyuncu Demir Madencilik ve Yataş 1993 yılında ilk defa Türkiye’nin en büyük 500 firması arasına girmiş Kayseri firmalarıdır. HES Hacılar Elektrik, HES Fibel Fiber Optik, Kayseri Şeker Fabrikası ve Orta Anadolu Ticaret ise 1994 yılında ilk defa Türkiye’nin en büyük 500 firması arasına girmiş Kayseri firmalarıdır. İşletmelerin hem kuruluş tarihlerini hem de sıralamaya girdikleri yılları gösteren Tablo 4.8 ve Tablo 4.9, 1980-2000 arası dönemde Kayseri sanayisindeki hareketliliğe ilişkin önemli bir manzara sunuyor. Bu hareketlilik üzerinden bir okuma

⁷⁴ 1. Organize Sanayi Bölgesi adıyla da anılmaktadır.

⁷⁵ Kayseri 2. Organize Sanayi Bölgesi adıyla kurulmuş daha sonra adı Kayseri-İncesu Organize Sanayi Bölgesi olarak değiştirilmiştir.

⁷⁶ 3. Organize Sanayi Bölgesi adıyla da anılmaktadır.

yapıldığında ikinci sıçramasını 1970’lerde yaşayan Kayseri’nin, üçüncü sıçramasını 1990’lı yıllardan itibaren Anadolu sermayesinin oluşumuyla birlikte gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu dönemde Türkiye’nin ilk ve ikinci 500 büyük sanayi işletmeleri arasında yer alan Kayseri firmalarının sayısında gerçekleşen önemli artışlar bu sıçramanın somut göstergesi olarak okunabilir (Tablo 4.8; Tablo 4.9).

Tablo 4.8: 1980-2000 arası dönemde kurulan veya bu dönemde Türkiye’nin ilk 500 büyük işletmesi sıralamasına giren firmalar.

Sıra	Kuruluş yılı	Sıralamaya girdiği ilk yıl	Firma adı	Türkiye’de I. 500’deki sıralaması
1	1967	1993	Atlas Halıcılık İşletmesi A.Ş.	412
2	1953	1994	Birlik Mensucat Ticaret ve Sanayi İşletmesi A.Ş.	156
3	1995	1998	Boytaş Mobilya San. ve Tic. A.Ş.	246
4	1968	1996	Çinkur Çinko-Kurşun Metal San. ve Tic. A.Ş.	444
5	1974	1993	Erbosan Erciyas Boru Sanayii ve Ticaret A.Ş.	376
6	1989	2001	Has Çelik ve Halat San. Tic. A.Ş.	360
7	1989	2014	Hasçelik Kablo San. ve Tic. A.Ş.	212
8	1974	1994	HES Hacılar Elektrik San. ve Tic. A.Ş.	202
9	1992	1998	HES Kimya San. ve Tic. A.Ş.	406
10	1990	1994	Hesfibel Fiber Optik ve Elektronik San. ve Tic. A.Ş.	294
11	1957	1997	İstikbal Mobilya San. ve Tic. A.Ş.	421
12	1973	1993	Karsu Tekstil Sanayii ve Tic. A.Ş.	461
13	1954	1994	Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.	386
14	1987	2001	Keskinkılıç Gıda San. ve Tic. A.Ş.	446
15	1992	1995	Merkez Çelik San. ve Tic. A.Ş.	346
16	1953	1994	Orta Anadolu Ticaret ve Sanayi İşletmesi T.A.Ş.	66
17	1949	1993	Özkoyuncu Demir Madeni LTD.ŞTİ	460
18	1998	2013	Saray Tarım ve Hayvancılık A.Ş.	468
19	1976	1993	Süntaş Sünger ve Yatak Sanayi Ticaret A.Ş. (YATAŞ)	314
20	1976	1995	YATAŞ Yatak ve Yorgan San. Tic. A.Ş.	378

Kaynak: İSO verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

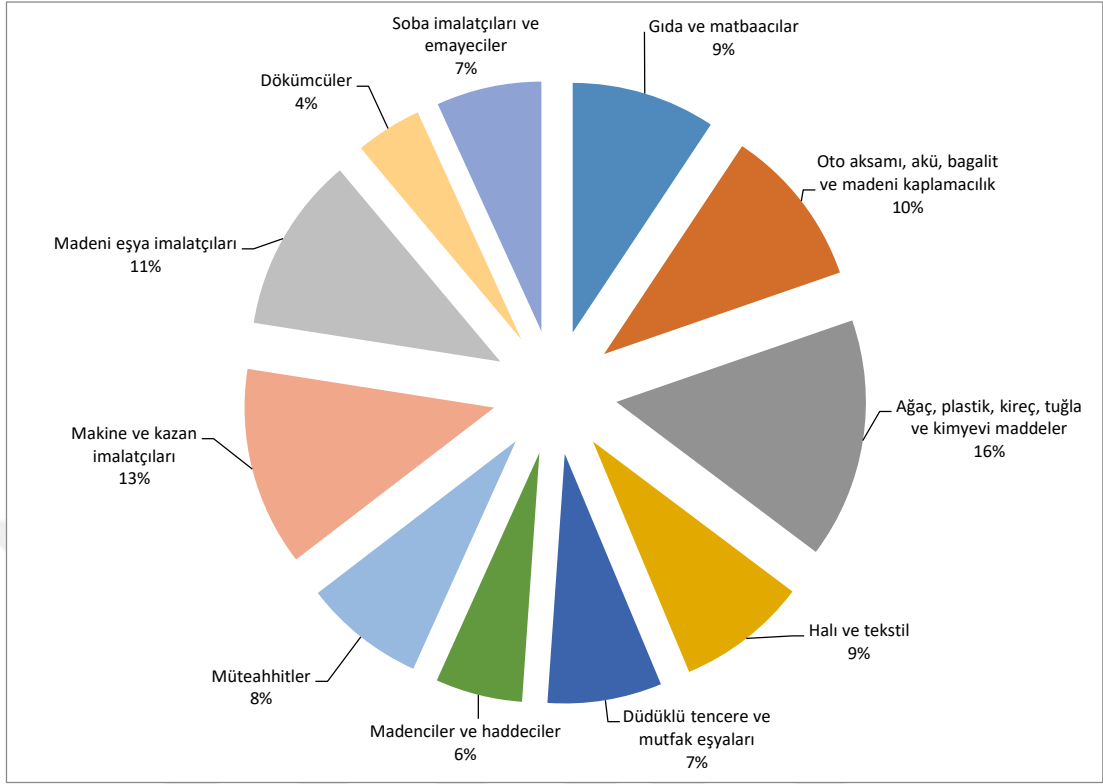
Tablo 4.9: 1980-2000 arası dönemde kurulan veya bu dönemde Türkiye'nin ikinci 500 büyük işletmesi sıralamasına giren firmalar.

Sıra	Kuruluş yılı	Sıralamaya girdiği ilk yıl	Firma adı	Türkiye'de II. 500'deki sıralaması
1	2000	2010	Başyazıcıoğlu Tekstil San. ve Tic. A.Ş.	300
2	1997	2009	Beşler Tekstil San. ve Tic. A.Ş.	490
3	1998	2001	Ceha Büro Mobilyaları Ltd. Şti.	427
4	1989	2007	Coreal Alüminyum Kablo San. ve Tic. A.Ş.	223
5	1988	2000	Elbak Elektrolitik Bakır San. ve Tic. A.Ş. ⁷⁷	120
6	1989	1997	Has Çelik ve Halat San. Tic A.Ş.	175
7	1990	1997	Hesfibel Fiber Optik ve Elektronik San ve Tic. A.Ş.	104
8	1997	2005	His Tekstil San. ve Tic. Ltd. Şti.	489
9	1991	2000	İpek Kanepe Mobilya İml. İth. İhr. San. ve Tic. A.Ş.	77
10	1988	2007	Kayseri Elektrik Üretim San. ve Tic. A.Ş.	356
11	1987	1997	Keskinkılıç Gıda San. ve Tic.A.Ş.	139
12	1972	1998	Kumtel Dayanıklı Tüketim Malları Plastik San.ve Tic. A.Ş.	199
13	1995	2010	Milkay Teknik Tekstil Sanayi A.Ş.	276
14	1993	2007	Mondi Yatak Yorgan Sanayi ve Ticaret A.Ş.	352
15	1998	2011	Saray Tarım ve Hayvancılık A.Ş.	426
16	1981	2000	Saygın Tekstil Tic. ve San.A.Ş.	264
17	1986	2005	Selenteks Tekstil San. Tic. A.Ş.	322

Kaynak: İSO verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kayseri'de tek organize sanayi bölgesinin olduğu 1995 yılında, sanayi odasına kayıtlı 675 firmanın olduğu görülür (Öztürk, 1997: 122). Bu firmaların sektörel dağılımına bakıldığında ağaç, plastik, kireç, tuğla ve kimyevi maddeler üretiminde faaliyet gösteren firmalar ilk sırada yer alırken, makine ve kazan imalatçıları ikinci sırada, madeni eşya imalatçıları ise üçüncü sırada yer alır (Şekil 4.2).

⁷⁷ 2003 yılında Türkiye'nin II. 500 büyük listesinde Kayseri firması olarak yer almasına karşın çeşitli internet sitelerinden elde edilen bilgilere göre söz konusu firma İstanbul kökenli bir firmadır. Kayseri Sanayi Odası'nın resmi internet sitesindeki verilere göre söz konusu firma adıyla herhangi bir kayıt da bulunmamaktadır.

Şekil 4.2: Kayseri Sanayi Odası'na kayıtlı firmaların sektörel dağılımı (1995).
Kaynak: Öztürk'ten (1997: 122) yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kayseri-İncesu OSB ise Kayseri OSB'nin 1986'da faaliyete geçmesinden on yıl sonra Kayseri 2. Organize Sanayi Bölgesi adıyla 1996 yılında kurulmuş ancak adı daha sonra Kayseri-İncesu OSB olarak değiştirilmiştir. Kayseri-Adana Karayolu'nun 36. km'sinde 740 hektar üzerine kurulu olan Kayseri-İncesu OSB, İncesu Belediyesi sınırları içerisinde yer alır.

Kayseri'deki üretimin bir başka merkezi ise 1998 yılında kentin doğusundaki Kayseri-Malatya yolu üzerinde kurulan Mimar Sinan OSB'dir. Kent merkezine 12 km uzaklıkta bulunan ve Mimar Sinan OSB, 742 hektar bir alana sahiptir⁷⁸.

⁷⁸ <http://www.kayso.org.tr/sayfa/41/mimarsinan-osb.html>, erişim: 20.06.2016.

Yukarıda bahsi geçen üç OSB'ye ek olarak 1999 yılında faaliyete geçen Kayseri Serbest Bölgesi⁷⁹ de 1980-2000 arasını kapsayan dönemde Kayseri sanayisi için atılmış önemli bir adımdır. Söz konusu serbest bölge, Türkiye'nin en geniş (6.905.000m²) serbest bölgesidir. Aynı zamanda 9.50\$/m²'lik arsa satış fiyatı ile yatırım yapmaya da en uygun bölgedir.

4.1.4.2. 1980-2000 arası dönemde Kayseri'deki iktisadi örgütlenme yapısı

Kayseri'de 1990-2000 arasını kapsayan dönemde gerçekleşen iktisadi örgütlenmenin kökeninde üretim yapısındaki değişim ve Anadolu'ya yayılan üretim faaliyetlerinin etkisi görülür. Gerçekten de Fordist üretim yapısından post-Fordist üretim yapısına geçiş, Anadolu'daki yeni sermaye mekânlarında iktisadi örgütlenme açısından da bir hareketlenmeye yol açmıştır. Nitekim özel sermaye birikimiyle ilişkili olarak 1970'lerde başlayan gönüllülük esasına dayalı girişimci derneği kurma faaliyeti, 1990'lardan itibaren çeşitlenmeye ve sayıca artmaya başlamıştır. Bu tür organizasyonel yapılar sadece sayıca artmamış, İstanbul dışında Anadolu'nun farklı bölgelerinde de görünür olmaya başlamışlardır. Bu bağlamda bazı girişimci dernekleri sadece belli bir bölgede faaliyet gösterirken, bazıları bölgelerini çeşitlendirmiştir. Bu çeşitlilik bağlamında 1990 yılında TÜSİAD'a alternatif oluşturacak şekilde kurulan MÜSİAD önemlidir. Öyle ki MÜSİAD, sadece İstanbul sermayesi olarak anılan TÜSİAD'ın Anadolu'da yarattığı boşluğu doldurma hedefine yönelik hamleler gerçekleştiriyordu. Nitekim Anadolu sermayesinin yükselişe geçmesinden de destek alan bu hareketlilik MÜSİAD'ın ilk şubesini 1991 yılında Kayseri'de açmasıyla eylemselliğe kavuşmuş oluyordu. MÜSİAD'ın ilk şubesini Kayseri'de açmasıyla başlayan Anadolu sanayicilere ulaşma projesi, TÜSİAD'ın da Anadolu sermayesine ulaşmasını tetikleyici bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda TÜSİAD öncülüğünde gelişen Anadolu'daki SİAD hareketi, Anadolu'ya açılmak için atılmış karşı hamleydi. TÜSİAD öncülüğünde gelişen SİAD hareketi, bu

⁷⁹ Serbest bölgeler 1985 yılında çıkarılan 3218 sayılı kanunla kurulmaya başlamışlardır. Amacı, ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmektir (Resmi Gazete: Tarih: 15.06.1985, Sayı: 18785).

vesileyle İstanbul sermayesi olarak anılan TÜSİAD'ın Anadolu sermayesiyle buluşmasını sağlamış oluyordu. Bu açılım, ana sanayi-yan sanayi ikiliğinde piyasanın TÜSİAD lehine kontrol altında tutulmasına da imkân tanıyordu (Tuna, 2009). Kuşkusuz SİAD hareketi TÜSİAD'ın yanı sıra MÜSİAD haricindeki çeşitli muhafazakâr grupların yapılanmasına da uygun bir zemin yaratmıştır.

1980-2000 arasını kapsayan dönemde iktisadi örgütlenme açısından Türkiye'de yaşanan hareketlilik MÜSİAD'ın ilk şubesini açmasıyla Kayseri'ye yansımış oluyordu. MÜSİAD'ın yanı sıra SİAD hareketinin yansımaları da Kayseri'de görülmüştür. Bu kapsamda bahsedilen dönem içerisinde 1993 yılında GESİAD, 1994 yılında ise KAYSİAD kurulmuştur. SİAD hareketi kapsamında kurulan her iki dernek 2000'li yıllardan sonra TÜRKONFED ve TUSKON çatısı altında yer alacaktır. Dolayısıyla özellikle belirtmek gerekir ki 1990'lı yıllar bugün itibariyle Türkiye ekonomisinde etkinliği olan girişimci derneklerinin hem Kayseri'de hem de Türkiye'de temellerinin atıldığı dönemdir.

4.1.5. 2000 sonrası dönemde uygulanan üst ölçekli ekonomi politikaları ve sanayideki gelişmeler

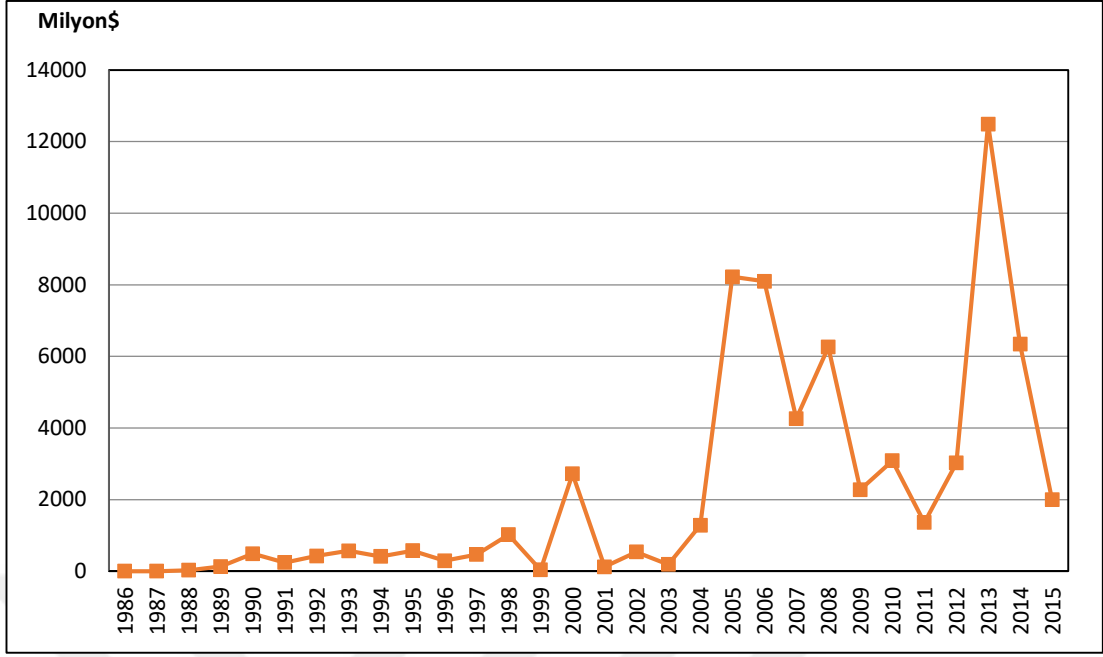
1970'lerde Keynesçi politikaların ekonomik krizlere cevap verememesi neticesinde yaşanan politika değişikliğiyle neoliberal politikalar devreye sokulmuştur. Söz konusu politikalar devletin piyasadaki varlığının küçültülmesine dayanıyordu. Bu bağlamda Washington Mutakabâtı adı altındaki bir dizi politikayla devletin piyasadan çekilmesi ve özelleştirme uygulamalarıyla varlığını küçültmesi tavsiye ediliyordu. İşte böyle bir dönemde dünyadan bağımsız hareket etmeyen Türkiye, 1980'lerden başlamak koşuluyla özelleştirme politikalarını uygulama yönünde bir eğilim göstermiştir. Ancak gerek KİT'lerde çalışan işçilerin tepkisiyle alakalı popülist politikalardan gerekse de siyasilerin gerektiğinde arpalık olarak kullanabilecekleri bu kurumları gözden çıkarmak istememesinden dolayı özelleştirme politikalarının uygulamadaki etkinliği sınırlı boyutta kalmıştır (Pamuk, 2014). Üstüne bir de 1990'ların inişli çıkışlı dönemleri eklenince özelleştirme politikalarının uygulama alanı sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir. Bu dönemde ortanın hem sağında hem de solundaki oluşan bölünmüş yapılar nedeniyle hükümetlerin sık

sık değişmesi de özelleştirmedeki sınırlı ilerlemenin kaynağı olarak gösterilebilir. Söz konusu yıllarda gerçekleşen ekonomik krizler, Uluslararası para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası kurumlarla olan etkileşimi üst seviyeye çıkarmıştır. Zaten krizden çıkış için Washington Mutabakatı'yla önerilen reçeteler IMF ve DB gibi uluslararası kurumlar aracılığıyla muhataplarına ulaştırılıyordu. IMF ve DB, krizin açılması için bir taraftan özelleştirme politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasını önerirken öte yandan siyasal iktidarlardan bağımsız düzenleyici üst kurulların⁸⁰ kurulması tavsiye ediliyordu (Pamuk, 2014). Öyle ki 2000 yılında özelleştirme gelirlerinde görülen hareketlilik buradan kaynaklanır (bkz. şekil 4.3).

Bütün bu gelişmeler, 1990'lı yılların hem sağ hem de sol cenahta yer alan siyasi partilerini oldukça yıpratmıştı. 1990'larda Refah Partisi içinde siyaset yapan kadroların 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurmasıyla yeni bir siyasi oluşum Türk siyasetine katılmış oluyordu. 1990'lı yıllardaki ekonomik krizlerin faturası o dönem parlamentoda bulunan siyasi partilere kesilmiş ve geçmiş dönem parlamentoda bulunan hiçbir parti 2002 seçimleriyle oluşan parlamentoda yer alamamıştı. Kuşkusuz bir önceki on yılına damgasını vuran ancak yıpranmış bir şekilde 2002 yılındaki seçimlere katılan partilerin bu yıpranmışlığını fırsata eviren AKP, uzun yıllar tek başına iktidarda bulunacağı yıllara da adım atmış oluyordu.

AKP'nin iktidara gelmesiyle uzun sürece bir tek partili hükümet dönemi başlamış oluyordu. Söz konusu siyasi iktidar özel sektör yanlısı politikalarıyla hem İstanbul'daki büyük sermayenin hem de Anadolu'daki yeni sanayi odaklarındaki sanayicilerin desteğini aldı. Neoliberal politikaları hızla gerçekleştirmek isteyen ve özelleştirmeden gelir sağlamayı birinci hedef olarak seçen bu hükümet, özelleştirmelerin önündeki hukuki engelleri kaldırdığı gibi tek başına iktidar olmanın sağladığı imkânla 1980'lerden itibaren özelleştirmelerin etkin bir biçimde yürütülemede gerekçesi olarak gösterilen siyasi engelleri de aşmış oluyordu (Pamuk, 2014).

⁸⁰ Üst kurullara ilişkin ayrıntılı bilgi için Bayramoğlu 2014'e bakılabilir.

Şekil 4.3: Türkiye’de özelleştirme gelirleri (1986-2015).

Kaynak: Doğan, 2016.

Buradan hareketle 2000’li yıllardan itibaren ekonomi politikaları özel sektörün geliştirilmesi ve devletin piyasadaki üretici rolünün küçültülmesine yönelik özelleştirme politikaları üzerine temellendiriliyordu. Gerçekten de devletin üretim açısından piyasadaki etkinliğine ilişkin resme bakıldığında 1980’lerde başlayan sürecin ancak yirmi yıl geçtikten sonra 2000 yılında küçük bir ivme kazandığı, 2005 yılındaki AKP iktidarında önemli bir sıçrama yaptığı 2013 yılında ise zirve noktasına ulaştığı görülmektedir (Şekil 4.3). Bu rakamlara rağmen devletin piyasadaki rolünün tam manasıyla üreten pozisyonundan düzenleyen ve denetleyen pozisyona geçtiği söylenemez. Dolayısıyla 1980’lerden sonra daha fazla gündeme gelen kamunun piyasadan elini çekmesi söylemi tamamlanmış bir süreç değildir. Bazı araştırmacılar bu süreci “etkinlik amacıyla özelleştirme” veya “kamu açıklarını kapatma amacıyla özelleştirme” şeklinde ele almakla beraber etkinlik amacıyla özelleştirme eğiliminin *kamu açıklarını kapatma* şekline evrildiğini ifade etmektedirler (Yeldan, 2012; Boratav, 2013). Karataş ve Öniş’in (1994) de vurguladığı üzere özelleştirme gelirlerinin kamu açıklarını kapatmaktan ziyade yatırımların finansmanı, iç ve dış

borç stokunun azaltılması ve yeni istihdam olanakları yaratılması şeklinde kalıcı etki bırakacak alanlarda kullanılması gerekir⁸¹.

4.1.5.1. 2000 sonrası dönemde Kayseri sanayisinde yaşanan gelişmeler

Bu araştırma, Kayseri'deki sanayinin yapısından ziyade kurumsal ortamına odaklandığından Kayseri sanayisine ilişkin verilecek 2000 sonrasına ilişkin bilgiler de önceki bölümlerde olduğu gibi Kayseri'deki sanayinin mevcut durumunun genel hatlarıyla betimlenmesi şeklinde aktarılacaktır. Bu betimleme, araştırma alanına ilişkin genel bir fikrin oluşturulması açısından önemlidir. 20. yüzyılın sonu 21. yüzyılın başından itibaren tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'deki eğilim de özelleştirme politikaların etkinleştirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye için 2000 sonrasının ön plana çıkan ekonomi politikası özelleştirme şeklinde gerçekleşmiştir. Bu çerçevede sanayideki yapıya geçmeden önce, 2000 sonrasının ön plana çıkan politikası olarak özelleştirme uygulamalarının Kayseri'ye yansımalarına bakmak gerekir. Bu bağlamda, özelleştirme uygulamaları, kamuya ait çeşitli kurumların Maliye Bakanlığı gibi yine kamuya ait kurumlara devredilmesi şeklinde gerçekleştirildiği gibi TAKSAN Takım Tezgazları A.Ş, Eryağ Erciyes Yağ A.Ş. ve Kayseri Cıvırı Elektrik T.A.Ş gibi kamuya ait şirketlerdeki hisselerin blok satış yöntemiyle tamamen özel sektöre devredilmesi şeklinde de gerçekleştirilmiştir. Satışı gerçekleştirilen şirketler arasında 1935 yılında Kayserili tüccarlara verilen imtiyazla kurulan Kayseri ve Cıvırı Elektrik A.Ş ile 1975 yılında KİT olarak kurulan TAKSAN Takım Tezgahları A.Ş da bulunur. Kayseri Şeker Fabrikası'ndaki %10'luk kamu hissesinin özelleştirmesi ise yürütme aşamasındadır (Tablo 4.10).

⁸¹ Örneğin Singapur'daki özelleştirmeler verimsiz ve karlılık oranı düşük olan işletmelerin özelleştirilmesi şeklinde gerçekleşmemiştir. Özelleştirmelerin amacı olarak, devlet güdümlü ekonomik gelişme stratejisinin sınırlarına ulaşılmış olmak gösterilir. Özelleştirmeler yoluyla elde edilen kaynaklar ise biyoteknoloji ve benzeri yüksek teknoloji alanlara yönlendirilmiştir (Karataş ve Öniş, 1994: 76-7).

Tablo 4.10: Kayseri’de 2000 sonrasında özelleştirmesi tamamlanan ve devam eden kuruluşlar.

Özeleleştirilen Şirket ve Kuruluşlar					
Özeleştirilen Şirketler	Satış tarihi	Satılan pay (%)	Satış bedeli (\$)	Satın Alan	Özeleştirme yöntemi
SÜMER Kayseri İşl.13 Taş.	2002		53.721.858	Maliye Bakanlığı	Kamu kurumuna bedelli devir
TAKSAN Takım Tezg.A.Ş.	2003	100	10.000.000	Hesfibel Fiber Optik A.Ş.	Blok hisse satışı
Eryağ Erciyes Yağ. A.Ş.	2003	39	455.000	Abdullah Keskinçiliç	Blok hisse satışı
Bayındırlık Erciyes Sosyal Tes.	2005		232.000	Aksa Ankara Makina A.Ş.	Taşınmaz satışı
DSİ - Erciyes Sosyal Tesisleri	2005		469.000	Aksa Ankara Makina A.Ş.	Taşınmaz satışı
Karayolları Erciyes Sosyal Tes.	2005		306.000	Aksa Ankara Makina A.Ş.	Taşınmaz satışı
EÜAŞ - Bünyan, Ç.p.z.HES	2011		69.700.000	Kayseri ve Civarı En.A.Ş.	İşletme ve tesis satış/devir uygulaması
Kayseri Civ. El. T.A.Ş.	2012	20	16.050.000	Yonca Enerji A.Ş.	Blok hisse satışı
Özeleştirme Yürütölmekte Olan Şirket ve Kuruluşlar					
Kuruluş adı			Satışı gerçekleştirilecek kamu payı (%)		
Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş.			10		

Kaynak: Doğan, 2016.

1980-2000 arasını kapsayan dönemin ön plana çıkan üst ölçekli politikası olarak özelleştirme uygulamalarının Kayseri’deki yansımalarına yukarıda değinildikten sonra Kayseri’deki mevcut durumu betimlemek açısından istihdam edilen sigortalı sayısına göre işletme büyüklüklerine ve bu işletmelerin Türkiye içindeki yüzdesine bakmak yararlı olacaktır. Bu bağlamda, 2010-2015 arası dönemde, Türkiye genelinde olduğu gibi Kayseri’de de tek kişilik işletmelerin sayısının en fazla olduğu görülür. En az işletme ise 750 ve üzeri istihdam sağlayan işletmelerde görülür. Ancak yıllar itibariyle bakıldığında Kayseri’de oransal olarak en büyük artış 1000 ve üzeri istihdam sağlayan işletmelerde görölmüştür. Nitekim 2010 ile 2015 arasında bir kıyaslama yapıldığında bu sayının 5’ten 10 işletmeye

çıktığı görülür. 1000 kişiden fazla istihdam sağlayan Türkiye genelindeki işletmelerin 2015 yılı itibarıyla %2.6'sı Kayseri'de bulunur. Bu oran Kayseri'deki işletme büyüklüklerinin diğer işletme büyüklüklerine göre Türkiye ortalamasından yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Tablo 4.11). Hatırlanacağı üzere 1927 yılı verilerinde de Kayseri'deki işletme büyüklüklerinin yüksek olduğu belirtilmişti. Nitekim, 1927 yılı için 100 ve üzeri işçi çalıştıran işletmelerin Türkiye içindeki oranı %11.5 ile ilk sıradaydı (bkz. Tablo 4.2).

Tablo 4.11: Kayseri'de işyerinde çalıştırılan sigortalı sayısına göre işletme büyüklüğü ve işletme büyüklüklerinin Türkiye içindeki oranı (2010-2015).

Çalışan sayısı	1 kişi	2-3 kişi	4-6 kişi	7-9 kişi	10-19 kişi	20-29 kişi	30-49 kişi	50-99 kişi	100-249 kişi	250 - 499 kişi	500 - 749 kişi	750 - 999 kişi	1000 + kişi	Toplam	
	Yıllar														
2010	Kays	9280	5456	3.001	1352	1361	507	417	240	121	31	13	5	5	21789
	TR	485687	363992	199119	88005	103188	33230	27182	13956	8311	2173	497	189	220	1325749
	%'si	1,9	1,5	1,5	1,5	1,3	1,5	1,5	1,7	1,5	1,4	2,6	2,6	2,3	1,6
2011	Kays	9507	5981	3316	1540	1598	585	488	239	139	35	15	4	6	23453
	TR	513454	393195	220101	97990	115861	37188	30366	15482	8946	2304	561	201	230	1435879
	%'si	1,9	1,5	1,5	1,6	1,4	1,6	1,6	1,5	1,6	1,5	2,7	2,0	2,6	1,6
2012	Kays	9952	6331	3720	1637	1704	607	503	273	162	32	11	6	6	24944
	TR	547224	419980	237674	105257	124793	40372	32620	16881	9603	2489	623	211	279	1538006
	%'si	1,8	1,5	1,6	1,6	1,4	1,5	1,5	1,6	1,7	1,3	1,8	2,8	2,2	1,6
2013	Kays	10721	6811	3885	1767	1906	662	544	270	163	39	16	6	6	26796
	TR	568166	442888	254179	112691	126086	41637	34095	17587	10127	2663	654	229	290	1611292
	%'si	1,9	1,5	1,5	1,6	1,5	1,6	1,6	1,5	1,6	1,5	2,4	2,6	2,1	1,7
2014	Kays	11390	6951	4119	1897	2071	715	558	313	160	36	13	6	8	28237
	TR	590212	456160	268256	119634	133752	43700	34572	18753	10759	2913	692	259	328	1679990
	%'si	1,9	1,5	1,5	1,6	1,5	1,6	1,6	1,7	1,5	1,2	1,9	2,3	2,4	1,7
2015	Kays	11899	7321	4332	1933	2026	712	563	329	160	42	14	5	10	29346
	TR	608258	477133	279106	121774	138751	44577	34578	19911	11469	3146	794	300	390	1740187
	%'si	2,0	1,5	1,6	1,6	1,5	1,6	1,6	1,7	1,4	1,3	1,8	1,7	2,6	1,7

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4.12: Kayseri’de işletme büyüklüğünün yıllara göre değişimi (2010-2015).

Çalışan sigortalı sayısına göre işletme büyüklüğü							
Yıllar	1 kişi	2-9 kişi	10-49 kişi	50-249 kişi	250-499 kişi	500-999 kişi	1000 + kişi
2010	9280	9809	2285	361	31	18	5
2011	9507	10837	2671	378	35	19	6
2012	9952	11688	2814	435	32	17	6
2013	10721	12463	3112	433	39	22	6
2014	11390	12967	3344	473	36	19	8
2015	11899	13586	3301	489	42	19	10
2010-2015							
değişimi (%)	28,2	38,5	44,5	35,5	35,5	5,6	100,0

Kaynak: SGK verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4.12’den de görüleceği üzere işletme büyüklüklerinin yıllar itibariyle büyüme eğilimi oransal olarak en fazla 1000 ve üzerinde istihdam sağlayan işletmelerdeki %100 artışla gerçekleşmiştir. Artışın oransal olarak en fazla gerçekleştiği ikinci işletme büyüklüğü ise %44.5 ile 10-49 arası kişi çalıştıran işletmelerde görülmüştür.

Faaliyet gruplarına göre sadece imalat sanayindeki işyeri ve sigortalı sayısına göre istihdam rakamlarına bakılacak olursa Kayseri sanayisi biraz daha detaylandırılmış olacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki bu rakamlar ileride ele alınacağı gibi OSB’lere veya Kayseri merkezdeki verileri değil Kayseri il sınırları içerisindeki verileri kapsamaktadır⁸². Rakamlar incelendiğinde 2015 yılı itibariyle en fazla istihdam ve işyeri sayısının mobilya imalatı sektörüne ait olduğu görülür. 2010 yılı rakamlarına bakıldığında ise istihdam açısından fabrikasyon metal ürünleri imalatının (makina ve teçhizat hariç) ilk sırada, mobilya imalatının ikinci sırada, tekstil ürünleri imalatının ise üçüncü sırada yer aldığı görülür. İşyeri sayısı açısından ise 2010 yılında ilk sırada mobilya imalatının, ikinci sırada gıda ürünleri imalatının üçüncü sırada ise fabrikasyon metal ürünleri imalatına (makina ve teçhizat hariç) ilişkin faaliyet kolunun yer aldığı görülür. 2015 rakamlarına göre hem işyeri hem de sigortalı sayısına göre ilk sırada yer alan mobilya imalatının 2010 yılında işyeri sayısı açısından ilk sırada olmasına rağmen istihdam açısından fabrikasyon metal ürünleri imalatının (makine ve teçhizat hariç) gerisinde olduğu görülür (Tablo 4.13).

⁸² Araştırmadaki SGK verileri, Türkiye İBBS (NUTS) düzey 3 ölçeğindeki Kayseri verisini içermektedir.

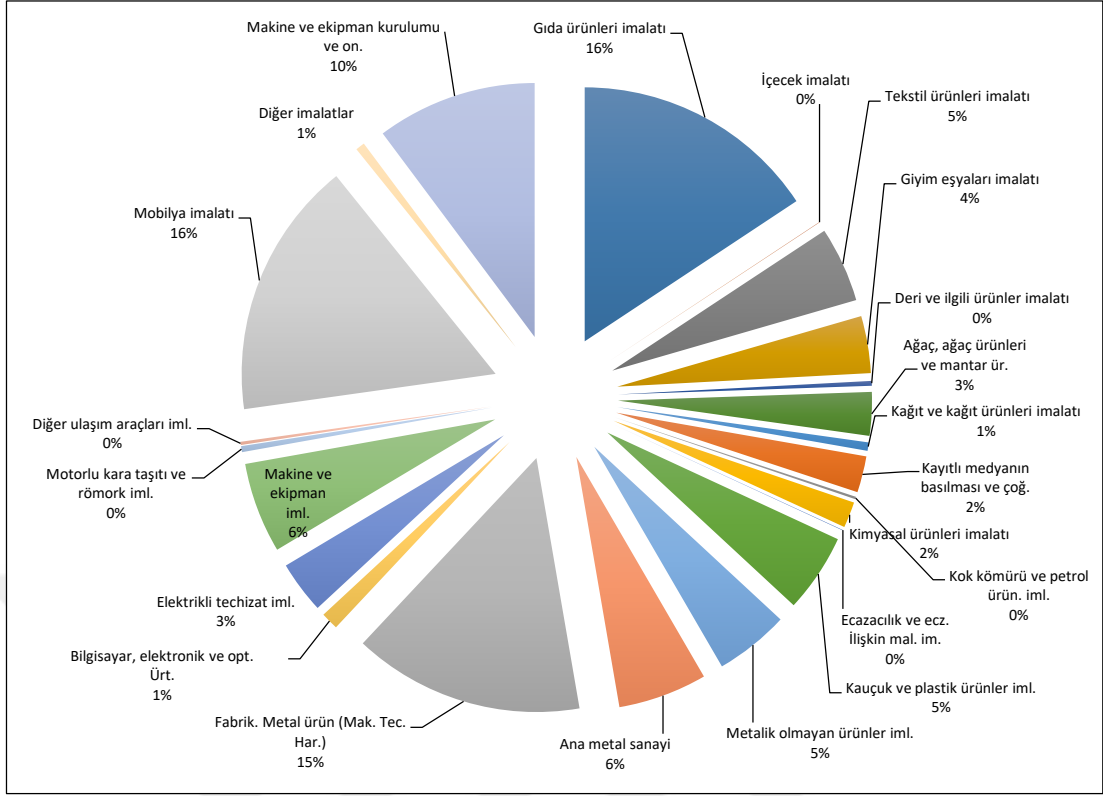
Tablo 4.13'deki resmi verilere göre, Kayseri'de 2010-2015 döneminde sigortalı sayısına göre istihdam açısından en fazla büyüyen ilk beş sektör sırasıyla; içecek imalatı (%1500), deri ve ilgili ürünler imalatı (%616), diğer imalatlar (%572), diğer ulaşım araçları imalatı (%288) ve motorlu kara taşıtı ve römork imalatında görülmüştür. Aynı dönemde sigortalı sayısı açısından en fazla daralmanın yaşandığı faaliyet kolları ise %52'lik küçülme ile bilgisayar, elektronik ve optik ürünlerin imalatında; %47'lik küçülme ile kimyasal ürünleri imalatında gerçekleşmiştir. Sigortalı çalışan sayısı açısından küçülmenin yaşandığı sektörlerin görece teknoloji düzeyi yüksek faaliyet kollarında gerçekleşmesi dikkat çekicidir.

2010-2015 dönemindeki büyümenin oransal açıdan en fazla olduğu faaliyet alanı işyeri sayısı açısından da içecek imalatında (%300) gerçekleşmiştir. İşyeri sayısı açısından ikinci olarak en fazla büyümenin gerçekleştiği faaliyet alanı ise eczacılık ve ecz. ilişkin malların imalatında (%200) gözlenmiştir. Aynı dönemde işyeri sayısı açısından küçülmenin yaşandığı sektörler ise %46'luk oran ile makine ve ekipmanları imalatında, %44'lük oran ile ana metal sanayinde, %34'lük bir oranla ise bilgisayar, elektronik ve optik ürünlerin imalatında gözlenmiştir (Tablo 4.13; Şekil 4.4; Şekil 4.5).

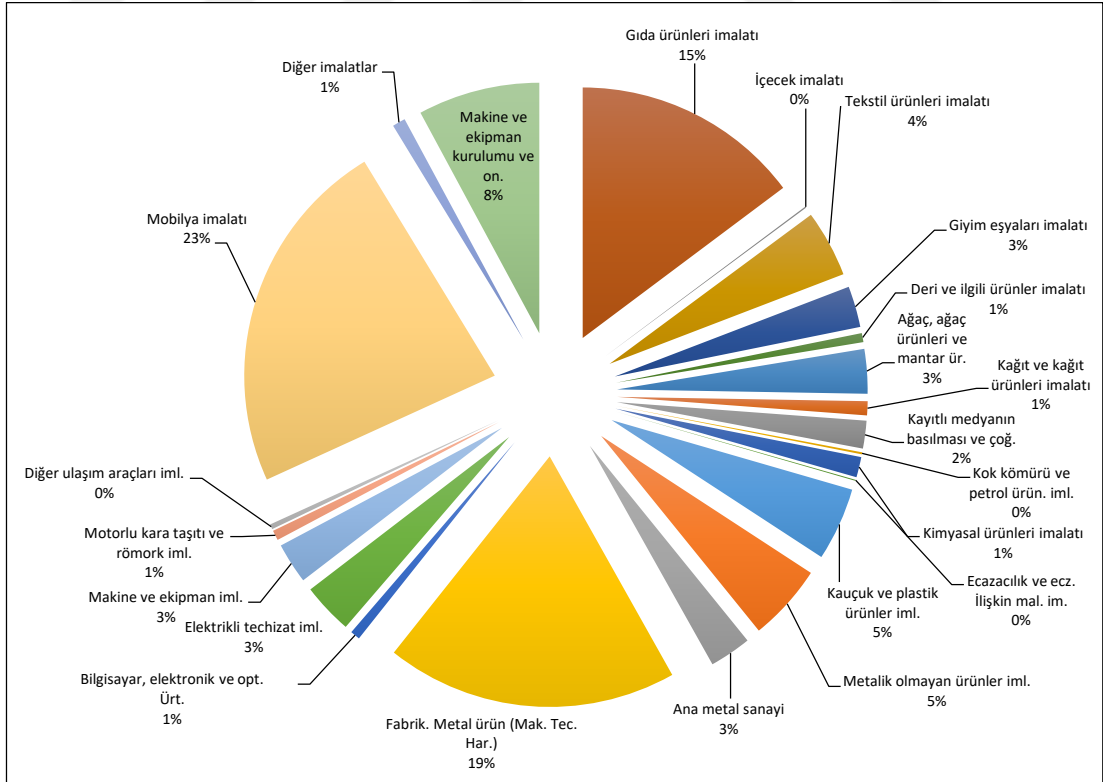
Tablo 4.13: İmalat sanayinde faaliyet kollarına göre işyeri ve sigortalı sayısına göre istihdam (2010-2015).

Yıllar	2010		2012		2014		2015		2010-2015	
Faaliyet Grupları	İşyeri say.	Sigort. say.	İşyeri say.	Sigort. say.	İşyeri say.	Sigort. say.	İşyeri say.	Sigort. say.	İşy. say. büy. %	İsth. büy. %
Gıda ürünleri imalatı	618	6049	654	6356	687	6763	685	6785	11	12
İçecek imalatı	1	1	2	5	3	4	4	16	300	1500
Tekstil ürünleri imalatı	189	7302	197	8029	211	9498	200	9427	6	29
Giyim eşyaları imalatı	143	1030	131	865	128	977	123	821	-14	-20
Deri ve ilgili ürünler imalatı	12	50	25	276	33	394	27	358	125	616
Ağaç, ağaç ürünleri ve mantar ür.	109	750	125	1154	125	1220	133	1159	22	55
Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	21	597	32	882	42	1171	42	1205	100	102
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğ.	91	520	99	529	92	485	83	400	-9	-23
Kok kömürü ve petrol ürün. iml.	6	47	6	79	6	51	6	59	0	26
Kimyasal ürünleri imalatı	65	1117	69	1132	56	492	61	593	-6	-47
Eczacılık ve ecz. ilişkin mal. im.	1	20	3	36	3	20	3	16	200	-20
Kauçuk ve plastik ürünler iml.	197	3711	198	3059	210	3368	219	3027	11	-18
Metalik olmayan ürünler iml.	186	2154	210	2792	215	3700	230	3725	24	73
Ana metal sanayi	223	2970	185	2558	129	2219	125	2157	-44	-27
Fabrik. Metal ürün (mak. teç. har.)	579	11772	758	13234	883	14503	873	13565	51	15
Bilgisayar, elektron. ve opt. ürt.	44	646	31	491	29	350	29	311	-34	-52
Elektrikli teçhizat iml.	131	2182	115	3132	131	3447	152	3668	16	68
Makine ve ekipman iml.	227	2271	208	1276	103	1842	122	1967	-46	-13
Motorlu kara taşıtı ve römork iml.	15	126	15	115	22	210	30	270	100	114
Diğer ulaşım araçları iml.	8	259	12	934	17	1012	15	1005	88	288
Mobilya imalatı	647	11390	888	18407	1016	21689	1071	21819	66	92
Diğer imalatlar	23	65	28	134	33	536	39	437	70	572
Makine ve ekipman kurulumu ve on.	402	3989	402	3965	369	3213	365	3190	-9	-20
TOPLAM	3938	59018	4393	69440	4543	77164	4637	75980	18	29

Kaynak: SGK verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

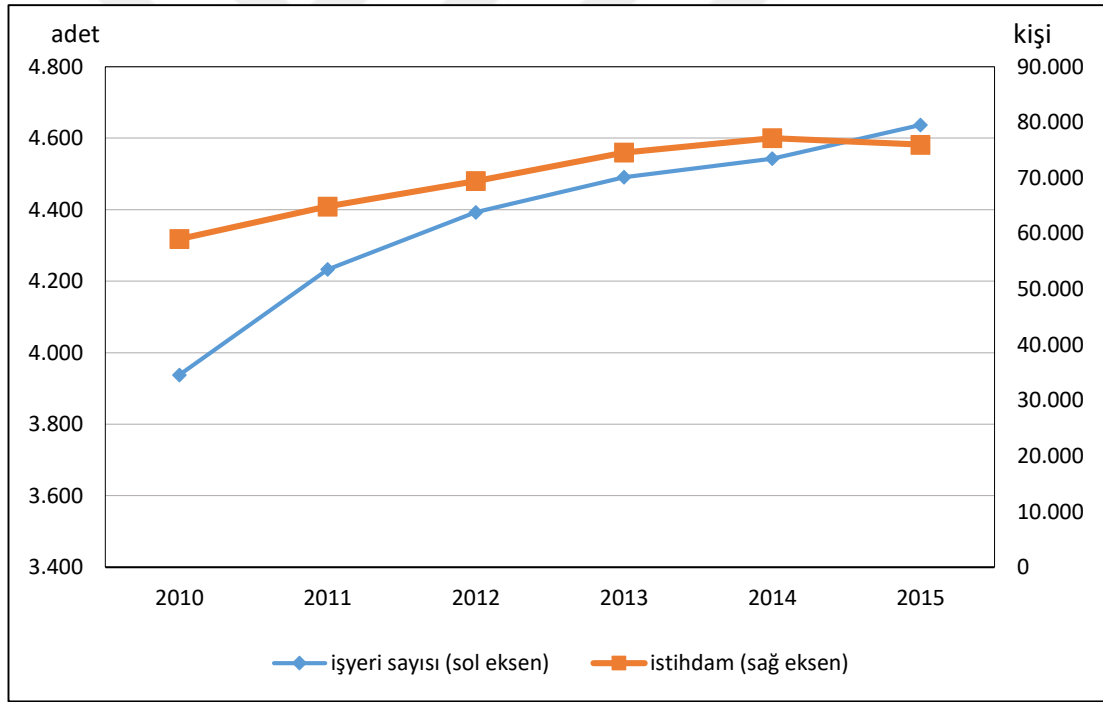

Şekil 4.4: Faaliyet kollarına göre işyeri sayısındaki dağılım (SGK, 2010).

Şekil 4.5: Faaliyet kollarına göre işyeri sayısındaki dağılım (SGK, 2015).

2010-2015 dönemi esas alındığında bütün faaliyet kolları açısından sigortalı sayısına göre istihdamda % 29'luk bir büyümenin gerçekleştiği görülür. Bahsedilen dönem aralığında işyeri sayısı açısından yaşanan bütün faaliyet kollarındaki büyüme ise %18 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu verilerde işyeri sayısı artarken işgücünde bir azalmanın gerçekleştiği görülür (Tablo 4.13; Şekil 4.6). Şekil 4.6'da da görüldüğü üzere 2014-2015 aralığında işyeri ve istihdam çizgisinin birbirini kesmesi bu araştırmanın sınırları dışında olsa da araştırılması gereken bir konu olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz bu eğilimin benzer bir şekilde birkaç yıl tekrar etmesi halinde bu hususa ilişkin olarak yapılacak araştırma anlam kazanacaktır. Burada akla gelen ilk husus teknoloji kullanımıyla istihdamın azalması arasındaki ilişkiye odaklanmak olacaktır.

Şekil 4.6: Kayseri'de imalat sanayindeki işyeri ve istihdam sayıları (2010-2015).

Kayseri sanayisinde bahsedilen resmin ortaya çıkması kentteki altyapıdan bağımsız değildir. Bu bağlamda, Kayseri sanayisi için 2000'li yılların hemen başında yaşanan gelişmelerden biri Kayseri'nin sanayileşme deneyimine önemli katkılar sunan Hacılar İlçesine Hacılar Organize Sanayi'nin kurulması olmuştur. Öyle ki Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'nin bugünkü büyüklüğüne ulaşması 2000 yılında

Kayseri OSB'nin güneyindeki kurulan Hacılar OSB'nin 2003 yılında Kayseri OSB ile birleşmesiyle gerçekleşmiştir (Cengiz, 2013). Kayseri-Adana Karayolu üzerinde kente yaklaşık 15 km uzaklıkta bulunan ve 2400 hektar alana sahip olan Kayseri OSB 2016 yılı itibariyle 1549 firmaya ev sahipliği yapmaktadır⁸³. Kayseri'deki bütün OSB'ler ve serbest bölge birlikte ele alındığında firma sayısı 1789'ya ulaşır (Tablo 4.14).

Tablo 4.14: Kayseri'de bulunan OSB'lerdeki firma sayıları (2016).

Sıra	Bölgenin adı	Kuruluş yılı	Firma sayısı
1	Kayseri Organize Sanayi Bölgesi ⁸⁴	1986	1549
2	Kayseri-İncesu Organize Sanayi Bölgesi ⁸⁵	1996	29
3	Kayseri Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi ⁸⁶	1998	147
4	Kayseri Serbest Bölgesi	1999	64
Toplam			1789

Kaynak: Kayseri Sanayi Odası ve OSB'lerin resmi internet sitelerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

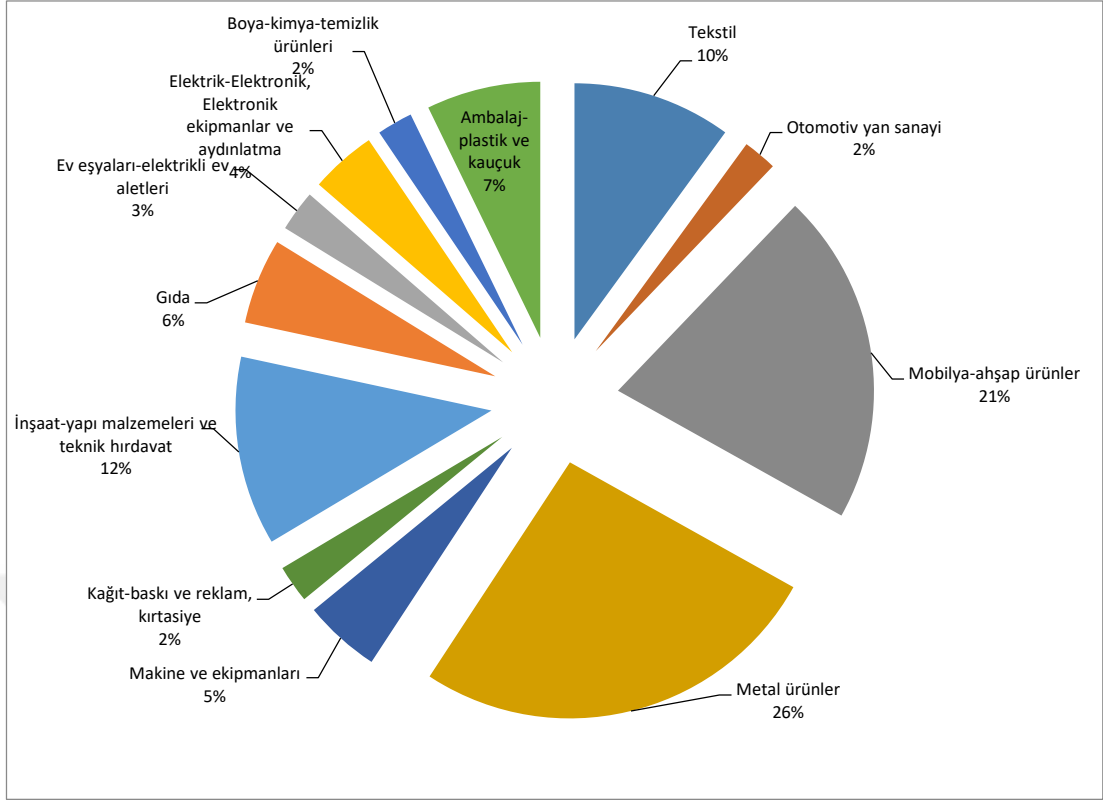
Kayseri ekonomisinin sürükleyicisi olan Kayseri OSB'de, Türkiye'nin ilk ve ikinci 500 büyük sanayi kuruluşu arasında yer alan Boyçelik Metal, Femaş Metal, HES Kablo, Kumtel, YATAŞ, İpek, Kilim, Mondi, Gülsan Gıda ve diğerleri gibi çeşitli sektörlerden marka değeri olan büyük firmalar yer almaktadır. Bu yönüyle Kayseri OSB; Kayseri için yerel, bölgesel ve ulusal ve hatta yapılan ihracatla uluslararası anlamda değer üreten önemli bir merkezdir. Kayseri OSB'de yer alan firmaların bugünkü sektörel dağılımına bakıldığında metal ürünler (%26) ile mobilya ve ahşap ürünler (%21) imalatının yoğunlukta olduğu görülür (Şekil 4.7).

⁸³<http://kayseriosb.org/firmalar.aspx>, erişim: 21.06.2016; <http://www.kayso.org.tr/sayfa/40/kayseri-osb.html>, erişim: 21.06.2016

⁸⁴ 1. Organize Sanayi Bölgesi adıyla da anılmaktadır.

⁸⁵ Kayseri 2. Organize Sanayi Bölgesi adıyla kurulmuş daha sonra adı Kayseri-İncesu Organize Sanayi Bölgesi olarak değiştirilmiştir.

⁸⁶ 3. Organize Sanayi Bölgesi adıyla da anılmaktadır.

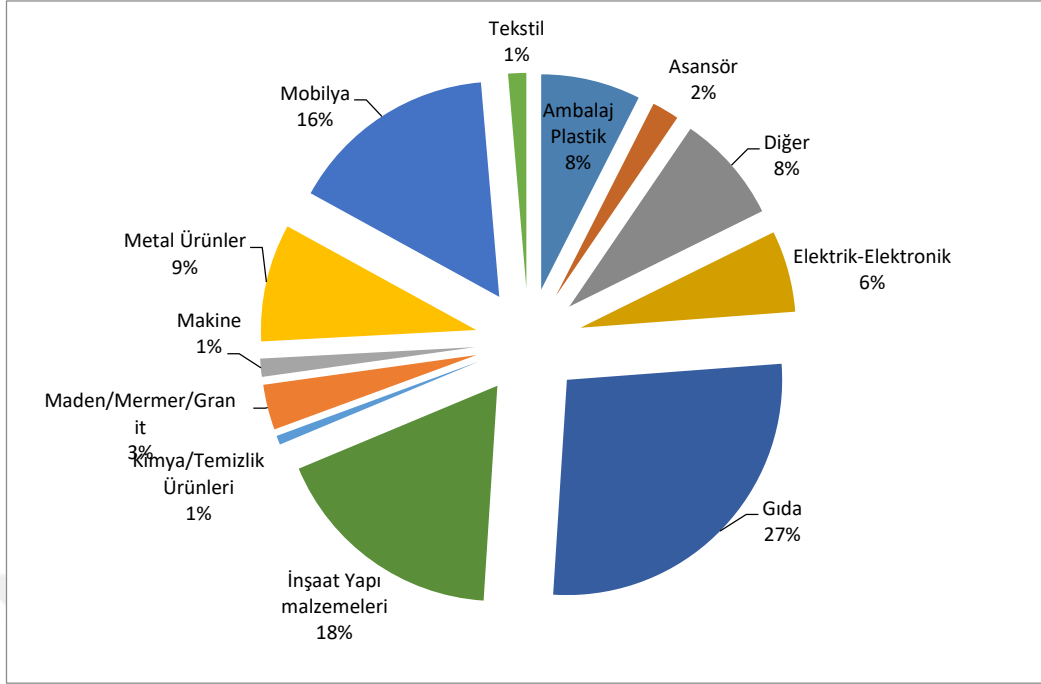

Şekil 4.7: Kayseri OSB'deki firmaların sektörel dağılımı (2016).

Kaynak: Kayseri OSB'nin resmi internet sitesindeki verilerden faydalanarak yazar tarafından oluşturulmuştur⁸⁷.

Kayseri OSB'den sonra en fazla firmaya ev sahipliği yapan Mimar Sinan OSB'de de 147 firma faaliyetini yürütmektedir. Bu firmalar arasında en belirgin olanlar; gıda (%27), inşaat yapı malzemeleri (%18) ve mobilya (%16) sektörlerinde faaliyetlerini sürdürmektedir (Şekil 4.8).

⁸⁷ <http://kayseriosb.org/firmalar.aspx>, erişim: 21.06.2016.

Şekil 4.8: Mimar Sinan OSB'deki firmaların sektörel dağılımı (2016).

1996 yılında faaliyete geçen İncesu OSB'de ise 29 işletme bulunur. Söz konusu OSB'de faaliyet gösteren 29 işletmeden en önemlileri 350 kişilik istihdamıyla Turkuaz Seramik ve 200 kişilik istihdamıyla Form Sünger⁸⁸ üretim tesisidir.

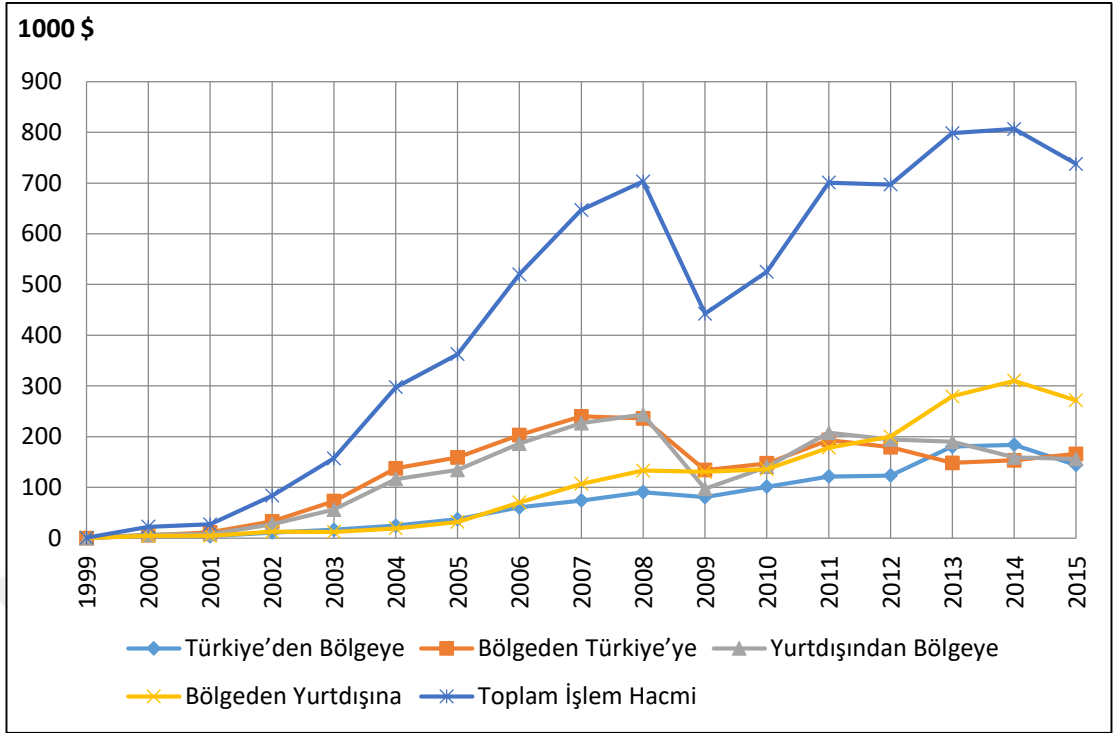
1990'ların sonunda faaliyete geçen Kayseri Serbest Bölgesi'ndeki en önemli işletmeler ise; ofis büro mobilyaları, sac boru ve profil, elektrostatik toz boya, yatak-baza, dayanıklı tüketim malları, alüminyum iletken tel tesisleri, beyaz eşya üretim fabrikası gibi üretim ağırlıklı tesislerden oluşmaktadır. Bu yapısıyla bölgede hâlihazırda 3879 kişiye istihdam sağlanmaktadır. Serbest bölgenin hem Türkiye hem de yurtdışıyla olan ticaret hacmi genel olarak her yıl artarak devam etmektedir (bkz. Tablo 4.15; Şekil 4.10).

⁸⁸ Form Sünger, Türkiye'nin II. 500 büyük sanayi işletmesi içinde yer almaktadır. Kayseri Sanayi Odası kayıtlarına göre şirketin bir diğer üretim tesisi de Kayseri OSB'dedir (<http://kayso.org.tr/firmalar>, erişim: 21.06.2016).

Tablo 4.15: Kayseri Serbest Bölgesi'nde yıllar itibariyle ticaret hacmi (1999-2015) (1000\$).

YILLAR	Türkiye'den Bölgeye	Bölgeden Türkiye'ye	Yurtdışından Bölgeye	Bölgeden Yurtdışına	Toplam
1999	0,299	0	0	0,357	0,656
2000	5347	5232	6994	4648	22221
2001	3679	11220	7738	4436	27073
2002	10971	32767	27363	12545	83645
2003	16283	72780	56023	12096	157182
2004	24483	137644	116390	19049	297566
2005	37200	158878	134495	31833	362405
2006	60663	203055	186088	70335	520141
2007	73970	239645	226386	106905	646906
2008	90423	236062	243481	132981	702947
2009	80589	134209	97073	130526	442397
2010	101299	147367	140405	135957	525028
2011	121514	193317	207588	178294	700713
2012	123264	179239	194358	200108	696971
2013	180382	148420	190028	279419	798250
2014	183836	153456	159051	310114	806459
2015	144060	166009	155880	271682	737633

Kaynak: <http://www.kayser.com.tr/hakkimizda.php>, erişim: 21.06.2016

Şekil 4.9: Kayseri Serbest Bölgesi'nde ticaret hacminin yıllar itibariyle değişimi (2016).

Kuşkusuz Kayseri'deki imalat sanayi sadece yukarıda bahsedilen organize sanayi bölgeleri ile serbest bölgede icra edilmemektedir. Kayseri'de faaliyet gösteren küçük sanayi sitelerinin tarihi bugün mevcut olan OSB'lerden çok daha eskilere gitmektedir. Küçük sanayi siteleri, orta ve büyük ölçekli sanayi işletmelerine yan sanayi ya da tamamlayıcılık açısından önemli işlevlere sahip olabilmektedirler. Bu bağlamda Kayseri merkezde sekiz küçük sanayi sitesi bulunmaktadır. Bu sanayi sitelerinde 2008 yılı verilerine göre 7162 işletme bulunmaktadır (Tablo 4.16).

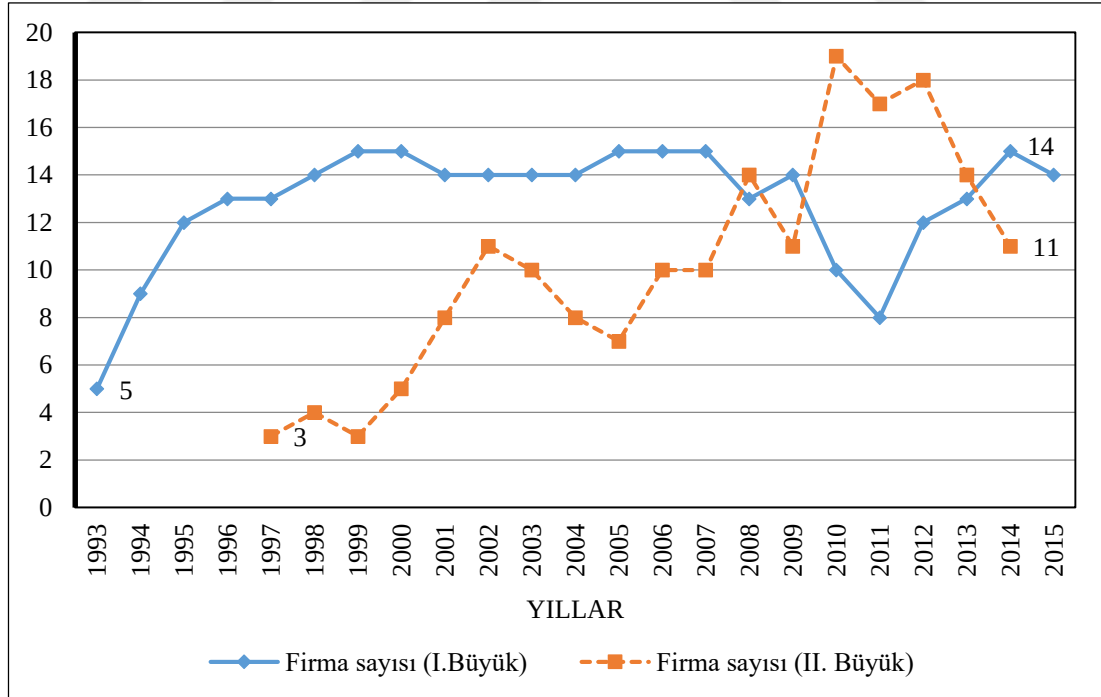
Günümüz itibariyle üç organize sanayi bölgesi, bir serbest bölge ve sekiz küçük sanayi sitesine sahip olan Kayseri sanayisi, Türkiye'de önemli bir merkez olarak belirmektedir. Bu araştırmanın kapsamı dışında olsa da belirtmekte fayda var ki kentteki sanayi yapısı, teknoloji düzeyi düşük olan faaliyet kollarından oluşmaktadır. Mevcut durum her ne kadar böyle olsa da, Kayseri sanayisine ilişkin yaşanan bütün bu gelişmelere bakıldığında Cumhuriyetle başlayan ve *üç beyazların* ötesine geçecek şekilde gerçekleşen sanayileşme hamlesi, 1970'lerde ikinci sıçramasını; 1990'larda Anadolu sermayesinin yükselişi ve özel sektörün

canlandırılmasıyla üçüncü sıçramasını; 2000’li yılların başından itibaren ise yeni bir ivme yakalamış gözükmetedir. Özellikle Türkiye’nin ilk ve ikinci büyük 500 sanayi işletmesi içerisinde yer alan Kayseri firmalarının sayısındaki artış bunu doğrulamaktadır (Şekil 4.10).

Tablo 4.16: Kayseri’de faaliyette bulunan küçük sanayi siteleri ve istihdam (2008).

Sıra	Sanayi Sitesi	Bulunduğu ilçe	Faaliyete geçtiği tarih	İşyeri sayısı	Çalışan işçi sayısı
1	Eski Sanayi Sitesi	Kocasinan	1957	2178	8403
2	Yeni Sanayi Sitesi	Kocasinan	1972	3033	17054
3	Orta Sanayi Bölgesi	Melikgazi	1979	55	126
4	Doğu Sanayi Sitesi	Kocasinan	1985	280	534
5	İmalatçılar Pazarlama San.	Melikgazi	1985	220	402
6	Osman Kavuncu Sanayi Sitesi	Melikgazi	1995	850	9214
7	Argıncık Küçük Sanayi Sitesi	Kocasinan	1992	220	368
8	Kayseri Demirciler KSS	Melikgazi	2003	326	372
TOPLAM				7162	36.473

Kaynak: KAYHAM⁸⁹

Şekil 4.10: Türkiye’nin birinci ve ikinci 500 büyük sanayi kuruluşu arasında yer alan Kayseri firmalarının yıllara göre sayısı (1993-2015).

⁸⁹ <http://kayham.erciyes.edu.tr/stat/index.htm>, erişim: 25.06.2016

4.1.5.2. 2000 sonrasında Kayseri’deki iktisadi örgütlenme ve mevcut durum

1980-2000 arasını kapsayan periyot bugün ekonomik etkinliği yüksek olan girişimci örgütlerinin temellerinin atıldığı dönemi kapsar. Bu dönem, daha önce de ifade edildiği üzere TÜSİAD’a karşı alternatif sermaye gruplarının dernekleşmeler yoluyla görünürlüğünü artışıyla karakterize olur. Nitekim MÜSİAD’ın kuruluşu, hem seküler hem de muhafzakar sermayenin Anadolu’daki SİAD oluşumları bu 1980-2000 arasını kapsayan dönemde gerçekleşmiştir. 2000 sonrasında iktisadi örgütlenme açısından ön plana çıkan en önemli gelişme ise 1990’larda SİAD hareketi kapsamında Anadolu’da kurulan derneklerin federasyon ve konfederasyon çatısı altında birleşmeleri olmuştur. Bu bağlamda seküler sermayenin öncüsü kabul edilen TÜSİAD’ın öncülüğünde 1990’larda kurulan SİAD’lar TÜRKONFED, yine aynı kapsamda muhafazakâr sermaye grupları tarafından kurulan dernekler ise TUSKON çatısı altına girmişlerdir. Dolayısıyla TÜRKONFED ve TUSKON, 1990’larda SİAD hareketiyle Anadolu’da kurulmuş olan yerel derneklerin birleşmesiyle oluşturulmuş daha üst organizasyonel yapılanmalardır. 2000 sonrasındaki bir başka önemli yapılanma da 2005 yılında faaliyetlerine başlayan TÜMSİAD’la gerçekleşmiştir.

Burada iki farklı yapılanma şekli olduğu dikkati çekiyor. İlki, TÜSİAD, MÜSİAD, ASKON ve TÜMSİAD gibi dernekleşme şeklindeki yapılanmalar, ikincisi ise, TÜRKONFED ve TUSKON gibi konfederasyon şeklindeki yapılanmalardır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki TÜSİAD, yurtiçinde şubeleşmeye gitmezken MÜSİAD, ASKON ve TÜMSİAD yurtiçinde şubeleşme şeklinde yapılanmışlardır. Dolayısıyla kimi dernekler şubeleşme şeklinde Anadolu sermayesiyle temas sağlarken kimileri de Anadolu’daki yerel derneklerin biraraya gelmesiyle federasyon ya da konfederasyonlar oluşturarak Anadolu sermayesiyle temaslarını kurmuşlardır. İfade etmek gerekir ki İstanbul sermayesi olarak ifade edilen TÜSİAD, Anadolu’da şubeleşmeye gitmezken, TÜSİAD’ın Anadolu yapılanması olarak görülen TÜRKONFED’in (Tuna, 2009; Buğra ve Savaşkan, 2014), çatısı altına girmiştir.

Konfederasyon ve dernek şeklindeki bu yapılanmaların Türkiye’deki mekânsal dağılımları ve Kayseri’deki mevcut durumu aşağıdaki gibidir (Tablo 4.17,

Harita 4.1 ve Harita 4.2). Bu dağılım hem derneklerin seküler ve muhafazakâr şeklindeki farklılaşmasına göre ikili bir sınıflandırma yapılarak (Harita 4.1) hem de seküler ve muhafazakâr olarak tanımlanan derneklerin nerelerde yer aldığına göre gösterilmiştir (Harita 4.2). Tablo 4.17’de ifade edilen dört dernek ve iki konfederasyonun hepsine ait şube sadece İstanbul’da bulunmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyüklüğü ve üye sayısı farklılaşmakla birlikte çeşitliliğin en fazla olduğu yer İstanbul’dur.

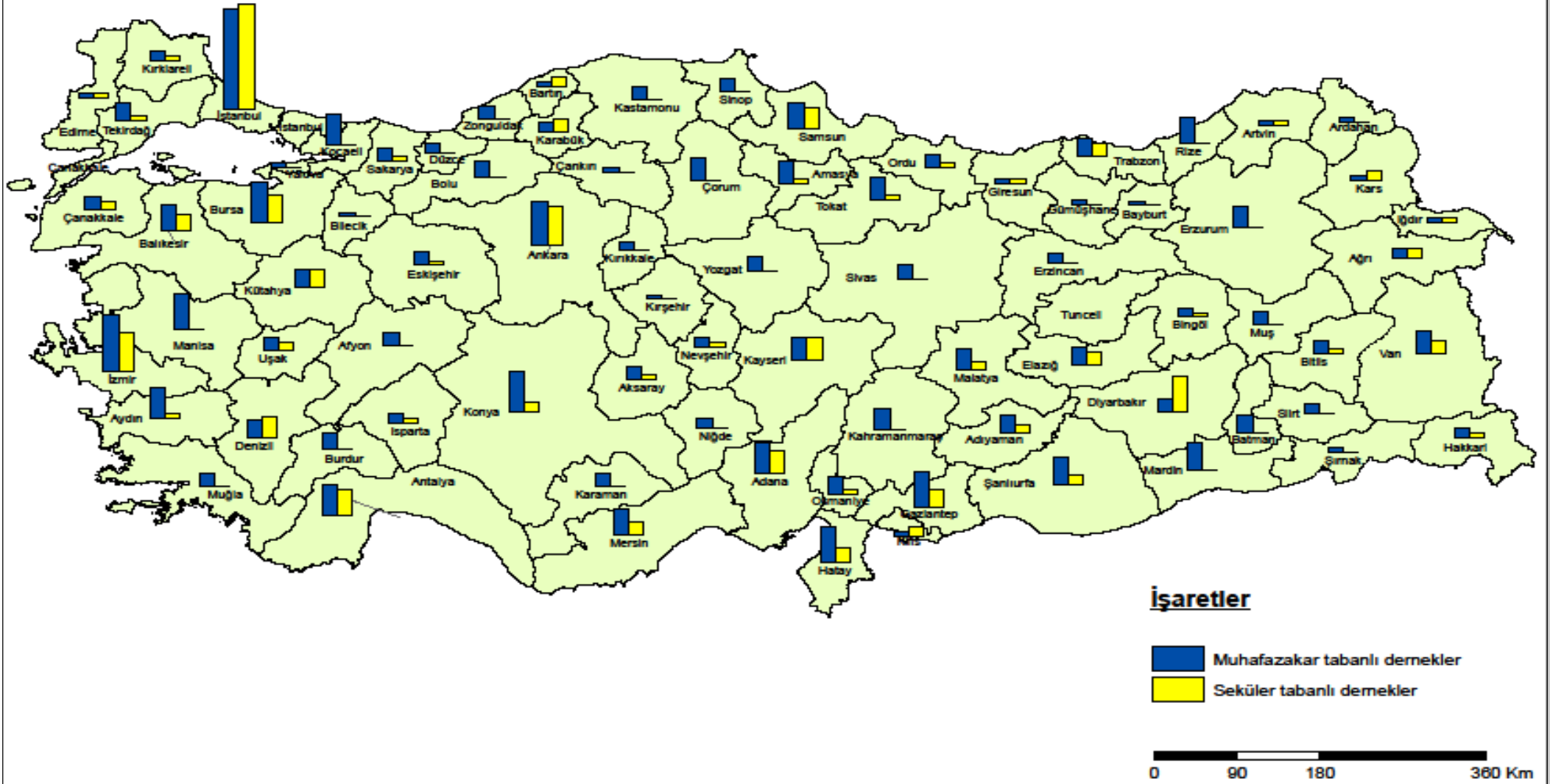
Tablo 4.17: İllere göre konfederasyonlara üye olan dernek sayıları ile illere göre dernek şubeleri (2015).

İLLER	DERNEKLER				KONFEDERASYONLAR		
	ASKON Şubeleri	MÜSİAD şubeleri	TÜMSİAD şubeleri	TÜSİAD şubeleri	TUSKON’a bağlı dernekler	TÜRKONFED’e bağlı dernekler	Topl
Adana	1	1	2	-	3	5	12
Adıyaman	1	1	1	-	1	2	6
Afyon	-	-	1	-	2	-	3
Ağrı	-	-	-	-	2	2	4
Amasya	1	-	1	-	3	1	6
Ankara	1	1	1	-	7	9	19
Antalya	-	1	2	-	4	6	13
Artvin	-	-	-	-	1	1	2
Aydın	-	1	2	-	4	1	8
Balıkesir	-	1	1	-	4	4	10
Bilecik	-	-	-	-	1	-	1
Bingöl	-	-	1	-	1	1	3
Bitlis	1	-	1	-	1	1	4
Bolu	1	1	-	-	2	-	4
Burdur	1	-	1	-	2	-	4
Bursa	1	2	3	-	3	6	15
Çanakkale	-	1	-	-	2	2	5
Çankırı	-	-	-	-	1	-	1
Çorum	-	1	1	-	3	-	5
Denizli	1	1	1	-	1	5	9
Diyarbakır	-	1	1	-	1	8	11
Edirne	-	-	-	-	1	1	2

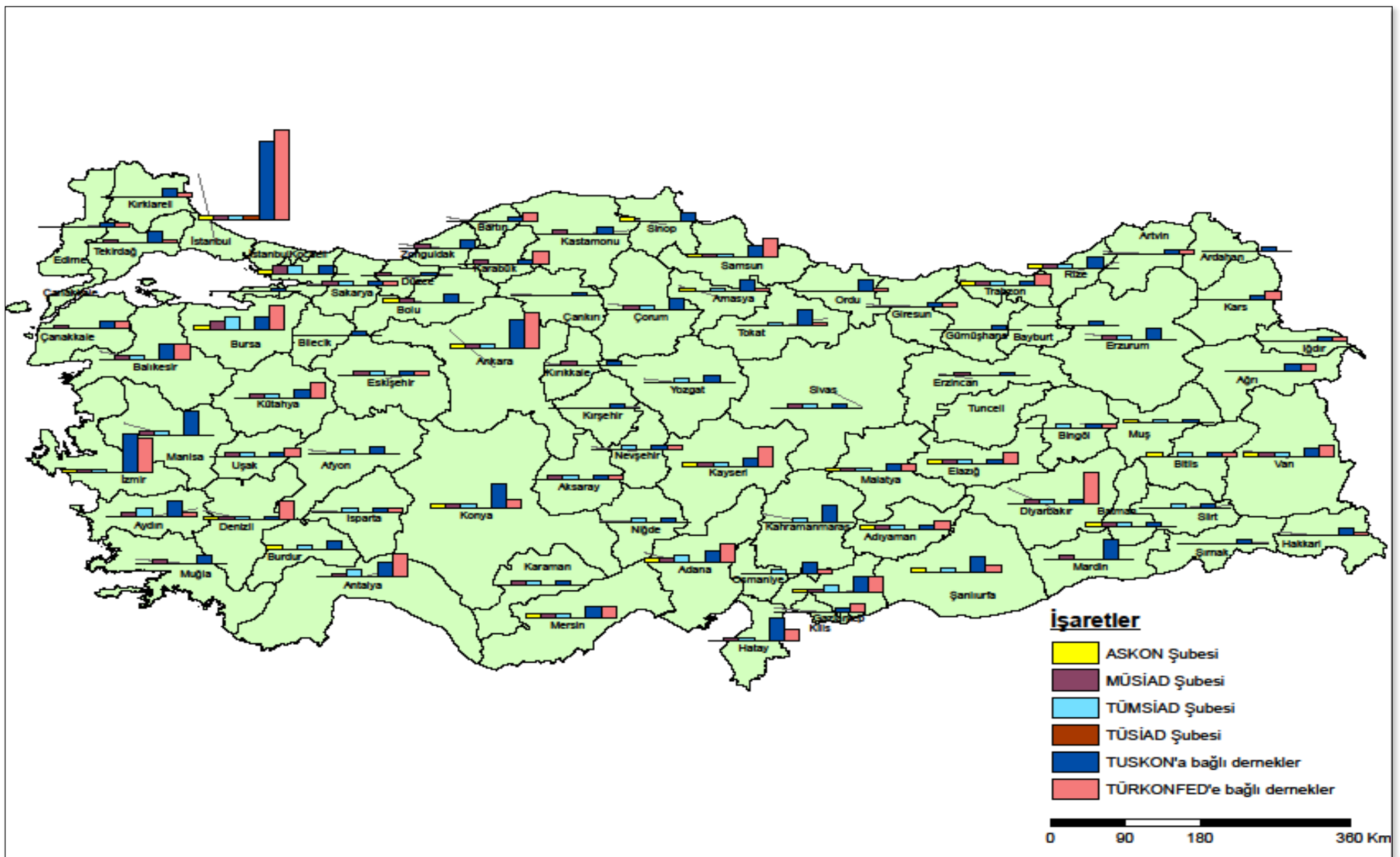
İLLER	DERNEKLER				KONFEDERASYONLAR		
	ASKON Şubeleri	MÜSİAD şubeleri	TÜMSİAD şubeleri	TÜSİAD şubeleri	TUSKON'a bağlı dernekler	TÜRKONFED'e bağlı dernekler	Topl
Elazığ	1	1	1	-	1	3	7
Erzincan	-	1	-	-	1	-	2
Erzurum	-	1	1	-	3	-	5
Eskişehir	-	1	1	-	1	1	4
Gaziantep	1	1	2	-	4	4	12
Giresun	-	-	-	-	1	1	2
Gümüşhane	-	-	-	-	1	-	1
Hakkari	-	-	-	-	2	1	3
Hatay	-	1	1	-	6	3	11
Isparta	-	-	1	-	1	1	3
Mersin	1	1	1	-	3	3	9
İstanbul	1	1	1	1	20	23	47
İzmir	1	1	1	-	10	9	22
Kars	-	-	-	-	1	2	3
Kastamonu	-	1	-	-	2	-	3
Kayseri	1	1	1	-	2	5	10
Kırklareli	-	-	-	-	2	1	3
Kırşehir	-	-	-	-	1	-	1
Kocaeli	1	2	2	-	2	-	7
Konya	1	1	1	-	6	2	11
Kütahya	-	1	1	-	2	4	8
Malatya	1	1	1	-	2	2	7
Manisa	-	1	1	-	6	-	8
K.Maraş	-	-	1	-	4	-	5
Mardin	-	1	-	-	5	-	6
Muğla	-	1	-	-	2	-	3
Muş	1	-	1	-	1	-	3
Nevşehir	-	-	1	-	1	1	3
Niğde	-	-	1	-	1	-	2
Ordu	-	-	-	-	3	1	4
Rize	1	1	1	-	3	-	6
Sakarya	-	1	1	-	1	1	4
Samsun	1	1	1	-	3	5	11
Siirt	-	-	1	-	1	-	2

İLLER	DERNEKLER				KONFEDERASYONLAR		
	ASKON Şubeleri	MÜSİAD şubeleri	TÜMSİAD şubeleri	TÜSİAD şubeleri	TUSKON'a bağlı dernekler	TÜRKONFED'e bağlı dernekler	Topl
Sinop	1	-	-	-	2	-	3
Sivas	-	1	1	-	1	-	3
Tekirdağ	-	1	-	-	3	1	5
Tokat	-	-	1	-	4	1	6
Trabzon	1	1	1	-	1	3	7
Tunceli	-	-	-	-	-	-	-
Şanlıurfa	1	-	1	-	4	2	8
Uşak	-	1	1	-	1	2	5
Van	1	1	1	-	2	3	8
Yozgat	-	-	1	-	2	-	3
Zonguldak	-	1	-	-	2	-	3
Aksaray	-	1	1	-	1	1	4
Bayburt	-	-	-	-	1	-	1
Karaman	-	1	1	-	1	-	3
Kırıkkale	-	1	-	-	1	-	2
Batman	1	1	1	-	1	-	4
Şırnak	-	-	-	-	1	-	1
Bartın	-	-	-	-	1	2	3
Ardahan	-	-	-	-	1	-	1
Iğdır	-	-	-	-	1	1	2
Yalova	-	-	-	-	1	-	1
Karabük	-	1	-	-	1	3	5
Kilis	-	-	-	-	1	2	3
Osmaniye	-	-	1	-	3	1	5
Düzce	-	1	-	-	1	-	2

Kaynak: Derneklerin resmi internet sitelerinden faydalanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Harita 4.1: Seküler ve muhafazakâr derneklerin illere göre dağılımı (2015).

Harita 4.2: Konfederasyon üyesi dernekler ile dernek şubelerinin illere dağılımı (2015).

Daha önce de belirtildiği üzere İstanbul sermaye yapısı itibariyle farklı gruplara ait dernek çeşitliliğinin sayısının en fazla olduğu kenttir. Araştırma alanı olan Kayseri ve muadilleri⁹⁰ ise ikinci olarak en fazla çeşitliliği barındıran kentleri oluşturur. Ancak Kayseri'nin muadili olarak ifade edilen kentler içerisinde de her iki cenaha ilişkin dernekleri bir arada bulundurması açısından ön plana çıktığı görülmüyor. Örneğin Eskişehir'de muhafazakâr olarak tanımlanan ASKON'un şubesi bulunmamakta; Kahramanmaraş'ta ise ASKON'un ve MÜSİAD'ın şubesi bulunmadığı gibi seküler olarak tanımlanan TÜRKONFED'e bağlı herhangi bir dernek de bulunmamaktadır. Ancak Kayseri çeşitlilik ve sayı açısından önemli bir merkez olarak beliriyor (Tablo 4.18)

Tablo 4.18: Dernek ve konfederasyonların Kayseri ve muadili olan illerdeki çeşitliliği (2016).

Dern. ve Konf.	ASKON	MÜSİAD	TÜMSİAD	TUSKON	TÜRKONFED	Toplam
İller						
Denizli	+	+	+	1	5	9
Eskişehir	-	+	+	1	1	4
Gaziantep	+	+	+	3	4	10
K. Maraş	-	-	+	2	-	3
Kayseri	+	+	+	2	5	10
Konya	+	+	+	6	2	11

Not: (+) işaretler o ilde dernek şubesinin olduğunu, (-) işaretler ise olmadığını göstermektedir. Konfederasyon sütunundaki rakamlar ise söz konusu konfederasyona üye derneklerin sayısını göstermektedir.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, dernek sayısı ile derneğin üye sayısı ve sermaye büyüklüğünün birbirine paralel olmadığıdır. Örneğin Kayseri'de tanımlandığı şekliyle hem seküler hem de muhafazakâr dernekler (beşer tane) söz konusu iken bunların üye sayıları ve sermaye büyüklükleri birbirinden farklılaşmaktadır. Bu bağlamda araştırma kapsamında görüşme yapılan muhafazakâr

⁹⁰ Kayseri ile muadil olarak alınan iller; Gaziantep, Denizli, Konya, Eskişehir ve Kahramanmaraş'tır. Söz konusu illerin muadil olarak değerlendirilmesi Anadolu sermayesinin oluşumunun anlatıldığı dördüncü bölümde tartışılmıştır. Detaylı bilgi için ilgili bölüme bakınız.

derneklerin üye sayıları seküler derneklerin üye sayılarından belirgin bir şekilde farklılaşmaktadır (Tablo 4.19).

Tablo 4.19: Kayseri’de görüşme gerçekleştirilen girişimci dernekleri ve üye sayıları (2014)⁹¹.

Sıra	Dernek adı	Üye sayısı ⁹²
1	Anadolu Aslanları İşadamları Derneği (ASKON)	-
2	Anadolu Genç İşadamları Derneği	-
3	Develi Sanayici ve İşadamları Derneği	-
4	Erciyes Aktif Sanayici ve İşadamları Derneği	-
5	Gelişen Sanayici ve İşadamları Derneği (GESİAD)	1000
6	Genç Liderler ve Girişimciler Derneği Kayseri Şubesi	-
7	Kayseri Asansör ve Yürüyen Merdiven Sanayiciler Derneği	57
8	Kayseri Genç Girişimciler Derneği	-
9	Kayseri Girişimci Kobiler Derneği	120
10	Kayseri İletişimciler Danışmanlar İşadamları Derneği	-
11	Kayseri İmar İnşaat Müteahhitleri Dayanışma Derneği	-
12	Kayseri Mobilya Sanayicileri Derneği (KAYMOS)	99
13	Kayseri Plastik İşletmeciler Derneği	66
14	Kayseri Sanayici ve İşadamları Derneği (KAYSİAD)	65
15	Kayseri Sanayiciler Derneği	-
16	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD)	200
	Müteşebbis Esnaf Sanayici ve İşadamları Derneği Kayseri Şubesi	
17	(MESANDER)	-
18	Orta Anadolu Sanayici ve İşadamları Federasyonu (ORSİFED)	-
19	Tüm Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜMSİAD)	200
20	Kayseri Perakendeciler Derneği (PERDER)	17
21	Kadın İşbirliğini Geliştirme Derneği (KAGİDER)	32

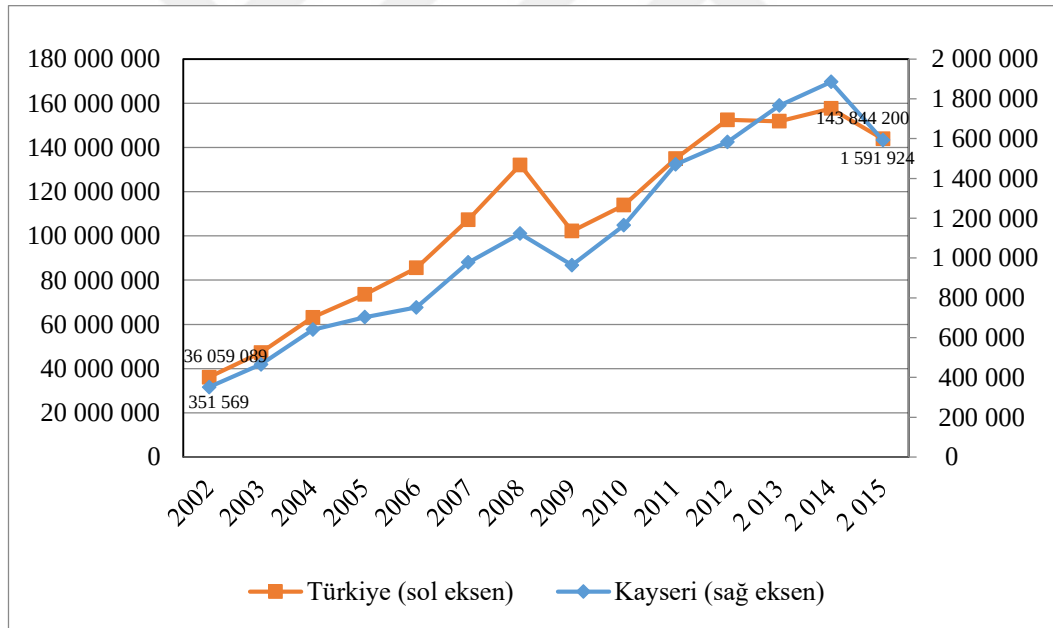
Kaynak: Dernekler, Kayseri İl Dernekler Müdürlüğü ve alan araştırması neticesinde elde edilen bilgilerden hareketle yazar tarafından oluşturulmuştur.

⁹¹ Birinci bölümde bahsedildiği üzere Kayseri’deki iş/girişimci derneklerine ilişkin Kayseri İl Dernekler Müdürlüğü’nden talep edilen bilgiye göre 2014 yılı itibarıyla Kayseri’de 18 adet iş/girişimci derneği kaydı bulunmaktadır. Dernekler müdürlüğünde olmayan ancak alan araştırması esnasında farkedilen 3 dernek araştırmacı tarafından listeye eklenmiştir.

⁹² Görüşme yapılan derneklerin üye sayıları dernek yetkililerinin beyanlarına dayanmaktadır. Görüşme gerçekleştirilmeyen derneklere ilişkin üye sayıları ise derneklerin resmi internet sitelerinden veya telefonla yapılan görüşmeler neticesinde elde edilmiştir.

4.1.5.3. Kayseri’de ihracat

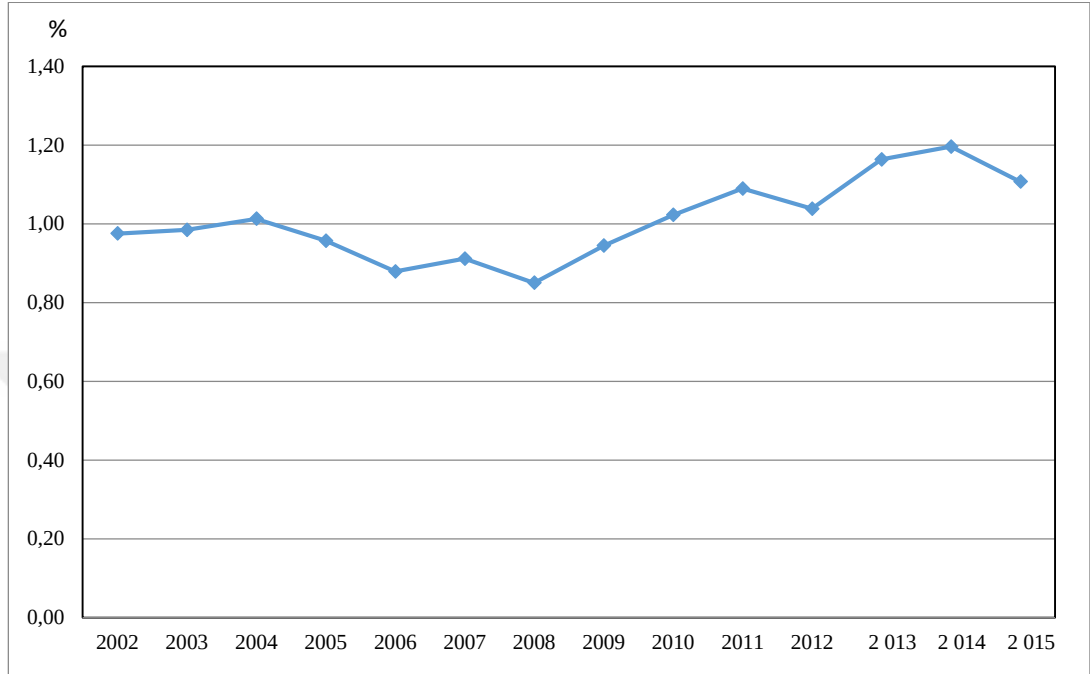
Kente ilişkin ihracat ve ithalat rakamlarının 2002’den sonraki seyrine bakılacak olursa (2009 yılı ile 2015 yılı hariç tutulduğunda) süreklilik arz eden bir artıştan bahsetmek mümkündür. Bu gelişim, Türkiye’nin toplam ihracat rakamlarındaki artış ve azalışlarla paralel bir seyir izlemektedir. Örneğin 2008 kriziyle ilişkili olarak düşen Türkiye’nin ihracat miktarı Kayseri’deki düşüşe de yansımıştır. Benzer şekilde 2014 yılında Türkiye’nin ihracatındaki düşüş, Kayseri’de de görülmüştür. Ancak bu artış ve azalışların Türkiye’nin toplam ihracatında yaşanan artış ya da azalışlarla paralel olmadığı dönemler de söz konusudur. Örneğin, 2012-2013 arasında Türkiye’nin toplam ihracatında düşüş söz konusuysa aynı yıllarda Kayseri’de bir artış görülmektedir (Şekil 4.11).

Şekil 4.11: Kayseri’nin ihracatı ve Türkiye’nin toplam ihracatı içindeki miktarı (2002-2015) (bin \$).

Kayseri’nin ihracat değerinin Türkiye içindeki oranı ortalama olarak %1’dir. Bu oran 2008 yılında %0.85 ile dip seviyelere inmiştir. 2009 ve 2010 yıllarında bir toparlanma yaşanmış ve Türkiye’nin toplam ihracatı içindeki oranı yükselmiştir.

Türkiye içindeki ihracat oranının en yüksek olduğu yıl %1.20 ile 2014'tür. 2015 yılında ise Türkiye içindeki ihracat değeri %1.10'a gerilemiştir (Şekil 4.12).

Şekil 4.12: Kayseri'den yapılan ihracatın Türkiye içindeki oranı (%).

Kayseri Sanayi Odası'nın verilerine göre 2015 yılında Kayseri'deki ihracatçı firma sayısı 288'dir⁹³. Kayseri'nin ülkelere göre ihracatına bakıldığında (2015 geçici sonuçlarına göre) kentin 168 ülke ve 7 serbest bölge⁹⁴ ile ihracatı söz konusudur (TÜİK). Kayseri'den ihracat yapılan ülkelere bakıldığında ise 2008 yılından itibaren Irak'ın ilk sırada yer aldığı görülür. Onun öncesinde ise ABD ve Kayseri Serbest Bölgesi yılları farklılaşmakla beraber kentin en fazla dış ticaret gerçekleştirdiği merkezler olmuştur. Tablo 4.20'den de takip edilebileceği üzere sıralamaları yıllara göre değişse de Irak, Almanya, ABD, İtalya, İngiltere, Romanya ve Türkmenistan Kayseri'nin ihracatında ilk beşte yer alan ülkeleri oluşturmuştur.

⁹³ <http://www.kayso.org.tr/index.php>, erişim: 15.12.2015

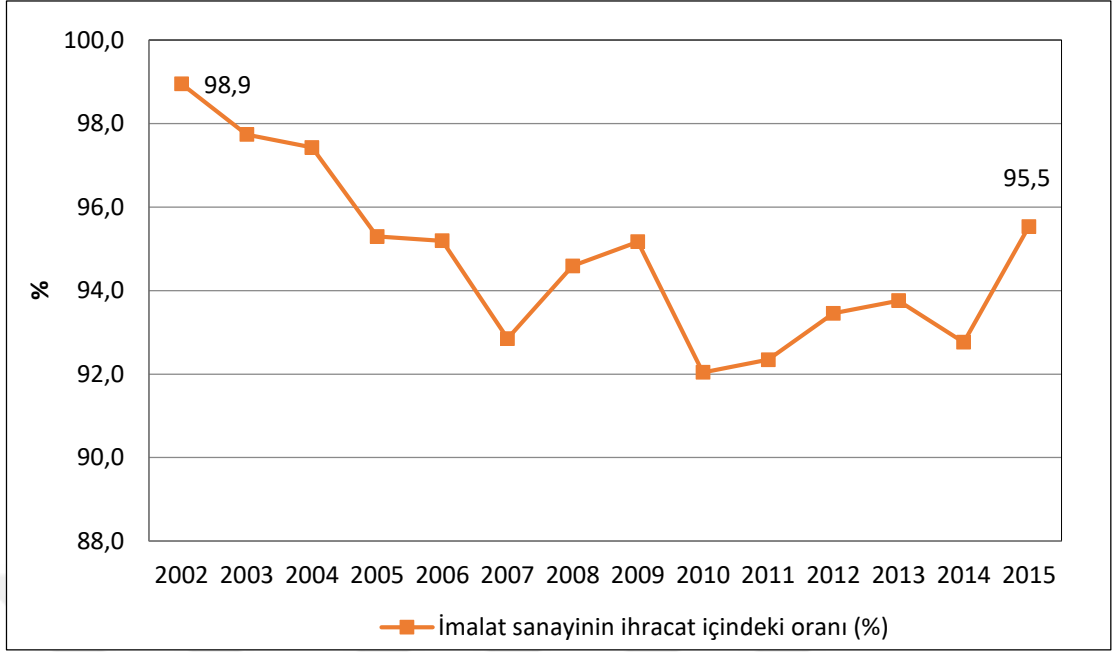
⁹⁴ Bu serbest bölgeler; 1- İstanbul Endüstri ve Tic.Serb.Böl., 2- Ege Serbest Bölgesi, 3- Mersin Serbest Bölgesi, 4- Trakya Serbest Bölgesi, 5- Samsun Serbest Bölgesi, 6- Kayseri Serbest Bölgesi, 7- Çorlu Avrupa Serbest Bölgesi.

Tablo 4.20: Yıllara göre Kayseri'nin en fazla ihracat yaptığı ilk beş ülke (2004-2015).

Yıllara göre en fazla ihracat yapılan ilk beş ülke					
Yıllar	1.	2.	3.	4.	5.
2004	ABD	Almanya	Irak	İtalya	İngiltere
2005	ABD	Almanya	Irak	İtalya	KSB
2006	KSB	ABD	İtalya	Almanya	Irak
2007	KSB	ABD	Almanya	Irak	Romanya
2008	Irak	KSB	Almanya	ABD	Romanya
2009	Irak	Almanya	KSB	İtalya	ABD
2010	Irak	KSB	Almanya	İtalya	ABD
2011	Irak	Almanya	KSB	İtalya	ABD
2012	Irak	KSB	Almanya	ABD	İtalya
2013	Irak	Almanya	KSB	Libya	İtalya
2014	Irak	Almanya	KSB	ABD	Türkmenistan
2015	Irak	Almanya	ABD	KSB	Türkmenistan

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2015 yılı geçici verilerine göre Kayseri'nin toplam ihracatı içindeki en fazla pay imalat sanayine aittir. Bu durum bütün yıllarda aynıdır. Yani Kayseri'de ihracat denilince akla gelen şey imalat sanayine ait sektörlerin yaptığı ihracattır. Öyle ki 2000'lerin başında toplam ihracat içindeki imalat sanayinin oranı %98.9'dur. Yıllar itibariyle ihracat miktarı artsa da imalat sanayinin toplam ihracat içindeki oranında düşüşler olmuştur. Ancak bu oranlar %90'ların altına hiç inmemiştir. Örneğin, 2015 yılı geçici verilerine göre Kayseri'den yapılan 1591 milyon dolarlık toplam ihracatın %95.5'i imalat sanayine ait sektörler üzerinden gerçekleşmektedir (Şekil 4.13).

Şekil 4.13: Kayseri'nin ihracatı içinde imalat sanayinin yıllara göre oranı (2002-2015).

Kayseri'nin iller arası ticaretine bakıldığında ise sırasıyla en fazla İstanbul, Ankara, İzmir, Konya ve Adana'ya mal satmakta; yine sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Hatay ve Kocaeli'nden ise mal almakta olduğu görülmektedir⁹⁵.

⁹⁵ Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Girişimci Bilgi Sistemi verisi.

5. BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmanın bulguları aşağıda yer aldığı şekliyle birden çok alt başlık altında ele alınacak olsa da genel hatlarıyla iki çerçevede işlenecektir. Bunlardan ilkinde derneklerin sosyal sermayeyi nasıl inşa ettikleri, hangi mekanizmaları kullandıkları ve inşa edilen sosyal sermayenin üyelere nasıl yansıdığı (işlem maliyetlerinden tasarruf açısından üyelerin rekabetçi üstünlük kazanımlarına nasıl yansıdığı) derinlemesine görüşme verilerine dayalı olarak kısa durum senaryolarıyla aktarılacaktır. Dolayısıyla dernekler üzerinden kurumsal bir yapı oluşturulmaya çalışılacak, bu yapılırken Kayseri gibi ticari geleneğe sahip bir kentte geçmişte bu kurumsallığı yaratan dinamiklerden de bahsedilecektir. Bu sayede geçmişte kurumsallığı yaratan dinamikle bugünkü dinamik arasında bir bağ da kurulmuş olacaktır. Araştırmanın bulgularını anlamlandırmak açısından bazı başlıklarda Kayseri'ye ilişkin kimi özellikler de bu bölüm içinde ayrı başlıklar altında işlenmiştir (örn. başlık 5.1.1).

İkincisinde ise dernekleşmeler aracılığıyla inşa edilen yapının hem yerel ve ulusal hem de yerel ötesi/uluslararası ilişkilere yansımaları ele alınacaktır. Bahsedilen çerçevelerle yapılacak değerlendirmelerin hepsi firmaların işlem maliyetleri üzerinden elde ettiği tasarrufla bağlantılı olacak şekilde kazanılan rekabetçi üstünlükle ilişkilendirilerek ele alınacaktır. Bu vesileyle, ekonomik analizlerin kayıp bileşeni olarak ifade edilen sosyo-kültürel, kurumsal ve ilişkisel özelliklerin firmanın elde ettiği rekabetçi üstünlükle ilişkisi ve dolayısıyla bölgesel kalkınmaya etkisi anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, bulguların ilk kısmı, derneklerin firmalar açısından taşıdığı anlam dünyasını heterodoks iktisat/kurumsal iktisat, ekonomik sosyoloji ve ekonomik coğrafya gibi interdisipliner bir perspektifle keşfetme amacını taşımaktadır. İkinci kısımda ise daha çok ekonomik coğrafya literatüründen hareket edilerek dernekler aracılığıyla inşa edilen yerel ve yerel ötesi ilişkiler ele alınacaktır. Her iki bölümün birbirini destekleyen ve bütünleyen yapısı, firma rekabeti üzerinden

ele alınan kalkınma mevzusunun kurumsal ve ilişkisel ekonomik coğrafya perspektifiyle anlamlandırılmasına ve kalkınmanın kurumsal ve kültürel yönünün anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Bulgular bilimsel bir dille aktarılırken bu aktarım daha önce çizilen kurumsal çerçevenin rehberliği eşliğinde gerçekleşecektir. Bu bağlamda, derneklerin firmalar açısından ifade ettiği anlam dünyası keşfedilirken sosyal sermaye konsepti, mevzunun anlaşılmasında yol gösterici olacaktır. Bu bakımdan sosyal sermaye kavramının içeriğine kurumsal çerçeve kısmında değinilmiş olsa da burada kalkınma açısından önemine değinilerek bulgularla ilişkilendirilmeye çalışılacaktır.

5.1. Sosyal sermayenin kalkınma açısından önemi

Kurumsal yoğunluk, sosyal sermaye, ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklar, yaratıcı çevre ve yaratıcı atmosfer gibi kavram setleri kurumsal ve ilişkisel ekonomik coğrafyanın önemli temalarını oluşturur (Yeung, 2005; Hassink vd., 2014). Söz konusu temalar bölgesel kalkınmanın da sosyal, kurumsal, kültürel ve ilişkisel yönünü ön plana çıkaran bileşenlerine göndermeler yapmaktadır. Bu bileşenler heterodoks iktisatçılar ile ekonomik coğrafyacılara tarafından ekonominin kayıp bileşenleri olarak da ifade edilmektedir (Cooke vd., 2005).

1980'lerden sonra üretimin organizasyonel ve mekânsal yapısında meydana gelen değişimler ekonomik piyasadaki aktörler açısından yerel ve yerel ötesi ilişkileri gündeme taşımıştır. Öyle ki bazı durumlarda yerel ortamın sosyo-kültürel özellikleri bölgeye özgü soyut varlık (intangible asset) olarak söz konusu bölgenin hazinesi olarak değerlendirilmektedir (Yeung, 1994). Bu bağlamda, bir bölgede yer alan güçlü ağ ilişkileri; işlem maliyetlerinin azaltılması, öğrenmenin sağlanması, yeni bilgiye erişimin kolaylaşması gibi firmaların rekabetini etkileyebilecek hususlarda önemli işlevlere sahip olabilirler. Nitekim Silikon Vadisi; dernekleriyle, üniversiteleriyle, tedarikçileri ve serbest işgücü piyasasıyla sosyal ağların yoğunlaştığı, bu sayede de birlikte öğrenmenin gerçekleştiği bölgesel bir *ağ* olarak ifade edilir. Silikon Vadisi'nin o yöreye gömülü hale gelen bu özellikleri söz konusu bölgedeki başarıda soyut ve somut varlıkların katkısını göstermesi açısından önemlidir (Saxenian, 1990;

1996; Polenske, 2004). Cooke ve Morgan'ın (2000) ilişkisel (associational) ekonomi olarak ifade ettiği bu durum, ekonomik organizasyonun işbirliği ve sosyal şekli olarak ifade edilir (Cooke ve Morgan, 2000; Jones, 2001).

Silikon Vadisi örneği üzerinden ele alınan bu işbirliği veya etkileşimin sağlanması ekonomik analizlerdeki sosyal boyutun önemini artırmış ve söz konusu boyut sosyal sermaye kavramsallaştırmasıyla anlaşılmaya çalışılmıştır. Sosyal bilimlerin önemli bir konsepti haline gelen *sosyal sermaye* kavramı; bölgesel politik ekonomi, bölgesel kalkınma ve yeniliğe ilişkin araştırmalarda gittikçe artan bir şekilde kullanılmaya başlamıştır (Cooke vd., 2005: 1066). Öyle ki iktisatçıların açıklayamadığı “kayıp bileşenler” çoğu zaman bu konseptin içeriğini oluşturur (Cooke vd., 2005: 1066). Gerçekten de sosyal sermaye gibi görece soyut içeriğe sahip olan bir konseptin ekonomik kalkınma için önemli olduğu kabul edilmekle beraber yapılan araştırmalarda çoğu zaman gözden kaçırılan bir husus olduğu ifade edilmiştir (Cooke, 2002'den aktaran Bellini ve Landabaso, 2007). Dolayısıyla burada öncelikli olarak sosyal sermayenin kalkınma için öneminden bahsedilecek, ardından Kayseri'de sosyal sermayeyi inşa eden özellikler ve dinamikler ele alınacak, en sonunda ise dernekler aracılığıyla sosyal sermayenin nasıl inşa edildiği, hangi mekanizmaların kullanıldığı ve inşa edilen sosyal sermaye yapısının üyelere nasıl yansı(tıl)dığı ifade edilmeye çalışılacaktır.

Sosyal sermaye, karşılıklı fayda için işbirliği ve koordinasyonu kolaylaştıran; normlar, ağlar ve güven gibi sosyal organizasyon özelliklerini ifade eden, fiziki ve beşeri yatırımların faydasını artıran ve bu özelliği dolayısıyla da ekonomik kalkınmanın önemli unsurlarından biri olarak görülmektedir (Putnam, 1993; Morgan, 2007: 104). Gerçekten de özellikle güvenin tesis edilmesiyle birlikte öğrenmenin ve bilgi transferinin kolaylaşacağına vurgu yapan sosyal sermaye konsepti, bir bölgeyi öğrenen bölge haline getirebilecek bir yönü de barındırmaktadır (Lorenzen, 2007). Özellikle Avrupa'da öğrenen bölge konsepti altında yapılan araştırmalarda sosyal sermaye hususu sıklıkla işlenmiş ve bu husus güvenin inşa edilmesi, firmalar arası ilişkilerin geliştirilmesi ve etkileşimlerin artması çerçevesinde ele alınmıştır (Rutten ve Boekema, 2007a).

Ancak şunu belirtmek gerekir ki sosyal sermaye konseptine kimi araştırmacılar pozitif yaklaşırken, Arrow (1999) ve Solow (1999) gibi kimi araştırmacılar ise temel bazı karakteristiklerden yoksun olduğu gerekçesiyle kuşkuyla yaklaşmışlardır. Bir parantez açarak söylemek gerekirse bu araştırmada ortaya konulacak kanıtlar, söz konusu kavrama ilişkin kuşkuların azalmasına katkı sunacak özelliklere sahiptir. Dasgupta (1999), söz konusu kavramı; güvenin tesis edilmesi, ortak girişimlerin oluşturulması, normların oluş(turul)ması, ağların inşası, yaptırımlar ve kültür gibi konularla ilişkilendirerek kullanmıştır. Putnam'ın (1993) çalışmasında da sosyal sermaye kavramı benzer şekilde değerler, normlar ve ağlar gibi kavram setleriyle deriştirilerek ele alınmıştır (Westlund ve Nilsson, 2005). Bir başka ifadeyle söylendiğinde, sosyal sermaye, bir komünite içindeki verimliliği/etkileşimi artırmak için söz konusu komünitenin içinde yer alan insanlar arasındaki yatay ilişkiler (horizontal associations) ve bu ilişkileri kolaylaştıran mekanizmalar olarak değerlendirilmektedir (Putnam, 1993). Bu yönüyle sosyal sermaye kavramının, birçok yazar tarafından informel kurum⁹⁶ olarak kullanıldığı ifade edilmektedir (Dasgupta, 1999).

Politik ekonomi, iş çalışmaları, yönetim bilimleri, kalkınma araştırmaları ve politika çalışmalarında kullanılan sosyal sermayenin (Cooke vd., 2005), ekonomik coğrafya ve bölgesel kalkınma araştırmalarındaki kullanımı ise kültürel dönüş/kurumsal ekonomik coğrafya ve ilişkisel dönüş/ilişkisel ekonomik coğrafya gibi kuramsal çerçevelerden beslenen ve ekonomik faaliyetlerin sosyo-kültürel boyutunu ele alan araştırmalara rehberlik etmektedir. Bu bağlamda ekonomik coğrafyada sosyal ve kültürel olanın rolü, “sosyal sermaye” kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır (Karakayacı, 2013).

Sosyal sermaye konseptine ilişkin olarak yukarıda bahsedilen özellikler; bilginin emilmesi ve paylaşılması, faaliyetlerin koordineli bir şekilde yürütülebilmesi, toplu kararların alınabilmesi, karşılıklı öğrenmenin sağlanması gibi hususlarda aktörlere katkı sağladığı gibi (Serageldin ve Grootaert, 1999), firmalar arası yenilik faaliyetlerinde (Karakayacı, 2013), işlem maliyetleri, bilgi maliyetleri ve koordinasyonun daha iyi sağlanması gibi hususlarda da firmalara veya bölgelere

⁹⁶ Soyut varlık olarak da değerlendirilebilir (yazarın notu).

katkı sağlamaktadır (Bellini ve Landabaso, 2007). Buraya kadarki kısımda sosyal sermayenin pozitif yönlerine vurgu yapılmış olsa da kilitlenmeye (lock-in) yol açma ihtimalinden dolayı negatif yönlerinin olduğu da ifade edilmektedir (Cooke vd., 2005). Özetle, sosyal sermaye literatürü organizasyonun kapasitesini artırma, işbirliği, güven inşa etmeyi cesaretlendirme gibi bileşenlerle doludur (Merret vd., 2008).

5.1.1. Sosyal sermaye yaratabilecek Kayseri'ye özgü sosyo-kültürel ve politik özellikler

İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Kayseri; dayanışma, yardımlaşma, girişimci ruhu⁹⁷, iyi iş ahlakı, dindarlık/muhafazakârlık, hayırseverlik ve ticari zekâ gibi yöreye özgü olan değerlerle ön plana çıkmış bir kenttir (Satoğlu, 1995; Akşit, vd., 2012; Cengiz, 2013; Özor, 2014). Bu yönleriyle ahiliğin de merkezi olarak bilinir (Keyman ve Lorasdağı-Koyuncu, 2010). Gerçekten de Kayseri'yi Kayseri yapan şeyin kollektif çalışma ruhu olduğu belirtilir (Satoğlu, 1995). Öyle ki 1950'lerde Kayseri'de çok ortaklı olarak kurulan ve özel sektörün Kayseri'deki ilk girişimleri arasında yer alan Birlik Mensucat (Özaslan ve Şeftalici, 2002: 25) adından da anlaşılacağı üzere kolektif ruhun yansıması olarak değerlendirilebilir ki bu ruh söz konusu işletmeyi Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu arasına girmesini sağlamıştır. Kolektif ruhla taçlanan bir başka firma ise 1970'lerde kurulan HES Kablo'dur (Cengiz, 2013). Söz konusu işletme de Birlik Mensucat gibi Türkiye'nin 500 büyük firması arasında yer edinmiştir. Bahsedilen örnekler Kayseri'deki kolektif ruhun iş dünyasına yansımasını göstermesi açısından önemlidir. Kentteki sermayedarların bir araya gelerek kurdukları Birlik Mensucat⁹⁸, Kayseri Yem Sanayi, Meysu, Hes Kablo⁹⁹, Atlas Halı vb. gibi büyük işletmeler dayanışmanın kentteki kanıtlarını gösteriyor (Doğan, 2007; Cengiz, 2013). Türkiye'nin ilk ve ikinci 500 büyük sanayi kuruluşu arasında da yer alan yukarıdaki

⁹⁷ Bir günde 139 yeni işletmenin kurulmasıyla ilişkilendirilen girişimcilik ruhu, Kayseri'nin Guinness Rekorlar Kitabı'na girmesini sağlamıştır (Özor, 2014).

⁹⁸ Firma, yereldeki 11 manifatura mağazasının 20 ortağının biraraya gelmesi sonucu kurulmuştur.

⁹⁹ İstanbul Sanayi Odası'nın Türkiye'nin ilk 500 sanayi işletmesini yayınladığı raporda 2015 yılında 69. sırada yer almaktadır. Söz konusu firma ilk 100 içerisinde yer alan Kayseri kökenli tek firmadır.

işletmelerin kuruluşunda olduğu kadar Hacılar'ın sanayileşme öyküsünde de kooperatifleşme ve ortaklık gibi dayanışma özelliklerinin önemine işaret ediyor (Cengiz, 2013). Söz konusu örnekler kente özgü dayanışma ve birlikteliğin somut çıktılarını da göstermiş oluyor.

Dayanışma, birliktelik ve hayırseverlik gibi dinamiklere ilişkin etkinliğin anlaşılması ağıısından dernekleşme kültürü kadar koruyucu aile sayıları da bir gösterge olarak kullanılabilir. Bu kapsamda söz konusu veri; dayanışma, birliktelik ve hayırseverliğin kesişim noktası olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, kişi başına düşen koruyucu aile sayısı ağıısından Kayseri'nin Türkiye'de ilk sırada yer aldığı görülür. Gerçekten de Tablo 5.1'deki koruyucu aile sayısına ilişkin veriler kentteki dayanışma örüntüsüne ilişkin fikir vermesi ağıısından önemli kanıtlar sunmaktadır. Nitekim İstanbul, Ankara ve İzmir gibi iller hariç tutulduğunda Kayseri, kişi başına düşen koruyucu aile sayısında olduğu gibi koruyucu aile sayısı ağıısından da ilk sıradadır. Kayseri, söz konusu gösterge esas alınarak kendine komşu olan illerle kıyaslandığında bu anlamda komşularından belirgin bir biçimde farklılaşmaktadır. Örneğin, kişi başına düşen koruyucu aile sayısı ağıısından Kayseri ilk sırada iken Sivas 26'ncı, Niğde 31'inci, Yozgat 65'inci, Nevşehir ise 80'inci sırada yer almaktadır. Bu karşılaştırmalar, kentin kendine özgü sosyo-kültürel yapısını ve bununla ilişkili olarak sosyal sermaye üretme potansiyelinin kentteki mevcudiyetini göstermesi ağıısından önemlidir. Bu özelliklerine istinaden kenti Anadolu'nun ortasında bir "sosyal sermaye adası" olarak nitelendirmek yersiz olmayacaktır.

Kentin ekonomik başarısının altında yöreye özgü olan bu değerlerin payı önemlidir (Keyman ve Lorasdağı-Koyuncu, 2010). Bu özellikler geçmişte olduğu gibi bugün de Kayseri'yi ticaret ağıısından önemli bir merkez haline getirmektedir. Öyle ki Kayseri'de ticaret o kadar önemlidir ve öylesine önemsenmektedir ki zeki olanların ticarete, ticarete başarılı olamayacak olanların ise okumaya yönlendirildiğine (Cengiz, 2013) ilişkin yerel bir inanış da söz konusudur. Kuşkusuz bu yerel inanış kendi içinde problemlili ve sorgulanabilir bir nitelikte olsa da ticaretin kentteki önemine ve kentle özdeşleşen yapısına dair önemli ipuçları da sunmaktadır.

Tablo 5.1: İllere göre mevcut koruyucu aile sayıları ve kişi başına düşen koruyucu aile (2016).

Sıralama (MKAS* açısından ilk 15 il)	Mevcut Koruyucu Aile Sayısı	Koruyucu Aile Yanındaki Çocuk Sayısı	Sıralama (MKAS açısından İlk 15 il arasında KBDKAS** açısından sıralama)	Bir milyon kişiye düşen koruyucu aile sayısı***
1 İSTANBUL	370	402	1 KAYSERİ	119
2 İZMİR	300	334	2 DENİZLİ	103
3 ANKARA	213	244	3 K. MARAŞ	98
4 KAYSERİ	160	174	4 SAMSUN	98
5 GAZİANTEP	130	168	5 BALIKESİR	95
6 SAMSUN	126	139	6 HATAY	76
7 KOCAELİ	123	152	7 İZMİR	72
8 BURSA	118	139	8 KOCAELİ	69
9 HATAY	117	171	9 GAZİANTEP	67
10 BALIKESİR	113	140	10 KONYA	53
11 KONYA	113	124	11 ADANA	46
12 K. MARAŞ	108	146	12 ANTALYA	45
13 ANTALYA	103	125	13 BURSA	42
14 DENİZLİ	102	129	14 ANKARA	40
15 ADANA	101	129	15 İSTANBUL	25
42 SİVAS	43	49	26 SİVAS	70
22 NİĞDE	23	31	31 NİĞDE	66
62 YOZGAT	8	11	65 YOZGAT	19
80 NEVŞEHİR	0	0	80 NEVŞEHİR	-

Kaynak: <http://www.koruyucuaille.gov.tr/illere-gore-koruyucu-aile-istatistikleri>, erişim: 08.06.2016,

*Mevcut Koruyucu Aile Sayısı

**Kişi Başına Düşen Koruyucu Aile Sayısı

***Mevcut koruyucu aile sayısının 2015 nüfusuna oranlanmasıyla hesaplanmıştır.

Kayseri'nin yöreye özgü olan bu özellikleri, özellikle dindarlık ve ekonomi arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışan birçok araştırmaya konu olmasını sağlamıştır. Söz konusu araştırmaların birçoğunda dindarlık eksenindeki muhafazakârlığın

Kayseri’ye özgü bir durum olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte protestan¹⁰⁰ bir İslam ahlakının varlığı da kabul edilir. Bu bakımdan İslam’ın kapitalizmle uyumlu olacak şekilde yöreye yerleşmiş olduğu kabul edilmektedir (ESI, 2005; Keyman ve Lorasdağı-Koyuncu, 2010; Cengiz, 2013; Özoral, 2014).

Kentteki dayanışma ve birlikte yaşamanın parametreleri sivil toplum örgütlerinin yoğunluğuyla da kendini hissettiriyor (Keyman ve Lorasdağı-Koyuncu, 2010). Bu bakımdan vakıf (Özcan, 2000; Özoral, 2014) ve dernek bolluğu kentte dikkat çekmektedir. Bununla ilişkili olarak Doğan (2007), ildeki örgütlenme düzeyindeki artışın Türkiye ortalamasının üstünde olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla Kayseri’deki bu özellikler ekonomi alanında kurumlaşma ve oda çatısı altında birleşme kültürüne de yansımıştır. Gerçekten de; *bir araya gelme, birlik oluşturma, dernek kurma, güç birliğiyle organize iş yapma kültürü* kentin tarihselliği içinde yerini almış durumdadır (Keyman ve Lorasdağı-Koyuncu, 2010). Kayseri’de dinsel eğilimli iş derneklerine olan üyelikler fazladır. Nitekim neoliberal politikalarla artan sivil toplum örgütleri ve bu örgütlerin etrafında kümelenen yeni girişimciler, dini referansları güçlü olan iş örgütleri vasıtasıyla kentte fark edilir bir ticari başarının sağlanmasına pay sahibi olmuşlardır (Özcan, 2000; Cengiz, 2013; Özoral, 2013).

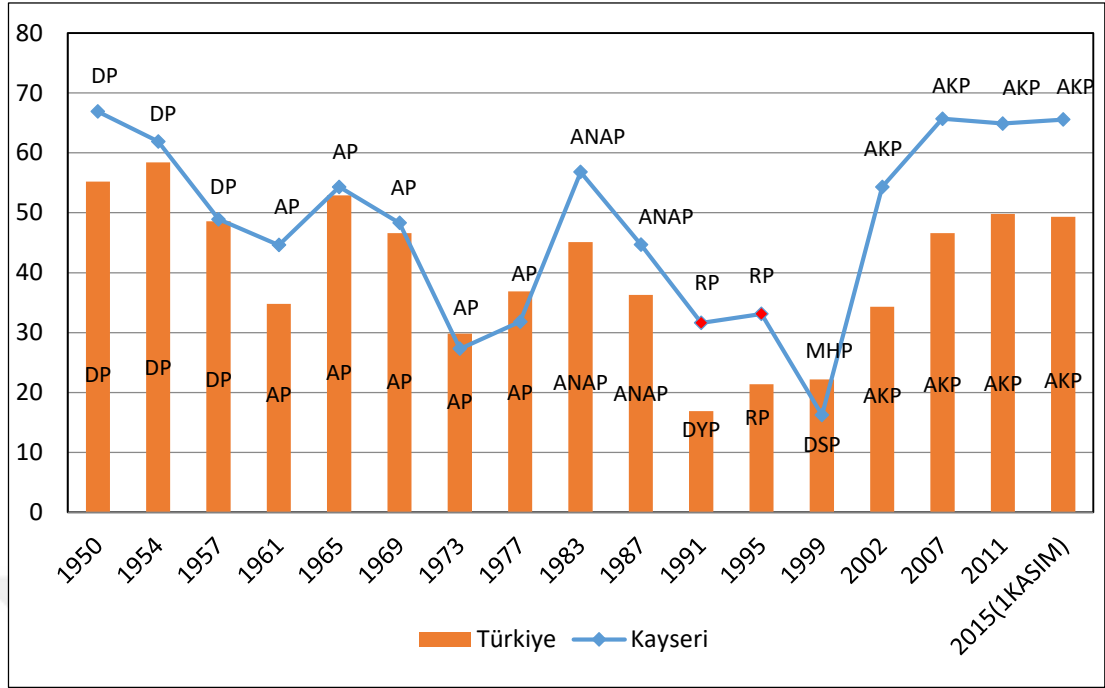
Kayseri’nin ekonomik manzaraya etki edebilecek sosyo-kültürel özelliklerinin yanı sıra politik açıdan da kendine özgü bir yapısı vardır. Keynesyen politikaların etkin olduğu dönemlerde Tayyare Fabrikası ve Sümerbank Bez Fabrikası gibi büyük işletmelerin kurulmasıyla devletçi politikalarla oldukça istifade etmiş olan Kayseri, Keynesyen politikaların terk edilerek devletin yeniden ölçeklendiği dönemde de devlet (devletten kasıt siyasi iktidarlardır) ile ilişkilerini hiçbir zaman koparmamıştır. Zaten bu dönem birçok araştırmacı tarafından devlet müdahalesinin ortadan kalkması değil devlet müdahalesinin şekil değiştirmesi olarak kabul edilir. Bu bağlamda Anadolu sermayesinin güçlenmesiyle Anadolu Kaplanları olarak ifade edilen kentler, İstanbul sermayesine alternatif ya da seküler sermaye karşısına konumlandırılacak bir güç olarak görülmektedir. Anadolu Kaplanları olarak

¹⁰⁰Protestan ahlak, kişisel greksinimlerin ötesinde bir sermaye birikimini amaçlar. Bu ahlakın istemeden de olsa vardığı sonuç, yatırım için sermaye birikimidir (Kılınçoğlu, 2007: 461).

tanımlanan bu güç *yerel burjuvazinin politik hareketinin üretimi* olarak da görülmektedir (Bayırbağ, 2010). Bu noktada Kayseri, hem Keynesyen hem de liberal politikaların uygulandığı dönemde, siyaseti kendi lehine kullanmış bir kent olarak belirmektedir (Akşit, vd., 2012).

Gerçekten de, Türkiye siyaseti açısından Kayseri hep önemli bir merkez olmuş ve Türk siyasetinde etkili olan isimler yetiştirmiştir. Özellikle iktidar partileri Kayseri'ye özel bir önem vermişlerdir. Kayseri de kendisine gösterilen bu ilgiyi karşılıksız bırakmamış ve çok partili hayata geçtikten sonra her zaman iktidarların arkasında önemli bir güç merkezi olarak belirmiştir.

Nitekim Şekil 5.1'den görüleceği üzere 1950'den günümüze iktidar olan bütün partiler genel itibarıyla Türkiye ortalamasından daha fazla oranda oyu Kayseri'den almışlardır. Burada birkaç istisna görülür. Bu bağlamda, Adalet Partisi (AP) hem 1973 hem de 1977 yıllarında iktidar partisi olmasına rağmen Türkiye ortalamasından aldığı oy oranından daha az oyu Kayseri'den almıştır. İstisnanın yaşandığı diğer yıllar ise 1991 ve 1993 yıllarına ilişkindir. 1991 yılında Türkiye genelinde en fazla oyu alan Doğru Yol Partisi (DYP) iken Kayseri'de birinci parti Refah Partisi (RP) olmuştur. Bu durum Kayseri'nin iktidar pahasına siyasal İslam'dan vazgeçmediğini göstermesi açısından önemlidir. 1993 yılında ise Refah Partisi hem Türkiye'de hem de Kayseri'de birinci parti olmasına rağmen DYP ile SHP arasında kurulan koalisyon hükümeti neticesinde yine iktidarda yer almamıştır. Siyasi hayata ilişkin uzun dönemli verilere bakıldığında birkaç istisna dönem dışında kentin iktidarlarla iyi ilişkilerle sahip olduğu açıktır. İktidara Türkiye ortalamasından en fazla oy verilen ilk dönem ANAP'ın iktidara taşındığı 1983 seçimlerinde gerçekleşmiştir.

Şekil 5.1: İktidar partilerinin Kayseri’den aldığı oy ile Türkiye genelindeki oy oranlarının karşılaştırılması (1950-2015).

Not: Çizgi grafikte yer alan 1991 ve 1995 yıllarındaki kırmızı noktalar Kayseri’den birinci olarak seçilen partilerin iktidarda yer almadığı yılları ifade etmektedir.

İktidarların yelini çoğunlukla arkasına alan Kayseri’nin bu özelliği HES Kablo’nun başarı hikâyesinde kendini gösterir. Öyle ki HES Kablo’nun başarısında dönemin Başbakanı Turgut Özal’ın katkısı yadsınamaz. Nitekim Özal’ın 1984 yılında fabrikayı ziyareti esnasındaki konuşma ve yönlendirmeleri PTT ihalelerinin HES Kablo’ya verilerek söz konusu işletmenin hızlı bir yükselişe geçip Kayseri ekonomisinde lokomotif oyuncularından biri olmasını sağlamıştır (Cengiz, 2013). Bu dönemde Kayseri’nin çok yüksek oranlarda ANAP’ı desteklediğini hatırd tutmak gerekir. Bu örnek Kayseri’nin ekonomik başarısında siyasetle kurduğu ilişkinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kentin söz konusu dönemde neoliberalleşme politikasını kendi lehine çevirdiği bir başka örnek ise Amerikalı giyim devi Levi Strauss gibi bir firmanın Avrupa’daki üç tedarikçisinden biri haline gelmesiyle gerçekleşmiştir (ESI, 2005).

Siyasal İslam’ın Türk siyasetindeki en önemli figürü olan Refah Partisi’nin devamı olarak nitelendirilen AKP ise Şekil 5.1’den de izleneceği üzere tıpkı Refah Partisi’nin Türkiye ortalamasından daha fazla oyu aldığı 1991 ve 1995

seçimlerdeki gibi oldukça yüksek oranlarda oyu Kayseri’den almıştır. İşte Kayseri’ye ilişkin bütün bu sosyo-kültürel ve politik zellikler Kayseri’nin araştırma alanı olarak seçilmesini de haklılaştıran unsurlar olarak belirlemektedir.

Kayseri’nin kendine özgü bir yapı yaratacak şekilde ön plana çıkan yukarıda anlatılan özellikleri zağlar’ın (2014) ele aldığđ şekliyle ifade edilecek olursa, kentin bir **kültür bölgesi** olarak değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Öyle ki kültür bölgeleri, toplumun sahip olduğu sosyo-ekonomik ve kültürel niteliklerin belli bir bölgede belirginleşmesi olarak ifade edilebilir. Çeşitli sosyo-kültürel özellikleriyle belirginleşen kültürel bölgeler kıtasal ölçekte (Latin Amerika bölgesi gibi) bir tanımlama yapmaya imkân saęladığđ gibi sosyo-kültürel özellikleriyle ön plana çıkan görece daha küçük bir alanı (dar alanlı folklorik bir bölge gibi) tanımlamaya da imkân sağlamaktadır (zağlar, 2014: 203). Dolayısıyla, kendine özgü toplumsal yapısı, kente gömülü olan değerleri ve normlarıyla bir bütün oluşturacak şekilde değerlendirildiğinde Kayseri’nin kent ölçeğinde nevi şahsına münhasır bir kültürel bölge olduğu ifade edilebilir.

5.1.2. Kayseri’de sosyal sermayeyi inşa eden özellikler ve dinamikler

Yukarıdaki bilgiler ışığında araştırma alanına odaklanıldığđnda, Kayseri’nin sosyal ve ekonomik yapı açısından sosyal sermaye konseptini kullanabilecek bir yapıya sahip olduğuna ilişkin *nsel/verili* bilgiye sahip olduğumuz söylenebilir. Bu bağlamda, *Değişen ve Dönüşen Anadolu* söylemi çerçevesinde önemli bir yere sahip olan Kayseri’ye ilişkin yapılan araştırmalarda din, muhafazakârlık, birliktelik, girişimcilik, dayanışma, siyasal İşlam gibi sosyo-kültürel ve politik dinamikler ön plana çıkmaktadır (zcan, 1995; ESI; 2005; Satoğlu, 2008; Erselcan, 2009; Hovardaoğlu, 2009; Gençoğlu, 2012; Cengiz, 2013; Gündoğdu, 2015). Kayseri’ye ilişkin olarak yapılan araştırmalarda ön plana çıkan bu yapı sosyal sermaye konseptini besleyecek özelliklere sahiptir.

Bu bağlamda, rneğin, ESI (2005) tarafından yapılan araştırmada, kentin muhafazakâr yapısı vurgulanmış ancak bu yapının ekonomik gelişmeyi engelleyecek türde olmadığđ İşlami Kalvinizm’e göndermeler yaparak belirtilmiştir. Yani söz

konusu araştırma Kayseri’de protestan ahlaka¹⁰¹ ilişkin dinamiklerin işlediği iddiasını taşımaktadır. Benzer şekilde Satoğlu’nun (2008) araştırmasında da gelenekler ve din gibi unsurların Kayseri’de belirginleştiği ancak bu unsurların zamanın koşullarına adapte edilebilir niteliğe büründürüldüğü ifade edilir (Satoğlu, 2008). Cengiz’in (2013) araştırmasında ise Kayseri ekonomisindeki başarının ESI’nin söz konusu araştırmada vurguladığı gibi İslami Kalvinizm tarafından değil mevcut şartlardan ve fırsatlardan çok iyi yararlanmakla gerçekleştiği iddia edilir. Bununla birlikte yine aynı araştırmada dini cemaatlere üyeliğin, oturma kültürünün (eş, dost ve akraba ziyaretleri vb. gibi) Kayseri’deki sanayiciler arasında oldukça yaygın olduğu (Cengiz, 2013; Cengiz vd., 2015) vurgulanarak sosyal sermayeyi yaratacak potansiyelin kentteki varlığına ilişkin sinyaller alınır.

Özcan’ın (1995) Gaziantep, Denizli ve Kayseri kentleri üzerinden yaptığı karşılaştırmada ise dinin Kayseri’deki iş ilişkilerinde araçsallaştırılmış olduğuna ilişkin yaptığı tespitler kentteki sosyal sermayenin yaratılması ya da beslenmesinde *din kurumunun* etkili olabileceğine dair sinyal veren bir başka kanıt olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Kayseri’de Cuma namazının seküler işçi ile muhafazakâr işveren ya da seküler işveren ile muhafazakâr işveren arasında bir gerilime neden olabildiği ifade edilmektedir. Öyle ki söz konusu dinsel ritüelin (Cuma namazı) sembolik değer kazanarak piyasada dışlanma ya da halkanın içine girme aracı olarak kullanılabildiği alan araştırmasındaki beyanlara dayanarak gösterilmektedir. Bahsedilen bu son örnek ise Kayseri’deki protestan ahlakın zayıflığına ilişkin öngörü geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Söz konusu araştırmada Kayseri ve Denizli’deki iş ilişkilerinin daha içe kapanık bir yapıya sahip olduğu tespitinde de bulunmaktadır (Özcan, 1995) ki bu da yukarıda bahsedilen örnekten (seküler-muhafazakâr gerilimi örneği) bağımsız olarak düşünülmemelidir. Yani içe kapanık yapı seküler-muhafazakâr geriliminden güç almaktadır. Bahsi geçen araştırmalarda ele alınan muhafazakârlık, dinin toplumsal ve ekonomik işlerdeki rolü ile farklı temellerden beslenen çok sayıdaki cemaatin varlığı şeklindeki

¹⁰¹ Protestan ahlak, genel olarak, akla ve mantığa dayalı rasyonel davranış biçimini ifade eder. İslami Kalvinizm’le aynı anlamda kullanılmaktadır. Konuyla ilgili detaylı bilgi kuşkusuz Weber’in (2015) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde detaylı işlenmiştir. Ancak kavramın sadeleştirilmiş şekline ilişkin teorik tartışmalar için Kızılkaya, 2007 ve Cengiz, 2013’e bakılabilir.

kente dair özellikler sosyal sermaye konseptinin Kayseri'deki işlerliğine ilişkin öngörü geliştirilmesine katkı sunmaktadır.

Yukarıda bahsedilen araştırmalarda ifade edilen farklı bulgular Kayseri'deki ekonomik yaşamda Protestan ahlakın işleyip işlemediğine ilişkin kesin bir hükümde bulunmayı güçleştirse de, dinin Kayseri örneğinde sosyal sermaye yaratacak bir potansiyel barındırdığı iddiasını güçlendirmektedir. Bu anlamda dinin ekonomik hayattaki etkinliği hususunda kentin geneline ilişkin olarak kesin bir hüküm vermek güç olsa da bu hükümsüzlük sosyal bilimlerin *hem O'cu hem Bu'cu* şeklindeki esnek yapısı içinde değerlendirilmelidir. Yani Kayseri'deki ekonomik ilişkilerde Protestan ahlak da etkili olabilir, tersi bir durum da söz konusu olabilir. Bu bağlamda, hem yukarıdaki bilimsel araştırmalarda ortaya konulan farklı bulgular hem de alan araştırması esnasında katılımcıların söylediği aşağıda yer alan birbirinin tersi olan ifadeler dinin sosyal sermayeyi besleyen bir unsur olabileceğini göstermekle beraber ekonomideki etkinliği hususunda kesin hüküm vermeyi engelleyici niteliktedir.

K1: ...Para çok önemlidir ve Kayserili **dinle, imanla para ilişkilerini yan yana getirmez. Getirmediğinden de başarılı yani bu ayrı o ayrı. İsrail'e en fazla ithalat yapan illerden birisi Kayseri...**(24.11.2014, KTO yetkilisi, erkek)

K1: ...Kayseri'de cuma namazı diğer yerlere göre farklı kılınır [zaman kaybını minimuma indirecek şekilde olduğu kastediliyor]... (24.11.2014, KTO yetkilisi, erkek)

S: Nasıl yani?

K1: Yani şöyle söyleyim. Zuhri ahir sonra kılınır galiba, evet öyle kılınıyor. Yani şöyle sana söyleyim, Kayseri'nin din adamı da farklıdır, pratiktir. Dünyevi işlere göre kendini dizayn etmiştir. Yani **dinin dünyevi işleri aksatmasına asla izin vermez. Parayı sever, dünyaya bağlıdır. Ama ahirete de hizmet etmek ister. Mesela hayırseverliği filan ondandır** (24.11.2014, erkek, KTO yetkilisi).

Yukarıdaki görüşmecinin ifade ettikleri Kayseri'de dinin ekonomik ilişkileri etkilemeyecek boyutta olduğu iddiasını taşımaktadır. Nitekim Kayserili'nin parayı

sevmesi, Cuma namazını zaman kaybına sebep olmayacak bir formatta kılması, İsrail ile ilişki içinde olması gibi hususlar dinin iş hayatındaki etkisinin minimize edilecek şekilde pratik edildiğini göstermektedir. Bir başka görüşmecedan alıntılanan aşağıdaki örnek ise yukarıdaki beyanatlara tezat oluşturacak şekilde dinin Kayseri ekonomisindeki etkinlik düzeyine ilişkin farklı bir fikir vermektedir.

K5: ...şimdi gerçek bir olay... Adamın dükkânına gidersiniz hocam bana beş yaprak sunta lazım dersiniz, kaç lira? Nasıl ödeyeceksin der. Peşin dersiniz. **Yetmişbeş liradan** beş tanesi üçyüzyetmişbeş lira der. Peki, hocam ben üç yüz lira falan diye düşünüyordum, sizin söylediğiniz biraz pahalı oldu. **Vadeli olsa ne olur? Bizde vadeli mal yok arkadaş der.** Çıkmak üzeresinizdir bunlar inanın gerçek şeylerdir asla bir abartısı falan yok... (25.11.2014, dernek yöneticisi, erkek)

S: Estağfurullah.

K5: Bir başka müşteri daha siz dükkândan çıkmadan beş yaprak sunta istiyorum der ve fiyat sorar. [Satıcı] Nasıl ödeyeceksin? [Müşteri] Hacı amca ben doksan günlük çekten önce ödeyemem. [Satıcı] **Yüz lira tanesi** der toplam beşyüz lira. **Bana vadeli mal satmıyorum dedi. O'na tanesini yüz lira diyo yetmişbeş lira yerine.** Dönersiniz geriye bunu bizzat yaşadım çünkü. **Hacı amca sen bana vadeli satmıyorum dedin ama bu adama satıyorsun.** [Hacı amca] **Ben “sana” vadeli satmıyorum dedim.** Neden bana satmıyorsun bende bir eksiklik mi var? Yok bizde böyle, **“bu arkadaş da” peşin satmam. Çünkü sen peşin alacam niyetiyle geldin, sonra vadeliye döndün. O faize girer. Sen vadeli sorup onu peşine çevirirsen ben faiz eklemiş gibi olurum. Peşin isteyip de vadeliye çevirip ne kadar dersen yine bana faiz ekletiyor olursun ben faizle mal satmam.** [Müşteri] Peki, **ben çıksam bi tur atsam gelsem tek söz olarak ben vadeli istiyorum dersem verir misin? Veririm. O zaman da peşin vermem.** Şimdi böyle bir komedi olabilir mi? Ama bu komedi milyon TL seviyesinde yaşanıyor. Şimdi bu nedir... (25.11.2014, dernek yöneticisi, erkek)

Yukarıdaki katılımcının söyledikleri ise dinin iş ilişkilerini zaman zaman sekteye uğratacak boyutta kullanıldığını ortaya koymaktadır. Yukarıdaki beyanatlara

ek olarak alan araştırmasında görüşülen firmaların büyük çoğunluğunun faizi batağa sürükleyen bir mekanizma olarak görmesi ve “faize bulaşmadan” iş yapmanın “bereket”i artıracak şeklindeki düşünceleri dinin Kayseri ekonomisinde belirleyiciliğine ilişkin bir başka kanıt sunmaktadır. Dolayısıyla farklı farklı örnekler dinin Kayseri ekonomisindeki etkinliğine ilişkin kesin hükümde bulunmayı engelleyici niteliktedir. Din ve muhafazakârlık gibi Kayseri’ye özgü olduğu yaygın bir şekilde kabul edilen hususlara burada değinilme sebebi; din ve muhafazakârlık gibi özelliklerin Kayseri’de güvenin tesis edilmesi, işbirliği ve dayanışmanın sağlanması gibi konularda bir *kurum* inşa etme potansiyeline dikkat çekmektir. Yani din ve muhafazakârlık gibi yöreye özgü dinamiklerin iş ve ilişkileri artıracak ve bu ilişkileri kolaylaştıracak bir dinamik olarak belirmesidir.

Kuşkusuz Kayseri’deki sosyal sermaye yapısını besleyen dinamikler sadece din ile şekillenmemektedir. Örneğin, Erselcan (2009) nicel bir tasarımla TR72 (Sivas, Kayseri, Yozgat) düzey 2 bölgesindeki sosyal sermaye yapısını ölçtüğü araştırmasında Kayseri’de sosyal sermayenin hemşehri ilişkileri, geleneksel aile ilişkileri ve siyasi bağlarla şekillendiğini ifade etmektedir. TR72 bölgesindeki üç ilin karşılaştırmalı olarak ele alındığı bu araştırmada dikkat çeken husus, söz konusu bağlarla şekillenen sosyal sermaye yapısının Kayseri’de Sivas ve Yozgat’a göre daha düşük düzeyde olmasıdır. Bu şaşırtıcı sonuç kent ölçeklerinin farklı olmasından kaynaklanmış olabileceği gibi soyut bir mevzunun rakamlarla ölçülmüş olmasından kaynaklı bir durum da olabilir. Öyle ki araştırmacı da söz konusu araştırmada soyut bir mevzunun rakamlarla somuta indirgenmesinin yarattığı güçlüklerden bahsetmektedir (Erselcan, 2009).

Kayseri’deki kalkınmanın kurumsal yönlerine odaklanan Hovardaoğlu’nun (2009) araştırmasında ise söz konusu kurumsal yapıyı oluşturan dinamikler üç döneme ayrılarak incelenmektedir. Bu araştırmada ilk kuşak sanayiciler (1940’lı yıllarla başlatılır) tarafından oluşturulan *kurumun* güçlü aile bağları ve yüz yüze ilişkilerle şekillendiği ifade edilmektedir. Bu bağ ve ilişkiler çoğunlukla aynı hane içinde yaşayan geniş aile yapısıyla karakterize olur. Söz konusu dönemde güvenin tesis edilmesi ve ilişkisellik aile bağları tarafından şekillendirilen yerel düzeydeki yüz yüze ilişkiler temelinde gerçekleşmektedir. 1970’lerden başlatılan ikinci dönem

ise aile şirketlerinin Kayseri ekonomisinde gittikçe güçlendiği yıllar olmakla birlikte güçlü aile ilişkileriyle yaratılan kurumsallığın çözülmeye başladığı yıllar olarak da değerlendirilmektedir. 1940'larla başlatılan ilk kuşak ile 1970'lerden başlatılan ikinci kuşak arasında gerilime sahne olan güçlü aile ilişkilerindeki çözülme hane halkı yapısındaki değişimle kendini göstermektedir. Bu bağlamda gerçekleşen değişim, aynı hane içinde yaşayan geniş ailelerin oluşturduğu geleneksel konut ve aile yaşantısından aile apartmanlarındaki farklı dairelerde yaşayan çekirdek aile yapısına geçişle temsil olmaktadır ki bu durum, yumuşak geçiş olarak tanımlanmaktadır. Bu geçişkenlik ilerleyen yıllarda devam etmiş ve aile apartmanında ancak farklı dairelerde oturan ailelerin aile apartmanından farklı yerlere taşınmasıyla sonuçlanmıştır. Kuşkusuz bu ayrılma kentsel mekânda da bir değişim yaratmıştır. Birinci kuşak ile ikinci kuşak arasındaki bu gerilim geleneksel aile yapılarından güç alan *kurumu* zedelemiş olsa da temeldeki sosyal etkileşimler kaybolmamıştır. Aile bağları tarafından şekillendirilen geleneksel iş kültürünün bu dönemde çözülmeye uğramasıyla İslami ağlar tarafından şekillendirilen yeni bir iş kültürü ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle ilk kuşakta geleneksel aile bağlarıyla şekillenen sosyal sermaye yapısının ikinci kuşakla birlikte dinsel ağlarla şekillendirilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla ilk kuşakta *kurum* oluşumuna kaynaklık eden “geleneksel aile ilişkileri” ikinci kuşakla beraber yerini “dinsel ağlar”a bırakmıştır. İkinci kuşağın muhafazakâr yapısından üçüncü kuşağın yaşam tarzındaki beklentilere geçişin ise henüz kurumsallaşmadığı ifade edilmektedir (Hovardaoğlu, 2009).

Bu araştırma farklı kuşakların hangi araçları kullanarak kurum inşa ettiğine doğrudan odaklanmasa da hem Türkiye'deki girişimci derneklerinin 1990'lar sonrasındaki artışı ve yapısal özellikleri hem de alan araştırmasındaki görüşmelerden elde edilen bulgular girişimci derneklerinin bu kurumsallığın oluşmasında üçüncü kuşak için pay sahibi olduğunu gösteren kanıtlar sunmaktadır. Bu bağlamda, alan araştırması esnasında görüştüğümüz katılımcılardan seküler olarak tanımlanacak bir dernek yöneticisinin 2000'lerden sonra yöneticisi olduğu derneğe (seküler) ilginin azaldığını ve söz konusu tarihten sonra özellikle gençlerin diğer dernekleri (siyasal İslam'dan güç alan dernekler kastedilmektedir) tercih etmeye başladığını söylemesi, üçüncü kuşağın ideolojik olarak belirgin bir ideolojik duruşa sahip olan ve siyasal İslam'dan güç alan dernekler üzerinden kurum *inşa* ettiği şeklinde bir iddia ortaya

atmaya hakkaniyet kazandırmaktadır. Gençler tarafından tercih edildiği söylenen derneğin kuruluş yılındaki (1993) adında “Genç” ifadesinin geçmesi de üçüncü kuşağın yeni bir kurumsallık inşa etme arayışları olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda ikinci kuşakla üçüncü (bugünkü) kuşak arasında da yumuşak bir geçişkenlikten bahsetmek mümkündür. Nitekim üçüncü kuşak ikinci kuşaktan *dinsel* ağları miras olarak almış ve politik bir yönelimi (siyasal İslam) de katarak yaratacağı kurumsallığı bu iki unsur üzerinden şekillendirme çabasına girmiştir. Öyle ki çoğu zaman Müslüman işadamları olarak da adlandırılan MÜSİAD’ın ilk taşra teşkilatını 1991 yılında Kayseri’de kurması da tesadüf değildir. İlgili bölümde de ifade edildiği üzere TUSKON ve MÜSİAD, dinsel referanslar ile siyasal İslam’dan güç alan organizasyonel yapılanmaların kesişim noktalarıdır. Hem MÜSİAD’ın bu yapısı ve ilk taşra teşkilatını Kayseri’de kurması hem de yukarıda bahsedilen ve adında Genç ifadesi yer alan derneğin İslami referanslara gönderme yapan yapısı Kayseri’de üçüncü kuşağın *dine siyaseti ekleyerek tesis etmeye çalıştığı kurumsallık inşasının* bir göstergesidir.

Bu bağlamda, yukarıda bahsedilen aile, din, muhafazakârlık, dayanışma (dernekleşme kültürünün yaygınlığıyla da ilişkilendirilebilir), siyasal İslam’a ilişkin politik yönelimlerin kentteki etkinliği¹⁰² gibi Kayseri’ye özgü olarak beliren özellikler kentteki sosyal sermaye yapısını üreten ve onu besleyen potansiyeli barındırmaktadır. Sosyo-ekonomik yapı üzerinde de etkili olan söz konusu özellikler Hess’in (2004) ifadeleriyle söylenecek olursa Kayseri’nin “genetik kodları”na işlenmiş **toplumsal gömülülüğü** ifade etmektedir. Kayseri’ye özgü olan bu özelliklerin birçoğunun Kayseri’ye fiziksel olarak yakın olan komşu illerde bile görülmeyişi yani bahsi geçen özelliklerin adeta sınırları çizilmiş bir alanla çevrelenmiş olması da Hess’in (2004) ifadeleriyle söylendiğinde **bölgesel gömülülüğe** işaret etmektedir.

¹⁰² Siyasal İslam’ın kentteki etkinliği ilgili kısımda ele alındığı üzere seçim sonuçlarından da anlaşılabilir. Nitekim Siyasal İslam’ın temsilcisi olarak kabul edilen partilerin Kayseri’de ciddi bir oy potansiyeli söz konusudur. Örneğin, 1991 ve 1995 seçimlerinde iktidarda yer almayan RP kentteki birinci partidir. Kayseri, AKP’nin katıldığı bütün seçimlerde de AKP’nin Türkiye genelinde aldığı oy oranından çok daha yüksek oranlarda bir oy vermiştir (bkz. Şekil 5.1).

5.2. Dernekler tarafından yaratılan sosyal sermayenin bileşenleri ve inşa edilen kurumsallık

Bu araştırmanın kalbini oluşturan Kayseri'deki dernekleşmeye odaklanıldığında ise söz konusu organizasyonel yapılarda sosyal sermaye sürecini besleyen iki dinamikten bahsedilebilir. Bu dinamikler, derneklerin belli bir ideolojik düşünce yapısı etrafında birleşmiş olmalarından ve siyasetle geliştirdikleri ilişkiden kaynağını almaktadır. Bu bağlamda, aşağıdaki başlıklarda derneklerin aynı ideolojik düşünce yapısıyla birleşmiş olmalarıyla üretilen sosyal sermaye yapısının özellikleri ve dinamikleri anlaşılmaya çalışılırken söz konusu yapıdan istifade etmenin firmanın rekabetçi üstünlüğü yakalama açısından ne anlam ifade ettiği de anlam kazanmış olacaktır. Ancak burada bir parantez açarak bu araştırmada kullanılacak sosyal sermaye konseptini diğerlerinden ayıran hususlara değinmekte de fayda vardır. Bu bağlamda, bu araştırmadaki farklılaşmalar aşağıdaki şekilde maddeleştirilebilir;

Birincisi, sosyal sermaye konseptinin dernekleşmeler üzerinden nitel bir araştırma yöntemiyle operasyonel hale getirilmesidir. İkincisi, derneklerin siyasi iktidarlarla ilişki biçimlerinin yarattığı kurumsallığın (sosyal sermayenin) üyelere yansımalarının yine nitel bir yöntemle anlaşılmaya çalışılması, bir diğeri belki de en önemlisi ise dernekler üzerinden yaratılan sosyal sermaye yapısının yerelden koparılarak *mekânlar arası ilişki yapılarını inşa eden veya farklı mekânlardaki yerel gömülülüklerle erişimi kolaylaştıran yerel ötesi* bir forma kavuşturulmasıdır.

Bu ele alış biçimiyle dernekler aracılığıyla sosyal sermayenin üretim dinamikleri ortaya konulduğu gibi yerel ve yerel ötesi iş ilişkilerinin anlaşılması da dernekler aracılığıyla operasyonel hale getirilmiş olacaktır. Bu operasyonellik firmaların işlem maliyetlerinden tasarrufları üzerinden sağlanan rekabetçi üstünlüğün dernekler üzerinden nasıl gerçekleştiğini de anlamaya imkân sağlayacaktır.

5.2.1. Sosyal psikoloji ve ideolojiler üzerinden üretilen sosyal sermaye ve kurumsallık inşası

Araştırma alanının sahip olduğu toplumsal ve bölgesel gömülülükler dikkate alındığında, akrabalık (aile bağları), hemşerilik ve din gibi dinamiklerin kentteki sosyal sermaye yapısını oluşturabilecek nitelikte olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın bulguları ise dernekler üzerinden de bir sosyal sermaye yaratıldığını göstermektedir. Öyle ki dernekler üzerinden üretilen sosyal sermayenin dernekleri şekillendiren “sosyal psikoloji” ve “ideolojik birliktelik”ten güç aldığı güç aldığı ve bu dinamikler tarafından beslendiği anlaşılmaktadır. Bu dinamikler üzerinden sosyal sermayenin kurulacak olması bu araştırmanın diğerlerinden ayrılan özelliğidir. Burada şuna da değinmek gerekir, akrabalık ve hemşerilik gibi sosyal sermaye yaratabilecek dinamikler, sosyal sermaye konseptini daha çok “yerel ölçekte şekillenen ilişki yapıları”na hapsedmektedir. Bu çalışmada sosyal sermayeyi oluşturduğu iddia edilen söz konusu dinamikler ise sermaye yapısını “*yerel bağlamın ötesi*”ne taşıyan niteliktedir. Bu özellik araştırmanın özgün olan bir başka yönüdür.

Bu çerçevede girişimci derneklerine odaklanıldığında, derneklerin kurumsal ortamı yaratan organizasyonel bir yapı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Derneklerin ekonomik bir birliktelik olmasının yanı sıra Buğra’nın (2004) gönderme yaptığı üzere sosyal psikolojinin bir ürünü olduğundan üçüncü bölümde bahsedilmişti. Söz konusu yapıların siyasi, ideolojik, dinsel veya yaşam tarzı açısından benzer eğilimleri buluşturan bir platform olduğunu da hatırlattıktan sonra derneklerde sosyal sermaye sürecini besleyen ilk dinamik ele alındığında katılımcıların söylediği aşağıdaki ifadeler her bir derneğin belli ideolojiler etrafında şekillenen yapısını kanıtlar niteliktedir.

K20: ...Bir gün *Fatih Camii’nde İstanbul da hoca hutbeye çıkar ve derki memlekette ne kadar sıkıntılı iş olsa altından A*¹⁰³ [Seküler bir derneğin adı veriliyor] *çıkarak, nerde olsa A çıkar. Hep A, hep A. Yok mu bir MÜSİAD der ve hikâyenin buradan başladığı söylenir...* (26.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

¹⁰³ Katılımcı, seküler olarak tanımlanan derneğin açık adını ifade etmiştir. Ancak, etik açıdan ‘A’ şeklinde sansürlenerek aktarılması uygun görülmüştür.

K10:...1990'lı yıllarda ve daha evvelki yıllarda Türkiye'de **sermaye belli bir grupların elindeydi**. Halen daha belki öyle ama tabi yüzdesi her geçen sene azalıyor. **Biz de bi araya gelelim** neler yapabileceğimize karar verelim şeklindeki doğal **ihtiyaçtan ortaya çıkmış bir sonuçtur derneğimiz...** (28.11.2014, dernek yöneticisi, erkek)

K20: ...Müslüman denilmesinden hiçbir şekilde gocunmayan ama **Müslümanlığın** bir unvan olmadığı, Müslümanlığın bir zorunluluk olduğu **fikriyle bir araya gelen**, insanlar tarafından kurulmuştur... (26.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

K20: ...Bizim camiamızın insanları muhafazakâr kesim insanlar. Erbakan Hoca'nın rahmetli, motor üretmeyle ilgili düşüncesine karşı Türkiye'nin tröstlerinin "siz motoru ne yapacaksınız [gidin] Bursa da şeftali üretin, hem çok lezzetlidir şeftali" şeklinde dalga geçen yorumlara tepki olarak kurulmuştur MÜSİAD ... (26.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

K20: ...Müslümanlar güçlü olmalı. Müslümanlar bulunduğu noktalarda **temsil edilmeli ve sesi gür çıkmalı...** (26.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

K20: ...Firmaların genelde bize gelişi birincisi, taraf belirtmektir... (26.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

Yukarıda kaydedilen beyanatlardaki her bir kelime dönemin sosyal psikolojisini yaratan koşullara ilişkin önemli göndermeler yapmaktadır. Örneğin, *sermayenin belli gruplar elinde olması* ifadesi veya bir diğer derneğin kuruluşunun *camideki hutbeyle başlamış olması* ve her türlü sıkıntının altından kendilerine uzak gördükleri toplumsal yapıların çıkmasına ilişkin düşünceler, satır aralarında dönemin sosyal psikolojisine ilişkin önemli mesajlar içermektedir.

Dolayısıyla yukarıdaki ifadeler özellikle 1990'larda hareketlenmeye başlayan siyasal İslam ve dönemin toplumsal psikolojisinden hareketle ideolojik bir birliktelik yaratılmaya çalışıldığına ilişkin çabalarının ilk aşamasına dair ipuçları sunmaktadır. Öyle ki mevcut siyasi iktidar kadrolarının da çok önemli bir kısmının o günkü toplumsal psikolojinin ürünü olarak bu günlere geldiği kabul edilen bir

gerçekliktir. Bu bakımdan, söz konusu sosyal psikolojiyle ivme kazanan siyasal İslam ve onun ekonomik hayata yansması olarak girişimci derneklerinin kurulması siyasetle iş dünyasının aynı kökten beslendiğini göstermesi açısından da önemlidir.

Siyasi, ekonomik ve toplumsal hayattaki bu gelişmeler yukarıdaki beyanlarda görüldüğü üzere iş dünyasında yaratılan birliktelik ruhunun gerekçesini oluşturur. Bu birliktelik iktisadi faaliyet alanı içerisinde dernekler aracılığıyla ete kemiğe büründürülmüştür. İlerideki örneklerde anlatılacağı üzere, bu ideolojik birliktelikler dernek üyeleri arasındaki kenetlenme düzeyine de yansımıştır. Bu bakımdan derneklerin yarattığı sosyal sermayenin etki derecesi bu ideolojik birliktelikten güç almaktadır. Nitekim görüşülen derneklerin ideolojik birlikteliklerle şekillenmiş olanlarında güç birliği ve kenetlenme düzeyi diğer derneklerden belirgin biçimde ayrılmaktadır. Öyle ki bu ideolojik birliktelik söz konusu derneklerde referans göstererek üyeliğe alma gibi bir dinamiği de doğurmuştur. Aşağıdaki başlıkta ele alınacağı üzere referansla üyelik kabulüne ilişkin vurgu, derneğin homojen yapısının korunması ve derneğin kendi içinde oluşturmayı hedeflediği kendine özgü değer inşasında önemli bir mekanizma olarak kullanılmaktadır. Yaratılmaya çalışılan bu değer inşası, ileride örneklerle ele alınacağı üzere derneğin içsel bir ekonomi oluşturma çabasıyla birlikte üyelerinin işlem maliyetlerinden tasarrufuna ve dolayısıyla rekabetçi üstünlük kazanmasına katkı sunmaktadır.

5.2.2. Norm ve değer oluşturularak üretilen sosyal sermaye ve kurumsallık inşası

Derneklerin belli ideolojiler etrafında şekillenen yapısını korumasını ve beslemesini sağlayan dinamiklerin başında üyeliğin referans usulüne dayalı olarak gerçekleşmesi gelmektedir. Bu bağlamda, *üyelik süreci* derneğin homojen yapısının korunması açısından önemli bir *müessese* haline gelmiştir. Görüşme yapılan dernek ve firmalardan elde edilen bilgiler, derneklerin; “referans gösterme”, “ticari ahlakın düzgün olması”, “ticarete yüz kızartıcı işlere bulaşmamış olma” şeklindeki kriterlere göre üyelik kabul süreci işlettiğini ortaya koymaktadır. Özellikle homojenlik düzeyi yüksek olan derneklerde “referans göstermenin” üyeliğe kabul sürecinde önemli bir

faktör olduğu yönündeki ısrarlı vurgulamalar “referans usulüyle üyeliğe kabul” ün sosyal sermaye konseptinde yer alan “güven unsuru”nu tesis etme ve onu güçlendirme amacına yönelik olduğunu göstermektedir. Üyeliğe kabul etme sürecine ilişkin olarak dernek yöneticilerinden elde edilen aşağıdaki ifadeler derneğin kendi içinde güven unsurunu ön plana çıkardığını ve bu sayede kendi içinde homojen bir yapı yaratarak North’un (2010) ifadeleriyle söylenecek olursa oyunun kurallarını tesis etmeye çalıştığını ve bu sayede *kurumsallık* inşa etmeye çalıştığını göstermektedir.

K20: ...Üyeliğe kabul ederken *teşkilatlanma komisyonumuz inceler artı derneğimizin iki üyesinin referansı gereklidir. Bu referans da kendisi gibi insanları refere etmesi içindir. Yani tutup da bu bahsettiğimiz değerlere* [aile değerleri, ticari değerler, İslami değerler ifade ediliyor] *sahip olmayan insanları bu çatının altında bulundurmamaya çalışırız...* (26.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

K10: ...Üye alırken; birincisi genel ticari yapısının insanlara sıkıntı verici pozisyonda olmaması yani bataklık birilerini dolandırıcı olmaması birinci kriterimiz bu. İkincisi de genel ahlakla alakalı yani *derneğimize yakışmayan durumların içerisine alenen girmemesi... İki tane referans gösterir üyelerimizden...* (28.11.2014, dernek yöneticisi, erkek)

K6: ...Üyeliği kabul şartlarımız ticaretinin düzgün olması. En çok üzerinde durduğumuz konu bu ticareti düzgün olan ve **iki tane referansla** gelen üyeleri kabul ediyoruz... (26.11.2014, dernek yöneticisi, erkek)

Siyasi ve ideolojik olarak daha belirgin bir duruşa sahip olan ve bu duruşlarını açıkça ifade eden derneklerin üyelik kabullerine ilişkin yukarıdaki beyanatlarda söz konusu derneklere *üye olma sürecinin* sosyal sermaye yaratma gayretiyle alakalı önemli bir aşama olduğunu göstermektedir. Üyeliğe kabul aşamasında referans mekanizmasının kullanılma gerekçesinin “kendisi gibi insanları refere için” gibi bir bağlama dayandırılması dernek üyeleri arasında geliştirilmesi hedeflenen **bilişsel yakınlığa** işaret etmektedir. Nitekim bilişsel yakınlık, benzer niteliklere ve bakış açılarına sahip olan aktörlerin ortak bir dil üzerinden norm

oluşturmasına kaynaklık ettiği gibi yaratılan bu **norm vasıtasıyla** ekonomik açıdan daha değerli olan **gömülü bilginin transferine** de imkân sağlamaktadır.

MÜSİAD üyesi bir firmanın *MÜSİADlı'lık* kavramsal şemsiyesi altında değerlendirdiği aşağıdaki ifadeler, dernek aracılığıyla oluşturulan *norma* dair bir başka örneği oluşturmaktadır. Yaratılan bu normun *MÜSİADlı'lık* gibi kurumsal aidiyete ilişkin bir kavramsallaştırmayla kimlik inşasına dönüşmesi ve yaratılan bu kimlik inşası üzerinden bir değer inşası oluşturulması dernekler üzerinden bilişsel yakınlığın yanı sıra organizasyonel yakınlığın yaratıldığını da göstermektedir.

K23:...*MÜSİADlı olduğunuz zaman bir şeye ait oluyorsunuz. Yani bir zihniyete ait oluyorsunuz. Ya bu ticarete de yansıyor kişisel hayatınıza da günlük hayatınıza da yansıyor. Ticaretinizde daha dikkat etmek.. MÜSİAD'ın benimsediği prensipler dolayısıyla kendinizi mahalle baskısı altında hissediyorsunuz... İnsan kendisine kaldığı zaman belki fevri hareketler yapabilir. Ticari olarak, ahlaki olarak, toplumun kontrolünün ya da işte ticari hayattaki kontrolünün dışına çıktığınız zaman insan belki bazı şeyleri rahat yapabilecekken MÜSİADlı'lığın verdiği bi ister istemez bi baskı mı diyelim artık ona ya da ne dersek... hani bir düzene sokmak anlamında... (08.07.2016, firma yetkilisi, erkek)*

Yukarıdaki ifadeler analiz edildiğinde dernek üyesi olmanın “**bir zihniyete ait olma**” gibi değerlendirilmesi aktörlerin aynı dili konuşmaları sayesinde birbirlerinden istifadelerinin maksimum düzeye çıkacağı **bilişsel yakınlığı besleyen bir durum** sergilemektedir. Öte yandan güçlü bir aidiyetliğin habercisi olan *MÜSİADlı'lık* nitelemesiyle bir ağ oluşturma veya bir ağın içinde yer alma olarak tanımlanan organizasyonel yakınlık da oluşmaktadır. Yukarıdaki örneklerde gösterildiği üzere yaratılan hem bilişsel hem de organizasyonel yakınlık aktörler arası güvenin tesis edilmesine ön ayak olmaktadır.

Bu bağlamda, birçok dernek üyesiyle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular dernek aracılığıyla sosyal sermaye üretildiğini ve üretilen bu sermayenin firmalar arasında gerçekleşecek ticareti ciddi platformlara taşıdığını göstermektedir. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi dernek aracılığıyla yaratılan bilişsel ve organizasyonel yakınlık aktörlerin birbirine güven duymalarını sağlayarak aralarında

iş geliştirmelerini sağlamaktadır. Burada **bu araştırma açısından önemli olan husus, aktörlerin bu vesileyle ticaretlerini artırması, risklerini minimize etmesi ve işlem maliyetlerini azaltarak rekabetçi üstünlük kazanmasıdır.** Bu bağlamda, aşağıdaki ifadeler derneğin yarattığı değer inşasından firmaların istifade etmesini ve bu sayede işlem maliyetlerini azalttığına ilişkin kanıtlar sunmaktadır.

K21: ...Mesela bir firma alım yapıyorsa **MÜSİAD üyesiye bi güven unsuru oluşuyor** mutlaka. Yani şöyle bir algı oluşuyor; bu bi grubun üyesi oranın kurallarını ve aynı zamanda ticari ahlaki kuralını benimsediğini gösterir düşüncesi gibi bir algı oluşuyor. Kişiye göre değişir ama eğer adam derneğe girdi ve uzun yıllar **dernekte üyeyse mutlaka kendine ticari bi çekidüzen de veriyordur diye düşünülüyor** ve **bu durum kişinin ticaretine olumlu yansıyor...** (26.02.2015, firma yetkilisi, erkek)

K26: ...Ben bilgisayarıcı olarak işte otuz yaşında yirmi sekiz yaşında bir delikanlı olarak gelip de Koyunlu Halı'ya girdiğimde beni hadi canım oradan tepkisiyle gönderirlerdi, gönderebilirlerdi. Ama ben **MÜSİAD Kayseri'den geliyorum, MÜSİAD Kayseri üyesiyim deyince haa buyrun kurumsal bir kimliğimiz var. Buyurun görüşelim** diyip oralara sistemler, yazılımlar satılarak hem ticaretin hem de bilgi birikiminin geliştirildiğini söyleyebiliriz... (26.02.2015, firma yetkilisi, erkek).

K23: ...işte **bi yere gittiğin zaman en azından kartvizitinizde MÜSİAD üyesiyim dediğiniz zaman insanlar en azından derki ha bu arkadaş bi yerlere bağlı tamam mı? Adının kötü olmasını...isteyecek hareketler yapmaz...**(08.07.2016, firma yetkilisi, erkek)

K13:...**üyelikler** bu gibi sosyal ortamlar **firmanın hem tanınmasına hem vizyonunu geliştirmesine hem de dış piyasa tarafından daha iyi algılanmasına yardımcı oluyor...** (23.02.2015, firma yetkilisi, erkek)

Yukarıdaki ifadeler firmaların dernekler üzerinden elde ettiği fırsatların söz konusu firmaların işlem maliyetlerinin azaltılmasıyla ilişkisini ortaya koymaktadır. Örneğin, dernek üyesi olduğu için derneğin ahlaki değerlerine sahip olunacağı

şeklinde bir algının piyasada oluşması firmalar arasında gerçekleşecek ticari işlemlerde güvenin tesis edilmeye çalışılması açısından dernek üyeliğini önemli bir pozisyona taşımaktadır. Böylesi bir durum dernek üyeliği üzerinden **şovenist bir birliktelik** yaratılarak firmalar arasında sosyal sermaye üretildiğini gösterdiği gibi söz konusu şovenist birliktelik firmaların karşılaşacağı riskin minimize edilmesini göstermesi açısından da önemlidir. Aşağıdaki ifadelerde dernek üyeliğinin “kardeş” metaforu üzerinden güvenceye dönüşmesi riskin minimize edilme aracı olarak dernek üyeliğinin yarattığı referansa bir başka örnek teşkil etmektedir.

K18: ...Benim bir arsa işim varsa ben önce size geliyorum [aynı dernek üyesi kastediliyor]... *Diyor ki sen madem bizim derneğin üyesisin arkadaşımızsin bizim kardeşimizsin... Başkasından aldığım komisyonun yarısını alırım diyor...* (25.11.2014, firma yetkilisi, erkek)

Güvene dayalı bir sosyal sermaye yaratma gayreti derneğin “kurumsal yapı” oluşturma sürecinin de önemli bir aşaması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ticari ahlakın yanı sıra derneğin kendine özgü değerlerinin de ön plana çıkarılması ve üyeliğe kabul edilecek firmaların bu değerlerle çelişmemesi gerektiğine ilişkin ifadeler, derneğin kurumsal yapıyı inşa etme düşüncesinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Muhafazakâr bir derneğin ticari değerlerin yanı sıra aile değerleri ile İslami değerleri de işaret edecek şekilde üyeliğe kabul etme süreci işletmesi ve sosyolojik olarak benzer yapıdaki üyeleri bir çatı altında toplamak istemesi derneklerin ekonomik olmanın dışında sosyolojik olarak *nevi şahsına münhasır bir yapı* oluşturma gayretini göstermektedir. Böylesi bir yapı, Kuran’ın (2002) ifadeleriyle söylenecek olursa, ülkenin üst ekonomisi içinde bir alt ekonomi oluşturmaktadır. İslami-alt ekonomi olarak tanımlanan bu ekonominin karşılıklı güvene dayalı bir zemin yarattığı, bu sayede de işlem maliyetlerine katkı sunduğu belirtilir (Kuran, 2002). Bu durum, Hess’in (2004) kavramsallaştırdığı şekliyle ifade edilecek olunursa; derneklerin *toplumsal gömülülüğü* (societal embeddedness) barındıran bir yapı olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Söz konusu kavramsallaştırma aktörün kültürel ve politik olarak nereden geldiğini (ırk, din, cinsiyet, kültür, ideoloji) dikkate alan bir yapıyı refere eder (Hess, 2004). Siyasi ve ideolojik olarak politik duruşundan

ziyade sadece aynı sektördeki (mobilya) firmaları bir araya toplamayı amaç edinmiş sektörel bir derneğin yöneticisi tarafından beyan edilen üyelik kabulüne ilişkin aşağıdaki ifadeler ise daha çok ticari ahlak üzerinden üyeliğe kabul şartlarının oluştuğunu göstermektedir. Sosyolojik ve ideolojik temellerden beslenmeyen sektörel bir derneğin sosyolojik bir grubu hedeflememesi ve *referans usulüne göre üyelik şartlarının olmaması* ise dikkat çekicidir.

K14: ...Üyeliğe kabul için 10 kişinin üzerinde sigortalı çalıştırması ana şartımız. İkincisi, *kendi sektörümüzde* [mobilya sektörü] *olması* lazım. Üç, daha önce yüz kızartıcı bir suç işlememiş olması lazım... Onun haricinde bi kuralımız yok ...(24.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

Bu örnek belli sosyolojik çevrelere dayanmayan sadece aynı sektörden olan kişilerin oluşturduğu derneklerin sosyal sermaye yaratma kapasitelerinin görece daha zayıf olabileceğini dolayısıyla da söz konusu derneklerde daha az *kurumsallık* yaratılacağı şeklinde bir yoruma götürebilir.

5.2.3. Siyasetten kaynağını alan sosyal sermaye üretimi ve kurumsallık inşası

1980'lerden itibaren Türkiye'de hem toplumsal hem de siyasal alanda muhafazakâr ve seküler ayrımının belirginleştiği hususu kayda değer araştırmalara konu olmuş kabul edilen bir gerçektir. Bu gerçeğin siyasal alana yansımaları Türkiye'de siyasal İslam'ın yükselişe geçişiyle kendini göstermiştir (Kongar, 2015)¹⁰⁴. Ekonomik yapıya yansımaları ise muhafazakâr kesimlerin *jakoben* bir yöntemle güçlenmesini sağlamıştır ki bu güç kazanımı muhafazakâr sermayenin

¹⁰⁴ Bu bağlamda, Kongar (2015:249), Türkiye'de siyasal İslam'ın iktidarının siyaseten Ecevit ve Erbakan ortaklığıyla başladığını ifade etmesine rağmen (s.249), siyasal İslam'ın ivme kazandığı dönemin Özal'la başladığını öne sürer. Kongar, Özal'ın kendi iktidarına kadar olan dönemde toplumun siyasal İslama göre yönlendirilmesinin yetersiz olduğunu belirtmiş ve hatta Özal'ın yakınındaki bir politikacının deyişiyle "asıl devleti İslamlaştırmak" gerekir düşüncesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle, Kongar, siyasal İslam'ın Özal'la ivme kazandığını belirtmektedir (a.g.e., s.254). Kongar, siyasal İslam'ın Özal'la ivme kazandığı şeklindeki iddiasını, Özal'ın tarikat şeyhleri ve cemaat liderleriyle işbirliğine (a.g.e., s.220), sınıf diktatörlüğü ve şariat devleti kurma yönündeki etkinlikleri yasaklayan 141, 142 ve 163. maddeleri kaldırmasına (s.225) dayandırarak güçlendiriyor (a.g.e., s.253).

palazlanması şeklinde değerlendirilmesine gerekçe oluşturmuştur (Jakoben yöntemle palazlanma örneği için bkz. Özcan ve Gündüz, 2015 vb.). Bu palazlanma söz konusu kesimlerin bürokrasiyle girdiği mücadele neticesinde çeşitli gerilimleri de beraberinde getirmiştir¹⁰⁵. Muhafazakâr-seküler ayrımının iyice belirginleşmesi, toplumsal yapıda gerilimler yaratmakla birlikte muhafazakâr kesimlerde aynı duygu ve düşüncelerin paylaşıldığı, aynı hassasiyetlerin kabartıldığı bir toplumsal psikoloji yaratmıştır. Katılımcıların yukarıdaki ifadelerinde de görüldüğü üzere derneklerin kurulması bile bu sosyal psikolojinin kendini görünür kılma gayretinin bir sonucudur. Bu dönem aynı zamanda siyasal ve ekonomik anlamda dünyada bir takım zihniyet değişikliklerinin ortaya çıktığı yıllar olarak da hafızalara kazınmıştır. Bu bağlamda, örneğin, II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa’da gelişen refah devleti uygulamalarıyla önemli bir aktör haline gelen devlet, 1970’lerden sonra yaşanan ekonomik krizle de ilişkili olarak gelişmiş batı demokrasilerinde rolünü kaybetmeye başlamış ve “rakipsiz kral” olmaktan çıkmıştır (Peters ve Pierre, 2001: 132; Büsch, 2009).

Bu dönemde görülen bir başka gelişme ise 1980’li yıllarda “sivil toplum”, 1990’larda ise “çok aktörlü yönetim”, “paydaş toplum” şeklindeki kavramlarının gündeme taşınmasıdır. Söz konusu kavramlar Dünya Bankası’nın “yönetişim” kavramsallaştırması altında birleşmiştir (Ayman-Güler, 2003). Bu kavramlar aynı zamanda devletin yetki paylaşımı ya da yetki devri temelinde şekillenen *devletin yeniden ölçeklenmesi* tartışmalarıyla birbirini bütünleyen bir çerçeve de oluşturmuştur. Ölçeklenme tartışmalarıyla iç içe geçen yönetim kavramı “daha az yönetim” ve “minimal devlet”i kod olarak kullanıp özel sektörü canlandırmayı hedefleyen neoliberal politikalar eşliğinde şekillenmektedir (Ayman-Güler, 2003).

¹⁰⁵ Bu bağlamda 1990’ların ikinci yarısına gidildiğinde, 28 Şubat 1997 tarihli “Bürokratlar bu hükümete alışmadı” başlığını taşıyan bir yazıda; bürokratların devletteki laik geleneğin etkisiyle Refah Partili bir hükümete baştan beri soğuk durduğu, genel olarak bürokrasinin hükümete alışmadığı ifade edilmektedir. Sincan olayları nedeniyle artan gerilim neticesinde ise bürokrasinin hükümete karşı tavrının daha da mesafeli bir hal aldığı belirtilmektedir. Bürokrasi ile hükümet arasında cereyan eden bu soğukluğun işleri yürümez hale getirecek kadar bir bıkkınlık yarattığı tespitinde bulunuluyor ki söz konusu bıkkınlık Refah Partili bir bakanın “iş yapılmaz hale geldi. Ne olacaksa olsun...” şeklinde beyanına dayandırılarak aktarılıyor. Erdal Sağlam, “Bürokratlar bu hükümete alışmadı”, Hürriyet Gazetesi, 28.02.1997, s.6.

Bu dönemin bahse konu olan özellikleri, farklı toplumsal kesimlerin kendilerini görünür kılmalarına uygun bir zemin hazırlamıştır. İşte tam da bu dönemde özellikle muhafazakâr kesimlerin toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda görünürlükleri artmıştır. Yönetişim zihniyetinin sunduğu imkânlar toplumsal alanda sivil toplum örgütlerinin sayısının ve etkinliğinin artmasına, ekonomik alanda ise özel sektörün canlanmasına neden olmuştur. Kuşkusuz yaşanan bu durum dünyadaki gelişmelerden bağımsız değildir. Nitekim söz konusu dönem dünyada sivil toplumun yükselişe geçtiği, özel sektörün canlandığı dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu araştırma çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında bu dönemde toplumsal ve ekonomik hayatta gerçekleşen canlılığın Türkiye'deki karşılığı özellikle 1990'lardan sonra görece muhafazakâr kesimlerin oluşturduğu *Anadolu sermayesindeki canlanma* ve bu canlılıkla şekillenen SİAD (Sanayici ve İşadamı Dernekleri) hareketinde görülen artışla kendini hissettirmektedir. Ortaya çıkan bu durum dönemin bürokrasisiyle gerilimler yaşayan siyasal İslam'ın gerek iktidardaki gerekse muhalefetteki temsilcileri için önemli bir çıkış kapısı olarak görülüyordu. Öyle ki seküler ya da İstanbul sermayesi olarak adlandırılan gücün karşısında yeni bir güç yaratılmış olması özellikle siyasal İslam'dan gücünü alan siyaset için önemli bir sosyal sermaye alternatifi sunuyordu. Dolayısıyla 1970'lerin başında TÜSİAD'la başlayan gönüllü dernekleşme 1990'lardan itibaren ağırlıklı olarak muhafazakâr kesimlerin öncülüğünde gelişme gösterse de sosyal taban olarak çeşitlilik arz eden bir yapıyı da beraberinde getirmiştir.

Bu çeşitlilik iktisadi bir analogiyle açıklanacak olursa 1970'lerde alıcının tek satıcının çok olduğu monopson bir yapıdan, 1990'larda birçok alıcı ve satıcıdan oluşan tam rekabet piyasasına benzer bir yapıya kavuşmuştur. Yani 1970'lerde tekel durumunda olan TÜSİAD, 1990'lardan sonra farklı toplumsal çevrelerden kaynağını alan girişimci derneklerinin kurulmasıyla bu tekeli kaybetmiştir. Böylesi bir ortam, Eraydın'ın (2006) ifadesiyle *devlet ötesi güç ilişkilerinin* ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.

Yukarıda genel hatlarıyla betimlenen dönem, Türkiye'de siyasetin ekonomik aktörlerle aşk-nefret ilişkisinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Söz konusu ilişki büyük firmaların siyasi iktidarlara kurdukları bireysel ilişkilerde

görülebildiği gibi bir organizasyonel yapı olarak dernekleşmeler üzerinden de gerçekleşmektedir.

Girişimci dernekleri ideolojik veya yaşam tarzları açısından birbirine oldukça benzeyen iş çevrelerinin oluşturduğu sınıfsal komüniteler olarak değerlendirilmektedir (Alkan, 1998; Buğra, 1998; Tuna, 2008; Bayırbağ, 2010; Buğra ve Savaşkan, 2010; 2014; Lorasdağı-Koyuncu, 2010; Yankaya, 2012). Dernekleri siyasetle veya siyasal iktidarlarla ortak noktalarda buluşturan hususlar; ideolojiler, dinsel aidiyetler veya yaşam tarzları temelinde şekillenmektedir. Bu durum dernekleri sadece ekonomik alanda faaliyet gösteren bir organizasyon olmaktan çıkararak onları siyasal iktidarların *görünmez eli* de yapmaktadır.

Derneklerin çeşitlenmesi kuşkusuz derneklere üyelik motivasyonunda da farklılaşmalara neden olmuştur. Bunlardan ilki, tarafgirlik politikası üzerinden siyasal iktidarla ilişki kurma ve kurulan bu ilişkiden rekabetçi üstünlüğü kazanmaya yönelik avantajlar elde etme amacını taşımaktadır. Bu bağlamda, dernek yöneticileri ve firmalarla yapılan derinlemesine görüşmelerdeki ifadelerden bu durum rahatlıkla anlaşılmaktadır. Örneğin firmaların derneğe üye olma motivasyonunu ölçmeye yönelik olarak sorulan sorulara siyasal iktidarla iyi ilişkilere sahip olan dernek yetkililerince verilen aşağıdaki cevaplar, firmaların siyasal iktidarın yelini arkasına almak veyahut siyasal iktidarı karşısına almamak için dernekleri bir araç olarak kullandıklarını göstermektedir. Buradan hareketle siyasal yönelimler üzerinden bir *kurum* yaratılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

K20: ...Firmaların genelde derneğimize gelişi birincisi **taraf belirtmektedir**... Üyelerimizin özel spesifik ihtiyaçları varsa bu spesifik ihtiyaçlar ya da sıkıntılar, **belediye** nezdinde olabilir, **valilik** nezdinde olabilir, **bakanlık** nezdinde olabilir, **cumhurbaşkanlığı** nezdinde olabilir, **yasa** nezdinde olabilir, **yönetmelik**, **yürürlük** nezdinde olabilir. Bunların düzeltilmesi için de hizmetler sunar... (26.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

K6: ... Suudi Arabistan gezimiz olmuştur. biz genelde gezilere **bakanlarla** gideriz... Dedim ya biz **yurt dışı gezilerinde** genelde **bakanlar** olur, etkinliklere bakanlar katılır. Orda bi masada bi bakana bu üyemizin

*problemini anlattığımız zaman bunun için bi kanun çıkmasına gerek yok. Bilmem ne çıkmasına gerek yok. Bunlar yönetmeliklerle bazı düzelecek konular olur. **Birebir sayın bakana o sorununu ilettiğimiz zaman adam belki randevu almak istese bakanlar yoğun malum. İki üç ayda zor randevu alır.** E bu gibi gezilerde toplantılarda etkinliklerde üyelerin bu gibi sıkıntılarını ileterek çözdüğümüz bi konu da var hatta...(26.11.2014, dernek yetkilisi, erkek)*

Hükümet partisiyle iyi ilişkilere sahip olan dernek yöneticisinin belediyeden Cumhurbaşkanlığı makamına kadar geniş bir yelpazede iktidarla ilişki kurabilme gücünü kendinde görebilmesi, bir diğer dernek yöneticisinin bakanları referans göstererek siyasi iktidara ulaşacak güce sahip olduğunu vurgulaması ve sahip olunan bu **temsili güç** üzerinden çözülmesi zor problemleri bile çözebilecek gücü kendinde bulması derneklerin sahip olduğu siyasi gücün üyelerine aksettirilebileceğini göstermektedir. Dernekler tarafından üyelerine yansıtılabilecek bu güç, kuşkusuz üyelerin rekabetçi üstünlükleri elde etmesinde önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu durum, böylesi imkânları sunma potansiyeli doğurduğu için dernekleri firmalar nezdinde önemli bir pozisyona taşımaktadır. Her iki görüşmedeki ifadeler, derneklerin firmalar ile siyasi iktidar arasındaki *aracı* pozisyonunu doğrular niteliktedir.

Siyasi iktidarla bir dönemler iyi ilişkilere sahip olup 2000’li yılların başında bu gücü kaybeden seküler bir dernek yöneticisinin (TÜSİAD’ın Anadolu yapılanması olarak bilinen TÜRKONFED’e bağlı bir dernek) belirttiği aşağıdaki hususlar da firma, dernek ve siyasi iktidar arasındaki ilişki biçiminin dernekler üzerinden yürüdüğünü ve bu yolla firmaların rekabetçi üstünlükleri kazanıp kaybettiklerini gösteren kanıtlar sunmaktadır. Yani politik düzlemde derneğin aracı olarak kullanılması mevzusu tersten okunduğunda derneklerin politikayla iç içe geçen yapısının derneğe ve bu yolla dernek üyesi firmalara yansıdığını doğrulayan ifadelerdir. Seküler bir dernek yöneticisinin aşağıdaki ifadeleriyle muhafazakâr dernek yöneticilerinin yukarıdaki ifadeleri birlikte değerlendirildiğinde bir tarafta gezilere siyasi iktidarla katılma ve her türlü problemi çözme gücünü kendinde gören bir sermaye grubu; öte yanda siyasi iktidarın çemberine giremeyerek halkanın dışında kaldığını düşünen bir başka grup belirmektedir. Bu karşılaştırmalı analizden

firmaların imkân ve kabiliyetlerinin dolayısıyla rekabetçi üstünlüklerinin ideolojik duruşları üzerinden şekillenebildiği anlaşılmaktadır.

K5: ...Örneğin MÜSİAD'ın herhangi bir toplantısına... o camiadan oldukları için milletvekilleri bakanlar uğrar halde. **Bize... o gün bugündür uğramazlar** [2002'den sonra iktidar olan AKP dönemi kastediliyor]. Çünkü başbakan orayı tercih ediyor. O camiaya daha yakın. Bürokrasi oraya yakın... **2000'li yıllardan sonra siyasi mekanizmadaki değişiklikler bizim rolümüzün kapanmasına yol açmaya başladı... Gençler bize üye olmaz** oldu... Üyeler yavaş yavaş geri çekilmeye başladılar. Ve onların kendi kadroları, profesyonelleri veya çocukları **başka dernekleri** [AKP'nin hükümet olduğu 2000'li yıllardan sonra AKP ile iyi ilişkilere sahip olan MÜSİAD ve TUSKON gibi dernekler kastediliyor] **tercih etmeye başladılar iş hayatında etkili olmak üzere...** Yeni kan gelmez oldu bize... Takıldık kaldık orda... Kendi siyasi kanalına bizi çekmek isteyenler çekemeyince sırtını dönüyor. Ama siyasi destek de artık bu işler [piyasada iş yapmak kastediliyor] için sanki vazgeçilmez bişey gibi görülüyor...(25.11.2014, dernek yöneticisi, erkek)

TUSKON üyesi bir dernek yöneticisi de kendisine yöneltilen “firmaların çeşitli ihtiyaç ve beklentilerinin kamu kurumlarıyla paylaşılması noktasında ne tür girişimleriniz oluyor yani kamu kurumları derken belediyede olabilir bakanlık da olabilir” şeklindeki soruya verdiği aşağıdaki cevapla, seküler dernek yöneticisinin yukarıdaki ifadelerini doğruluyan beyanatlarda bulunuyor.

K10:...Bugünlerde biliyorsunuz kamu kurumlarıyla diyaloglarımız maalesef iyi değil. **İyi olduğu durumlarda** [17/25 Aralık sonrası kastediliyor] **tabi ki elimizden geleni yapıyor idik.** Şimdi kelin ilacı olsa başına sürer... (28.11.2014, dernek yöneticisi, erkek)

Yukarıda seküler bir dernek yöneticisi tarafından ifade edilen “o camia”, “o gün bugündür”, “siyasi mekanizmadaki değişikliklerle rolümüzün kapanması” ve “başka derneklerin iş hayatında etkili olmak üzere tercih edilmeye başlanması” gibi *orası-burası* ya da *içerisi-dışarı* şeklindeki zihinsel kodlamaya dayalı ifadeler, mevcut siyasi iktidarın hükümet etmeye başladığı 2000'li yılların başlarını referans göstererek söylenmiş ifadelerdir. Sosyal psikolojinin, farklılık duygusunun ön plana

çıkarılmasına ilişkin en basit kuralı işletilerek bir değerlendirme yapıldığında, tırnak içindeki ifadelerden *biz* ve *onlar* şeklinde birbirini besleyen karşıtlılar üzerinden yürüyen güçlü bir ötekileştirme psikolojisi yaratıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum bilişsel yakınlık veya bilişsel uzaklığın dernekler üzerinden yaratıldığını doğrulayan bir başka örneği de teşkil etmektedir. 2000’li yılların başında değişen siyasi mekanizmaya bağlı olarak üyeleri nazarında kendi derneklerinin öneminin azalmasını ifade eden seküler dernek yöneticisinin ifade ettiği yukarıdaki metin, siyasi iktidarların kendi ekonomisini yaratma gayretini net olarak ortaya koyan ifadeleri barındırmaktadır. Seküler kanatta yer alan bu derneğin 2000’li yılların başını referans göstererek “önemlerinin azaldığı” şeklinde içsel bir değerlendirme yapması da siyasi iktidar gücü ile derneğin önem kazanması arasındaki argümanı güçlendirmektedir. Burada “iş hayatında etkili olmak üzere” ifadesi, firmaların dernek üyeliğine ilişkin motivasyonlarını göstermesi açısından oldukça önemli bir noktaya işaret ettiği gibi firmanın rekabetçi üstünlükleri elde etmesi açısından da derneklerin oynayabileceği rolü göstermektedir.

Seküler bir derneğe üye olan firma yöneticisinin aşağıdaki ifadeleri de siyasi iktidarların kendi ekonomisini yaratma gayretinin bir diğer göstergesidir. Aşağıdaki ifadeler siyasi iktidarlara yakın olan iş dünyasının piyasada ciddi manada algısal üstünlük kazandıklarını ve rekabetçilik düzeylerinin arttığını göstermektedir.

K18:...Çok açık söyleyeyim saklıcak hiçbir şey yok. Cumhurbaşkanımız, Başbakanımız MÜSİAD’ın genel kuruluna katılıp oradakilere, övgüler diziliyor ama bizim de üyesi olduğumuz başka başka sivil toplum kurumlarını azarlıyor, kızıyor, bağırtıyor, çağırıyor, dışlıyor...(26.02.2015, firma yöneticisi, erkek)

K18: ...Yurt dışı gezilerine MÜSİAD üyelerinden 10 kişi götürülürse lütfen, hasbel kader bir tane belki bizim [seküler dernek kastediliyor] üyelerimizden götürüyor...(26.02.2015, firma yöneticisi, erkek)

Yukarıdaki ifadeler toplu bir biçimde değerlendirmeye alındığında, derneklerin siyasi iktidarla kurdukları ilişkinin yapıcı veya yıkıcı/dışlayıcı bir kurumsallık yarattığını göstermektedir. Örneğin, siyasi iktidarların yurtdışı uçuşlarında kendi ideolojisine yakın muhafazakâr iş adamı gruplarına genişçe yer

verilerek kendi ideolojisine yakın olmayan seküler iş dünyasına “hasbel kader” yer verilmesi iktidara yakın olan iş dünyası için siyaset üzerinden inşa edilen **yapıcı bir kurumsallık** yaratmaktadır. Seküler işadamlarının siyasi iktidarla yurtdışı uçuşlara eşlik etmesinin “hasbel kader” aşamanın ötesine gidemeyişi söz konusu iş dünyasının siyasi iktidarla ilişkisinin **yıkıcı/dışlayıcı bir kurumsallık** yarattığına işaret etmektedir. İşte böylesi bir ortam firmaların piyasada algısal üstünlük kazanarak rekabetçi üstünlük kazanabilecekleri bir ortam sunduğu gibi tersi bir durum da yaratabilmektedir. Bu bağlamda, iktidardaki yetkililerin (Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar) üye olduğunuz derneğin toplantılarına katılmasının firma olarak sizin açınızdan ne ifade ettiğine ilişkin soruya şöyle bir cevap verilmiştir:

K23: ...Güç veriyor. Yani açıkçası onların [iktidardaki siyasilerin] bizi desteklediğini, sevdiğini ondan sonra doğru yolda olduğumuzu teyit etmeleri açısından anlatabildim mi...(08.07.2016, firma yöneticisi, erkek)

K25: ...Eğer Cumhurbaşkanı geldiyse dernektekiler dehşet mutlu oluyorlar. Bak dışardan bakıyorum içlerimdeyim ama dışardan bakıyorum. Dehşet mutlu oluyorlar. Yönetim de üyelerimiz de çok mutlu oluyorlar. Cumhurbaşkanı sahip çıkıyorsa diyorlar ki siyasi birçok şeyi aşabiliriz diyorlar...Başbakan olursa yine mutlu oluyorlar ama bakan gelirse. Bakan artık bizim için çok sıradan oldu...(09.07.2016, firma yöneticisi, erkek)

Siyasi iktidarla yakın bir ilişki içinde olan dernek üyesinin yukarıdaki beyanı ile siyasi iktidara mesafeli olan seküler bir katılımcının aşağıdaki beyanı birleştirildiğinde, derneklerin siyasi iktidarlara kurdukları ilişkinin yaratılan kurumsallığı kapsayıcılıktan uzaklaştırdığını göstermektedir.

K18:...Cumhurbaşkanımız, Başbakanımız MÜSİAD’ın genel kuruluna katılıp oradakilere, övgüler diyor ama bizim de üyesi olduğumuz başka başka sivil toplum kurumlarını azarlıyor, kızıyor, bağılıyor, çağırıyor, dışlıyor...(26.02.2015, firma yöneticisi, erkek)

Kuşkusuz her iki zıt örnek ve daha birçok örnek firmaların siyasi iktidarın yelini arkasına alarak piyasada algısal bir üstünlük kazandıklarını böylece rekabetçi üstünlük kazandıklarını veya tersi bir durumun gerçekleşebileceğini göstermektedir.

Buradan hareketle firmaların kazandığı rekabetçi üstünlüklerin –ve dolayısıyla kalkınmanın– geçmişten bu yana kronikleşmiş bir biçimde *siyasi iktidarların kendi çıkar hesaplarına dayalı dar görüşlü bir zihniyet* çerçevesinde şekillendirildiği söylenebilir. Bu tespit dernekler üzerinden elde edilen rekabetçi üstünlüğün boyutlarından birini oluşturmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere dernekler kendi içinde bir *kurumsal yapı* inşa etmektedirler. Farklı ideolojik ve sosyolojik tabanlardan oluşan derneklerin söz konusu ideolojik ve sosyolojik tabanlara dayalı olarak kendi içinde bir kurumsallık inşa etmesi normal ve anlaşılabilir durumdur. Ancak tüm ülkeyi yönetme yetkisini elinde bulunduran siyasi iktidarların iş dünyasıyla aşk-nefret ilişkisi geliştirecek şekilde zıt kutuplu iki dünya yaratmaları derneklerin siyasi iktidarlara ilişkileri üzerinden yaratılan kurumsallığın kapsayıcılıktan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Derneklerin siyasi iktidarlara aşk-nefret ilişkisiyle şekillenen böylesi bir kurumsallık, yaratılan bu kurumsallığın **“eğreti kurumsallık”¹⁰⁶** olarak kavramsallaştırılmasına hakkaniyet kazandırmaktadır.

¹⁰⁶ Eğreti kurumsallık kavramsallaştırması Doğan’ın (2007) eserinden esinlenilerek oluşturulmuştur. Eğreti kelimesi bu çalışmada *derme çatma* anlamında kullanılmıştır.

5.3. Kurumsal ve ilişkisel yapının yarattığı içsel bir ekonomi ve yerel ötesi gömülülüklerle erişim

İlişkisel sermaye; kurumlar, bireyler ve firmalar arasında kurulan piyasa ilişkileri, güç ilişkileri ve işbirliğinden oluşan sermaye tipi olarak tanımlanır (Capello ve Faggian, 2005: 77). *Etkileşimler* neticesinde gerçekleşen her türlü ekonomik eylem ilişkisel ekonomik coğrafyanın da odağında yer alır. İlişkisel ekonomik coğrafyanın odağında yer alan bu eylem ve etkileşimlerin sosyal ilişki yapılarına gömülü olduğu da ifade edilir. Alan araştırmasından elde edilen bilgiler söz konusu kurumsal ve kavramsal çerçevenin dernekler üzerinden eylemselliğe kavuştuğunu göstermektedir. Bu bağlamda, aşağıdaki ifadeler dernek üyeliğinin ilişkisel bir sermaye yarattığını ve söz konusu sermayenin rekabetçi üstünlüklerin sağlanması açısından firmalara katkı sağladığını göstermektedir.

K5: ...siz gayrimenkul işindesiniz. Ben otomotivdeyim. Benim bir arsa işim varsa **ben önce size geliyorum...**diyor ki **sen madem üyemizsin, arkadaşımızsın bizim kardeşimizsin...**Başkasından aldığım **komisyonun yarısını** alırım diyor... (25.11.2014, dernek yöneticisi, erkek)

K8:...hani dernek üyesi olduğun için yani o platforma katılıyorsun ve **orada iş bağlayabiliyorsun...** (26.02.2015, firma yetkilisi, kadın)

Yukarıdaki ifadeler dernek üyeliğiyle şekillenen ağın aynı derneğe üye olan firmalar için içsel bir ekonomi yarattığını açıkça ifade etmektedir. Söz konusu içsel ekonomi aynı derneğe üyeliğin yarattığı “kardeşlik” metaforu üzerinden anlam kazanmaktadır. Sosyolojik olarak görece homojen olan dernek üyeleri arasındaki ilişki biçiminin dernek üyeliğinin ötesine geçerek arkadaşlık ve hatta kardeşlik zeminine çekilmeye çalışılması dernek üyeliğinin yarattığı sosyal sermayeyi ve yaratılan sosyal sermayenin iş yapma biçimine yansımaları örneklemektedir. Dernek üyeliği üzerinden yaratılan arkadaşlık ve kardeşlik temelindeki sosyolojik kimlik inşasıyla firmaların işlem maliyetlerinin düştüğü ifade edilebilir. Bu bağlamda, aynı derneğe üye olan firmalar arasında gerçekleşen ticarette firmaların birbirlerine karşı gösterdikleri iyi niyet, komisyon oranlarındaki düşüşle kendini göstermektedir. Böylesi bir örnekten firmaların karşılıklı fayda sağlayabildikleri ve bu vesileyle rekabetçi üstünlük şansı yakalayabilecekleri anlaşılmaktadır. Hess’in (2004)

kavramsallaştırmasına tekrar dönüldüğünde bu durum sosyal ve ilişkisel sermayenin öncülüğünde aktörler arası ikili ilişkileri ve aktörler arası ağ yapıları ifade eden *ağ gömülülüğü* (network embeddedness) kavramsallaştırması çerçevesinde değerlendirilebilir (Hess, 2004).

Başka katılımcıların aşağıdaki ifadeleri de dernek üyeliğinin şovenist bir birliktelik temelinde içsel bir ekonomi yarattığını doğrulamaktadır.

K20: ...üyelerimizin kendi aralarındaki ticaretleri geliştirebilmeleri için *sadece üyelerimize açık olan bir portalımız var...üyelerimizden tedarik edebileceğim hangi ürünler var onların araştırmasını yapmak üzere bir toplantı yapacağız... Kayseri'deki üyelerimizden birisi derneğimize üye olan bir diğer firmanın ürettiği ürünleri farklı bir gruptan alıyormuş. Fuarda karşılaşıyorlar sen bunu kime yaptırıyorsun, işte şuna yaptırıyorum. Ya niye bizden almıyorsun? Bilmiyordum ki bunu yaptığınızı diyerek şimdi birbirleriyle aralarında ciddi bir ticaret oluştu...*(26.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

K23: ...Mini fuarlarımız oluyo...İş forumları var mesela bunlar sürekli mutat bi şekilde yapıldığı için mutlaka üyeler arasında hem dışarıdan hem de kendi *üyeler arasında iletişim sağlanıyor*. Onun dışında da mesela işte teknolojinin getirdiği şeyler var. Whatsapp diye bişey var. Sektörlerin kendi içerisinde de mesela üye grupları oluşuyo. ... şu anda ben mesela dış ilişkilerle alakalı bi whatsapp gurubundayım. Ordan diyor ki adam ben işte yurt dışından şu şu şu ürünleri getiriyorum. Hem distribütörlük vermek istiyorum. Hem isteyen üyelerimiz de temin edebilir diyor. Mesela kendini orda tanıtıyo. Burada mutlaka birbirleriyle iletişime geçen bir sürü insan oluyor. Niye olmasın ki. Yani hem **belli bi çatının altında olan bi insanla çalışacak**. Ben mutlaka onlara çok dikkat ederim. **Bana yakın olan insanları öncelikle tercih ederim**. Ama o bana uzak diye ticaretimi engellemek için ondan alışveriş yapmıyorum anlamına gelmez. Ama tercihim mesela mutlaka benim istediğim birisi olması...(08.07.2016, firma yöneticisi, erkek)

K22: ...fuarlar bence networking [ağ yapı/ağsal ilişki] ve meeting point [buluşma noktası] oldu. Bunu da ben hep anlatmaya çalışıyorum... (27.02.2015, firma yöneticisi, kadın)

K8:...gidiyorum ben mesela fuardaki standına, soruyorum. Bu ürünü siz mi üretiyorsunuz diyorum. Bazısı evet ben üretiyorum diyor. Outsource düşünür müsün diyorum. Nerden geliyorsun diye hemen soruyor (gülüyor). Türkiye diyorum ben. Türkiye ile çalışmayı düşünmüyorum diyor. Şu anda düşünmüyorum ama ilerde olabilir diyor mesela 2008'den beri çalıştığım Fransız müşterim **2002'den 2008'e kadar 6 sene boyunca her sene fuardaki standına gittim adamın. 2008'de size geliyorum çalışacağım sizinle dedi...** (27.11.2014, firma yöneticisi, kadın)

K25:...Sektör kurullarında iş de geliyor. İşte **biri iskeleyi bir firmadan almış. İskele hakkaten sağlam işe yarar bi iskelesi var.** O ona tavsiye ediyor. Diyor ki yaw bizim MÜSİAD üyemiz falandan aldık diyo. Hakkaten güzel diyo. İşte orda iş de geliyor. Sektörden de haberdar oluyorlar. Gelişmelerden haberdar oluyor. Adamın biri İstanbul'da bir toplantıya katılmış sektör kurullarından o diyo ki ya biz **falan inşaat şu işi şöyle yapmıştı bu şekilde haberdar olunuyor...**(09.07.2016, firma yöneticisi, erkek)

K14:...whatsaplar aracılığıyla gruplar kurduk. 24 saat sürekli görüşüyoruz...İşte yani İsa'nın bi sorunu var mesela onu görüşüyoruz. Malzemenin fiyatını bile görüşüyoruz. Yani mesela eleman arayacak görüşüyoruz, işte şu kumaşı bulamadım kimde var diyo whatsaptan yazıyo görüşüyoruz kiralık yer var mı diyo görüşüyoruz, ya benim usta başı kaçtı usta bulacağım diyo görüşüyoruz. Yani aklına ne geliyorsa bir iletişim oluştu ki şu anda bi sinerji oluştu Kayseri'de mükemmel bişey oldu. Yani kimse kimsenin ürününü yapmamaya başladı saygı duymaya başladı önceden [dernek kurulmadan önceki dönem kastediliyor] böyle değildi...(24.02.2015, dernek yöneticisi, erkek)

Yukarıdaki ifadelerde bahsedilen fuarlar, teorik çerçevede ele alındığı üzere kümelenmenin geçici formunu oluşturmaktadır. Bahsedilen örneklerdeki ifadelerden geçici kümelerin firmaların karşılıklı güven tesis etmek ve farklı piyasalardaki

gömülü bilgiye erişmek için önemli bir araç olarak kullanılabildiğini göstermektedir. Bununla birlikte; portal, whatsapp grupları, sektör kurulları, iş forumu şeklinde dernek içerisindeki yapılanmalar da dernek üyelerinin yerel ötesi ilişki ağlarına erişimini kolaylaştıran, ilişki ve etkileşimlerini artıran mekanizmalar olarak dernekleri ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda, dernek çatısı altında olmanın devletin sağladığı çeşitli imkânlardan (Uluslararası Rekabeti Geliştirme [URGE] gibi) faydalanma açısından firmalara kolaylıklar sunduğu görülmektedir. Bu bakımdan aşağıdaki beyanat önemlidir.

K8: ...Devletin mesela özellikle STK'ya tanıdığı birçok program var... Mesela Kayseri'de Kayseri Mobilya Sanayicileri Derneği'nin kurulmasında çok aktif bir şekilde çalışmışlığım var. Çünkü ben hani bunun öyle olması gerektiğini düşünüyorum. Yani mobilyacıların da bir STK' da toplanmasının gerektiğini ve bunu sanayi için **yapıcı bir güce dönüştürmenin** gerekliliğine inanıyorum... E işte URGE programı en basitinden mesela şimdi dernek olduğu için o programa müracaat edebilecek [firmalar]...Böylece toplu bir şekilde bir fuar ziyaret edilecek. Şimdi mesela nisan'da Milano Fuarına uçak kaldırıyor dernek... Çok büyük bir lütf. Rehberli bir fuar ziyareti olacak. Tasarım okulu ziyaret edilecek. Bunların hepsi bir araya geldiği vakit yani **kuvvetli oluyorsunuz**, lobi oluyor, evet lobi yaratıyorsunuz...(26.02.2015, firma yöneticisi, kadın)

Yukarıdaki durumdan da anlaşılacağı üzere dernek, Torre ve Rallet'in (2005) ifade ettiği organize edilmiş yakınlıkların oluşması açısından önemli işlevler üstlenmektedirler.

Mekânsal yakınlığın ötesine geçme imkânı sunan bu tür yakınlıklar birliktelik duygusunun yaratılmasına da katkı sağlamaktadır. Yaratılan bu duygu güvenin tesis edilmesi açısından firmalara oldukça fayda sağlamaktadır. Söz konusu fayda katılımcıların yukarıdaki “belli bir çatının altında olma”, “bana yakın insanları öncelikle tercih ederim” veya “insanlar birbirinin ürününü yapmamaya başladı, saygı duymaya başladı” şeklindeki ifadeleriyle anlam kazanmaktadır. Burada belli bir

çatının altında olma ve kendine yakın insanların tercih edilmesi ve birbirlerine engel olacak davranışlar içine girilmemesi gibi şovenist birlikteliğe işaret eden ifadeler riski minimize etme, bilgi paylaşımını maksimum düzeye çıkarma, dayanışma oluşturma ve bu sayede işlem maliyetlerini düşürme anlamında firmalara fayda sağlamaktadır. Bir firma sahibinin aşağıdaki ifadelerinden dernek aracılığıyla yereldeki bilgi paylaşımının kolaylaştığı örneklenmektedir.

K22:...insanları bir araya getiremezdik. Bizim Mobilyacılar Derneği'nde araya getirdik. Mesela mobilya fuarının yapısı değişti. Kendileri bile inanamıyorlar. Dedim ki bak işte birlik böyle şey. Büyüklerin sizi ezmesine müsaade etmeyin. Küçükler bi araya gelerek onların size, sizin de onlara ihtiyacı olduğunu hissettirin...Paylaşmayı öğretmek gerek, işte geliyorlar sen şöyle yap falan dediğinde senin paylaştığına bile şaşırıyolar. Paylaşın diyorum siz de paylaşın. Şimdi yavaş yavaş dernekle falan paylaşmayı öğreniyolar... (27.02.2015, firma yöneticisi, kadın)

Dernek üyeleri arasında oluşturulan bu tür organizasyonlar derneğin kendi içinde ürettiği yerellikten kaynağını alan Bathel vd.'nin (2004) ifadeleriyle yerel(de) bir fisıltı (local buzz) da oluşturmaktadır. Dernek üyeleri arasında yüz yüze temasla olanak tanıyarak yerelde bir fisıltı fırtınası oluşturabilen böylesi bir ortam, etkili bilgi paylaşımı ve iletişim atmosferine işaret etmektedir ki bu ortam aynı zamanda örtük öğrenme biçimine de olanak sağlamaktadır. Burada, bir bölgede yüz yüze temasla yaratılan bilgi ve iletişim ekolojisini derneklerin sağladığı anlaşılmaktadır ki bu da yerel(de)ki fisıltının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu ortam, organize edilen bir toplantıda ya da rastlantısal olarak herhangi bir yerde gerçekleşen bir karşılaşmada ortaya çıkan örtük öğrenme biçimini de ifade etmektedir. Öyle ki aktörlerin böyle bir ortamdan istifade etmesi için ekstradan yatırım yapmasına da gerek yoktur. Söz konusu atmosferden (bilgi ve öğrenme atmosferi gibi) faydalanılması için sadece o ortamın paylaşması yeterlidir. Nitekim yerel(de)ki fisıltı kavramsallaştırmasında da tanımlandığı üzere bu türden ortamların maliyetsiz bir bilgi elde edinimine imkân tanıyan yapısı firmaların bilgiye erişim maliyetlerini azaltmalarına katkı sağlamaktadır. Gerçekten de söz konusu organizasyonlar aracılığıyla piyasadan haberdar olunması veya problemlerin çözülmesi derneğin yerelde yarattığı fisıltıdan

firmaların istifade ettiğini göstermektedir. Bu kapsamda bir dernek yöneticisinin rakip bir derneği işaret ederek söylediği aşağıdaki ifadeler derneğin kendi içinde oluşan yerel fısıltıdan firmaların istifade etmesini örneklemektedir.

K5:...*Valla mesela o derneğin üyelerine inanılmaz yoğun iş talebi e-maili geliyordu. Benim başka bir şirkette ki ortağım da üyeydi o derneğe ordan biliyorum. Hakkaten bu takdir edilecek bir davranış biz dernek olarak bunu yapabilirsek belki biz de yürüyebilirdik. Yani şey ordan bir görevli atanmış. Devletin ihalelerini internette bulduğu her türlü iş fırsatını tarıyor belge haline getiriyor her yönden sirküler halinde yayınlıyor. Siz bakıyorsunuz işte bilmem nerden kutu alüminyum talebi var pik boru talebi var bilmem nerde kereste ihtiyacı var Jamaika'dan bilmem ne gemisi şu tarihte kalkacak. İşte Kastamonu'da odun ihalesi şu nedenle ertelendi. Hepsinden bilginiz oluyor...*(25.11.2014, dernek yöneticisi, erkek)

K25:...*Sektör kurullarında iş de geliyor... O ona tavsiye ediyor. Diyor ki yaw bizim MÜSİAD üyemiz falandan aldık diyo... Sektörden de haberdar oluyorlar. Gelişmelerden haberdar oluyor...*(09.07.2016, firma yöneticisi, erkek)

Yukarıdaki ifadelerle dernek üyeliği üzerinden sadece o ortamda bulunmakla sağlanabilecek avantajlara gönderme yapılmaktadır. Bu vesileyle yaratılan içsel ekonominin dernekleri yerel ötesi gömülülüklerle erişim açısından da önemli bir platforma taşıdığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki alıntı yerel ötesi gömülülüğe erişirken derneğin aracı rolünü gösterdiği gibi söz konusu yerel ötesi bilgiye erişilirken dernek üyeliği üzerinden üretilen sosyal sermayenin yansımasını da göstermektedir.

K11:...*Bir Kayseri firması olarak Denizli'den ...Nevresim kumaşı alacağım... Dedim ya ne yapsam ne etsem işte bizim firmanın satın alma ekipleri araştırıyor filan. Ya dedim arkadaş bizim orada da dernek var. Bir tane arayalım adamları ya abi tanıdığınız, bildiğiniz işte bize şöyle bir mal lazım yani dernek üyelerinden çünkü dernek üyeleri en azından üye olan insanlar gerçekten, biz mesela seçiyoruz yani [dernek üyelerinin seçilerek alınması kastediliyor]. Kesinlikle ticari ahlakının*

düzgün olması lazım... Çok ciddi bir referans yani. Şimdi O [dernek şubesi kastediliyor] sana referans olduğu zaman kafan rahat sorun yoktur Allah'ın izniyle diyorsun. Devam edip gidiyorsun yani. Onlar birkaç firma önerdiler biz de üç beşinden teklif aldık, uygun olanı tercih ettik... (22.02.2015, firma yöneticisi, erkek)

Yukarıdaki ifadelerde dikkat çeken husus, dernek üyeliği üzerinden yaratılan ağı farklı bölgelerdeki bilgiye erişimi kolaylaştırdığı anlaşılmaktadır ki bunu sağlayan mekanizma derneğin farklı yerlerdeki şubeleridir. Kuşkusuz bu durum, bilinmeyen bir piyasaya ilişkin firmaların karşılaşacağı riskin minimize edilmesiyle işlem maliyetlerinin düşmesine yardımcı olmaktadır. Gerçekten de daha önce tecrübe edilmemiş bir firmayla yapılan ticaret kimi zaman büyük sorunlara yol açabilmektedir. Ancak iki firma arasında doğacak ticarete derneğin aracı olarak yer alması her iki firma için işlem maliyetlerini düşüren bir ortam sağlamaktadır. Derneğin, üyesi olan firmalar için yabancı olduğu bir bölgeye gerçekleştireceği ticarete aracı bir rol üstlenmesi, söz konusu bölgedeki bir firmaya ilişkin erişilmesi zor olan bilginin dernek aracılığıyla kolaylıkla elde edilebilmesine imkân tanımaktadır. Buradan hareketle, şubelerin kendi yerelindeki gömülü bilgiyi başka bölgelere transfer edebilme potansiyeli barındırdığı anlaşılmaktadır.

K25:...Mesela [Kayserili bir firma olarak] adamla ticaret yapacam. Gidiyorum, adam diyor ki bu MÜSİAD Aksaray üyesi. **Aksaray MÜSİAD başkanını ararım yav bu adamın ödemesi nasıl. Adamlığı nasıl.** Benim bu adamda **dikkat edeceğim hususlar** var mı? Diye sorarım. Diyelim ki problem çıktı. Problem çıkınca başkanın yanına varırım. Arkadaş benim Suat hocayla bi sıkıntım var. Benim şu işimi bi çözün, hakem olun derim. Bana böyle bi faydası olur...(09.07.2016, firma yöneticisi, erkek)

Öyle ki yukarıdaki örneklerde ifade edilen Kayserili firmaların Denizli'deki veya Aksaray'daki bir firma hakkında iş yapılıp yapılamayacağına dair gömülü ya da istihbari bilgiyi elde etmesi derneklerin **kendi yerelindeki bilgiyi yerel ötesine açan** bir mekanizma olarak işlev görmesini örneklemektedir. Bu durum bölgesel gömülülüklerle muktedir olan derneklerin bu bilgiyi üyelerine açmasıyla söz konusu bilgiden istifade eden firmaların işlem maliyetlerini düşürerek rekabetçi bir üstünlük kazanacağına işaret etmektedir. Böylesi bir durumda derneğin aracı pozisyonunda yer

alması **sosyal ve ilişkisel sermayenin** dernek aracılığıyla işlevsel hale getirildiğini de göstermektedir.

Aşağıdaki bir başka örnekte de benzer şekilde derneklerin firmalar için yerel ötesi gömülülüklerle erişim açısından önemli bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bir girişimci derneğine üye olan firmanın aşağıdaki ifadeleri bu durumu özetlemektedir.

K23: ... *bir bilgim yoksa* [herhangi bir yerdeki piyasa kastediliyor] *değil Adana'da Almanya'da da olsa Amerika'da da olsa Çin'de de olsa yani ilk olarak MÜSİAD geliyor aklımıza* [o yerele ilişkin bilgi almak açısından]... *Doğru bilgi oradan gelir diye düşünüyoruz...* (08.07.2016, firma yöneticisi, erkek)

Belirsizlik ve risk firmaların piyasada rahat hareket etmesini engelleyen ve onları rekabetçi piyasadan koparabilecek hususlardır. Yukarıdaki firma yetkililerinin ifadelerinde dernek aracılığıyla güvenilir partnerler arama çabası ve derneğin referans olduğu bir firmayla yapılacak ticarete riskin minimize edileceğine ilişkin olan inanç, derneğin, işlem maliyetlerini azaltmada firmalara yardımcı olan bir mekanizma olduğunu açıkça göstermektedir. Özellikle de firma yetkilisinin, dernek üyelerinin seçilerek alındığını söylemesi ve iş yapılacak firmaya olan güvenin dernek üyelerinin seçilerek alınmasıyla daha da güçlendiğini imâ etmesi derneğin sosyal sermaye ve kurumsal ortamı inşa ettiğini göstermesi açısından önemli bir örnektir. Söz konusu örnekler üzerinden bir değerlendirme yapıldığında dernekler tarafından tesis edilen böylesi bir atmosfer firmaların rekabetçi üstünlükleri sağlamaları açısından uygun bir ortam sunmaktadır. Öyle ki yukarıdaki beyanatlar tersten okunduğunda söz konusu firma derneğin ağı içerisinde olmasaydı hiç tanımadığı bir piyasadan hammadde alma işi çok daha maliyetli ve riskli bir ticari faaliyet haline gelecekti. Bu da firmanın piyasadaki rekabet şansını azaltacak ve toplamda bölgesel kalkınmaya yansıtacaktı.

Bir dernek yöneticisinin aşağıdaki ifadeleri de derneğin firmalara rekabetçi üstünlüğü sunan bir ortam tesis ettiğini açıkça göstermektedir. Nitekim firmaların yeni bir piyasaya girerken dernek referansı ile *güvenilir* yerel ortaklar bulmaları ve bu ortaklar aracılığıyla adaptasyon hızlarını artırmaları firmanın farklı piyasalardaki

gömülülüğe hâkim olmalarını sağlayan bir mekanizma olarak derneği ön plana çıkarmaktadır. Bu durum derneğin hâkimiyet alanındaki piyasaya ilişkin yereldeki bilgiyi üyelerine sunduğunu göstermektedir. Böylesi bir enformasyon altyapısına sahip olan dernek, Hess'in (2004) kavramsallaştırmasındaki bölgesel gömülülük (territorial embeddedness) kavramsallaştırması üzerinden ele alındığında bölgesel gömülülüğü de barındıran bir yapıya sahiptir. Kuşkusuz derneklerin elindeki yerel bilgiyi diğer üyeleriyle paylaşması sadece ulusal sınırlar dâhilinde gerçekleşmemektedir. Derneklerin uluslararası şubelerinin varlığı ulusal sınırlar dışındaki bilginin de üyelerine aktarılmasına imkân sağlıyor. Yukarıda bir dernek üyesinin “değil Adana’da Almanya’da da olsa Amerika’da da olsa Çin’de de olsa yani ilk olarak MÜSİAD geliyor aklımıza” diye ifade ettiği şey, derneğin ulusal sınırların dışında yer alan bağlantıları sayesinde gerçekleşmektedir. Bir başka dernek yetkilisinin aşağıdaki ifadeleri de derneklerin yerel ötesinde iş ve işbirliklerini besleyen bir potansiyel barındırdıklarını göstermektedir. Bu durum dernekleri küresel bilgi akışının merkezlerinden biri haline getiriyor.

K13:...derneğin yaptığı geziler vesilesiyle Kazakistan’da Filipinler’de Tanzanya’da Kenya’da, Senegal’de Angola’da şuan yatırımlarımız oldu. Tamamen derneğin idaresiyle oldu...aracılık noktasında **biz bir araya getiriyoruz. Ordaki iş adamları derneğimizin vesilesiyle yerel ortaklar bulmaya çalışıyoruz ki firmalar oraya çok hızlı adapte olsun diye. ...oradaki bizim iş adamları derneği vesilesiyle belki on yıldan beri belki yirmi yıldan beri tanıdıkları insanlar tanıyınca onlar onlara kefil oluyo biz bizim üyelerimize kefil oluyoruz işi hızlandırıyoruz...** (28.11.2014, firma yetkilisi, erkek)

Bir mobilya firmasının Ekonomi Bakanlığı’nın desteğiyle üye oldukları dernek aracılığıyla gittikleri Rusya ve Hindistan pazarına ilişkin aşağıdaki ifadeleri de küresel piyasa bilgisine erişimde dernekleri ön plana taşımakta ve derneklerin küresel bilgi akış hattı (global pipeline) olarak işlev üstlendiğini göstermektedir.

K12:...Pazar hakkında bilgimiz oldu, pazara nasıl ürünlerle girebileceğimizi öğrendik. Örneğin, Rusya’ya gittik **Rusya’ya büyük takımlarla girilmeyeceğini öğrendik...** Rusya’yı gezdik birebir pazarın içine gittik... Mağazalardaki satıcılarla birebir konuştuk. Türkiye’deki

gibi orada lüks takım çok az satılıyor. Oradaki evlerin çok küçük olduğunu en büyük evin 80 metre kare olduğunu öğrendik. O yüzden satılmıyormuş. Örneğin Hindistan'a gittik orada bütün evlerin kendinden dolaplı yapıldığını dolayısıyla gardolabının satılmadığını öğrendik. Hindistan'da sadece bazadır, yataktır, şifonyerdir ne bileyim kesinlikle dolap satılmazmış orada. Dolap dışındaki bütün aksesuarlar satılabilir koltuktur kanepedir. İşte bunları gezmeden anlayamıyorsun...
(23.02.2015, firma yöneticisi, erkek)

Bir başka firma yöneticisinin aşağıdaki ifadeleri fuar aracılığıyla elde ettiği bilgi ise firmanın sektörde öncü bir firma (gate keeper) olmasını sağlamıştır.

K8: *...Biz Türkiye olarak genelde hep Avrupa'yı iki gerisinden takip ediyoruz. Biz iki sene önce Milano fuarına gittiğimizde aaa bide gördük ki Milano'da sarılar girmiş, yeşiller girmiş, maviler girmiş. Daha burası [Türkiye] hala daha siyah, kahverengi, beyaz döküyor. Türkler zaten seviyor renkleri. Çiçekli girdim [piyasaya]...Ondan sonra patır patır baktık herkes çiçekliye girmiş... (27.11.2014, firma yöneticisi, kadın)*

Özetlemek gerekirse; derneklerin yurtdışındaki şubeleriyle veya organize ettikleri fuar gezileri sayesinde küresel bilginin devşirilebileceği bir düğüm noktası olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Bu sayede uzaktaki yerelliğe ilişkin bilgi, bir katılımcının bu duruma istinaden söylediği şekliyle *paranız olsa dahi erişemeyeceğiniz* türden olabiliyor. Bütün bu örnekler firmaların dernekler aracılığıyla piyasa bilgisine en az maliyetle erişebildiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Gerçekten de Rusya ve Hindistan'a ilişkin piyasa bilgisinin en az maliyetle elde edilmesi veyahut bir firmanın iki üç yıl sonra Türkiye'ye gelecek bir modaya ilişkin önceden haberdar olması söz konusu firmaları rakiplerinden bir adım daha öteye taşımaktadır. Kuşkusuz bahsi geçen yurtdışı pazarlarda başarılı olmak o bölgelere ilişkin gömülü bilgiye erişmekle mümkündür ki derneklerin bu anlamda önemli bir rol üstlendiği yukarıdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Bu örneklerde de görüldüğü üzere firmaların herkesin sahip olmadığı bilgiye erişmesi onların söz konusu piyasalarda tutunma şansını artıracaktır.

6. BÖLÜM

SONUÇ

Beşeri ve ekonomik coğrafyada 1970'lerden sonra yaşanan değişim ve dönüşümler sosyal bilimlerde yaşanan köklü değişimlerin de etkisiyle yerelin anlaşılmasına ilişkin vurguyu artırmıştır. Bu bağlamda, yereldeki yapısal faktörlerin sosyal, politik ve ekonomik çıktıları nasıl etkilediğine ilişkin bir farkındalık yaratılmıştır. Söz konusu dönemden itibaren gelişme gösteren post-Fordizm sadece üretimde değil toplumsal yaşam ve devletin rolü gibi alanlarda da bir takım değişim ve dönüşümlere yol açmıştır (Jessop, 1994). Bu çerçevede, üretimin esnek bir biçimde örgütlenmesiyle ekonomik coğrafya literatüründe yeni sanayi odakları, yenilikçi/yaratıcı çevre, öğrenen bölge, kümelenme gibi yerel dinamiklerden beslenen konseptler hâkim hale gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda, bölgelerin gelişmişlik düzeyi açısından birbirinden farklılaşan yapıları, kendi içinde barındırdıkları yerel dinamikler üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Örneğin, Silikon Vadisi, Baden-Württemberg ve Üçüncü İtalya gibi bölgelerin başarısı söz konusu bölgelerin sahip olduğu yerel ve çoğu zaman soyut dinamikler üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Öyle ki bölgelerin rekabet edebilirlik etkili olan soyut varlıklar (intangible assets) somut varlıklardan daha değerli görülmüştür. Bahsi geçen soyut varlıklar bölgede yer alan aktörler arasındaki güvenin varlığı, bölgelerin kendine özgü değerler yapısı, işbirliği kültürü ve ilişkisel yapısı gibi dinamikler üzerinden sorgulanmaktadır. İformel varlıklar olarak da değerlendirilen bu dinamikler Stroper'ın (1997) ifadesiyle bölgedeki *ticari olmayan karşılıklı bağımlılıklara* tekabül etmektedir.

Post-Fordist üretim sisteminin aktörler arasındaki etkileşimi zorunlu kılacak bir ortam yaratması etkileşimin sağlanması için gerekli olan sosyal sermaye yapısı veya soyut dinamiklerinin önemini artırmıştır. Öyle ki üretimin yatay ve dikey bağlantılarla nihai hale gelmesi, firmalar arası ilişkiselliği de zorunlu hale getirmektedir. Post-Fordizm'in etki ettiği bir başka alan da firma ölçeklerinde

meydana gelen değişimin yansıması olarak KOBİ'lerin sayısındaki artıştır. Böyle bir artış iş dünyasındaki yelpazenin genişlemesine neden olmuştur. KOBİ'lerin artışıyla temsil olan özel sektörün ekonomideki ağırlığı, temsil sorununu beraberinde getirmiş ve dünyadaki liberalleşme furyasıyla devletin rolünde de ciddi manada değişimler gözlenmiştir. Devletin rolünde yaşanan değişimler (üreten pozisyondan çıkarak denetleyici pozisyona geçmesi vb. gibi), ekonomik alanda faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşu olarak girişimci derneklerinin artışına zemin hazırlamıştır. 1971 yılında kurulan TÜSİAD, bu değişimin mihenk taşı olarak değerlendirilebilir. 24 Ocak 1980 Kararları'nın ardından özel sektördeki büyümenin ivme kazanmasıyla birlikte, girişimci dernekleri sayıca artmış ve çeşitlenmiştir. Bu çeşitlenme seküler ve muhafazakâr kesimlerin birbirine alternatif oluşturacak şekilde kurdukları derneklerle kendini göstermiştir. Seküler sermayenin öncülüğünü İstanbul sermayesi olarak da anılan TÜSİAD'ın, muhafazakâr kesimlerin öncülüğünü ise sembolik olarak MÜSİAD ve TUSKON'un yaptığı söylenebilir. Muhafazakâr derneklerin 1990'larda kurulması siyasal İslam'ın yükselişe geçmesinden bağımsız değildir. Nitekim muhafazakâr ya da Anadolu sermayesi olarak tanımlanan iş çevrelerinin dernekler etrafında birleşerek palazlanması siyasal İslam'ın temsilcisi olan siyasi partilerin seküler sermayeye karşı alternatif yaratma çabasının bir ürünü olarak da kabul edilmektedir. Muhafazakâr kesimlerin oluşturduğu Anadolu sermayesinin görünürlüğünün artması seküler sermayede de Anadolu sermayesine ilişkin bir karşı atak başlatmıştır. Bu hareketlenme seküler sermayenin Anadolu yapılanması olarak bilinen TÜRKONFED ile gerçekleşmiştir. Böylece hem seküler sermaye hem de muhafazakâr sermaye tarafından kurulan organizasyonel yapılanmalar derneklerin sayısının ve çeşitliliğinin artışıyla sonuçlanmıştır. 1990'lardan sonra sayıca artan ve çeşitlenen dernekler, iş dünyasının kolektif hareketinin ete kemiğe bürünmüş şekli olarak değerlendirilebilir. Dernekler üçüncü bölümde aktarıldığı üzere üyelerine çeşitli hizmetler sunması itibarıyla bölgesel kalkınmanın somut varlığı olarak ifade edilmektedirler. Ancak, bu araştırma kapsamında ele alınan Türkiye'deki girişimci derneklerinin hem sosyolojik olarak farklı tabanlara dayanan üye profili hem de bu profile ilişkili olarak siyasi iktidarlara kurdukları ilişki biçimleri onları uluslararası alandaki diğer derneklerden farklılaştırmaktadır. Girişimci derneklerinin hem

sosyolojik yapılarından kaynaklanan kendi içsel dinamikleri hem de siyasi iktidarlarla ilişkileri ayrı ayrı birer *kurumsallık* yaratmaktadır.

Aşağıda, maddeler halinde belirtilen tartışma ve yapılan değerlendirmeler; girişimci derneklerinin yarattığı kurumsallığa, bu kurumsallığın yapısına ve dinamiklerine, firmalar açısından ifade ettiği anlama ve bu sayede elde edilen rekabetçi üstünlüğün dolayısıyla da sürdürülebilir kalkınmanın anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Söz konusu maddeleştirmeler toplu bir şekilde değerlendirildiğinde araştırma sorularına verilmiş birer cevap niteliği de taşımaktadır.

1. Siyasal İslam'ın 1990'larda yükselişe geçmesi, siyasi iktidarlarla bürokrasi arasındaki sürtüşmelerin kaynağını oluşturmuştur. Bu sürtüşme seküler ve muhafazakâr iş grupları arasındaki sürtüşmeye de sıçramıştır. Bu süreç, bürokrasiden güç alan seküler sermayenin baskın olduğu bir dönemle karakterize olur. Bu baskınlığın, muhafazakâr ve Anadolu sermayesi olarak tanımlanan iş çevrelerinde toplumsal bir psikolojinin oluşmasına zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Söz konusu toplumsal psikoloji TÜSİAD gibi seküler ve bürokrasiye yakın olan iş çevrelerinin muhafazakâr kesimlerce adeta bir hasım olarak görülmesine zemin hazırlamıştır. Bu durumun iş dünyasındaki yansıması muhafazakâr yapıdaki girişimci derneklerinin sayılarının artmasıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu dönemde sermaye ile siyasi iktidarlar arasındaki ilişkinin kurulmasında dernekler önemli roller üstlenmişlerdir. Sermayenin dernekleri kullanarak siyasi iktidarlarla ilişkileri bağlamında üç çevrimden bahsedilebilir. Birinci çevrim 1990'larda seküler sermayenin bürokrasiden aldığı güçle muhafazakâr sermayeyi baskıladığı dönemi içerir. İkinci çevrim, siyasal İslam'dan güç alan siyasi iktidarın 2000'li yılların başlarından itibaren seküler sermayeyi dışlayarak muhafazakâr sermayenin seküler sermaye üzerinde baskılayıcı bir pozisyon aldığı dönemi içerir. Üçüncü çevrimde ise seküler sermaye üzerindeki dışlayıcılık devam etmekle beraber muhafazakâr sermayenin kendi içinde ayrıştığı bir süreçle temsil olabilir. Bahsedilen üç dönem, sermaye gruplarının siyasi iktidarlarla ilişkilerindeki salınımları göstermektedir. Yani sermaye grupları siyasi iktidarlarla ilişki biçimlerindeki değişmelere bağlı olarak siyasi iktidarların sunduğu imkânlardan farklı oranlarda yararlanmışlardır. Siyasi

iktidarların sermaye ile ilişkilerini kapsayıcı bir kurumsal zemine oturtmamış olması bu çevrimlerin farklı gruplar arasında salınımlar göstermesinin temel nedenidir. Farklı sermayedarların konjonktürel olarak farklı dönemlerde güç kazanması ya da kaybetmesi siyasi iktidarlara kurulan ilişkinin ideolojik ve duygusal temelde gerçekleşiyor olmasından kaynaklanmaktadır. Aşk-nefret ilişkisi olarak salınımlar gösteren bu durum, ilişkilerin kapsayıcı bir kurumsal zemine oturmadığını göstermektedir. Bu salınımlardan çıkarılabilecek en önemli sonuç şudur; aktörler değişmekte ancak derneklerin siyasi iktidarlara kurdukları ilişki biçimi yıllar geçse de kapsayıcı bir kurumsal zemine taşınmamaktadır. Oysa ülkelerin kalkınması, *hakça* bir temelde tesis edilecek kurumsal yapı inşasıyla mümkündür. *Demokratik ideallerin yükseltilmesi aracılığıyla söz konusu salınımlar ortadan kaldırılabileceği gibi ekonomik kalkınma için gerekli olan adil rekabetin hakça kurumsallık inşasının ise kapsayıcı bir zemine taşınacağı muhakkaktır.* Kayseri örneği üzerinden ele alınan bu araştırma, *hakça* bir temelde gerçekleşecek kurumsal yapı inşasının ülkelerin kalkınma süreci açısından önemini kanıtlar niteliktedir. Bir başka ifadeyle devletin piyasaya müdahalesi kişi veya gruplara ayrıcalık tanınması şeklinde değil, kapsayıcı bir kurumsal zeminde devletin kalkınma için belirlediği üst ölçekli ekonomi politikalarını derz etmek anlamında kullanıldığı sürece kalkınma sürecinin başarıyla sonuçlanma ihtimali yükselecektir. Nitekim seküler sermayenin temsilcisi olan bir dernek yöneticisinin 2000’li yılların başına atıfta bulunarak ticari hayatta karşılaştığı durumları aşağıdaki kelimelerle ifade etmesi;

-Kimci ki bunlar.

-Partili mi değil mi?

-Siyasi destek de artık bu işler [ticaret] için sanki vazgeçilmez bişey gibi görüldüğü için. Kendi siyasi kanalına bizi çekmek isteyenler çekemeyince sırtını dönüyor.

-Bu büyük bir ayırım demek.

sermayenin ideolojik boyuttan kurtarılarak rasyonel boyuta geçmesinin önemine işaret etmektedir. Yukarıdaki örnekte seküler sermayenin kendine büyük bir ayırım yapıldığını düşünerek dışlanmışlık psikolojisinden kaynaklı bir küskünlük içine girmiş olması kapsayıcı bir kurumsallık inşasının kalkınma açısından önemini

ortaya koymaktadır ki bu, hakça bir rekabet ortamının sağlanması açısından da önemlidir.

2. Ahilik kültürünün başladığı yer olarak kabul edilen Kayseri, ticaretin yanı sıra üretimin de önemli merkezlerinden biridir. Kent; birliktelik ruhu, muhafazakârlık, siyasetin etkin kullanımı gibi birbirini bütünleyen alanlarda ön plana çıkmaktadır. Bu özelliklerine istinaden hem ekonomik hem de toplumsal olarak geçmişten gelen bir kurumsallığa sahiptir. Ahilik kültürüyle çok eskilere götürülebilecek bu kurumsallık kabaca 1940-1970 arası dönemde geleneksel aile ilişkileriyle tesis edilmeye çalışılmıştır. 1970'lerden sonra geleneksel aile yapısında meydana gelen çözümler yaratılan kurumsallığın din eksenli bir zemine kaymasıyla sonuçlanmıştır. Bu araştırma, kurumsallık inşasının 1990'lardan sonra dernekler üzerinden gerçekleştiğine ilişkin güçlü bulgular ortaya koymaktadır. Ayrıca, derneklerin hem siyaset¹⁰⁷ hem de dini araçsallaştıran bir yapıya sahip olması ve 1990'ların başlarından itibaren Kayseri'deki etkinlik düzeyleri (1990'da kurulan MÜSİAD'ın ilk taşra teşkilatını 1991'de Kayseri'de açması gibi) bu iddiayı güçlendiren bir başka destek noktasıdır. Özetle, Kayseri'de dernek kültürünün yaygın olmasının yanı sıra görüşme yapılan firma ve dernek yetkililerinden elde edilen bulgular iş dünyasındaki kurumsallık inşasının 1990'lardan sonra dernekler üzerinden gerçekleştiğine dair kanıtlar sunmaktadır. Bu vesileyle kentin birliktelik ruhu, siyasetle ilişkisi ve muhafazakâr yapısının kesişim noktasının kentteki iş dünyası açısından girişimci dernekleri üzerinden gerçekleştiği söylenebilir.

3. Toplumsal psikolojiyle harekete geçtiği anlaşılan dernekler, homojen yapılarıyla **şovenist bir birliktelik** çerçevesinde kendi içinde güçlü bir sosyal sermaye yaratmaktadırlar. Yaratılan sosyal sermaye firmalar arası ilişki kurmayı kolaylaştıran ve geliştiren bir yapıya sahiptir. Bu özelliğinden ötürü açık ve örtük bilginin dolaşımı da önemli ölçüde kolaylaşmaktadır. Yaratılan sosyal sermayenin etkinliği derneğin homojenlik düzeyiyle ilişkilidir. Bu bağlamda homojenliğin korunması, derneklerin kendi içinde yarattığı kurumsallığın muhafaza edilmesi için önemli görülmektedir. Söz konusu yapının korunması için geliştirilen

¹⁰⁷ Beşinci bölümde değinildiği üzere seçim sonuçları üzerinden bir okuma yapıldığında Kayseri'nin politik yönelim açısından siyasal İslam'ın kalelerinden biri olduğu söylenebilir.

en önemli mekanizma *referansla üyeliğe kabul* sürecidir. Bu süreç homojen kalmak için adeta bir *müessese* haline gelmiştir. Derneklerin homojen olan yapılarından dolayı sadece kendi içine özgü **yapıcı kurumsallık** yaratıldığı söylenebilir. Ancak...

4. Neoliberal politikalar eşliğinde gelişme gösteren yönetim anlayışı toplumsal yapıda sivil toplumun örgütlenme kapasitesini artırmıştır. Bu örgütlenmelerin siyasi iktidarlarla aşk-nefret ilişkisi içine girmeleri siyasi iktidarla iyi ilişkiye sahip olan dernekler için kendi içinde yapıcı bir kurumsallık yaratırken halkanın dışındakiler için **yıkıcı/dışlayıcı bir kurumsallık** yaratmaktadır. Dernekler üzerinden firma rekabeti sorgulandığında firmaların kazandığı rekabetçi üstünlüklerin 1990’lardan itibaren *siyasi iktidarların kendi çıkar hesaplarına dayalı dar görüşlü bir zihniyet* çerçevesinde şekillendiği ifade edilebilir. Öyle ki 1990’larda muhafazakâr sermaye üzerindeki baskılar 2000’ler sonrasında seküler sermaye üzerinde gözlenmeye başlamıştır. Derneklerin homojen yapılarından dolayı sadece kendi içindeki için inşa ettiği yapıcı kurumsallık, bir önceki cümlede ifade edilen durum üzerinden değerlendirildiğinde siyasi iktidarlara aşk-nefret ilişkisi üreten bir yapıyı doğurmaktadır. Bu durum yaratılan kurumsallığın “**eğreti kurumsallık**” olarak nitelendirilmesine gerekçe oluşturmuştur. Yani bir taraftan derneğin homojen yapısı kendi içinde kurumsallık yaratmaktayken eğer bu homojenlik bürokrasiyle veya siyasi otoritelerle uyum problemi yaratıyorsa söz konusu kurumsallık yıkıcı/dışlayıcı kurumsallık boyutuna taşınıyor. Bu bakımdan, dernekler aracılığıyla üretilen kurumsallık iki farklı özelliğinden ötürü eğreti bir kurumsallık yaratıyor. Hem **yapıcı** ve **yıkıcı/dışlayıcı kurumsallık** hem de **şovenist birliktelik** ve **eğreti kurumsallık** gibi kavramsallaştırmalar bu araştırma kapsamında literatüre kazandırılan kavram setleridir.

5. Aynı derneğe üye olan firmalar kendi içinde geliştirdikleri çeşitli mekanizmalarla işbirliğini ve bilgi transferini kolaylaştırmaktadır. Derneklerin hem ulusal sınırlar içinde hem de ulusal sınırların dışındaki şube veya temsilcilikleri veyahutta düzenlenen iş gezileri yerel ötesi gömülülüklerle erişim açısından derneği araçsallaştırmaktadır. Dolayısıyla dernekler aracılığıyla mekân aşırı bağlantıların kurulması ve yerel ötesi gömülülüklerle erişim işlem maliyetinin düşmesine de katkı sağlamaktadır. Derneklerin organizasyonel kapasiteleri ölçüsünde kendi üyelerine

bilgi aktarımı kongre, konferans, fuar gibi geçici küme olarak adlandırılan platformlarda olduğu gibi teknolojinin sunduğu imkânlarla whatsapp şeklindeki uygulamalarla da gerçekleşmektedir. Bu da yerel ötesi bilgi havuzuna erişim açısından dernekleri önemli bir düğüm noktası haline getirmektedir. Bu durum derneğin **geçici kümelenmeler yaratan bir araç** olduğunu gösterdiği gibi whatsapp şeklindeki uygulamalar sayesinde **sanal kümelenme** yaratan bir organizasyonel yapı olarak nitelendirilmesine de gerekçe oluşturmuştur.

Araştırmanın sonucuna ilişkin olarak sıralanan maddeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde derneklerin bölgesel kalkınma açısından iki tip bölge yaratma potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, İtalyan tipi bölgedir. Daha önce de belirtildiği üzere İtalyan tipi bölge güçlü işbirliğinin varlığı neticesinde riskin paylaşıldığı bir yapı sunar. İlgili bölümlerde anlatılanlar ölçüsünde derneklerin İtalyan tipi bir bölge yarattığı söylenebilir. İkincisi ise yerel ve küreseli bütünleştiren bir ortam yaratma potansiyellerinden ötürü toplama ve dağıtım ağı şeklinde bir model bölge yaratma olasılığı söz konusudur.

Son söz olarak bilimsel araştırmalarda araştırmacının zihninde var olan şeyin doğrulanması veya yanlışlanması şeklinde çoğunlukla pozitivist paradigmayla ilişkilendirilen bir süreç işlemektedir. Bu durum her ne kadar pozitivist araştırmayla ilişkilendirilse de post-pozitivist araştırmalarda da benzer durumlarla karşılaşılması mümkündür. Dolayısıyla araştırmacının zihninde var olan şeyin araştırma neticesinde doğrulanması çoğunlukla beklenti dahilinde bir gelişme iken beklentinin aksi yönde elde edilen bulgular ise sürpriz sonuçlar olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın beklenti dahilinde olan ve sürpriz yaratan sonuçları olmuştur. Beklenti dahilinde olan sonuç; derneklerin gerek siyasetle ilişkileri gereksel kendi içsel dinamiklerinden kaynaklı yapılarından dolayı kurumsal bir yapı inşa etmeleri ve yerel ötesi ilişki yapılarının kurulmasına aracı olmalarıdır. Sürpriz olan sonucu ise yaratılan bu kurumsallığın bağlam bağımlı ve kaygan bir zeminde gerçekleşiyor olmasıdır. Öyle ki bu bağlam bağımlı durum yaratılan kurumsallığın kapsayıcılığını zayıflattığı gibi dernekler aracılığıyla yaratılan kurumsallığın eğreti bir kurumsallık olarak yorumlanmasına da gerekçe oluşturmuştur.

Bu araştırma, dernekler üzerinden inşa edilen kurumsallığın kapsayıcılıktan uzak olduğunu göstermektedir ki bu da bizi kalkınmanın kapsayıcı kurumların inşası üzerinden sağlanabileceğine ilişkin olgunlaşmış literatüre (Acemoğlu ve Robinson, 2014) kulak vermeye kanalize etmektedir. Gerçekten de girişimci derneklerinin rasyonellikten uzak bir biçimde aşırı ideolojize olmaları ve siyasetle aşk-nefret ilişkisi geliştirmeye müsait yapıları nedeniyle eğreti bir kurumsallık yarattığı dolayısıyla da eğreti bir biçimde yaratılan kurumsallığın kalkınmayı geciktirici veya engelleyici bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bu durumda bir katılımcının söylediği “*her bir STK’nın bi yerlerden yemlenmesi hoşuma gitmiyor*” ifadesi dernekler üzerinden yaratılan kurumsallığın kapsayıcı olmadığını ve ahabap-çavuş temelli şekillenen ilişki biçiminin kalkınmayı engellediğini veya geciktirdiğini özetler niteliktedir. Derneklerin sosyal sermayeyi beslediği, hem piyasada hem de kendi içinde karşılıklı güvene dayalı bir atmosfer yarattıkları anlaşılmaktadır. Oluşturulan bu ortama daha üst çerçeveden bakıldığında söz konusu atmosferin kurumsal yoğunluk/kalınlık oluşturduğunu söylemek de mümkündür. Ancak burada dikkatle üzerinde durulması gereken husus yaratılan kurumsal ortamın kendi içinde şovenist bir birliktelikle sınırlı bir grup içerisinde cereyan ediyor olmasıdır. Bu da kapsayıcı bir kurumsallığın yaratılamadığını göstermesi açısından önemlidir. Böylesi bir durumun sürdürülebilir büyümenin önüne engel olması kuvvetle muhtemeldir.

Özellikle 1990’lardan itibaren siyasi iktidarlar kendilerine yakın ideolojide gördükleri sermaye gruplarıyla yakın ilişkiye girmekte kendilerine uzak gördükleri sermaye gruplarını ise açık veya örtük bir biçimde imkânlardan mahrum bırakmaktadırlar. Bu durum belli dönemlerde belli sermaye gruplarının palazlanması veya çöküşe geçmesi şeklinde bir süreç doğurmaktadır. Devlet imkânlarının adaletsiz şekilde kullanımıyla güç kazanan bu yapılanmalar hakçalık temelinde gerçekleşecek bir rekabet esasına dayanmadığından iş çevrelerindeki ayrışmayı da körüklemektedir. Bu ayrışmanın iş dünyasında küskünlük ve bıkkınlık yarattığı anlaşılmaktadır. Nitekim seküler bir dernek yöneticisinin 2000’li yılların başlarından itibaren devlet imkânlarından yeterince istifade edemediklerinden yakınması yaratılan küskünlüğün somut örneğini oluşturur. Bu durum firma rekabetinin liyakat temelinden uzaklaşarak duygusal temelde gerçekleştiğini gösterir ki bu da rekabeti öldüren ve kalkınmaya engel olan bir zemin yaratmaktadır. Seküler bir dernek yöneticisinin aşağıdaki

ifadeleri ekonomide kapsayıcı bir kurumsallığın gerekliliğine dair ifadeler barındırmaktadır ki bu yönüyle araştırmayı da özetler niteliktedir.

*...Türkiye'de birçok alanda büyük müşterek devlet. Devletin müşterek olduğu veya etkisinin olduğu her alanda maalesef **politik yaklaşımlar teknik, ticari, ekonomi yaklaşımlarının hep önüne geçer hale geldi.** O yüzden de işbirliği yaptığınız çözüm ortaklarınız açısından da müşteriniz açısından da tedarikçi açısından da maalesef maalesef bu [politik duruşunuz] çok büyük bir etken oluyor...*

– *Yani sizinle aynı düşünmeyen [aynı ideolojiye sahip olmayan] bir firma sizinle işbirliği yapmıyor mu?*

– *Yapmıyor. Mümkünse kendisiyle aynı düşünen bir firma benim yaptığım ürünün %10 kötüsü bile olsa yapmasını sağlayacak tesis kurmasına yardımcı bile oluyor, benimle o işi yapmak istemiyor.*

– *Devlet [siyasi iktidarlar kastedilmekte] mi istemiyor iş adamları mı?*

– ***Devlet doğrudan istemiyorum demiyor da; işadamları istemiyor, devlet de onları destekliyor.***

Araştırmayı sonlandırmadan belirtilmesi gereken husus şudur: Özel sektör güdümlü politikalar, normatif olarak piyasada rekabete açık bir ortam beklentisi de yaratmaktadır. Ekonomi politikası olarak özel sektör güdümlü politikaların uygulanması kurumsal ortamı ve söz konusu ortamın özelliklerini önemli hale getirmektedir. Bu ortamın hakçalık temelinde ve kapsayıcı kurumsallık inşasıyla gerçekleşmesi ülkelerin sürdürülebilir kalkınma süreçleri açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla adil rekabeti aksatacak bir ortamdan sakınılması bu açıdan önemlidir. Ancak, girişimci derneklerinin siyasetle aşk-nefret ilişkisi geliştirmeye müsait yapılarının adil rekabet ortamına zarar verici bir ekonomik-ekolojik bir ortam yaratabildiği anlaşılmaktadır. Araştırma, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kalkınma sürecinde faktör donatılarının dayalı anlayışın yanında soyut varlıkların da bu süreçte rol sahibi olacağına ilişkin bulguları da ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, Daron; Robinson, James A. (2014) *Ulusların Düşüşü* (3. Baskı) (Çev. Faruk Rasim Velioğlu), Doğan Kitap, İstanbul.
- Akdağ, Mustafa (1974) *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimaî Tarihi*, Cilt I, Cem Yay., İstanbul.
- Akın, İlhan F. (1966) Dernek kurma özgürlüğü, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 32 (2-4), 474-86.
- Akpınar, Deniz (2013) *Cumhuriyet dönemi (1923-1950)'nde Kayseri'nin idari ve iktisadi gelişimi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Akşit, Bahattin; Şentürk, Recep; Küçükural, Önder; Cengiz, Kurtuluş (2012) *Türkiye'de Dindarlık: Muhafazakârlık ve Laiklik Ekseninde İnanma Biçimleri ve Yaşam Deneyimleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Alkan, Haluk (1998) Türkiye'de işadamları örgütleri ve devlet, *Birikim*, 114, 43-62.
- Alkan, Haluk; Mercan, Muhammet Hüseyin (2013) Yeni burjuvazi, ekonomik kalkınma ve Afrika: TUSKON Afrika ticaret köprüleri, *Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Dergisi*, 25-41.
- Amin, Ash (1994) "Post-Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition", In *Post-Fordism: A reader* (Edt. Ash Amin), Blackwell, Oxford, 251-279.
- Amin, Ash (1999) The Emilian model: Institutional challenges, *European Planning Studies*, 7 (4), 389-405.
- Amin, Ash (2001) Moving on: Institutionalism in economic geography, *Environment and Planning A*, 33, 1237-1241.
- Amin, Ash (2004) "An Institutional perspective on regional economic development", In *Reading Economic Geography* (Edt. Trevor J. Barnes, Jamie Peck, Eric Sheppard and Adam Tickell), Blackwell, Oxford, 48-58.

- Amin, Ash; Robins, K. (1990) The reemergence of regional economies? The mythical geography of flexible accumulation, *Environment and Planning D: Society and Space*, 8 (1), 7-34.
- Amin, Ash; Thrift, Nigel (1995) Institutional issues for the European regions: From markets and plans to socioeconomics and powers of association, *Economy and Society*, 24, 41-66.
- Amin, Ash; Thrift, Nigel (2000) What kind of economic theory for what kind of economic geography?, *Antipode*, 32 (1), 4-9.
- Aoyama, Yuko; Murphy, James T.; Hanson, Susan (2011) *Key Concept in Economic Geography*, Sage, London.
- Arkonaç, Sibel Ayşen (2014) *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Arrow, Kenneth J. (1999) “Observations on social capital”, In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (Edt. Partha Dasgupta and İsmail Serageldin), World Bank, Washington DC, 3-5.
- Asheim, Bjørn, T. (2007) “Industrial district as ‘learning regions’: A condition for prosperity”, In *The Learning Region Foundations, State of the Art, Future* (Edt. Roel Ruttel and Frans Boekema), Edward Elgar, Cheltenham, 71-100.
- Aslanoğlu, Rana A. (1998) *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Asa Kitabevi, Bursa.
- Ayman-Güler, Birgül (2003) Yönetişim: Tüm iktidar sermayeye, *Praksis*, 9, 93-116.
- Ballar, Suat (2006) *Türk Dernekler Hukuku* (5. Basım), Seçkin Kitabevi, İstanbul.
- Barlas-Yılmaz, Birce (2013) *Türkiye’de iş dünyası ve siyaset ilişkisi TÜSİAD-AKP örneği*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

- Barnes, Trevor J. (2000) "Inventing Anglo-American Economic Geography, 1889-1960", In *A companion to Economic Geography* (Edt. Eric Sheppard and Trevor J. Barnes), Blackwell, Oxford, 11-26.
- Barnes, Trevor J.; Sheppard, Eric (2000) "Introduction: The art of Economic Geography", In *A Companion to Economic Geography* (Edt. Eric Sheppard and Trevor J. Barnes), Blackwell, Oxford, 1-8.
- Bathelt, Harald; Gibson, Rachael (2015) Learning in 'organized anarchies': The nature of technological search processes at trade fairs, *Regional Studies*, 49 (6), 985-1002.
- Bathelt, Harald; Glückler, Johannes (2003) Toward a relational economic geography, *Journal of Economic Geography*, 3, 117-44.
- Bathelt, Harald; Glückler, Johannes (2011) *The relational Economy Geographies of Knowing and Learning*, Oxford University Press, New York.
- Bathelt, Harald; Henn, Sebastian (2014) The geographies of knowledge transfers over distance: Toward a typology, *Environment and Planning A*, 46, 1403-1424.
- Bathelt, Harald; Malmberg, Anders; Maskell, Peter (2004) Clusters and knowledge: Local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation, *Progress in Human Geography*, 28 (1), 31-56.
- Bathelt, Harald; Peng-Fei, Li (2014) Global cluster networks-foreign direct investment flows from Canada to China, *Journal of Economic Geography*, 14, 45-71.
- Bathelt, Harald; Schuldt, Nina (2008) Between luminaires and meat Grinders: International trade fairs as temporary clusters, *Regional Studies*, 42(6), 853-868.
- Baudrillard, Jean (2015) *Tüketim Toplumu* (Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Bayırbağ, Mustafa Kemal (2010) Local entrepreneurialism and state rescaling in Turkey, *Urban Studies*, 47 (2), 363-385.
- Bayırbağ, Mustafa Kemal (2011) Pro-Business local governance and (local) business associations: The case of Gaziantep, *Business and Politics*, 13 (4), 1-37.
- Bayram, Mikail (1991) *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Matbaacılık ve Ticaret, Konya.
- Bayramoğlu, Sonay (2014) *Yönetişim Zihniyeti, Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü* (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bellini, Nicola; Landabaso, Mikel (2007) “Learning about innovation in Europe’s regional policy”, In *The Learning Region Foundations, State of the Art, Future* (Edt. Roel Ruttel and Frans Boekema), Edward Elgar, Cheltenham, 231-251.
- Bennett, Robert J. (1997) The impact of European economic integration on business associations: The UK case, *West European Politics*, 20 (3), 61-90.
- Bennett, Robert J. (1998a) Business associations and their potential contribution to the competitiveness of SMEs, *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*, 10 (3), 243-260.
- Bennett, Robert J. (1998b), Business associations and their potential to contribute to economic development: Reexploring an interface between the state and market, *Environment and Planning A*, 30 (8) 1367-1387.
- Bennett, Robert J.; Ramsden, Mark (2007) The contribution of business associations to SMEs: Strategy, bundling or reassurance?, *International Small Business Journal*, 25 (1), 49-76.
- Bessant, Jonh; Alexander, Allen; Tsekouras, George; Rush, Howard; Lamning, Richard (2012), Developing innovation capability through learning Networks, *Journal of Economic Geography*, 12, 1087-1112.

- Beugelsdijk, Sjoerd; Van Schaik, Ton (2005) Differences in social capital between 54 Western European regions, *Regional Studies*, 39 (8), 1053-1064.
- Beyhan, Burak (2001) Kuramlar ve dünya tecrübesi bağlamında Türkiye'nin yüksek teknoloji bölgelikleri oluşturma çabası, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 28 (1-2), 15-82.
- Beyhan, Burak (2006) The role of labor mobility in the cognitive architecture of an industrial cluster: The case of Siteler in Ankara, Middle East Technical University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of City and Regional Planning, Dissertation Thesis, Ankara.
- Beyhan, Burak (2007a) "Evrin metaforu, kurumsal iktisat ve çağdaş bölge-mekân bilimi", İçinde *Kurumsal İktisat* (Der. Eyüp Özveren), İmge Kitabevi, Ankara, 401-440.
- Beyhan, Burak (2007b) Örtük bilginin yerel ve bölgesel iktisadi kalkınmadaki önemi üzerine yöntembilimsel mücadelelerin iç içe geçme eğilimi, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 1-19.
- Beyhan, Burak (2011) Toplumsal-bilişsel yakınlık ve işgücü hareketliliği hemşehrlik bağları üzerinden bir irdeleme, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3), 199-238.
- Boggs, Jeffrey S.; Rantisi, Norma M. (2003) The relational turn in economic geography, *Journal of Economic Geography*, 3, 109-116.
- Boratav, Korkut (2013) *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009* (18. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.
- Boschma, Ron A. (2004) Competitiveness of regions from an evolutionary perspective, *Regional Studies*, 38 (9), 1001-1014.
- Boschma, Ron A. (2005) Proximity and innovation: A critical assessment, *Regional Studies*, 39 (1), 61-74.

- Boschma, Ron; Frenken, Koen (2006) Why is evolutionary economic geography not an evolutionary science? Towards an evolutionary economic geography, *Journal of Economic Geography*, 6, 273-302.
- Buğra, Ayşe (1998) Class, culture and state: An analysis of interest representation by two Turkish business associations, *International Journal of Middle East Studies*, 30 (4), 521-539.
- Buğra, Ayşe (2004) “Dini kimlik ve sınıf: Bir MÜSİAD- Hak-İş Karşılaştırması”, *İçinde Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet* (Haz. Neşecan Balkan ve Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, 126-147.
- Buğra, Ayşe (2013) *Devlet ve İşadamları* (8. Baskı) (Çev. Fikret Adaman), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Buğra, Ayşe; Savaşkan, Osman (2010) Yerel sanayi ve bugünün Türkiye’sinde iş dünyası, *Toplum ve Bilim*, 117, 92-123.
- Buğra, Ayşe; Savaşkan, Osman (2012) Politics and class: The Turkish business environment in the neoliberal age, *New Perspectives on Turkey*, 46, 27-63.
- Buğra, Ayşe; Savaşkan, Osman (2014) *Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Büsch, Milena (2009) Examining the interaction between vertical and horizontal dimensions of state transformation, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2, 35-49
- Büyükmihçı, Gonca (2015) *Kayseri’de Yaşam ve Konut Kültürü*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Camagni, Roberto (1991) “Introduction: From the local ‘milieu’ to innovation through cooperation networks”, In *Innovation networks: Spatial Perspectives* (Edt. Roberto Camagni), Belhaven Press, London, 1-9.
- Camagni, Roberto (2002) On the concept of territorial competitiveness: Sound or misleading?, *Urban Studies*, 39 (13), 2395-2411.

- Camagni, Roberto; Capello, Roberta (2013) Regional competitiveness and territorial capital: A conceptual approach and empirical evidence from the European Union, *Regional Studies*, 47 (9), 1383-1402.
- Capello, Roberta; Faggian, Alessandra (2005) Collective learning and relational capital in local innovation processes, *Regional Studies*, 39 (1), 75-87.
- Cengiz, Kurtuluş (2013) “Yav İşte Fabrikalaşak” *Anadolu Sermayesinin Oluşumu: Kayseri-Hacılar Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cengiz, Kurtuluş; Küçükural, Önder; Shkreli, Etrit (2015) At the borders of public and private: The Oturmalar of Kayseri, *Middle East Journal*, 69 (4), 582-600.
- Coe, Neil M. (2010) Geographies of production I: An evolutionary revolution, *Progress in Human Geography*, 1-11.
- Coe, Neil M.; Dicken Peter; Hess Martin (2008) Global production networks: Realizing the potential, *Journal of Economic Geography*, 8, 271-295.
- Coe, Neil M.; Kelly, Philip.F.; Yeung, Henry W.C. (2013) *Economic Geography: A Contemporary Introduction* (2. Edition), Blackwell, Oxford
- Cohen, Amnon (2001) *Osmanlı Kudüs’ünde Loncalar* (Çev. Nurettin Elhüseyni ve Zekeriya Kurşun), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Cooke, Philip; Clifton, Nick; Oleaga, Mercedes (2005) Social capital, firm embeddedness and regional development, *Regional Studies*, 39 (8), 1065-1077.
- Cooke, Philip; Morgan, Kevin (2000) *The Associational Economy: Firms, Regions and Innovation*, Oxford, New York.
- Crevoisier, Olivier (2004) The innovative milieus approach: Towards a territorialized understanding of the economy, *Economic Geography*, 80, 367-379

- Dasgupta, Partha (1999) “Economic progress and the idea of social capital”, In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (Edt. Partha Dasgupta and İsmail Serageldin), World Bank, Washington DC, 325-424.
- Dicken, Peter (2011) *Global Shift: Mapping The Changing Contours of the World Economy* (6. Basım), Sage, London.
- Dicken, Peter; Kelly, Philip F.; Olds, Kris; Yeung, Henry Wai-Chung (2001) Chains and networks, territories and scales towards a relational framework for analysing the global economy, *Global Networks* 1 (2), 89-112.
- DİE (1969) *Sanayi Sayımı 1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 584, Ankara.
- Doğan, Ali Ekber (2007) *Eğreti Kamusalılık: Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Doğan, Mustafa Necati (2016) *Türkiye’de Özeleştiriminin 30 Yılı*, T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- Domingues, Rita Alcântara (2015) The Institutional perspective in economic geography, *Mercator (Fortaleza)*, 14 (2), 7-19.
- Eceral, Tanyel (2002) Institutional aspects of regional/local economic development, Middle East Technical University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of City and Regional Planning, Dissertation Thesis, Ankara.
- Eraydın, Ayda (1992) *Post-Fordizm ve Değişen Mekânsal Öncelikler*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Matbaası, Ankara.
- Eraydın, Ayda (1999) “Sanayinin Anadolu’ya yaygınlaşması ve son dönemde gelişen yeni sanayi odakları”, İçinde *75 Yılda Çarklardan Chip’lere* (Edt. Oya Baydar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 257-278.
- Eraydın, Ayda (2002) *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramsallaştırılması*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.

- Erselcan, Feray (2009) *Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma Sivas, Kayseri, Yozgat bölgesinde bir araştırma*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas.
- ESI, (2005) *İslami kalvinistler, orta Anadolu'da değişim ve muhafazakârlık*, Rapor, Berlin-İstanbul.
- Essletzbichler, Jürgen (2009) Evolutionary economic geography, institutions, and political economy, *Economic Geography*, 85 (2), 159-165.
- Faulconbridge, James R (2007a) Exploring the role of professional associations in collective learning in London and New York's advertising and law professional-service-firm clusters, *Environment and Planning A*, 39, 965-984.
- Faulconbridge, James R (2007b) London's and New York's advertising and law clusters and their networks of learning: Relational analyses with a politics of scale?, *Urban Studies*, 44 (9), 1635-1656.
- Florida, Richard (1995) Toward the learning region, *Futures*, 27 (5), 527-536.
- Florida, Richard (2007) "Toward the learning region", In *The Learning Region Foundations, State of the Art, Future* (Edt. Roel Ruttel and Frans Boekema), Edward Elgar, Cheltenham, 58-70.
- Foster, Kenneth W. (2002) Embedded within state agencies: Business Associations in Yantai, *The China Journal*, 47, 41-65.
- Gençoğlu, Aylin Yonca (2012) *Kapitalizm, Kayseri ekonomisi ve işadamları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas.
- Gertler, Meric S. (1995) "Being there": Proximity, organization, and Culture in the development and adoption of advanced manufacturing technologies, *Economic Geography*, 71 (1), 1-26.

- Gertler, Meric S. (2003) Tacit knowledge and the economic geography of context, or the undefinable tacitness of being (there), *Journal of Economic Geography*, 3, 75-99.
- Gertler, Meric S. (2010) Rules of the game: The place of institutions in regional economic change, *Regional Studies*, 44 (1), 1-15.
- Gibbs, David C; Jonas, Andrew E G; Reimer, Suzanne (2001) Governance, institutional capacity and partnerships in local economic development: Theoretical issues and empirical evidence from the Humber Sub-region, *Trans Inst Br Geogr*, 26, 103-119.
- Giddens, Anthony (1984) *The Constitution of Society: Outline of a Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge.
- Glückler, Johannes (2001) The importance of embeddedness in economic geography, *Geographische Zeitschrift*, 89 (4), 211-26.
- Grabher, Gernot (2009) Yet another turn? The evolutionary project in economic geography, *Economic Geography*, 85 (2), 119-127.
- Granovetter, Mark (1985) Economic action and social structure: The problem of embeddedness, *American Journal of Sociology*, 91 (3), 481-510.
- Güçlü, Faruk (2015) *Yıkılan Bir Cumhuriyet Kurumu: Sümerbank*, Ürün Yayınları, Ankara.
- Gündoğdu, İbrahim (2015) *Local class relations within the dialectics of value and socialisation the case of Kayseri*, Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences, The Department of Political Science and Public Administration, Dissertation Thesis, Ankara.
- Hadjimichalis, Costis (2006) Non-economic factors in economic geography and in 'new regionalism': A sympathetic critique, *International Journal of Urban and Regional Research*, 30 (3), 690-704.
- Halaçoğlu, Yusuf (2015) *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.

- Harvey, David (1989) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.
- Harvey, David (2006) *Postmodernliğin Durumu*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hassink, Robert (1999) What does the learning region mean for economic geography?, *Korean Journal of Regional Science*, 15 (1), 93-116.
- Hassink, Robert (2007) “The learning region: A constructive critique”, In *The Learning Region Foundations, State of the Art, Future* (Edt. Roel Ruttel and Frans Boekema), Edward Elgar, Cheltenham, 252-271.
- Hassink, Robert; Klaerding, Claudia; Marques, Pedro (2014) Advancing evolutionary economic geography by engaged pluralism, *Regional Studies*, 48 (7), 1295-1307.
- Hauser, Christoph; Tappeiner, Gottfried; Walde, Janette (2007) The learning region: The impact of social capital and weak ties on innovation, *Regional Studies*, 41 (1), 75-88.
- Hayter, Roger; Patchell, Jerry (2011) *Economic Geography: An Institutional Approach*, Oxford.
- Helliwell, John F.; Putnam, Robert D. (1999) “Economic growth and social capital in Italy”, In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (Edt. Partha Dasgupta and İsmail Serageldin), World Bank, Washington DC, 253-268.
- Henn, Sebastian (2012) Transnational entrepreneurs, global pipelines and shifting production patterns. The axample of Palanpuris in the diamond sector, *Geoforum*, 43, 497-506.
- Henn, Sebastian, Bathelt, Harald (2015) Knowledge generation and field reproduction in temporary clusters and the role of business conferences, *Geoforum*, 58, 104-113.
- Hess, Martin (2004) ‘Spatial’ relationships? Towards a reconceptualization of embeddedness, *Progress in Human Geography*, 28, 165-186.

- Hodgson, Geoffrey M. (1998) The approach of institutional economics, *Journal of Economic Literature*, Sayı, XXXVI, 166-192.
- Holt-Jensen, Arild (2009) *Geography. History and concepts: A student's guide* (4. Edition), Sage, Los Angeles.
- Hovardaoğlu, Ozan (2009) *Succeeding generations, changing trajectories: The Influences of generational transition on the local pathways of development–The Kayseri experience*, Middle East Technical University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of City and Regional Planning, Dissertation Thesis, Ankara.
- Hür, Ali Turan (1973) Dernek Kurma Özgürlüğü, *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 12-21.
- Işık, Gülcan (2006) *Bir baskı grubu olarak TÜSİAD'ın Türkiye'de Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecindeki rolünün yazılı basında sunumu*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- İnan, Afet (1972) *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin I. Beş Yıllık Sanayi Planı 1933*, Türk tarih Kurumu Yayını, Seri: XVI, Sa: 14, Ankara.
- Jansson, Johan; Waxell, Anders (2011) Quality and regional competitiveness, *Environment and Planning A*, 43, 2237-2252.
- Jessop, Bob (1994) "Post-Fordism and state", In *Post-Fordism: A reader* (Edt. Ash Amin), Blackwell, Oxford, 251-279.
- Jones, Martin (2001) The rise of the regional state in economic governance: 'Partnerships for prosperity' or new scales of state power? *Environment and Planning A*, 33, 1185-1211.
- Kal'a, Ahmet (2003) *Lonca md.*, İslam Ansiklopedisi (27. Cilt), 211-2.
- Kara, Murat, (2008) Bölgesel rekabet edebilirlik kavramı ve bölgesel kalkınma politikalarına yansımaları, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT: 2774, Ankara.

- Karakayacı, Özer (2013) Social capital and innovation in industrial clusters: An evidence from case of family and non-family firms in Turkey, *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 2 (3), 313-329.
- Karataş, Cevat; Öniş, Ziya (1994) *Dünyada Özelleştirme ve Türkiye*, TÜSES, İstanbul.
- Karatepe, Şükrü (2003) *Kendini Kuran Şehir* (2. Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Karpat, Kemal H. (2015), *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller* (6. Baskı), TİMAŞ Yayınları, İstanbul.
- Kaya, İlhan (2014) Nitel araştırma yöntemleri, *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* (Edt. Yılmaz Arı ve İlhan Kaya), Coğrafyacılar Derneği, Balıkesir, 267-301.
- Kaygalak, İrfan (2011) *Türkiye’de sanayi kümelenmesi: Uşak örneği*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Kaygalak, İrfan (2013a) Anglo-Amerikan ve Batı Avrupa ekonomik coğrafyasının gelişim tarihi, *Prof.Dr.İlhan Kaya’ya armağan* (Edt. Ertuğ Öner), Ege Üniversitesi Yayınları, No: 181, Bornova-İzmir, 699-723.
- Kaygalak, İrfan (2013b) Kurumsal ekonomik coğrafya yaklaşımı: Tanımı, kavramsal çerçevesi ve içeriği, *Prof.Dr.Asaf Koçman’a Armağan* (Edt. Ertuğ Öner), Ege Üniversitesi Yayınları, No 180, Bornova-İzmir, 347-360.
- Kazıcı, Ziya (1988) *Ahilik md.*, İslam Ansiklopedisi (1. Cilt), 540-2.
- Keeble, David; Wilkinson, Frank (1999) Collective learning and knowledge development in the evolution of regional cluster of high technology SMEs in Europe, *Regional studies*, 33 (4), 295-303.
- Kemeny, Tom; Feldman, Maryann; Ethridge, Frank; Zoller, Ted (2016) The economic value of local social networks, *Journal of Economic Geography*, 16, 1101-1122.

- Keypenek, Yakup (1999) “Türkiye’nin 1980 sonrası sanayileşme süreci”, İçinde 75 *Yılda Çarklardan Chip’lere* (Edt. Oya Baydar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 229-240.
- Keyder, Çağlar (2014) *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (19. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Keyman, E. Fuat; Lorasdağı-Koyuncu, Berrin (2010) *Kentler Anadolu’nun Dönüşümü, Türkiye’nin Geleceği*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Kılınçoğlu, Taner D. (2007) “Veblen, Weber ve Ahmet Midhat Efendi’nin Kahramanları”, İçinde *Kurumsal İktisat* (Der. Eyüp Özveren), İmge Kitabevi, Ankara, 441-472.
- Kızılkaya, Ertuğrul (2007) “Weber, Veblen ve ‘Kapitalizmin Ruhu’”, İçinde *Kurumsal İktisat* (Der. Eyüp Özveren), İmge Kitabevi, Ankara, 143-199.
- Kingsbury, Aaron; Hayter, Roger (2006) Business associations and local development: The Okanagan wine, *Geoforum*, 37, 596-609.
- Kongar, Emre (2015) *21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı* (47. Basım), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Koraltürk, Murat (1997) “Türkiye’de ulusal burjuvazinin gelişiminde önemli bir girişim: Milli Türk Ticaret Birliği ve Ahmet Hamdi Başar”, İçinde *Türkiye’de Sermaye Birikimi Sorununa Tarihsel Perspektiften Bir Bakış ve Ahmet Hamdi Başar’dan Seçmeler*, Sermaye Piyasası Kurulu, Yay. No: 107, Ankara, 11-25.
- Koraltürk, Murat (2002) *Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952)*, Denizler Kitabevi, İstanbul.
- Koraltürk, Murat (2011) *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Krugman, Paul (1991) *Geography and Trade*, The MIT Press, London.

- Kuran, Timur (1999) “Osmanlı lonca teşkilâtı üzerinde İslâmî etkiler”, İçinde *Osmanlı 3 İktisat* (Edt. Güler Eren), Türkiye Yayınları, 97-112.
- Kuran, Timur (2002) *İslam'ın Ekonomik Yüzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kusar, Simon (2011) The institutional perspective in economic geography: An applicative view, *Hrvatski Geografski Glasnik*, 73 (1), 39-49.
- Kümbetoğlu, Belkıs (2012) *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (3. Basım), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Lash, Scott; Urry, John (1987) *The End of Organized Capitalism*, University of Wisconsin Press, Madison.
- Lawson, Clive; Lorenz, Edward (1999) Collective learning, tacit knowledge and regional innovative capacity, *Regional Studies*, 33 (4), 305-317.
- Lorasdağı-Koyuncu, Berrin (2010) The relationship between Islam and globalization in Turkey in the Post-1990 Period: The case of MÜSİAD, *Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 105-128.
- Lorenzen, Mark (2007) “Localized learning and social capital”, In *The Learning Region Foundations, State of the Art, Future* (Edt. Roel Ruttel and Frans Boekema), Edward Elgar, Cheltenham, 206-230.
- Mackinnon, Danny; Cumbers, Andrew (2007) *An Introduction to Economic Geography: Globalization, Uneven Development and Place*, Pearson, London.
- Mackinnon, Dany; Cumbers, Andrew; Pike, Andy; Birch, Kean; McMaster, Robert (2009) Evolution in economic geography: Institutions, political economy and adaptation, *Economic Geography*, 85 (2), 129-150.
- MacLeod, Gordon (2001) Beyond soft institutionalism accumulation, regulation, and their geographical fixes, *Environment and Planning A*, 33, 1145-1167.

- Maenning, Wolfgang; Ölschläger, Michaela, (2011) Innovative milieux and regional competitiveness: The role of associations and chambers of commerce and industry in Germany, *Regional Studies*, 45 (4), 441-452.
- Mahir, Emrah Ozan (2009) *Kayseri ilindeki küçük ve orta boy işletmelerin uluslararası pazarlara giriş stratejileri üzerine bir araştırma*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Maillat, Denis (1998) Innovative milieux and new generations of regional policies, *Entrepreneurship & Regional Development*, 10 (1), 1-16.
- Malecki, Ed; Hospers, Gert-Jan (2007) “Knowledge and the competitiveness of places”, In *The Learning Region Foundations, State of the Art, Future* (Edt. Roel Ruttel and Frans Boekema), Edward Elgar, Cheltenham, 143-159.
- Malecki, Edward J. (2002) Hard and soft networks for urban competitiveness, *Urban Studies*, 39 (5-6), 929-945.
- Malmberg, Anders; Maskell, Peter (2002) The elusive concept of localization economies: Towards a knowledge-based theory of spatial clustering, *Environment and Planning A*, 34, 429-449.
- Malmberg, Anders; Power, Dominic (2005) How do firms in clusters create knowledge, *Industry and Innovation*, 12 (4), 409-431.
- Markusen, Ann (1996) Sticky places in slippery space: A typology of industrial districts, *Economic Geography*, 72 (3), 293-313.
- Martin, Ron (1999) The new ‘geographical turn’ in economics: Some critical reflections, *Cambridge Journal of Economics*, 23, 65-91.
- Martin, Ron (2000) “Institutional approaches in economic geography”, In *A companion to Economic Geography* (Edt. Eric Sheppard and Trevor J. Barnes), Blackwell, Oxford, 77-94.

- Martin, Ron (2004) Competitiveness, productivity and economic growth across the European Regions, *Regional Studies*, 38 [Special Issue: 'Regional Competitiveness'], 1045-1067.
- Martin, Ron; Sunley, Peter (1996) Paul Krugman's geographical economics and its implications for regional development theory: A critical assessment, *Economic Geography*, 3, 259-292.
- Maskell, Peter (2001) Towards a knowledge-based theory of geographical cluster, *Industrial and Corporate Change*, 10 (4), 921-943.
- Maskell, Peter; Bathelt, Harald; Malmberg, Anders (2006) Building global knowledge pipelines: The role of temporary clusters, *European Planning Studies*, 14 (8), 997-1013.
- Maskell, Peter; Malmberg, Anders (1999) The competitiveness of firms and regions: 'Ubiquitification' and the importance of localized learning, *European Urban and Regional Studies*, 6 (1), 9-25.
- Massey, Doreen (1984) *Spatial Division of Labour*, Macmillan, London
- McCormick, Lynn E.; Hawley, Joshua D.; Meléndez, Edwin (2008) The economic and workforce development activities of American business associations, *Economic Development Quarterly*, 22, 213-227.
- Merret, David; Morgan, Stephen; Ville, Simon (2008) Industry associations as facilitators of social capital: The establishment and early operations of the Melbourne Woolbrokers Associations, *Business History*, 50 (6), 781-794.
- Miles, Matthew B.; Huberman, Michael A. (2015) *Nitel Veri Analizi* (Çev. Edt. Sadegül Akbaba Altun ve Ali Ersoy), Pegem Akademi.
- Mitchell, Katharyne (2000) "Networks of ethnicity", In *A companion to Economic Geography* (Edt. Eric Sheppard and Trevor J. Barnes), Blackwell, Oxford, 392-407.

- Morgan, Kevin (1997) The learning region: Institutions, innovation and regional renewal, *Regional Studies*, 31 (5), 491-503.
- Morgan, Kevin (2007) “The learning region: Institutions, innovation and regional renewal”, In *The Learning Region Foundations, State of the Art, Future* (Edt. Roel Ruttel and Frans Boekema), Edward Elgar, Cheltenham, 101-124.
- Morgil, Orhan (2002) “Büyüme ve sanayileşme politikaları”, İçinde *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi* (Edt. Bahaeddin Yediyıldız), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Siyasal Kitabevi, Ankara, 37-51.
- Moulaert, Frank; Swyngedouw, Eric (1989) A regulation approach to the geography of flexible production systems, *Environment and Planning D: Society and Space*, 7 (3), 327-345.
- Neuman, W. Lawrence (2010) *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I* (Çev. Sedef Özge), Yayın Odası, İstanbul.
- North, Douglass (2010) *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Orhan, Sevinç (2011) “Yerleşik iktisatta heterodoksi: yeni kurumsal iktisat”, İçinde *İktisatta Yeni Yaklaşımlar* (Der. Ercan Eren ve Metin Sarfati), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 59-87.
- Owen-Smith, Jason; Powell, Walter W. (2004) Knowledge networks as channels and conduits: The effects of spillovers in the Boston biotechnology community, *Organization Science*, 15 (1), 5-21.
- Öniş, Ziya (2004) The political economy of Turkey's Justice and Development Party, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=659463, erişim tarihi: 05.02. 2015.
- Öymen, Altan (2012) *Bir Dönem Bir Çocuk* (14. Baskı), Doğan Kitap, İstanbul.

- Özaslan, Metin; Şeftalici, Haluk (2002) *Kayseri İl Gelişme Raporu*, DPT, Ankara.
- Özcan, Gül Berna (1995) Small business networks and local ties in Turkey, *Entrepreneurship & Regional Development*, 7, 265-282.
- Özcan, Gül Berna (2000) Local economic development, decentralisation and consensus building in Turkey, *Progress in Planning*, 54, 197-278.
- Özcan, Gül Berna; Gündüz, Umut (2015) Energy privatisations, business-politics connections and governance under political Islam, *Environment and Planning C: Government and Policy*, 33, 1714-1737.
- Özçağlar, Ali (2014) *Coğrafyaya Giriş: Sistematiik, Kavramlar, Yöntemler* (7. Baskı), Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara.
- Özelçi-Eceral, Tanyel, (2006) “Ekonomik coğrafyada kurumsal yaklaşım: Denizli örneği”, İçinde *Değişen Mekân* (Edt. Ayda Eraydın,), Dost Kitabevi, Ankara, 458-480.
- Özoral, Başak (2013) Dindar elitin artan ekonomik gücü ve global ekonomiye entegrasyonu: Kayseri örneği, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5 (1), 73-83.
- Özoral, Başak (2014) Economic engagement of religious ethichs in the global economy: The raising of ıslamic capital in an Anatolian city, Kayseri as a new economic power, *Economics World*, 2 (2), 79-91.
- Öztürk, Murat (1997) *Türkiye’de sermaye birikiminin özellikleri (Kayseri üzerine bir deneme)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2014) *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Dönüşüm* (4. Basım), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Park, Sub (2009) Cooperation between business associations and the government in the Korean cotton industry, *Business History*, 51 (6), 835-853.

- Peet, Richard (1998) *Modern Geographical Thought*, Blackwell Publisher Ltd, Oxford.
- Peet, Richard; Thrift, Nigel (2005) “Political economy and human geography”, In *New Models in Geography* (Edt. Richard Peet and Nigel Thrift), Routledge, London, 2-31.
- Peters, Guy B.; Pierre, Jon (2001) Developments in intergovernmental relations: Towards multi-level governance, *Policy & Politics*, 29 (2), 131-136.
- Pinch, Steven; Henry, Nick; Jenkins, Mark; Tallman, Stephen (2003) From “industrial districts” to “knowledge clusters”: A model of knowledge dissemination and competitive advantage in industrial agglomerations, *Journal of Economic Geography*, 3, 373-388.
- Piore, Michael J.; Sabel, Charles F. (1984) *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York.
- Polenske, Karen R. (2004) Competition, collaboration and cooperation: An uneasy triangle in networks of firms and regions, *Regional Studies*, 38 (9), 1029-1043.
- Porter, Michael E. (2000) Location, competition, and economic development local clusters in global economy, *Economic Development Quarterly*, 14 (1), 15-34.
- Porter, Michael E. (2010) Ülusalın rekabet üstünlüğü, İçinde *Rekabet Üzerine* (Çev. Kıvanç Tanrıyar), Optimist Yayınları, İstanbul, 201-241.
- Putnam, Robert D. (1993) The prosperous community: Social capital and public life, *The American Prospect*, 13, 35-42.
- Quévıt, Michel (1991) “Innovative environments and local/international linkages in enterprise strategy: A framework for analysis”, In *Innovation networks: Spatial Perspectives* (Edt. Roberto Camagni), Belhaven Press, London, 55-70.

- Rafiqui, Pernilla S. (2009) Evolving economic landscapes: Why new institutional economics matters for economic geography, *Journal of Economic Geography*, 9, 329-353.
- Ramírez-Pasillas, Marcela (2010) International trade fairs as amplifiers of permanent and temporary proximities in clusters, *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*, 22 (2), 155-187.
- Rinallo, Diego; Golfetto, Francesca (2011) Exploring the knowledge strategies of temporary cluster organizers: A longitudinal study of the EU fabric industry trade shows (1986-2006), *Economic Geography*, 87 (4), 453-476.
- Rutherford, Tod D. (2004) Convergence, the institutional turn and workplace regimes the case of lean production, *Progress in Human Geography*, 28 (4), 425-446.
- Rutten, Roel; Boekema, Frans (2007a) “The learning region: Foundations, state of the art, future”, In *The Learning Region Foundations, State of the Art, Future* (Edt. Roel Rutten and Frans Boekema), Edward Elgar, Cheltenham, 1-11.
- Rutten, Roel; Boekema, Frans (2007b) “The learning region: A conceptual anatomy”, In *The Learning Region Foundations, State of the Art, Future* (Edt. Roel Rutten and Frans Boekema), Edward Elgar, Cheltenham, 127-142.
- Sarıca, İsmail (1991) *Kalkınmada Öncelikli Yörelerle İlgili Temel Konular*, DPT Kalkınmada Öncelikli Yöreler Başkanlığı, Ankara.
- Satoğlu, Abdullah (1995) *Kayserililerin Ticaretteki Başarı Sırları*, Beğendik Kültür Yayınları No: 12, Ankara.
- Satoğlu, Emine Beyza (2008) *Anatolian tigers local adaptability to global competitiveness in Kayseri*, Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, Master’s Thesis, İstanbul.

- Savran, Sungur (2004) “20. Yüzyılın politik mirası”, İçinde *Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet* (Haz. Neşecan Balkan ve Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, 13-43.
- Saxenian, AnnaLee (1990) Regional networks and resurgence of Silicon Valley, *California Management Review*, 33 (1), 89-112.
- Saxenian, AnnaLee (1996) *Regional advantage: Culture and competition in Silicon Valley and Route 128*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Scott, Allen J. (1988) Flexible production systems and regional development: The rise of new industrial spaces in North America and Western Europe, *International Journal of Urban and Regional Research*, 12, 171-85.
- Scott, Allen J. (2000) “Economic geography: The great half-century”, In *The Oxford Handbook of Economic Geography* (Edt. Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman ve Meric S. Gertler), Oxford University Press, New York, 18-44.
- Scott, Allen J. (2004) A perspective of economic geography, *Journal of Economic Geography*, 479-499.
- Serageldin, İsmail; Grootaert, Christiaan (1999) “Defining social capital: An integrating view”, In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (Edt. Partha Dasgupta, and İsmail Serageldin), World Bank, Washington DC, 40-58.
- Sevgi, Cezmi (1994) *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Solow, Robert M. (1999) “Notes on social capital and economic performance”, In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (Edt. Partha Dasgupta and İsmail Serageldin), World Bank, Washington DC, 6-10.
- Somuncu, Mehmet (1993) *Kayseri Sarımsaklı Ovası ile çevresinin beşeri ve iktisadi coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara

- Somuncu, Mehmet (1998) *Cumhuriyetin 75. Yılında Kayseri*, Kayseri Valiliği, Plaka Matbaacılık.
- Sönmez, Mustafa (1999) “75 yılın sanayileşme politikaları”, İçinde *75 Yılda Çarklardan Chip'lere* (Edt. Oya Baydar), Tarih Vakfı Yayınları, 1-19.
- Stiglitz, Joseph E. (1999) “Formal and informal institutions”, In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (Edt. Partha Dasgupta and İsmail Serageldin), World Bank, Washington DC, 59-68.
- Storper, Michael (1997) *The regional world: Territorial development in a global economy*, The Gulildford Press, New York.
- Storper, Michael (2007) “Regional ‘worlds’ of production: Learning and innovation in the technology districts of France, Italy and the USA”, In *The Learning Region Foundations, State of the Art, Future* (Edt. Roel Ruttel and Frans Boekema), Edward Elgar, Cheltenham, 15-57.
- Sunley, Peter (2008) Relational aconomic geography: A partial understanding or a new paradigm, *Economic Geography*, 84 (1), 1-26.
- Sülker, Kemal (1987) *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, Bilim Kitabevi Yayıncılık, İstanbul.
- Şan, Mustafa Kemal; Şimşek, Rıdvan (2011) Sosyal sermaye kavramının tarihsel-sosyolojik arka planı, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (1), 88-110.
- Şenalp, Mehmet Gürsan (2007) “Dünden bugüne kurumsal iktisat”, İçinde *Kurumsal İktisat* (Der. Eyüp Özveren), İmge Kitabevi, Ankara, 45-92.
- Tabakoğlu, Ahmet (2003) *Türk İktisat Tarihi* (6. Basım), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tezel, Yahya (2015) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Thrift, Nigel (2000) “Pandora’s box: Cultural geographies of economies”, In *The Oxford Handbook of Economic Geography* (Edt. Gordon L. Clark;, Maryan

P. Feldman and Meric S. Gertler), Oxford University Press, Oxford, 689-704.

Thrift, Nigel; Olds, Kris (2004) “Refiguring economic in economic geography”, In *Reading Economic Geography* (Edt. Trevor J. Barnes, Jamie Peck, Eric Sheppard and Adam Tickell), Blackwell, Oxford, 59-71.

Tomaney, John (1994) “A new paradigm of work organization and technology?”, In *Post-Fordism: A reader* (Edt. Ash Amin), Blackwell, Oxford, 157-194.

Torre, Andre; Rallet, Alain (2005) Proximity and localization, *Regional Studies*, 39 (1), 47-59.

Torre, André (2008) On the role played by temporary geographical proximity in knowledge transmission, *Regional Studies*, 42 (6), 869-889.

Tuna, S. Gürçağ (2008) *Üretken sermayenin oluşum-gelişi süreci: TOBB’dan TÜSİAD’a*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Tuna, S. Gürçağ (2009) Birikim sürecinde TOBB’un tarihsel gelişim uğrakları, *Praksis*, 19, 303-336.

Turok, Ivan (2004) Cities, regions and competitiveness, *Regional Studies* 38 (9), 1069-1083.

Tüzün, Gürel (1999) “1950-1960 döneminde sanayileşme”, *İçinde 75 Yılda Çarklardan Chip'lere* (Edt. Oya Baydar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 147-166.

Varol, Çiğdem (2002) *Entrepreneurial networks in local industrial development: A comparative analysis of Denizli and Gaziantep cases*, Middle East Technical University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of City and Regional Planning, Dissertation Thesis, Ankara.

- Velzen, Leo van (1978) *Kayseri’de Çevresel Üretim (Türkiye)*, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara.
- Weber, Max (2015) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (Çev. Emir Aktan), Alter Yayıncılık, Ankara.
- Westlund, Hans; Nilsson, Elin (2005) Measuring enterprises’ investments in social capital: A pilot study, *Regional Studies*, 39 (8), 1079-1094.
- Yalman, Galip L. (2004) “Türkiye’de devlet ve burjuvazi: Alternatif bir okuma denemesi”, İçinde *Sürekli Kriz Politikaları: Türkiye’de Sınıf, İdeoloji ve Devlet* (Haz. Neşecan Balkan ve Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, 44-75.
- Yankaya, Dilek (2012) 28 Şubat yeni İslami burjuvazinin iktidar yolunda bir milat, *Birikim*, 278-279, 29-37.
- Yaşa, Memduh (1980) *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi, İstanbul.
- Yaşar, Selçuk (1996) *Hayatım*, Tükelmat A.Ş., İzmir.
- Yavan, Nuri (2005) “Bilim felsefesi bakımından coğrafyada pozitivist yaklaşım”, İçinde *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 Bildiriler Kitabı* (Edt. Sedat Avcı ve Hüseyin Turoğlu), İstanbul, 405-414.
- Yavan, Nuri (2012) Türkiye’de yatırım teşviklerinin bölgesel belirleyicileri: Mekânsal ve istatistiksel bir analiz, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 10 (1), 9-37.
- Yavan, Nuri (2014a) “Batı coğrafyası geleneği üzerine”, İçinde *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler* (Edt. Erdem Bekaroğlu ve Ali Rıza Özdemir), İdil Yayıncılık, İstanbul, 17-51.
- Yavan, Nuri (2014b) “Örnekleme ve örnekleme yöntemleri”, İçinde *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* (Edt. Yılmaz Arı ve İlhan Kaya), Coğrafyacılar Derneği Yayınları, Balıkesir, 155-174.

- Yerasimos, Stefanos (1974) *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye I Bizanstan Tanzimata* (Çev. Babür Kuzucu), Gözlem Yayınları, İstanbul.
- Yeldan, Erinç (2012) *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi: Bölüşim, Birikim ve Büyüme* (16. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul
- Yeşil, Ahmet (2002) *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Yeung, Hanry Wai-chung, (1994) Critical reviews of geographical perspectives on business organizations and the organization of production: Towards a network approach, *Progress in Human Geography*, 18 (4), 460-490.
- Yeung, Henry Wai-chung (2000) Organizing 'the firm' in industrial geography I: Networks, institutions and regional development, *Progress in Human Geography* 24 (2), 301-315.
- Yeung, Henry Wai-chung (2005) Rethinking relational economic geography, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30 (1), 37-51.
- Yıldırım, Ali; Şimşek, Hasan (2013) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Genişletilmiş 9. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, Canan (2008) *Uluslararası belgelerde ve Türk hukukunda dernek özgürlüğü*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yirmibeşoğlu, Gözde (2007) *Trade Unionism in Turkey the self-understanding of Türk-İş and its role in society and politics (1950-1982)*, Middle East Technical University, Graduate School of Social Sciences, Political Science and Public Administration, Dissertation Thesis, Ankara.
- Yu, Jianxing; Zhou, Jun (2013) Local governance and business associations in Wenzhou: A model for the road to civil society in China?, *Journal of Contemporary China*, 22 (81), 394-408.

Yurt Ansiklopedisi (1982-1983) *Kayseri maddesi* (7. Cilt), Anadolu Yayıncılık, İstanbul.

Yurdsever-Ateş, Nevin (1998) *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Der Yayınları, İstanbul.

Yücekök, Ahmet N. (1972) *Türkiye'de Dernek Gelişimleri*, Sevinç Matbaası, Ankara.

Zürcher, Eric Jan (2010) *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1024-1925)* (3. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Zürcher, Eric Jan (2011) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (26. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek 1: Derinlemesine Soru Yönergesinin Kavramsal Çerçevesi

Derneklere yöneltilen sorular	Derneği tanıma ve derneğin tarihçesi	Derneğin firmalar için anlamı	Derneğin sunduğu hizmetler	Yaratılan içsel ekonomi	Firma rekabetçiliğiyle ilişki	Kayseri'ye ilişkin hususlar
	Derneğin kuruluş hikayesinden ve kuruluşundaki temel motivasyondan bahsedebilir misiniz?	- Firmalarla ilişkilerin yoğunlaştığı hususlar; - firmaların en çok irtibata geçtiği hususlar; - üyelik sonrası gözlenen değişimler; - pazara ulaşma ve piyasa alanının genişlemesindeki rol	- Sektörel yenilikler ve gelişmelerin paylaşılması noktasında neler yapılıyor? - Düzenlenen organizasyonlar ne anlam ifade ediyor?	Derneğiniz üyeleriniz için ne anlam ifade ediyor?	- Pazara ulaşma ve piyasa alanının genişlemesinde nasıl bir role sahipsiniz? - Firmaların kamu kurumlarıyla irtibatını sağlama noktasında ne gibi bir rolünüz bulunuyor? - Siyasilerin derneğin faaliyetlerine katılımı hakkında ne düşünüyorsunuz?	- Kayseri'nin muhafazakâr bir kent olmasıyla ekonomisi arasındaki ilişki hakkında ne düşünüyorsunuz? - Ahilik kültürüyle Kayseri'deki ticari kültür arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendiriyorsunuz? - Kayseri'deki ticari ahlaka derneğinizin katkısı nedir?
Firmalara yöneltilen sorular	Firmayı tanıma ve firma tarihçesi	Firma Başarısı	Bilgi Transferi	Yaratılan içsel ekonomi	Dernekle ilişki	Kayseri'ye ilişkin hususlar
	Faaliyet alanı, firmanın sıçrama noktaları ve firmanız için değişimi gerekli kılan hususlar neler oldu?	- Sizi bilgiye, yeniliğe sevk eden şey neydi? - Bunda hangi kanalların faydalı olduğunu düşünüyorsunuz; pazara erişim kanalları neydi?	Derneğin hangi tür faaliyetlerine katılıyorsunuz; bu faaliyetler sizin için ne anlam ifade ediyor?	İş yapılan bir firmayla aynı derneğe üye olmak sizin için ne ifade ediyor?	- Dernek üyeliği firmanız için ne anlam ifade ediyor? - Firmaların kamu kurumlarıyla irtibatını sağlama noktasında ne gibi bir rolünüz bulunuyor? - Siyasilerin derneğin faaliyetlerine katılımı ne anlama geliyor?	- Bu işi iyi ki Kayseri'de yapıyorum dedirten hususlardan bahsedebilir misiniz? - Kayseri'nin muhafazakâr bir kent olmasıyla ekonomisi arasındaki ilişki hakkında ne düşünüyorsunuz? - Ahilik kültürüyle Kayseri'deki ticari kültür arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendiriyorsunuz?

ÖZET

Bu araştırma, firmaların rekabetçi üstünlük kazanımları üzerinden bölgesel kalkınmayı anlamayı amaçlayan üst bir çerçeveye sahiptir. Rekabet hususu daha çok neoklasik bakış açısı çerçevesinde şekillenmekteyken, bu çalışmada ekonomik coğrafyada son dönemlerde artan bir şekilde kullanılan kurumsal ve ilişkisel ekonomik coğrafya yaklaşımlarından hareketle bir değerlendirme yapılmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, neoklasik bakış açısının bölgesel kalkınmayı bölgelerin sahip olduğu somut varlıklara dayalı faktör donatıları üzerinden değerlendiren yapısına karşın somut varlıklara soyut varlıkları da ekleyerek bir değerlendirme yapmaya imkân sağlamaktadır.

Bu çerçeveden hareketle bölgesel kalkınmadaki somut varlıklar bölgenin sahip olduğu katı kurumlarla, soyut varlıkları ise soft kurumlarla ilişkilendirerek anlaşılma çabasıdır ki bu çaba, bölgedeki kurumsal yoğunluğa/kalınlığa da işaret etmektedir. Bölgesel kalkınmada varlığı son derece önemli olan kurumsal yoğunluk/kalınlık hususu, bu çalışmada gönüllü iş/girişimci dernekleri üzerinden operasyonelleştirilmiştir. Bu operasyonelleştirmeye, bir bölgedeki somut varlıklarla soyut varlıkları bir potada eritme imkânı elde edilmiştir. Girişimci dernekleri tüzel kişiliğiyle bölgesel kalkınmanın katı kurumu ya da somut varlığı, seküler ve muhafazakâr yapılarından dolayı üretikleri sosyal sermaye yapılarıyla ise soyut varlığı olarak değerlendirilmiştir. Buradan hareketle dernekler tarafından yaratılan kurumsallığın yapısı ve dinamikleri sorgulanarak kritik edilmiştir.

Araştırma Kayseri kentindeki gönüllü girişimci dernekleri ve onlara üye olan firmalarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Kayseri'nin farklı sosyolojik ve ideolojik (seküler ve muhafazakâr) temellerden beslenen girişimci derneği çeşitliliğini bünyesinde barındıran zengin bir ortam sunması ve ahilik kurumuna kadar götürülebilecek köklü bir dernekleşme kültürüne sahip olması mevcut araştırmanın Kayseri özelinde ve gönüllü girişimci dernekleri üzerinden ele alınmasına hakkaniyet kazandırmaktadır.

Bulgular; derneklerin kendi içinde şovenist nitelikteki bir birliktelikle kurumsal ve ilişkisel bir atmosfer yarattıklarını, bu atmosferin firmaların işlem

maliyetlerini azaltmalarını sağlayarak rekabetçi üstünlük elde etmelerine katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Firmaların işlem maliyetlerinden yaptıkları tasarruf üye oldukları derneğin yapısıyla olduğu kadar siyasi iktidarla olan ilişki biçiminden güç almakta ya da tersi olacak şekilde işlemektedir. Buradan hareketle derneklerin kendi üyeleri için *yapıcı* dışındaki için ise *yıkıcı/dışlayıcı* bir kurumsallık yarattığını söylemek mümkündür. Kalkınmanın rasyonellikten uzak, duygusal zeminde gerçekleştiğini gösteren ahbap çavuş ilişkisi üzerinde yükselen bu durum; hakçalık üzerine bina edilecek türden bir rekabet ortamını öldüren, kalkınmayı engelleyici ya da geciktirici bir durum ortaya çıkarmaktadır ki bu da yaratılan kurumsallığın *eğreti* bir hal aldığını göstermekte ve söz konusu kurumsallığın “eğreti kurumsallık” olarak nitelendirilmesine gerekçe oluşturmaktadır.

ABSTRACT

This research has an upper scope aiming to understand the regional development over competitive advantage acquisitions of companies. While the subject of competition takes its shape in the framework of neoclassical approach in general, in this research, an evaluation is made with reference to institutional and relational economic geography approaches used increasingly recently in the economic geography. While neoclassical approach evaluating tangible assets based on factor endowments in regional development, these approaches allow to make an assessment by adding intangible assets to tangible assets in regional development.

With reference to this scope, it tries to understand concretes by linking with hard institutions that the region has, and intangibles by linking with soft institutions, this effort also highlights the institutional thickness in that region. The subject of institutional thickness of which presence has a great importance in the regional development is operationalized by volunteer business associations. Voluntary business associations have been evaluated as hard institution regarding to legal entity and also evaluated soft institution regarding to that generating social capital by their secular and conservative structures. With this operationalization, it has been possible to melt in the same pot tangible and intangible assets in a region. From this point of view, the structure and dynamics of institutionalism created by voluntary business associations have been questioned and criticized.

The research is based on in-dept interview by volunteer business associations and member small and medium size companies in Kayseri. Offering a rich environment having a wide diversity of business associations fed by different sociological and ideological (secular and conservative) bases and having long-established association culture to be dated back to the Ahi community enable us to operationalize the research especially over Kayseri and volunteer business associations.

Results have found that associations create institutional and relational atmosphere within themselves along with chauvinistic synergy which contributes to acquire competitive advantage by reducing transaction costs of companies. The

savings of companies from the transaction costs take strength from the relationship with political power as well as with the structure of the association or vice versa. With reference to that, it is possible to say that associations create *constructive* institutionalism for inside of them and *destructive* institutionalism for outside of them. This situation evolving on the basis of a crony capitalism that shows that development takes place in the emotional ground far from rationality and arises from the old-boy network, forms a situation eliminating competitiveness, preventing or retarding development that, this shows that created institutionalism has become *scratchy* and constitutes a basis for qualifying the institutionalism as “scratchy institutionalism”.

